А.П.КОВАЛЬ

ЗНАЙОМІ НЕЗНАЙОМЦІ

Походження назв поселень України

EX
LIBRIS
ПЕТРО
КРАВЧЕНКО

А.П.КОВАЛЬ

ЗНАЙОМІ НЕЗНАЙОМЦІ

Походження назв поселень України

Київ
"Либідь"
2001

ББК 81.2Ук
К56

Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу видавництва заборонено

Рецензент:
доктор географічних наук, професор *П. О. Масляк*,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Головна редакція літератури з гуманітарних наук
Головний редактор *С. В. Головко*
Редактор *О. С. Баранівська*

К $\frac{4602000000-014}{2001}$
ISBN 966-06-0183-2

© А. П. Коваль, 2001

ВСТУП

Страшні слова, коли вони мовчать,
Коли вони зненацька причаїлись,
Коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були колись чиїмись.

Л. Костенко

Ця книжка розрахована на широке коло читачів, а це означає, що читатимуть її люди, різні за віком, освітою, уподобаннями, і шукатимуть вони на її сторінках, мабуть, теж неоднакових відомостей.

Про що можна довідатися з цієї книжки? Що можна знайти на її сторінках? Насамперед, це відомості з географії; їх небагато: назва поселення, його статус (місто, селище міського типу, село), область, назва річки, на якій воно стоїть, розташування відносно інших географічних об'єктів.

Значно більше місця в книжці займають відомості з топоніміки (назва цієї науки складається з двох грецьких слів: топос — *"місце" і* онома — *"ім'я"). Наука ця вивчає географічні назви, точніше — походження, значення і написання власних географічних назв. Образно кажучи, топоніміка — це мова, архів, літопис землі; вона дуже давня: основи її було закладено в Стародавньому Світі, хоча тоді в ній було значно більше міфів, легенд і казок, ніж наукових відомостей. І вже тоді частина назв була настільки давньою, що встановити походження і значення їх було неможливо.*

Чим відрізняються власні географічні назви від загальновживаних слів? Насамперед стійкістю форми і змісту, а також мотивованістю: ми часом не знаємо, чому це поселення назвали саме так, але при його називанні обов'язково існувала якась реальна підстава. Наприклад: сьогодні для нас слово Борзна́ — *це назва міста і річки, та вона непрозора, незрозуміла. Виявляється, спочатку було названо річку за характером течії: вона була швидкою, а в старослов'янській мові "швидкий"* — борзъ; *місто дістало назву від річки.*

Приділяється увага у книжці й етимології назв поселень. Етимологія *(від грецького* етимон — *"істина")* — *це галузь мовознавства, яка вивчає первісне значення, походження слова (у нашому випадку — це первісні значення слів, які стали*

назвами поселень). Встановлюється значення слова-назви через зіставлення його зі спорідненими словами в тій самій мові або в споріднених мовах (наприклад: ***Київ*** *— місто* Кия, кий *-- "палиця, посох" майже в усіх слов'янських мовах).*

Отже, з книжки читач може довідатися про географічне положення певного поселення, про походження та первісне значення його назви. Ми вже згадали географію, топоніміку та етимологію, з якими тісно пов'язані назви поселень. Та не менш важлива тут історія. Здавалося б, що може бути спільного між певним відрізком нашого історичного минулого і суфіксами в назвах поселень? А виявляється, що якраз суфікси досить точно можуть підказати нам час появи тієї чи іншої назви. Так, наприклад, суфікс -jь *(-*ль*) активно діяв до XII ст. (місто* ***Путивль*** *згадується 1146 р.,* ***Радомишль*** *— 1150 р.), а суфікс* -ка *проявляється у великій кількості назв, починаючи з XVI ст., особливо на новозаселюваних землях (****Чаплинка*** *на Херсонщині,* ***Новогродівка*** *на Донеччині,* ***Макіївка*** *на Донеччині та ін.). І час появи, і характер назв не можна відірвати від обставин життя народу, від його історії.*

Протягом довгих років, десятиліть, а то й століть частина назв зазнає змін (особливо тоді, коли слово в основі назви поселення уже вийшло з ужитку), пристосовуючись до нових умов життя. Жителям ***Брянки*** *на Луганщині, мабуть, цікаво було б довідатися, що назва їхнього міста утворена від слова* дебрі *— "дрімучі ліси" (ми тепер і слова* дебрі *не вживаємо, і дрімучих лісів не бачимо).*

Як побудовано цю книжку? Вона складається з двох частин. Перша містить назви поселень, які своєрідним чином — значенням своїх основ — розповідають нам про географію та історію України. Це назви, в основі яких — найменування особливостей рельєфу, назви рік, рослин, тварин; це слова, які є свідками історії, суспільного життя нашого народу, розвитку виробництва, торгівлі, побуту та ін. За допомогою таких назв поселень створюється своєрідна, наче мозаїчна, картина життя народу, де кожен камінчик мозаїки — назва поселення — зберігає в собі часточку минулого, далекого чи недалекого, починаючи від слідів племен і народів, які колись проходили через нашу землю чи жили на ній, і закінчуючи заводами, шахтами, електростанціями, які давали назви новим містам і селищам.

Друга частина книжки розповідає про те, як "зроблено" ці назви, за якими зразками, моделями вони утворилися, чи залежав спосіб творення їх від змісту основи.

З цієї частини книжки можна довідатися, чи назва рідного вашого села або міста єдина і неповторна, а чи утворена, як і сотні інших, тим самим способом — і чому так сталося. У вас, читачу, є можливість познайомитися з

різними поясненнями походження назв і зупинитися на найпереконливішому. Якщо ж у вас виникне потреба поглибити свої знання, то перелічені в кінці книжки словники і довідники допоможуть вам відшукати такі відомості (починати порадимо з етимологічних словників, де вказані і прізвища дослідників, і назви потрібних вам досліджень).

У кінці книжки вміщено алфавітний покажчик усіх згадуваних у ній назв поселень.

Перегорнувши кілька сторінок книжки, нетерплячий читач може сказати: "Скільки всіляких легенд і переказів, скільки суперечливих тверджень різних дослідників! А де ж остаточне й незаперечне наукове пояснення назви?" Такому нетерплячому й категоричному в своїх судженнях читачеві слід пам'ятати, що деякі назви наших поселень сягають таких віддалених часів і є уламками таких давно зниклих мов, що годі й сподіватися на їх остаточне і ймовірне розшифрування. Що ж до суперечливих думок дослідників, то навіть дискусія навколо походження якоїсь назви буває корисною, бо примушує переглянути усталені уявлення і дає поштовх до нового бачення назви. А легенди й перекази дуже своєрідно пояснюють непояснене — і в цьому їхня цінність (адже це пам'ять народна).

Як читати цю книжку? Якщо вам потрібні відомості про якесь поселення, відшукайте його в алфавітному покажчику, де вказана потрібна вам сторінка книжки. Якщо пошукуваної назви немає, а ви хотіли б знати, наприклад, походження цієї назви, знайдіть в алфавітному покажчику однотипну за будовою назву (вона може допомогти вам) або зверніться до списку літератури у кінці книжки (розглянути назви усіх міст і селищ України — а їх понад 1300 — не дозволяє обсяг книжки).

Якщо ви захотіли б довідатися, чим, наприклад, відрізняється селище *від* села, *що таке* слобода, *чому в нас так багато* городищ *— зверніться до рубрики "Якими були типи поселень на нашій землі".*

Можливо, когось зацікавить, хто з чужинців залишив слід у назвах наших поселень, які території заселялися раніше, а які пізніше, коли і як відбувалися масові перейменування поселень, — усе це уважний читач знайде в цій книжці.

На сторінках книжки вживаються такі мовознавчі терміни: індоєвропейські мови *(найширше поняття, що об'єднує мовну сім'ю народів, що населювали Європу, та давньоіндійську мову — санскрит),* праслов'янська мова *(відтворені вченими найдавніші мовні явища, спільні для всіх слов'ян),* слов'янські мови *(мови південних, західних і східних слов'ян),* давньоруська мова *(мова Київської Русі).*

Ширші відомості про ці терміни теж можна знайти в словниках.

Головне завдання книжки — розбудити цікавість, привернути увагу читача до історії свого селища, міста чи села, до своєї, такої, може, непомітної, а такої рідної "малої батьківщини". Адже одна справа — жити в безликій Семенівці, яких в Україні десятки, і зовсім інша — знати, що вашій ***Семенівці*** *300 років, що заснував тут козацький хутір Семен Самойлович, син гетьмана Самойловича, що цокотіли тут підковами козацькі коні, співалося: "Козака несуть і коня ведуть, кінь головоньку клонить..." Оце вже не "якась там", а єдина, неповторна Семенівка, про яку захочеться ще багато чого довідатись.*

Перегляньте цю книжку: може вдасться вдовольнити цікавість, а може щось знайдете для душі.

Якими були типи поселень на нашій землі? Що з них збереглося, а що зникло?

Нашу землю часів Київської Русі сусіди називали "земля фортець, замків", "земля укріплень". Неспокійні були часи, тому й ставили укріплення мирні хліборобські й ремісницькі поселення. Про те, якими були ці укріплення, можна довідатися часом з їх назв.

Є у нас села, які звуться **Завадів**, **Завадове**, **Завадівка**. Назви їх утворено від слова *завада* — "перешкода". Свого часу була це реальна, "рукотворна" завада з дерев'яних колод з необрізаними великими гілками на шляху просування ворожого війська (для коней та й для вершників ця завада, якщо її своєчасно не помітити, дуже небезпечна, а то й смертельна).

Селище **ЗАВА́ЛЛЯ** на Кіровоградщині нагадує нам своєю назвою про інший тип укріплень — вал. Це оборонна земляна споруда, яка створювала досить надійний захист від ворогів.

Існував ще один тип укріпленого поселення — острог. Це було місце, обгороджене поставленими сторч великими загостреними колодами, де ховалося населення під час нападів. У Російській державі до XVII ст. *острог* — це не лише укріплення, а ще й в'язниця, тюрма. В українській мові слово *острог* — як назва поселення певного типу — не закріпилося (вживається часом як синонім до "в'язниця", "тюрма").

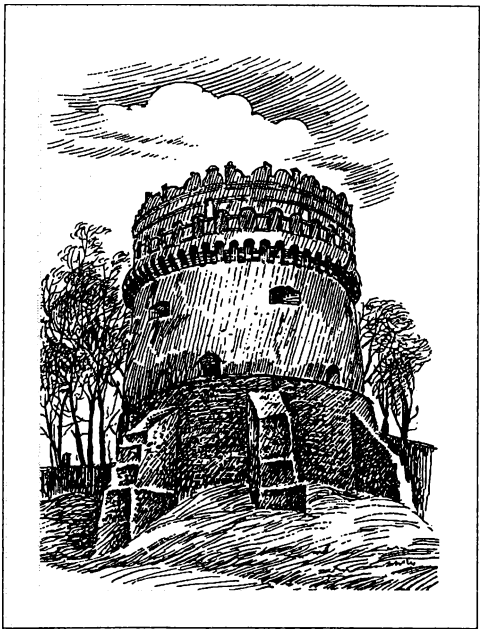

м. Острог
Дитинець.
Нова вежа (XVI ст.)

Місто **ОСТРО́Г** (Рівненська обл.) існує, мабуть, з IX ст., перша згадка про нього датується 1100 р. Назва походить від *остръ* — "гострий", "загострений". Такими — загостреними — були кілки, що ними в ті давні часи обгороджували селище. Пізніше цю дерев'яну огорожу було замінено камінною. Місто Острог — відомий осередок української культури XVI—XVII ст. Тут наприкінці XVI ст. існувала Острозька школа — навчальний заклад, в якому вчився і відомий козацький гетьман Петро Конашевич Сагайдачний. В Острозькій друкарні 1581 р. Іван Федоров видав Острозьку Біблію — неперевершений зразок друкарського мистецтва для свого часу. Володіли містом тоді князі Острозькі — могутні феодали, на думку яких зважали навіть гордовиті польські королі (а прізвищем своїм князі Острозькі завдячують містові).

Наступний тип укріплення — городище (город). В Україні є кільканадцять сіл і містечок, які або звуться **Городище**, або містять слово "город" у своїй назві. В часи Київської Русі городищами звалися поселення, укріплені валами й ровами. Багато таких городищ було спалено, зруйновано і знищено нападами кочівників. Тому й не дивно, що після монголо-татарської навали зруйновані поселення,

пожарища та руїни звалися *городищами*. На цих місцях зводилися нові поселення, а називали їх по-старому — Городищами.

Поселення, які звуться **Монастирище** або **Церковище**, теж виникли на місці колишніх монастирських чи церковних угідь, зруйнованих ворогами. Цікаво, що на Чернігівщині й досі слово *селище* (утворене так само, як *городище*, *монастирище*, *церковище*) вживається як назва місця, де колись було село.

У сучасній українській літературній мові слово селище має такі значення: 1. Населений пункт у сільській місцевості, село. 2. Населений пункт міського типу, розташований поблизу міста або фабрики, заводу тощо. 3. Залишки стародавнього неукріпленого поселення. 4. Місце, де колись було село.

Для себе робимо такий висновок: укріпленими були городища (городи), остроги, завалля, завади; неукріпленими — селища (села).

Село — як назва поселення — змінювало з часом своє значення. До монголо-татарської навали так звалися селянські й феодальні населені пункти. У XVII—XVIII ст. в Росії *село* — це поселення з поміщицьким двором (якщо поміщицької садиби не було, то поселення звалося *деревня*). У XIX ст. в Росії *село* — поселення з церквою. В Україні *селом* звалося будь-яке досить велике хліборобське поселення — незалежно від наявності чи відсутності в ньому церкви чи поміщицької садиби. *Село* — дуже давнє, з походження ще праслов'янське слово, яке означало "поле" і збігалося в нас за звучанням з іншим словом — *се(д)ло* — зі значенням "поселення". Звідси *селяни* — це і люди, які живуть у селі, і люди, які обробляють землю, мають справу з полем.

Сьогодні слово *село* вживається з двома значеннями: 1. Населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються переважно обробітком землі. 2. Сільська місцевість узагалі.

Досить давнім є й слово хутір. У слов'янські мови воно потрапило з давньої німецької мови, де означало "частина округи чи певної території". Хутори в нас з'явилися пізніше, ніж села. Це були окремі господарства, віддалені від великих поселень (таких господарств могло бути і кілька). Сьогодні *хутір* — це: 1. Відокремлене селянське господарство разом з садибою власника. 2. Невелике селище, яке виникло внаслідок переселення людей з сіл, козацьких станиць тощо (з цим же значенням вживається і слово *виселок*).

У середньовіччі у нас з'явилися нові назви: виселки, новосілки, слободи. Виселок — це невеличке селище, що виникло як наслідок переселення людей з іншої місцевості або іншого поселення (*виселками* називали також і поселення

на новому місці). Новосілки, Новоселиці, Новоселівки — це поселення на новому місці, куди звичайно переселялася одразу значна частина мешканців села.

Ще у давньоруських писемних пам'ятках зустрічалося слово *слободь*, що означало маєтково-юридичний стан особи вільної, на відміну від невільника. Згодом цей термін поширився і на поселення, які виникли після домовленості з землевласником про надання певних пільг, привілеїв їхнім мешканцям.

Слово слобода (того ж значення, що й *свобода*) входить до складу назв багатьох поселень в Україні (їх близько 100). Так називали селяни-втікачі ті вільні місця, куди вони прагнули, — "на слободи", на вільні, непокріпачені землі. Пізніше *слободами* називали вільні від кріпаччини великі села на сході і півдні України. Це були так звані слобідські полки — Харківський, Охтирський, Сумський, Ізюмський, Острозький. Ці території були заселені, в основному, втікачами від гніту польської шляхти і магнатів Правобережної та Лівобережної України. Слободами називали й такі поселення, які виникали на незаселених землях великих магнатів-землевласників. Обіцянками звільнення від податків або надання пільг ("слобод") протягом кількох років землевласники принаджували людей селитися на їх землях. Та коли проходили узгоджені строки, власники земель примушували слобожан відбувати "послушенство": платити грішми за користування землею ("чинш"), працювати на пана в полі, на сіножаті, виконувати всілякі повинності, а пізніше цілком закріпачували їх.

Невеликі слободи звалися слобідки. Сьогодні це слово означає частину міста, квартал, який зберіг історичну назву за професією, національним складом, місцем попереднього проживання людей тощо.

Ми вже згадували город, коли говорили про *городище*. Так називали велике поселення, укріплене кам'яними стінами з бійницями і баштами, за якими ховалося населення в часи лихоліть.

Слово місто на позначення великого поселення з'явилося в нас пізніше, ніж *город*, і не без впливу польської мови. Сьогодні *місто* — одиниця адміністративно-територіального поділу — визначається як великий населений пункт, в якому не менше 10 000 жителів, зайнятих у промисловості, торгівлі, адміністративних установах, сфері культури та ін.

Містечками в Україні та Білорусії називають селища міського типу (це не термін, а загальновживане в розмовній мові слово).

Селище міського типу — одиниця адміністративно-територіального поділу; воно має містити не менше 2 тисяч

жителів, а серед них не менше 60% робітників, службовців та членів їх родин (таких селищ у нас понад 800).

Запорізьке козацтво у XVIII ст. широко використувало таку назву поселення, як паланка. Це було невелике укріплення, оточене вбитими в землю дерев'яними палями. Слово це запозичене з грецької мови у слов'янські (у грецькій мові воно означало "стовбур дерева", "колода", "жердина"). *Паланкою* називали запорожці Нової Січі (1734—1775) свої адміністративні округи та їх центри (полкові укріплення, де перебував полковник разом з іншими службовими особами полку). Таких полків тоді було вісім. Слово *паланка* — як назва поселення — в українській мові не закріпилося.

Були у запорізьких козаків і зимівники. Це не укріплення, а звичайні хати або землянки за межами Січі, своєрідні хутори, де козаки жили й хазяйнували самі або з родинами, коли не було воєнних дій, переважно взимку.

Залишилося слово поселення. Як термін воно означає місце спільного проживання людей; як загальновживане слово — це назва будь-якого типу постійного проживання певної кількості людей.

Оскільки всі наведені тут назви типів поселень уживаються у книжці, про них варто було нагадати.

Що таке етимологія наукова, а що — народна?

Наука, що вивчає первісне (істинне) значення слова, зветься *етимологія*. Це слово запозичене з грецької мови, де *етимон* — "істина". Завдання її — пояснити походження і значення якогось слова через зіставлення його зі спорідненими словами тієї самої чи іншої мови. Та чи істинним було лише первісне значення слова? Можна сказати, що слово, поки воно живе серед людей і служить їм, завжди істинне. Але розкриваючи секрети слова-назви, ми тим самим розкриваємо й секрети історії, заховані в ньому, і секрети людської думки, винахідливості, таланту. Можна уявити собі таке слово, таке найменування вічним мандрівником: він припорошений пилом далеких доріг, через плече у нього — старовинні сакви, і несе він у них безцінний скарб людського таланту, допитливості, розуму — подарунок минулих епох майбутнім.

Не завжди вдається проникнути до серця слова, до його першооснови: зникають з лиця землі народи, які давали назви рікам і поселенням на них, змінюються до невпізнання самі назви під впливом різних мов, до яких вони потрапляють, зникають предмети, за якими давалися назви поселенням. Такі назви мовчать, оберігаючи від нас свої таємниці. Тоді на заміну науці етимології приходить так звана народна етимологія: до сучасної назви добираються близькі за звучанням попередники, наприклад: Жмеринка — "жме ринку", Немирів — "не мир" та ін.

Прагнення проникнути в таємницю назви призводить до появи з часом досить великої кількості тлумачень, проте дійти згоди й зупинитись на одному з запропонованих тлумачень не завжди вдається — через недостатню кількість доказів.

Ось приклад. У різних кінцях України є найменування з основою *волин-*: місто **Володимир-Волинський**, міста **Нововолинськ**, **Волинськ**, **Новоград-Волинський**, **Володарськ-Волинський**, село **Волинка** (Чернігівщина), село **Волинцеве** (біля Путивля), хутір **Волинський** (Харківщина), села **Волинський** і **Волинка** (Херсонщина). Така кількість назв пояснюється трьома хвилями розселення людей з Волині, які поступово дійшли аж до Курщини, Слобожанщини, Запоріжжя, Херсонщини. Саму назву *Волинь* пояснювали по-різному: "країна волів"; "країна волохів" (кельтів), *vel* (українське "воло") — "підвищення", "країна підвищень"; назва, утворена від власного імені *Велинъ* (як *Малинъ*). Жодне з цих тлумачень не задовольнило дослідників.

Ось ще декілька непрозорих, нерозшифрованих назв.

Місто **БЕЛЗ** (Львівська обл.) вперше згадується в літописі 1030 р. Походження назви остаточно не встановлено. Її виводять і від старослов'янського *белиз*, що означає "біле, ясне місце, галявину, вирубану серед лісу". Можливо, першу оселю міста заклали на такій галявині. Деякі дослідники виводять цю назву від слова *бевз, бевза* — "неприступне, болотисте місце", "провалля". У літописі згадується плем'я *белзи* (може, звідси назва?). У польській мові в давнину було схоже слово, що означало "біліє" (може, звідси?). Остаточної відповіді немає.

Місто **БЕ́РШАДЬ** (Вінницька обл.) засноване за часів литовського панування. Назва його давня і непрозора: суфікс *-адь, -едь* інколи зустрічається в назвах (село Жев*едь* на Чернігівщині), а от основа його не розшифрована й досі. Дехто вважає цю основу тюркською і виводить її від *бреч* — "охорона", інші вбачають в основі татарське *береш* — "битва". А ще є легенда про доньку воєводи *Бершаду*, яка очолила захист міста від татар (це вже народна етимологія).

Село **ВЕЛИ́КІ СОРО́ЧИНЦІ** (Полтавська обл.) відоме з 20-х років XVII ст. На початку XVIII ст. Сорочинці — "укріплений городок", обнесений земляним валом з дерев'яними баштами на бастіонах. У цих баштах містилося правління Миргородського полку, на чолі якого стояв полковник Данило Апостол. 1709 р. під час Північної війни шведський король Карл XII так і не штурмував цей укріплений "городок"; поселення не було зруйноване. Відомим на всю Російську імперію містечко зробив М. Гоголь (1809—1852), який тут, до речі, й народився. Походження його назви так і не було з'ясовано. Існує кілька переказів; один з них — класичний приклад так званої народної етимології, коли до готової назви добираються можливі (частіше неможливі) попередники. Цей переказ твердить, що колись із пограбованого татарами монастиря сюди прийшло аж *сорок ченців*, які й заснували тут поселення ("сорок ченців" — Соро-чинці).

Селище **ГОЛО́БИ** (Волинська обл.) належить до тих територій, на яких люди поселялися ще в часи праслов'янські. Назва може бути давньою, зміненою до невпізнання, або чужомовною, пристосованою до місцевої вимови і тому непрозорою (це могло, наприклад, бути польське слово *gołoborze* — "голе від бору, лісу місце"). Проте легенда пропонує зовсім іншу етимологію: в давнину село належало якомусь надзвичайно жорстокому магнатові. Непокірних він відправляв у солдати ("*голив лоби*"). Від цього начебто й пішла назва кріпацького селища — *Гололоби*, а згодом — *Голоби*.

Селище **ГУБИ́НИХА** (Дніпропетровська обл.) було засноване 1704 р. За народним переказом, тут першим у зимівнику оселився літній козак *Оверко Губин*. Від його прізвища начебто й походить назва селища (у слов'ян *губи* означало "гриби"). Проте біля селища протікає річка *Губинівка*, у верхів'ї якої селилися люди. Важко сказати, чи селище взяло назву від річки, чи, навпаки, річка від селища, але зовсім не зважати на річку не можна. Остаточно походження назви не встановлено.

Місто **ЖИТО́МИР** (обласний центр) уперше згадується в літописі під 1240 р. у зв'язку з монголо-татарською навалою. Вважається, що місто було засновано у VIII—IX ст. як центр одного з племен древлян — *житичів*. Тоді назва міста означає — "місто житичів" (слово *мир* у слов'ян означало "округ", "область", "світ"). У деяких документах назва міста записана трохи інакше: **Житомель**, **Житомль**. Тоді можна говорити про те, що назва міста була утворена від власного імені *Житом* і суфікса присвійності *-ль*. У свою чергу, ім'я

Житом могло бути скороченою формою від імені *Житомер* ("той, хто міряє жито, хліб", "багач"). Проте ця версія теж не видається дуже переконливою. Існує й легенда про походження і назву міста. У ній говориться про людину, близьку до київських князів, яку звали *Житомир*. За однією версією, він був дружинником князя Аскольда, за другою — воєводою, за третьою — радником і улюбленцем Київських князів Аскольда і Діра. Після того, як князь Олег убив Аскольда, Житомир не захотів служити вбивці свого князя і пішов з Києва разом зі своєю дружиною в ліси землі древлянської. Там 884 р. він заснував поселення і назвав його своїм ім'ям. Більшість схиляється до "миру житичів": адже за цією версією стоїть така відома постать, як чеський славіст Шафарик.

Місто уславили видатні люди. У Житомирі народилися письменник В. Короленко (1853—1921), будівничий космічних ракет С. Корольов (1906—1966), піаніст С. Ріхтер, композитор Б. Лятошинський (1895—1968), поет Олег Ольжич (1907—1944).

Місто **ЗБА́РАЖ** (Тернопільська обл.) уперше згадується 1211 р. У цьому місці сходилися відомі в історії шляхи — Кучманський і Чорний. Первісна назва міста — Зборенж. Для одних дослідників суфікс *-е(н)ж* є доказом того, що назва міста утворена від давнього власного імені *Збор*. Інші саме через цей суфікс вважають таке пояснення дуже сумнівним. А далі йдуть одні здогади і домисли: можливо, назва міста походить від грецького слова *барус* — "тяжкий", що викликає сумніви. За народним переказом, тут у давнину збиралися воїни для походів на ворогів. Місце прозвали *збиражем*, згодом з цього стало слово *збараж*. Є ще один переказ: назва виникла від слів *раз* і *бито*, бо тут, мовляв, "ворога не раз бито". Переконливої наукової етимології немає.

Місто **КЕРЧ** (Крим) у VI ст. до н. е. звалося Пантикапейон і було грецькою колонією. Назву цю дехто пояснює даними скіфської мови, де *панта* — "шлях", а *капа* — "риба". У IX—XI ст. воно належало до Тмутараканського князівства і називалося Кърчевъ. Від цієї назви і виводять сучасне *Керч*. Одні перекладають його як "гора", другі виводять із тюркського слова *кертик* — "виїмка, розріз", треті пов'язують із давньоруським *кърчи*, що означає "коваль", четверті дотримуються думки, що це *корчить* — "корчувати", а ще — *кърк*ъ — "горло", "шия". Остаточно первісне значення назви Керч так і не встановлено.

Місто **КО́ВЕЛЬ** (Волинська обл.), як свідчать археологічні знахідки та документи, існувало вже на початку IX ст. (точніше, тут було якесь давнє поселення). Перша писемна

згадка про місто, назване там **Ковле**, датується 1310 р. У 1518 р. це вже місто **Ковель** (відмінювалася назва так: *Ковель, Ковля, Ковлеві*...). За легендою, місто збудував Данило Галицький; він перед одним з походів замовив ковалеві на ім'я Воля викувати меча. Воля зробив князеві добрий меч, але від плати відмовився. Після перемоги над ворогом князь начебто наказав збудувати біля кузні *місто коваля Волі — Ковель.* Частина дослідників погоджується з тим, що назва походить від слова *кувати.* Інші вважають, що назва могла походити від особового імені або прізвиська, в основі якого було старослов'янське *ков* — "зрада", "засада". Походження назви остаточно не з'ясовано.

Місто **НІЖИН** (Чернігівська обл.) уперше згадується 1078 р., але назви в літописі у нього дві: Нежатина Нива і Уненеж (обидві назви стосуються поселення на південь від Десни; можна подумати, що це дві назви одного міста). Це древнє поселення було знищене половцями і татарами; кілька століть тут стояли одні руїни. У 1625 р. з'явився такий запис про нього: "Новосіле городище", а це значить, що люди поселялися на руїнах (на городищі) давнішого поселення з цією назвою.

За часів Богдана Хмельницького Ніжин став центром великого полку, в якому було дванадцять тисяч козаків. Пізніше це значний торговельний осередок (співалося в колядці: "Славен Ніжинок, та все крамами"). У XIX ст. Ніжин — відомий культурний та освітній центр (досить згадати знаменитий Ніжинський ліцей та його випускників).

Назва міста і сьогодні чекає на свого дослідника. Було висловлено кілька здогадів: назва могла походити від скороченої форми чоловічого імені *Уне-нѣг-ь — Нѣг* (Ніг), де *Уне* означає "краще"; від прізвища однієї людини чи групи людей: *Ніг-ин* — як їхня власність (на Поділлі і досі зустрічається прізвище Нігин); від сербського імені *Негош.* Пропонувалося вважати *ніж* не особовим ім'ям, а загальною назвою з невідомим значенням (докази: Воро-*ніж*, У-*ніж*, Радо-*ніж*). Однак жодне з цих припущень не задовольняє дослідників.

Місто **ÓВРУЧ** (Житомирська обл.) уперше згадується в літописі 946 р. під назвою Вьручий як одне з міст древлян, які підкорила Київська княгиня Ольга. Припускають, що назва міста походить від старослов'янського *вьрѣти* — "вирувати", "кипіти" (у південних слов'ян і сьогодні є слово *врутак* — "джерело", проте в нас воно не збереглося). Сучасна назва — Овруч — могла утворитися від "*во Вруч*"; коли ж значення слова *вьрѣти* вже забулося, люди злили цей вислів в одне слово, яке для них уже нічого, крім назви

поселення, не означало. Але це лише припущення; остаточно походження назви міста Овруч так і не встановлено.

Селище **ОТИ́НЯ (ОТИНІ́Я)** (Івано-Франківська обл.) розташоване на тому місці, де 1240 р. було згадуване в літописі місто Вотьнинь. 1649 р. селище записано вже як Otynia. Вважається, що це те саме поселення, назву його виводять від прізвища *Ота* і суфікса *-ин-*. Посилаються при цьому на те, що в XV ст. на Покутті мав свої землі якийсь *Іоанн Отта* (*Ioanni Ottha*, 1493 р.). Проте це не єдине пояснення. Легенда розповідає про трьох братів, найстаршого з яких звали *Отин* (це були втікачі з наддніпрянських земель, спустошених міжусобицями князівськими та нападами кочівників). Дехто вважає, що *Ота* — це не прізвище, а ім'я, і вже від нього утворено назву селища. Ще одна думка: *отин* — це споруда для захисту від татар, невеликий замок, оточений валами. До речі, одна з околиць Отині й досі зветься *За валами*. До однієї думки дослідники так і не прийшли.

Місто **ОЧА́КІВ** (Миколаївська обл.) стоїть на тому місці, де в III—I ст. до н. е. була давньогрецька колонія Алектор. З 1492 р. це вже турецьке укріплення Каракермен ("Чорна фортеця"). Після XVII ст. фортецю було названо Ачи-кале, тобто "Фортеця біля виходу у відкрите море". Сучасна назва, на думку дослідників, походить від турецького багатозначного слова *очак* (*аджаг*) — "рід", "рудник", "вогнище", "рівчак". Є ще й така думка: турецька назва *Ачи-кале* у російській мовній практиці перейшла в *Ачаков* (по-українськи — *Очаків*). Остаточно походження назви не встановлено.

Станція **ПОПО́ВА** (Херсонська обл.) може служити прикладом того, як важко встановити остаточно походження назви. Так, селище Попова могло належати якомусь *священикові*, а могло бути власністю людини на прізвище *Попов* (був у Росії великий землевласник, магнат *В. О. Попов*, якому на цій території належали величезні земельні володіння). Походження назви так остаточно і не з'ясовано.

Селище **ПУТИ́ЛА** (Чернівецька обл.) раніше звалося Путилів, Сторонець-Путилів, Сторонець, Путила-Сторонець. Воно лежить на річці Путила (слово *путила* — це "путь", "шлях", "течія"). Місцевий переказ виводить назву від прізвища *Сторонець*, проте це ще й назва притоки річки Путили. Селище вперше згадується у грамоті 1501 р. До однієї думки дослідники так і не дійшли.

У Путилі народився письменник Ю. Федькович (1834—1888).

Беруться гори вранці холодком іще.
Димки димлять, Путила вже не спить.

Криниця на подвір'ї у Федьковича
Вже сотню років корбою скрипить.

Л. Костенко

З Путили родом і легендарний Лук'ян Кобилиця (1812—1851), який очолював повстанський рух на Буковині (звали його гордо — "гуцульський король" — за вроду, розум і відвагу).

Місто **ТУЛЬЧИ́Н** (Вінницька обл.) засноване наприкінці XVI ст. Стара назва — Нестервар. За легендою, вона пішла від імен перших поселенців *Нестора* і *Варки* (дуже сумнівно, бо скоріш це мало б бути *Несторварка* — скорочення тоді не були популярні). Нова назва — *Тульчин* — пояснюється по-різному, але однаково непереконливо: від *тулитися* — "притискатися; знаходити собі схованку", від прізвища *Тулець*, від тюркського *тьолкьо* — "лисиця". А ще є легенда, заснована на таких історичних даних: 1672 р. турецька армія Мухаммеда IV разом з татарами окупувала ці землі. На місці Нестервара було збудовано фортецю, про яку українці начебто зневажливо говорили: "У цій фортеці *турчин* стоїть". Пізніше з *Турчин* стало *Тульчин* (чому?). Назва поширилась і на річку Тульчинку. Первісне, "істинне" значення назви Тульчин так і не встановлено.

Селище **ЧЕРНЕ́ЛИЦЯ** (Івано-Франківська обл.) вперше згадується 1459 р. Легенда пов'язує назву зі старовинним замком, що його побудував польський феодал Михайло Чарторийський, і розповідається в ній про вродливу смагляву з лиця дружину князя Євфросинію, яка кинулась зі стіни замку і розбилась. Відтоді місцевість цю почали називати *Чернелицею* (викликає сумніви саме слово *чернелиця*: як синонім до "чорнявка", "смаглявка" воно ніде в словниках не засвідчене).

Місто **ЧЕРНІ́ГІВ** (обласний центр) уперше згадується в Лаврентіївському літописі та в "Повісті временних літ" під 907 роком. З приводу назви міста висловлювалося дуже багато усіляких думок. Почнемо з легенд. Найпоширеніша версія пов'язує назву міста з особою легендарного князя *Чорного*, який нібито правив у VII ст. Є легенда про княгиню *Чорну* (або *Цорну*), яка кинулася з терема і розбилась, аби не потрапити до рук загарбників (на жаль, обидві легенди не обґрунтовані ні з історичного, ні з наукового боку). Ще згадують, ніби *Чернігів* звучало колись як *Сернігів* — від слова *серна* (тоді *серни* водилися у лісах і було їх багато). Як з *Сернігова* став *Чернігів* — не пояснюють. Назву міста пробували пов'язати з назвою *Чорна гора*, яка є поблизу, або з назвою *Чорний ліс* (він на Лівобережжі), та не виводиться від

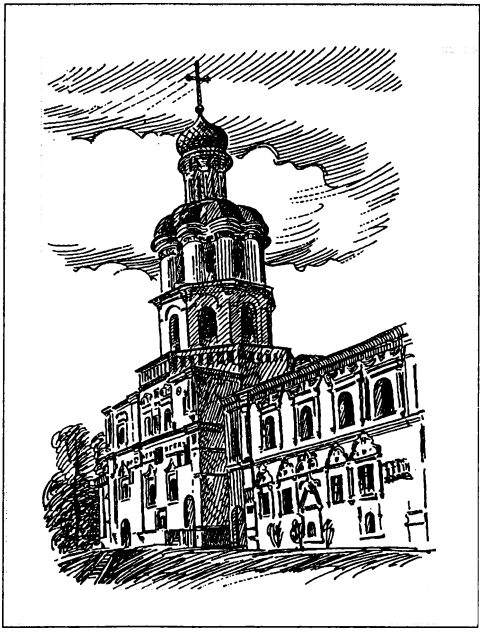

м. Чернігів
Колеґіум (1700—1702)

слова *чорний* зафіксована в пам'ятнику форма *Чернѣговь*. Була спроба вивести назву міста від імені князя *Чермного* (*Червоного*), але назва міста існувала задовго до його князювання в Чернігові (1202—1210). Висловлювалась думка про те, що ще в дописемну епоху виникло ім'я чи прізвисько *Черніг* або *Чернег*, яке й лягло в основу назви міста (невідомо лише, хто він був). Оскільки узгодити всі тонкощі форми так до кінця й не вдалося, були припущення, що цю назву асимільовано з давнішої, невідомої форми.

Ви ознайомилися з невеликою кількістю етимологічно непрозорих, нерозгаданих назв, найчастіше дуже давніх. Таких — нерозшифрованих — назв у нас дуже багато. Проте вони не обов'язково давні. Причина тут в іншому — ці назви можуть походити від описових кількаслівних найменувань поселень.

У XVIII і XIX ст. вживалися описові назви поселень — насамперед у документах. Наприклад: "Пустош полковника і кавалера Івана Федорова сина Волкова" — у документі; назва села — **Вовківське**, пізніше — **Вовкове**. Спробуйте встановити походження назви села Вовкове, якщо не знати його початкової описової назви. Вийде: першим поселенцем була людина на прізвище або прізвисько *Вовк*, а насправді це був Іван Федорович *Волков*.

Село **Хворанівка** і село **Давидівка** розташовані одне від одного неподалік, але назви їх дуже різняться: Давидівка — від *Давид*, тут зрозуміло, а от Хворанівка начебто не пов'язана з іменем, а скоріше зі словом *хвороба*. Перший запис у документі засвідчує: "Пустош корнета Степана і кадета Давида Флоренських". Отже, *Хворанівка* — від прізвища *Флоренський*.

Село **Кандибина** має назву у формі родового відмінка, бо це скорочена назва від «Хутор генерала Кандибина».

Хоч і зрідка, але такі спочатку описові, а пізніше скорочені назви трапляються й у наші часи. Наприклад: хутір Селище радгоспу імені газети "Правди" одержав скорочену назву село **Правди**.

Такого ж походження назва **Воронцове**, **Кантакузине** та ін. Знання первісної форми назви робить найменування етимологічно прозорим, незнання — не дає можливості "вичленувати" з назви її походження.

Отже, *етимологія* — це наука, завданням якої є встановлення першопричини називання предмета чи поняття через зіставлення досліджуваного слова з іншими словами тієї ж мови або зі словами споріднених чи неспоріднених мов (при цьому враховуються відомості з історії, археології, географії та ін.). Наприклад: назва міста **МА́ЛИН** розкривається за такими ознаками: форма слова (Мал-ин), археологічні відомості (на території міста є залишки давньоруського городища), відомості з історії (містом у X ст. володів древлянський князь *Мал*). Висновок: назва міста утворена від імені князя (*Мал*) з допомогою суфікса присвійності (*-ин*).

Народна етимологія намагається пояснити незнайоме слово через близькозвучні, схожі слова, які насправді не мають між собою нічого спільного. Наприклад: селище імені Лібкнехта поступово у вимові населення перетворилося на **Липники** ("Тут ходить липниківський автобус", "Он там липниківський став"). Можна не сумніватися, що пізніше з'явиться легенда про старезний липовий гай, якого тут зроду не було.

Що покладено
в основу
назви поселення?
Хто, коли й чому
його так назвав?

У цій частині книжки мова йтиме про те найзнаменніше, що відбилось у назвах наших поселень, — про географію та історію України. Адже багато назв мають в основі особливості рельєфу України — це назви рік і річок, озер, долин і гір; це також назви всього птаства, тварин і рослин, які населяли нашу землю на час появи поселень. Частина назв — це свідчення історичних подій, прикмети суспільного життя нашого народу, виробництва, торгівлі, побуту.

Залишили в назвах поселень пам'ять про себе ті племена і народи, які переходили через нашу землю або жили на ній певний час чи були нашими сусідами.

Так з окремих назв в уважного читача поступово складатиметься мозаїчна — наче з окремих камінчиків-назв — картина життя українського народу в минулі віки: кожна назва, коли знаєш її походження і значення, перестає бути звичним, щоденним і буденним найменуванням села, залізничної станції, містечка — вона стає свідченням історії чи деталлю географії.

Через назву можна довідатися, що приваблювало переселенців, що для них було найважливіше при виборі місця, якими, зрештою, вони були — ці першопоселенці, бо це були наші предки, а нам не байдуже, як складалася їхня доля впродовж віків.

В основі назви — вода (річка, джерело, струмок, озеро)

ПРОСТО "ВОДА"

На нашій землі налічується до 22 тисяч річок. Майже 20 тисяч з них — маленькі: річечки, струмки, ручаї. Лише чотири — справді великі: це Дніпро, Дністер, Десна, Донець. У них схожі назви, правда? Є серед назв річок такі давні, що вже майже всі сліди тих людей, які їх називали, зникли: не завжди дослідникам вдається встановити, що це був за народ і якою була його мова. Проте більшість назв річок все ж вдалося розшифрувати. Виявилося, що чим давніша назва, тим більше шансів, що в основі її лежить поняття "вода", "текти", "річка". Рятувало від одноманітності назв те, що мови цих племен були неоднакові, а тому й назви річок різнилися.

Здавна люди пересувалися вздовж рік. Наявність води — найважливіша умова при виборі місця для поселення. Тому так багато поселень дістало назву від річки, якщо вона вже була названа. Чи є якась закономірність між розміром річки та її найменуванням? Виявляється, що є: чим менша річка, тим частіше вона змінювала свою назву, тим примхливіша доля цих назв. Вона залежала від багатьох подій і явищ, які навколо неї відбувались, а насамперед, від власника землі, де річка протікала. За існуючими в давнину законами, власникові належала не лише земля, а й усе, що на ній знаходилося (ліси, луки, гори, долини, річки, струмки). Зі зміною власника могли змінюватися назви річок і поселень на них.

❊ Села **БАЗАВЛУЧО́К**, **БУЗУЛУ́КИ** (Дніпропетровська обл.) мають назви, які походять від того самого слова, що й прізвище (або прізвисько) Базавлук (вперше записане в XVII ст.: "Козак Білоцерківського полку Базавлук Остап"). Від нього ж походить і назва річки

Базавлук. Це слово — тюркське: *buz* — "лід", *buzluk* — "льодовий" (*luk* — це суфікс для утворення відіменних і віддієслівних назв).

Спочатку ці назви мали форму присвійного прикметника: *Босахова*, *Кутуржина*, *Нежерів*, пізніше вони стали сприйматись як іменники — назви предметів, а не як прикметники — назви ознак (*Босахов*, *Кутуржиха*, *Нежерівка*). Особливо багато таких утворень трапляється на Полтавщині в XVII — XVIII ст. (*Величківка*, *Вороньківка*, *Келембетівка*, *Макогонівка*, *Недригайлівка* та ін.).

Часом річку називали за тим поселенням, яке на ній стояло, якщо вона ще не мала назви (річка Чирська — від села Чирське). Почнемо з тих поселень, які в основі своїй містять назви дуже давно поіменованих рік.

❊ Села **БУЛА́ТЕЦЬ, БУЛА́ТЧИК** (Полтавська обл.) названо так від річки *Булатець*. Це суфіксальне утворення від *Булак* (турецьке *булак,* монгольське *булаг*, *булик* — "джерело", "струмок"). Звідкіля взялося *Булат*, — коли мало бути *Булак*? Зміна **к** на **т** спостерігається на Полтавщині і в інших географічних назвах: Тарандинці (з Карандинці), Артлей (з Арклей), а також у загальновживаних словах типу "кісто" (замість "тісто").

❊ Місто **ДОНЕ́ЦЬК** (обласний центр) ще у XVIII ст. було тереном, де добували вугілля. В 1841 р. Новоросійський генерал-губернатор Михайло Воронцов заклав тут першу шахту — Олександрівську (названу так на честь царя). У 1869 р. англійський підприємець Джон Джеймс Хьюз поблизу Овечого Хутора (на річці Кальміус) почав будувати металургійний завод, і селище, яке виникло поблизу, люди назвали Юзівкою (від Хьюз). У 1924 р. Юзівку перейменували на Сталіно. З цією назвою місто проіснувало до 1961 р., коли йому дали ім'я Донецьк — як центр Донецького вугільного басейну. В назвах Донецьк, Донбас, Донеччина відбилося найменування річок *Дон* і *Донець*. Назву річкам дали алани — давні мешканці цих країв. Вони всяку воду, а значить і річки, називали *дон* (це слово, тільки дещо видозмінене, було тоді і в інших народів: авестинське *дану* — "ріка"; осетинське *дон* — "ріка", "вода"; давньоіндійське *дану* — "вода, що сочиться" та ін.). Цікаво, що історично місто мало не три, а чотири назви: була ще назва Завут (тюркомовне населення села Старобешеве так називало Юзівку, коли вона щойно з'явилася, — від слова "завод").

❊ Місто **ДУНА́ЇВЦІ** (Хмельницька обл.) спочатку мало іншу назву: в історичних документах за 1403 р. воно звалося Дунайгород, а з початку XVIII ст. — Дунаївці. В основі обох назв є слово *Дунай* — назва річки, корінь якої — *дана, дуна, дон* — означає "вода", "річка" (вважається, що це ще праслов'янське запозичення з готської мови, а готи взяли цю назву з кельтсько-латинської назви верхньої течії річки — *Danubius*). В українських народних піснях та думах слово "дунай" вживається в значенні "розлив", "великий потік", "глибока ріка, далека й невідома".

Без сумніву, не про Дунай, а про якусь іншу річку співається в оцій колядці:

Та й ізіжнемо в дрібні снопоньки,
Та й іскладемо в густі копоньки,
Та й ізвеземо над тихий Дунай,
Над тихий Дунай, над крутий берег.
Та й ізложемо в круглий стожочок,
В круглий стожочок, оборожочок.

Назву міста Дунаївців пояснюють по-різному. Існує припущення, що походить вона від прізвища *Дунай* (його міг мати учасник дунайських походів). Це могли бути колишні запорожці, які, повернувшись з-за Дунаю, називали так своє поселення. У Дунаївцях народився композитор В. Заремба (1833—1902) — автор пісні, яка вже давно стала народною, — "Дивлюсь я на небо".

Є у нас села з назвами **Дунаїв, Дунаївка, Дунаївці** — назва могла бути утворена за старим, рідним переселенському серцю, зразком.

❊ Селище **КОЛОМА́К** (Харківська обл.) розташоване на річці *Коломак*. Уперше згадується 1571 р. як Городище. Легенда так розповідає про походження назви: тут на відпочинок зупинялися чумаки, а це місце у них звалося "Коло маку". Та це наївна легенда. Дослідники вважають, що назва річки і селища — тюркського походження. В її основі — *кол*(*ь*) або *гол*(*ь*), що означає "вода", "річка", "озеро"; суфікс — *мак* — теж тюркський.

❊ Місто **КОЛОМИ́Я** (Івано-Франківська обл.) вперше згадується в Галицько-Волинському літописі під 1240 р. Як свідчать археологи, якесь поселення існувало тут значно раніше — ще до X ст. У XVIII ст. це вже було досить значне місто — великий торговельний центр на

схрещенні водних і сухопутних доріг у Київ, у Чехію, Валахію, Молдавію, Польщу, до Дунаю та Чорного моря. Тут торгували збіжжям, медом, хутром, воском, сіллю. У першій половині XIV ст. місто захопила польська шляхта; почалося зведення мурів, будова фортеці, укріплень. Та всі ці укріплення не допомогли: протягом тривалого часу місто переходило з рук до рук. Побували тут поляки, угорці, молдавани, турки. Так, у 1589 р. місто спалили турки; вони знищили або продали у рабство його жителів; а протягом десяти років (1617—1627) тричі нападали на місто татари. А тепер подивимось, стільки здогадів, переказів і легенд зібралося за минулі століття навколо назви міста — Коломия. Ось деякі з них.

У давнину Прут звався *Мия,* що означало "річка", а місто на березі Миї називали "Коло Миї", "Коломиї", "Коломия". Минаючи заболочену місцевість, купці забруднювали вози і тут на мілководді мили колеса (польською мовою "колеса" — *кола;* звідси *кола мия* (*миють, мию*), пол. *koła tuję, koła tuję*); римське поселення, яке тут було колись, звалося *Колонія* (звідси вже зовсім близько до Коломиї); галицького короля звали *Коломан*, назва міста — на його честь; у місцевій говірці є слово *коломиї* — "заповнені водою вибоїни на дорозі" (порівняйте діалектне *помия* — "вимоїна на березі").

Є й така думка: ріка Мия (Миява) тут впадає в Прут. Слово *коло* — це "біля", "близько". Може, Прут і звався колись Мия, але назва ця збереглася за річкою, яка впадає в Прут і протікає через місто. От і виходить: *місто коло Миї* — місто Коломия.

Увійшла в історію української культури Коломийська гімназія, в якій училися Василь Стефаник, Лесь Мартович, Михайло Павлик, Мирослав Ірчан, Марко Черемшина. Славна когорта, є чим пишатися старовинному місту.

❊ Село **МАНЖЕЛІЯ** (писалося і як **Манджалія**, і як **Манжалія**) на Полтавщині стоїть на однойменній річці (це права притока Псла). Вперше згадується 1622 р. Назва річки пояснюється так: в основі її може бути турецьке *tanca* — "їжа", "харч", татарське *tancana* — "бак для води", *tancinin* — "водосховище" (так чи інакше, а повернулися ми знову до води).

❊ Село **РА́ШІВКА** (Полтавська обл.) у документах 1626 р. записане як Рашова на річці *Рашівка* (це права притока Сули). Назва утворена з допомогою суфікса *-к-* від

Рашава — Рашева. Суфікс *-ав(а), -ов(а)* часто зустрічається у назвах річок; корінь цього слова дуже давній — він бере свій початок ще з давньоіндійської мови, в якій *ars* означає "текти".

❊ Місто **СУ́МИ** (обласний центр) заснували в середині XVII століття переселенці. Оселилися вони на правому березі річки Псла при впадінні в нього річки *Сумки.* Назва міста, напевно, походить від назви річки, в основі якої, можливо, тюркське слово *су* — "вода".

❊ Села **СУ́РСЬКО-ЛИТО́ВСЬКЕ, СУ́РСЬКО-ПОКРО́ВСЬКЕ, СУ́РСЬКО-КЛЕ́ВЦЕВЕ, СУ́РСЬКО-МИХА́ЙЛІВКА** (Дніпропетровська обл.) свої назви дістали від назви річки *Мокра Сура.* У багатьох давніх — навіть неспоріднених — мовах зустрічаємо слово *шур* — "річка" або *сур* (*шур*) — "вода". Це ще одне свідчення про давність назви цієї річки.

❊ Села **УДАЙЦІ, ЗАУДАЇВСЬКИЙ, ЗАУДАЙКИ** (Полтавська обл.) розташовані на річці *Удай*, відомій з 1390 р. Є кілька пояснень походження назви річки. Найвірогідніше, що назва походить від індоєвропейського *ud* — "вода". Доказом цього можна вважати той факт, що й сьогодні живуть його "нащадки": литовське *vandu* ("вода"), латиське *unda* ("хвиля"), осетинське *удай* ("замочувати", "мочити").

КРИНИЦЯ, КОЛОДЯЗЬ

Для перших поселенців, а особливо для тих, які заселили південні, степові, випалені сонцем простори України, чи не найважливішою була наявність чи відсутність питної води. Як відомо, у степових районах вода найчастіше буває гіркою або солоною. Тому знайдена тут смачна, прохолодна, прозора вода часто давала назву поселенню. Ці назви найрізноманітніші за формою, але всі вони, так чи інакше, від *криниці*: **Криниця, Криничне, Кринички, Біла Криниця** (кілька сіл мають цю назву), **Глибока Криниця, Золота Криниця, Кипуча Криниця** та ін. Криниця була не завжди копаною: це ще й джерело, як, наприклад, в селищі **Кринички** (Дніпропетровська обл.). Джерела ці не замерзали взимку, вода в них була чистою і смачною. Перші поселенці копали собі кринички на місці джерела.

Слово *криниця* дуже давнє: його "предка" знаходять ще в праслов'янській мові; утворене воно від ще давнішого *кьрнъ* — «викопаний» (цим словом у ті віддалені від нас часи називали і копану криницю, і джерело).

❊ Селище **КРИНИ́ЧНЕ** (Донецька обл.) теж дістало назву від своєї славної криниці. За розповідями, біля станції колись була криниця; воду з неї розвозили цистернами на сусідні станції, бо більше ніде поблизу не було такої смачної води. За іншою розповіддю, назва пішла від незамерзаючих джерел (у народі їх називають *криничками*), яких у цій місцевості дуже багато.

❊ Село **КОЛО́ДЯЖНЕ** (Волинська обл.), як свідчать документи, в 1564 р. разом з іншими поселеннями Ковельської волості було передане польським королем князеві А. Курбському. Село вже тоді було досить великим, а про його назву розповідають таку легенду: один з перших поселенців викопав тут колодязь. Вода в ньому була не лише чиста й добра на смак — вона ще була чудодійна: додавала людині сили, допомагала у здійсненні задумів і бажань. Чумаки, які зупинялись у Колодяжному на відпочинок та нічліг, розносили славу про цю воду далеко за його околиці. Слово *колодязь* не має остаточно встановленого "родоводу": кажуть, що походить воно від німецького слова *kalding* — "холодний", але його не вдалося знайти в жодній давній говірці германців. Крім Колодяжного, у нас ще є **Старий Колодязь, Глибокий Колодязь, Білий Колодязь, Золотий Колодязь** та інші.

❊ Селище **КРА́СНІ О́КНИ** (Одеська обл.) засновано в 1791 році. Назва його походить від молдавського слова *окни* — "джерело", "струмок". Місцевість, де стоїть це селище, багата на такі джерела, що не замерзають взимку. У 1919 р. селище дістало назву Красні Окни.

❊ Селище **ТАТАРБУНА́РИ** (Одеська обл.) вперше згадується в XVI ст. На думку істориків, це колишня резиденція половецьких ханів, яка тоді звалася Карабуна. Сучасна назва татарського походження: *бунар* — "колодязь", "джерело"; *Татарбунар* — "татарський колодязь" (тут багато джерел).

❊ Місто **ШЕПЕТІ́ВКА** (Хмельницька обл.) з'явилося порівняно недавно. Про його появу розповідають так: десь у 20-х роках XIX ст. на околиці села Сколинці було відкрито мінеральні джерела — з-під гранітних скель витікала цілюща вода. В 1821 р. тут було збудовано лікарню. Легенда (чи переказ) говорить, що вода в джерелах тихо жебоніла-шепотіла. Селище, яке виросло навколо лікарні, спочатку назвали Шепіт, а пізніше — Шепетівка. Каменем спотикання для легенд і переказів часто виступає малесенький суфікс *-ів-*: він свідчить, що був

хтось, кого звали *Шепет* чи *Шепот*, чи *Шепіт*; він придбав землю, побудував хутір (чий? — *Шепетів*), а далі розбудувалося селище, за ним місто; забули про Шепота, додали *-к(а)* (зробили з присвійного прикметника іменник), а вже потім склали легенду про шепіт води в джерелах.

БЕРЕГИ РІЧОК

Вони були дуже важливими і для тих, хто кочував поблизу, і для тих, хто пізніше селився на цих берегах. Їх цікавило все: чи є на берегах соковиті луки для коней і худоби, чи є ліс для опалення і будівель, камінь для підмурівків, чи не грузькі ці береги, чи не затоплюються вони аж надто далеко. І все це досить часто можна було "вичитати" з назви річки, а вже від цих назв могли походити і найменування поселень.

❊ Селище **БЕРЕГОМЕ́Т** (Чернівецька обл.) з XIX ст. офіційно зветься Берегомет над Серетом, бо ще є Берегомет над Прутом. У місцевій говірці слово *берегомет* вживається на позначення місця, де вода розмиває берег річки.

❊ Місто **БЕРЕЖА́НИ** (Тернопільська обл.) дістало назву за мешканцями, які оселилися на березі річки Золота Липа (у нас кажуть: на березі річки живуть *бережани,* на березі озера — *озеряни).* Пишаються бережани своєю землячкою-художницею О. Кульчицькою (1877—1967).

❊ Села: **БЕРЕЖА́НКА** на річці Бережанці (Волинська обл.), **БЕРЕЖНИ́ЦЯ** на річці Бережниці (Рівненська обл.), **БЕ́РЕГ** (Вінницька, Рівненська обл.), **БЕРЕГИ́** (Закарпатська, Львівська, Рівненська обл.), **БЕРЕЖІ́ВКА** (Чернігівська обл.), **БЕРЕЖКИ́** (Рівненська обл.) свої назви виводять від слова *берег* — "ділянка землі біля води" або від слова *бережина* — "пологі береги річок із сіножатями".

❊ Селище **ДОБРЯ́НКА** (Чернігівська обл.) засновано наприкінці XVII ст. розкольниками-старообрядцями, які тікали сюди від переслідувань царського уряду. В назві селища повторюється найменування річки *Добрянки.* Проте ім'я річки утворене не від слова *добрий,* а від слова *дебрі* — "хащі", "непрохідні ліси". Тому первісна назва її була Дебрянка, а на її берегах була свого часу непролазна лісова гущавина.

❊ Місто **ІНГУЛЕ́ЦЬ** (Дніпропетровська обл.) лежить на річці *Інгулець*, тобто "малий Інгул". Тлумачень назви річки, яка дала своє ім'я місту, є кілька. Одні вважають, що назва звивистої притоки Дніпра з важкоприступними берегами походить від тюркського *енгел* — "перешкода". Друге тлумачення назви річки: у татар є вислів

єні-гьол — "нове озеро". Вони так могли назвати річку за те, що в середині течії вона значно розширювалась, нагадуючи озеро. Треті посилаються на два татарських слова: *ін* — "печера" і *галь, гуль* — "річка". Появу назви пояснюють так: скіфи-кочівники, які мали великі табуни й отари, зимували в долинах і плавнях цих річок, копаючи печери, щоб сховатися в них від морозів. І ще кажуть, що до монголо-татарської навали назва річки могла існувати у двох формах — слов'янській (Інгулець) і татарській (Єні-гьол) одночасно. Аж страшно подумати, скільки часу відтоді пройшло, а річка тече собі... поки ми не знищимо її відходами, сміттям, хімікатами — і просто своєю — не скіфською і не монголо-татарською, а цивілізованою — недбалістю. Татари, проїжджаючи, кидали в річки корені аїру, щоб очистити воду, а ми кидаємо поліетиленові пакети і бляшанки від консервів...

❊ Селище **ІРША́ВА** (Закарпатська обл.) вперше згадується в документах 1341 р. Назва селища походить від назви річки *Іршава,* на якій воно розташоване. Найменування річки утворено, як гадають, від слов'янського слова *ельха* ("вільха"), якої, мабуть, багато росло на її берегах. Від цього ж кореня походить також угорський варіант назви річки — *Ілошава.*

❊ Місто **ІЧНЯ** (Чернігівська обл.) лежить у верхів'ї річки *Іченьки.* Дослідники пов'язують цю назву з татарським *ічень* — "водопій", "стоянка для коней". Народні перекази твердять, що це поселення ще дотатарського періоду. Його слов'янська назва — Яськове. Ічня дала нашій культурі відомих людей: поета В. Чумака (1901—1919), письменника С. Васильченка (1879—1932), двох професорів Київського університету літературознавців В. та С. Маслових.

❊ Місто **ЛУГА́НСЬК** (обласний центр) виникло в 1796 р. навколо новозбудованого ливарно-гарматного заводу. Поселення розбудувалося на правому березі річки *Лугань* біля села Кам'яний Брід. У 1883 р. це заводське поселення було об'єднане з селом Кам'яний Брід і перейменоване на Луганськ — за назвою річки, яка має широку лугову заплаву (назва річки — від *луг*). За радянських часів місто звалося Ворошиловград (на честь відомого командира часів громадянської війни К. Ворошилова, який народився в селі неподалік). У Луганську народився автор відомого словника і письменник В. Даль (1801—1872), який називав себе луганським козаком.

❊ Селище **МІЛОВЕ́** (Луганська обл.) засновано під час

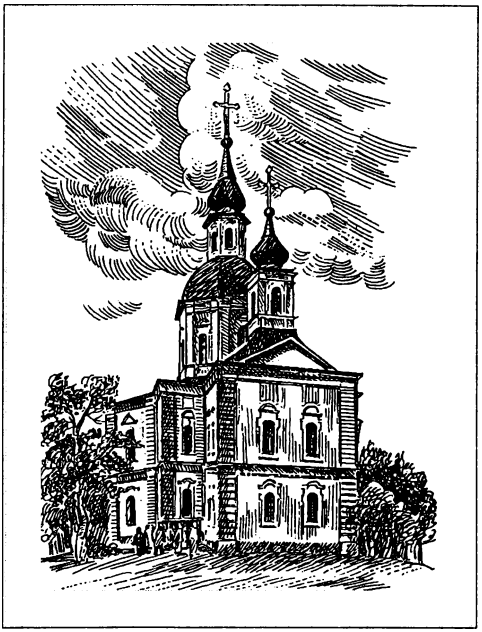

м. Охтирка
Сумська обл.
Покровський собор
(1753)

завершення будівництва залізниці в 1870 р. Назву для селища було взято від річки *Мілової*, яка бере свій початок у крейдяних (*мілових — меловых*) відкладах, що залягають досить високим пасмом.

❊ Селище **НИ́ЖНЯ ДУВА́НКА** (Луганська обл.) вперше в документах згадується в 1704 р. Лежить воно на злитті річок Красної та *Дуванки* (від останньої — і назва поселення). Назву річки пов'язують із татарським словом *дуван* — "дільба". Кажуть, що тут татари ділили здобич:

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.

Народна пісня

Можливо, назва походить від іншого тюркського слова *дуван*, що означає "незахищене високе місце".

❊ Місто **ОХТИ́РКА** (Сумська обл.) засновано в 1641 р. Назву перенесено з найменування річки й гори *Актир*.

Це слово, як вважають, тюркського походження і перекладається як "Біла скеля", "Білий яр", "Біла фортеця" (тут думки мовознавців розійшлися: дехто з них шукає основу цієї назви в литовській мові).

❈ Селище **ПІСКІ́ВКА** (Київська обл.) засновано наприкінці XVI ст. на річці *Піщанці*, що тече поміж пісками, піщаними косами й мілинами. У зв'язку з цими особливостями берегів річки виникла й назва селища.

❈ Селище **ПІСО́ЧИН** (Харківська обл.) стояло колись на річці *Пісочині*, названій так за характером берегів. Тепер цієї річки немає, проте селище зберегло назву річки у власній назві.

❈ Селище **ПРИ́ШИБ** (Запорізька обл.) виникло біля залізничної станції в 1874 р. Назву принесли в ці місця селяни, які раніше жили у слободі Пришиб на Полтавщині (села з такою назвою є ще в Харківській, Луганській, Донецькій, Дніпропетровській, Миколаївській і Полтавській областях). Слово *пришиб* вживалося ще в старослов'янській мові, значення його — "яр при крутому повороті річки" або "місце удару течії". Вживається воно й на позначення корабельної пристані.

❈ Місто **СТАРОБІ́ЛЬСЬК** (Луганська обл.) на річці Айдар засноване в 1686 р. як слобода Стара Біла селянами-втікачами. У 1708 р. слободу перейменували в Більський городок, а в 1797 р. — в місто Старобільськ. Таким чином, були збережені обидві назви слободи. При цьому слово *біла* пов'язують з назвою річки *Айдар* (від татарських слів *ай* — "біла" і *дар* — "річка"), а причини такої назви річки пояснюють наявністю виходів білих крейдяних порід у долині річки. Проте вислів "Біла слобода" міг позначати слободу, яка користується пільгами, звільнена від нових зобов'язань; крім того, назва могла стосуватися кольору будівель.

❈ Місто **ТОКМА́К** (Запорізька обл.) засноване в 1784 р. на річці *Токмак*, яка свого часу була місцем кочування ногайських татар. Це місця, які були кордоном між Росією і Кримом (до 1770 р.). Назва річки тлумачиться так: у татарській мові слово *токмак* означає "ситі", "вдоволені" (вважають, що річку так названо за соковиті трави в її долині). Є ще одне тлумачення: назва річки походить від тюркського слова *токмак* — "пити".

❈ Місто **У́МАНЬ** (Черкаська обл.) лежить на річці, яку сьогодні звуть *Уманка*. Про походження назви міста існує кілька переказів. За одним, місто дістало назву від річки

Ума, що згадується в літописі. Назва цієї річки могла бути утворена від давньоруського слова *уманья* — "покинута людьми земля; закуток, небезпечний для життя" (якщо й тут на березі полон ділили, то хто б залишився тут жити?). За другим переказом, місто давніше звалося *Умінь* — від тих *уміньців* — майстрів, які нібито втекли з Києва під час татарської навали. За третім, майбутнє місто тут заснували переселенці з Полісся, які там жили над річкою Уманкою.

РУСЛО РІЧКИ

Якщо вам доводилося літати над Україною місцевими рейсами (наприклад, Київ—Запоріжжя чи Одеса—Київ), то ви бачили, як примхливо звиваються далеко внизу під літаком річки. Навіть Дніпро — і той не тече "тихо і плавно", як писав Гоголь, а в'ється, вигинається, щось невидиме обминаючи, а щось наче притискаючи до своїх грудей. Так, зверху видно всі секрети русел рік, але як їх, ці секрети, могли бачити ті, хто давав цим річкам назви? Сидячи верхи на коні чи вставши на стременах? Стоячи на козацькій вежі? Підіймаючись на скелі біля берега? А може, відповідь на ці питання слід шукати в іншій площині — в умінні тогочасної людини уважно придивлятися до природи, що її оточує, робити з окремих, розрізнених спостережень точні й правильні висновки про цілість. Як часто річки змінюють русло? (можна оселитися, а потім пошкодувати). Чи не надто мокра лука, утворена вигином, петлею, "хомутом" річки? (можна оселитися, та не можна жити). Чи не надто "гостра" течія у "гострому куті" впадіння притоки в більшу річку? (навантажені човни можуть, — як би ми сказали сьогодні, — не вписатися в поворот)... Вам важко повірити, що людина X—XI століття вміла спостерігати за річкою, зіставляти свої спостереження, закладати їх у назву річки і поселення, зробивши її пересторогою чи напутнім словом для інших? Не вірите — перевірте. Ось декілька таких назв.

❊ Селище **БІЛОЛУ́ЦЬК** (Луганська обл.) засноване в першій половині XVII ст. на тому місці, де річка *Біла* впадає в Айдар. Перша половина назви селища — від річки Біла. Друга половина — від тієї *луки,* яку робить Біла, впадаючи в Айдар. А разом це дало Білолуцьк. У 1643 р. цю слободу спалили татари; частина жителів загинула, частина втекла. Пройшов час, люди поверталися, відбудовували слободу, але не там, де вона була

раніше, а на правому березі Айдару. Тепер назва не відповідала розташуванню селища (не було *луки,* а значить, і *-луцька*), але спогади про стару слободу, про її трагічну долю, бажання зберегти все це в пам'яті людей — перемогли. Містечко зберегло стару назву — Білолуцьк.

❈ Місто **БУСЬК** (Львівська обл.) вперше згадується в літописі 1097 р. як центр Волинської землі. Людей, що селилися по берегах Західного Бугу, літопис називає бужанами ("зане сѣдоша по Бугу"). За час свого існування місто називали по-різному: Бузьк, Божськ, Бозьк. Назва річки Західний Буг, на якій стоїть Буськ, теж писалась у різний час неоднаково (так, Південний Буг у старовинних записах Bog, Boh, Bohus, Богъ, Боугъ). Назву річки пояснюють різно. Ось одне з таких пояснень: залишилися записи Гервазія Тільбурзького, який у XII ст. латинською мовою назвав цю річку *Azmilla*, що означає "зап'ястя", "браслет". Це саме значення має і старослов'янське слово *"бугъ"*, запозичене з німецької мови і пов'язане зі словом *бгати* — "згинати". Звідси *Буг* означає "зігнутий, кривий". Знову в назві річки засвідчено характер її русла.

❈ Селище **ВЕ́РХНІЙ РОГА́ЧИК** (Херсонська обл.) звалося колись Казенне. Воно лежало на шляху, яким здавна чумаки їздили в Крим по сіль. Вони зупиняли тут свої валки на нічліг і відпочинок, поїли волів у *Рогачику* — річці, на якій розташоване селище. Річка й дала сучасну назву селищу, а сама дістала ім'я від затоки Дніпра, схожої на *рогач.* Виходить, що назва *Рогачик* йшла "проти течії": Дніпро – затока – річка – село.

❈ Місто **ВИ́ЛКОВЕ** (Одеська обл.) засноване 1708 р. Перша його назва – Липованське. Оселилися в ньому старообрядці, яких звали липовани (їх у Росії церква переслідувала). В 1746 р. сюди прийшли донські козаки, а в 1775 р., після зруйнування Запорізької Січі, — запорізькі козаки. Саме вони й дали поселенню нову назву — Вилкове. Ця назва пов'язана з характером русла Дунаю в цьому місці. За 10 км від Чорного моря дельта Кілійського гирла робить розгалуження — *вилку* — на три рукави: Білгородський, Очаківський і Старостамбульський. А місто розташоване на наносних острівцях у цьому гирлі.

❈ Місто **КРИВИ́Й РІГ** (Дніпропетровська обл.) лежить на тому місці, де річки Інгулець і Саксагань, зливаючись, утворюють мис, схожий на *кривий ріг* якоїсь тварини. Є легенда, в якій розповідається, що на цьому місці

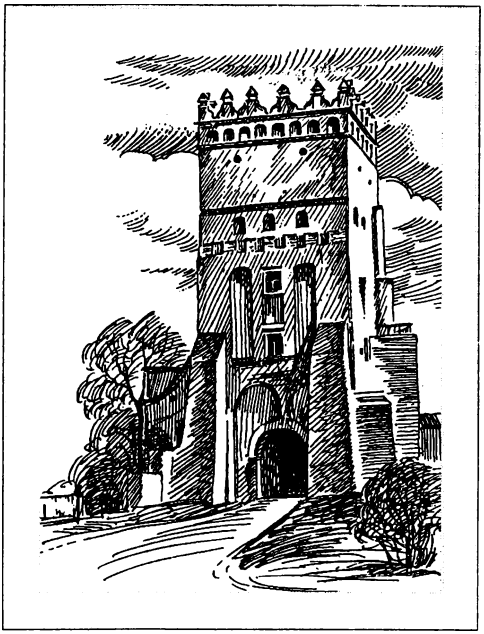

м. Луцьк
Замок (кінець XIII — перша половина XIV ст.)

поставив хутір-зимівник поранений у бою козак *Ріг* (тобто *кривий* козак *Ріг*). Дехто пов'язує назву поселення з місцевим залізнорудним районом, контури якого нагадують за формою кривий, загнутий ріг. Відомо, що в XVII ст. на тому місці, де тепер Кривий Ріг, було селище-зимівник Інгульської паланки, його заснували запорожці. Містом Кривий Ріг став у 1926 р. Найвірогідніше, що назва міста походить від характеру злиття русел двох річок.

❊ Селище **КУШУГУ́М** (Запорізька обл.) засноване 1770 р. запорізькими козаками і названо за річкою, яка тоді тут протікала. Її ім'я пояснюється по-різному. Одна версія: назва походить від тюркського слова *кучугу* — "дрібний пісок". Друга версія: вона утворена з двох татарських слів: *кош* — "стан" і *гуми* — "птах". Третя версія: назва походить від тюркського слова *кушугум* — "місце злиття річок". Селище тричі змінювало свою назву: до 1780 р. воно звалося Кушугумівка (річка ще була), з 1780 р. до 1927 р. — Велика Катеринівка, а з 1927 р. — Кушугум (річки вже не було).

Місто **ЛУЦЬК** (Волинська обл.) уперше в документах згадується 1085 р. як центр удільного князівства

"Луческъ великий на Стыри". Першими його мешканцями були дуліби або лучани (від слова *лучани* дехто виводить і назву міста). Заснування міста польський історик XV ст. Ян Длугош приписує Київському князю Володимирові Святославичу і датує його 1000 роком, проте є дані, які свідчать, що місто існувало вже в VII ст. Про нього згадує арабський географ Массуді, коли говорить про державу Валінана (майже "волиняни", правда?). Пізніше місто захопила Литва, скориставшись усобицями в Золотій Орді, а далі — польські феодали. Знесилене місто переходило з рук до рук, аж поки 1431 р. ним остаточно не заволоділа Польща (єпископській кафедрі на цих землях, наприклад, належало, крім Луцька, 2 містечка, 31 село, 11 рибних озер та ін.). Назву міста дослідники пов'язують з характером русла річки Стир — вона тут робить луку, вигин. Від слова *лука* — "кривизна, затока, вигин, берег затоки, берег річкової дуги" — й виводять назву міста. А ще про Луцьк казали: "В Луцьку все не по-людськи: навколо вода, всередині біда".

❊ Місто **МАЛА́ ВИ́СКА** (Кіровоградська обл.) засноване в другій половині XVIII ст. як шанець Єлисаветградського пікінерського полку. Катерина II в 1768 р. подарувала тут землі поміщиці Кудашовій. Поселення деякий час так і звалося — Кудашове. Воно лежить на річці *Мала Вись*, притоці Південного Бугу, звідки і його сучасна назва. Старе діалектне слово *виса* (*виска, вись*) означає "ручай, протока, що з'єднує річки й озера", "витік з озера", "річка між озерами".

❊ Селище **МЕДЖИ́БІЖ** (Хмельницька обл.) уперше згадується в літописі під 1146 р. як *Междубужжя*. Воно лежить на кам'янистому підвищенні, де річка Бужок впадає в Південний Буг. Поступово громіздка назва *Междубужжя* скоротилася до Меджибіж, Межибіж.

❊ Селище **ОРІ́ЛЬКА** (Харківська обл.) виникло під час будівництва залізниці. Назва походить від притоки річки Орелі, яку звуть *Орілька*. Легенда пов'язує цю назву зі словом *орати*, розповідаючи про запорожця, який запріг змія і проорав ним рів. Існує кілька спроб пояснити цю назву. Дехто зближує назви *Оріль — Єрель — Урал*; *Єрель* тлумачиться як "тут" і "там" (річка тече, звиваючись, змінюючи русло); *Єрель* можна зблизити з тюркським словом, яке означає "кривий" (тобто знову йдеться про русло). В половецькій мові було слово *орель*, яке озна-

чало "кут". Орель справді впадає у Дніпро під гострим кутом. В Іпатіївському літописі з цього приводу сказано: "...На мѣстѣ нарицаемому Єрель, его же Русь зоветь Оугол".

❈ Місто **ОСТЕ́Р** (Чернігівська обл.) лежить на річці *Остер*, від якої перейняло назву. Зв'язок між *Остер* — *Остр* — *гострий* (літописна назва *Востръ, Остръ* згадується 988 р.) — не викликає сумніву, але що означає оте *гострий*? Пояснюють це по-різному: як відомо, річка Остер впадає в Десну під гострим кутом — назва могла походити звідси; слово *гострий* в українській мові має ще значення "сильний", "жорсткий", "різкий" — можливо, такою була течія річки тоді, коли їй давали назву. Згадують ще й жорстокі бої, які колись тут велися, — *гострі* бої.

❈ Селище **РОЗДО́РИ** (Дніпропетровська обл.) заснував на місці запорізького зимівника надвірний радник М. І. Карабин, якому ці землі подарувала Катерина II. Спочатку тут було два села — Карабинівка і Роздори, які згодом злилися. Назва селища походить від слова *роздор* — "поділ річки на рукави, розгалуження" (такий *роздор* тут робить річка Нижня Тирса).

❈ Місто **СКВИ́РА** (Київська обл.) згадується вперше в грамоті литовського князя Володимира Ольгердовича, датованій 1390 р. Стоїть місто на річці, яка зветься *Сквирка* і яка дала йому назву. А що означає назва річки? *Сквирка* може походити від *скверна* (у давньоруській мові воно означало "погана"), а може походити від *сквира* — "тріщина", "розколина" (було й таке слово у давньоруській мові). Тоді назва міста розшифровується так: "місцевість або селище над річкою, яка протікає в глибокому ложі (у розколині землі)". Той, хто називав річку, не міг бачити її зверху, проте як же уважно він розглянув цю *сквиру* і яке точне слово для неї знайшов!

❈ Село **СТАРА́ У́ШИЦЯ** (а ще є **Нова́ У́шиця**) Хмельницької області розташоване на лівому березі Дністра при впадінні в нього річки *Ушиці,* назва якої поширилась і на село. Вперше згадується 1159 р. Назву *Стара* село *Ушиця* дістало тоді, коли з'явилася *Нова Ушиця* (теж Хмельницької тепер області). Назва річки походить від старослов'янського слова *ошую* — "ліворуч" — адже річка ця — ліва притока Дністра.

❈ Село **ХОМУТЕ́ЦЬ** (Полтавської обл.) уперше згадується в кінці XVI ст. Як свідчать тогочасні документи,

село протягом багатьох років було предметом торгу польських магнатів. З кінця XVII ст. цим селом заволодів полковник Данило Апостол, який зумів утримати свій Миргородський полк у руках аж 45 років, а наприкінці життя — досягти гетьманської булави (1727—1734). Він — прадід відомих декабристів Муравйових-Апостолів. Село Хомутець стоїть на річці *Хорол* і має від нього назву. Так-так, саме тут річка Хорол, вигнувшись, мов лебедина шия, творить майже кільце — *хомут*. От звідси — від вигину русла Хоролу — і походить назва села *Хомутець*.

Це тепер "хомут", "віжки", "батіг", "ярмо" — екзотика, а колись... З чим міг, скажімо, порівняти стоги сіна в тумані герой повісті М. Коцюбинського "Фата Моргана" Хома Гудзь, як не з волами? Що інше він бачив у своєму житті? Так і здрібніле *Хомутець* — образ, залишений нам з тих далеких часів.

ДНО РІЧКИ

Не менш важливим і для місцевих жителів, і для подорожніх було дно річок — яке воно? Чи можна по річці пливти на човнах, чи нема там порогів і кам'яних гряд? Як і де через цю річку краще переправлятися? Чи не загрузнуть вози? Де можна напоїти коней і волів? Чи пересихає річка влітку? Чи залишається в ній хоч трохи води? Де саме? Усе це були далеко не "академічні" питання, вони потребували точної відповіді. А вона, відповідь ця, як правило, містилася у самій назві річки і того поселення, яке цю назву відбивало, хоч не завжди цей зв'язок був очевидним.

❊ Село **БОЧКИ́** (Полтавська обл.), **БО́ЧЕЧКИ** (Сумська обл.), річка **Бо́чка** та ін. Здавалося б, така простенька назва, та не так легко з нею впоратися. Якщо виходити з того, що назви цих поселень мають форму множини, то вони можуть походити від прізвищ спадкоємців тієї родини, яка поселилась тут першою або придбала тут землю. Але якщо село дістало назву від річки (або на річці *Бочка* взагалі немає села), тоді картина змінюється: річка, очевидно, дістала назву за своєю найголовнішою ознакою — зберігати — як у бочках — у своїх заглибинах воду тоді, коли сама річка влітку майже зовсім пересихає. Як бачимо, для тих, хто давав річці ім'я, на першому місці стояли повсякденні життєві турботи, серед яких вода завжди була чи не найважливішою.

❊ Місто **ГО́ВТВА** (Полтавська обл.) розташоване біля гирла річки *Говтви* на високій (і колись важкодоступній) горі. На думку багатьох істориків, це місто є одним з найдавніших поселень краю. Якщо зіставити, з одного боку, річку *Олта* в Туреччині, село *Голта* на Південному Бузі (ще 1768 р. воно звалося "татарською слободою" і належало до кримського ханства) і місто *Говтва* з рікою *Говтва*, з другого,— то виходить, що це турецька назва. Слово *al-ol* у турецькій мові означає "трясовина, болото"; в інших тюркських мовах воно означає "ставок", "річка". Дехто вважає, що ця назва може походити і від дуже давнього слов'янського *glъt, gъlt* — "безодня" (цю думку вважають найімовірнішою).

❊ Місто **ЗОЛОТОНО́ША** (Черкаська обл.) лежить на річці *Золотоношці*. Хто від кого узяв назву? Дехто вважає, що спочатку так було назване місто, а від нього вже річка. Інша думка: річка дістала свою назву від піщаних наносів на дні, що виблискують, наче золото (це домішки слюди і колчедану). Піщані наноси на дні, виблискуючи, рухаються за течією, здається, що річка *несе золото*. Тому, мабуть, першою було названо річку, а вже від неї місто. Назва ця викликала появу кількох легенд. Так, за однією з них, у річці затоплено татарські човни з золотом ("—Це воно виблискує на дні!"). За другою, князь Вишневецький обрав місто Золотоношу центром збору податків, які люди сплачували князеві переважно золотом. Спочатку золото приносили сюди, а звідси, з Золотоноші, його начебто відправляли в **Мошну** (є селище **Мошни** в Черкаській області), тобто в калитку, в гаманець — ми б сказали. Та як би там не було, а прислів'я каже: "Золотоноша — кругом хороша!"

❊ Місто **ІРПІ́НЬ** (Київська обл.) стоїть на річці *Ірпінь*, — звідси його назва. Пояснень походження назви річки є декілька. Чи не найімовірнішим здається виведення цієї назви від слов'янського *ръпень*, де *ръп* — "яма". Близьке до цього і слово *рор(а)*, якщо в ньому занепав звук *о*. Місцеві краєзнавці твердять, що колись річку звали *Пірна* (від імені бога Перуна). З прийняттям християнства її назву змінили, переставили склади на Ірпінь.

❊ Місто **КАГАРЛИ́К** (Київська обл.). Вперше згадується 1142 р. під назвою Городець. Пізніше воно з'являється під іншою назвою — Ерлик. Так називалася татарська прикордонна сторожа (перекладається це слово як "наказ", "веління"). Близьке до цього ще одне татарське слово,

добре відоме нам, — *ярлик* ("грамота", "документ"). Значить, друга частина назви (*Кага-рлик*) походить або від *ерлик* ("наказ"), або від *ярлик* ("документ"). Припускають, що *Кага* (перша частина назви) — це ім'я власника грамоти, документа, а можливо, ім'я начальника загону Батия, який тут охороняв кордон.

Є й інше пояснення назви міста. Його виводять від слова *Каганлик*, яке означало "каганова земля", "землі, що належали якомусь кагану". *Каган* — це найвищий титул ватажків у давніх тюркських племен. *Каганами* називали хозарських ханів і управителів окремих земель. Друга частина слова *Каган-лик* — це суфікс (порівняйте Чортом*лик*, Таш*лик*).

Існує ще одне пояснення назви міста — через назву річки, на якій воно збудоване. Сьогодні річка зветься *Кагарлик*, але раніше її називали *Каргалик*. Тюркське *карга* — це "ворона", але це ще й "кам'яниста річка" (що, в нашому випадку, мабуть, ближче до істини).

Початкова назва річки *Каргалик*, потрапивши у нове — слов'янське — мовне оточення, зазнала певних фонетичних змін — (*-рга-* на *-гар-*); так з'явився оброблений мовою наших предків *Кагарлик*.

Та лише матінка-історія знає точно, чому таке ім'я має річка й місто, проте вона вміє берегти свої таємниці.

❊ Місто **КО́ДИМА** (Одеська обл.) засноване 1754 р. Назву взято від річки *Кодими*, яка тут бере свій початок. Про походження назви річки є кілька думок. Слово *кодима* в турецькій мові означає "мочар". Існує думка, що це слово походить ще з половецьких часів, тоді *кодим* означало "схід". А разом виходить, що *Кодима* — це "вода (мочар), річка, що тече на схід". Ще одна думка: удмуртське діалектне *куд* означає "болото", тоді *Кодима* — це "річка, що протікає болотистою місцевістю". Існує ще й народний переказ: у цьому краю поселився запорізький козак *Кодимка* і заснував разом з іншими козаками зимівник — козацьке господарство, а навколишні люди назвали цей зимівник *Кодимою*.

❊ Селище **КОЗА́ЧА ЛОПА́НЬ** (Харківська обл.) лежить у долині річки *Лопані*. Заснували його козаки-переселенці у XVII ст. й назвали за річкою. Дехто в назві ріки вбачає балтійську основу (*лоп* — "лисиця"), проте переважає думка, що в основі назви річки слово *лопань* — "колодязь на драговині чи болоті" (первісне значення цього слов'янського слова — "та, що б'є назовні, прориваєтьcя").

❊ Місто **КО́РЕЦЬ** (Рівненська обл.) уперше згадується в Іпатіївському літописі 1150 р. як Корчеськ, Корчев. Розташоване воно на річці *Корчику* (басейн Дніпра). Назва від *корч* (таких корчів багато на дні річки). *Корч* — дуже давнє слов'янське слово, утворене від *корінь*.

❊ Місто **КРЕМІННА́** (Луганська обл.) лежить на річці Красній при впадінні в неї невеликої притоки *Кремінної*. У руслі річки Кремінної багато кременю, а неподалік є й гора *Кремінна*. Звідси й походить назва річки і поселення. Хто й коли заснував це поселення? Одні джерела свідчать про те, що заснували його селяни-втікачі з Правобережної України десь близько 1680 р. Інші — що його заснували українські козаки 1712 р. Слово *кремінь* дуже давнє, ще праслов'янське; означало воно "твердий".

❊ Село **ЛО́КНЯ** (Полтавська обл.) лежить на річці *Локні* (права притока Случі). Назва утворена від давнього слов'янського кореня *лок* (старослов'янське *локи* — "дощ", болгарське *локва*, сербське, хорватське *локва* — "калюжа", "болото").

❊ Місто **ЛО́ХВИЦЯ** (Полтавська обл.) вперше згадується в літописах 1320 р. Назву міста пов'язують з назвою річки *Лохвиця*, яка тут протікає, а от назву річки пояснюють по-різному: від слов'янського *локва* — "калюжа, болітце"; від слова *лосось* (це вважають вторинним запозиченням з фінської мови: спочатку запозичили "офіційну назву" — *лосось*, а потім скорочену — *лох*, на зразок *селех* від "селезень"). Була спроба пояснити назву річки від болотної рослини *лохини* (*лохині*), поширеної на Наддніпрянщині. У цьому місті народився композитор І. Дунаєвський (1900—1955).

❊ Місто **МІУСИ́НСЬК** (Луганська обл.) утворилося з двох поселень: селища Штергес і села Новопавлівки. Поштовхом до розбудови і об'єднання в одне цих селищ послужила Штерівська електростанція. У 1956 р. поселення було перейменовано в Міусинськ за назвою річки *Міус*, на якій воно стоїть. Є думка, що слово *міус* половецького походження; воно складається з двох частин: *мі* — "болото" та *ус* — "вода, ріка". Дехто виводить *міус* від "ріг" (тобто це "річка з руслом, викривленим, мов ріг"). Легенда вбачає тут — без жодних на те підстав — словосполучення *мій* (*в*)*ус*.

❊ Селище **НИ́ЖНІ СІРОГО́ЗИ**, село **ВЕ́РХНІ СІРОГО́ЗИ** (Херсонська обл.). Слово *сірогози* турецького походження, воно складається з двох частин: *сіра* — "лінія" і *гузун* —

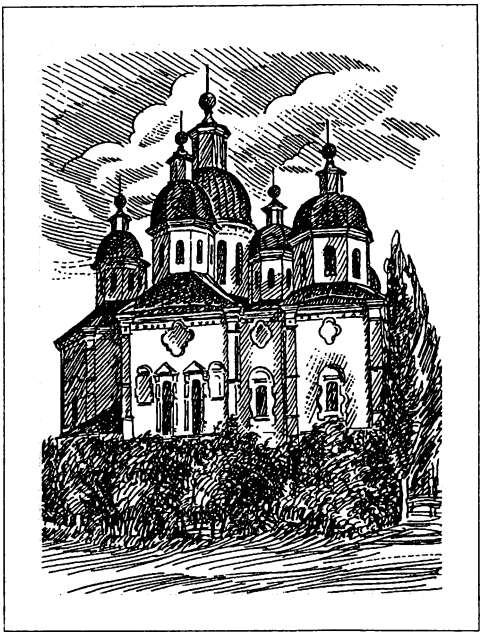

м. Полтава
Хрестовоздвиженський собор
(1689—1709)

"довга". Його вживали, коли йшлося про старе русло, куди збігала весняна вода і залишалася у довгих ямах — *сірогозах.* Слова *Нижні* і *Верхні* тут вжито досить своєрідно: *нижні* означає "південніші", "розташовані на півдні", а *верхні* — "північніші", "розташовані на північ від селища Нижні Сірогози". Цікаво, чи називають на Херсонщині такі довгі калюжі сірогозами й сьогодні?

❊ Місто **ПОЛТА́ВА** (обласний центр) уперше згадується в літописі під 1174 р. Там розповідається, що князь Ігор Святославич Сіверський, переслідуючи Коб'яка і Кончака, переправився через Ворсклу біля Лтави, примусивши половців тікати. Вважають, що *Лтава* (чи *Олтава*) — це майбутня *Полтава*: поселення виникло в урочищі *Лтави* вздовж річки, тобто по *Лтаві*,— а це й дало назву місту:

...Стара моя Полтавонько, Олтаво!
Щоразу по загладі молода.

Л.Костенко

Вважають, що в основі назви *лтава* лежить балтійсько-латинське *lutum* — "болото", "багно", "грязь", "глина".

Полтава як місто вперше згадується в документах 1430 р., коли литовський князь Вітовт передав Полтаву і Глінськ татарському князеві Лексаді, який прийняв християнство і став родоначальником князів Глінських. Спочатку це було невелике поселення, але в 1648 р. воно стає полковим адміністративним центром і помітно розбудовується. Першим полковником був Мартин Пушкар. За ним можна назвати ще ряд імен славних полтавців — це письменники І. Котляревський, В. Короленко, Панас Мирний, М. Гнєдич, художники М. Ярошенко, М. Башкірцева та багато інших. Оспівана Полтава у піснях і віршах, писали їй і оди:

Матір Полтаво! В святому синівському праві,
Іменем пращурів, що поклонялись труду,
В шані високій вінець благородного лавра
Я тобі трепетно біля підніжжя кладу!

Б. Олійник.

❊ Село **ПОРО́ГИ** (Вінницька обл.) розташоване недалеко від гранітних *порогів* на Дністрі (знову ж — дно річки, його характер — у назві).

❊ Селище **ПОЧА́ЇВ** (Тернопільська обл.) уперше згадується в документах початку XVI ст. Воно розташоване біля Почаївської гори, від якої й дістало назву. Назва гори утворена від слова *поча* — "калюжа", "болотисте місце". Про походження назви селища та монастиря існує легенда: кілька ченців з Києво-Печерської лаври втекли з Києва під час татарської навали 1240 р. Нову місцевість вони назвали дорогою їм назвою *Почайна* — на згадку про річку *Почайну* в Києві. Проте й тут догнали ченців лютії вороженьки в 1765 році:

Ой зійшла зоря вечіровая,
Над Почаївом стала:
Виступило турецьке військо,
Та як чорная хмара.

Та не здобули вони міста й монастиря — "врятувала Божая Матір", як співається в цій же пісні.

❊ Місто **РЕ́НІ** (Одеська обл.) стоїть на лівому березі Дунаю. Вперше згадується в документах 1548 р. як населений пункт Молдавського князівства. Проте дата заснування його невідома. За часів Київської Русі тут була річкова пристань, яка вже тоді звалася *Рені*. Є також відомості, що слов'яни називали цю місцевість Перунова

Рень. Виходить, тут є не одне, а цілих три дуже близьких за звучанням, але різних за значенням слова: *рені* — "пристань"; *рень* — "коса, мілина"; *ринь* — "підводна гряда", а ще є сучасне українське *рінь* — "крупнозернистий пісок". Сьогодні ми б сказали, що всі три назви доречні: *рені* ("пристань") — це функція поселення, *рень* ("мілина") і *ринь* ("підводна кам'яна гряда") — пересторога про характер дна, теж захована у назві.

ТЕЧІЯ РІЧКИ

Для людей, які в ті далекі від нас часи давали назви нашим рікам, важливим був також характер течії річки — і для плавання на човнах, і для пошуків переправи — пішої і кінної, і для встановлення тут придатності для життя (це ми так собі уявляємо їхній спосіб мислення). Така увага до характеру течії річки свідчить, що річка і в давнину, і в пізніші часи відігравала надзвичайно важливу роль у житті людей.

❊ Місто **БОРЗНА́** (Чернігівська обл.) стояло на місці якогось поселення часів Київської Русі (назва його в писемних пам'ятках не збереглася). Вперше про нього згадується в документах 1633 р. Наприкінці XV ст. тут виник хутір Селище; згодом його — за ім'ям річки — назвали Борзною. В основі назви дуже давнє слов'янське (наявне у багатьох слов'ян) слово *борзъ* — "швидкий". Очевидно, річка колись мала швидку течію. Зараз вона пересохла, замулилась, але містові давали назву тоді, коли річка відповідала своїй назві. У Борзні в 40-х роках XVII ст. народився славнозвісний фастівський полковник Семен Палій, керівник повстання проти польської шляхти на Фастівщині.

❊ Селище **БУ́ЧА** (Київська обл.) дістало таку назву вже у XX ст. Колись на місці сучасної Бучі було село Яблунька. Власником села був польський шляхтич Ю. Лясота. У 1900 р. біля села збудували полустанок Києво-Ковельської залізниці і дали йому назву Буча, бо він був розташований між двома невеликими притоками Ірпеня — Рокачем і *Бучею*. Річка *Буча* спочатку дала назву полустанкові, а пізніше й селищу. Назва річки пояснюється так. У давнину у слов'ян було слово *бука*, воно означало "гудіння, дзижчання, мукання, ревіння". Можливо, назва річки від цього слова. Існувало також слово *букаті* — "бекати, ревіти, ричати". Посилаються й на слово *бучало* — "вир; глибока яма". Мабуть, у ті давні

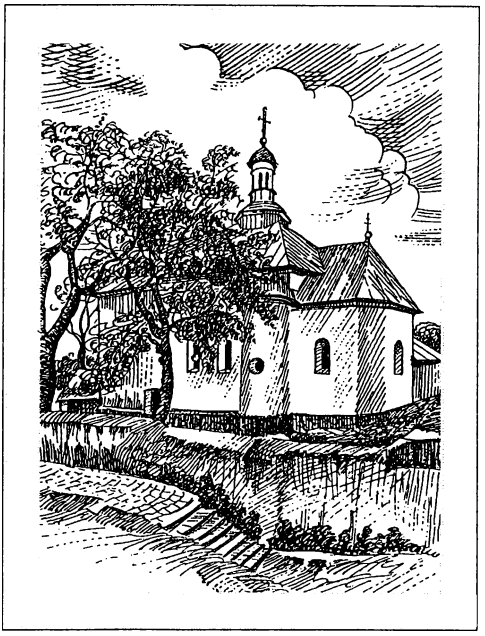

с. Бучач
Тернопільська обл.
Миколаївська церква
(1610)

часи річка була швидкоплинною, повноводною і гучною — "букала", "бучала", як тоді говорили.

❊ Селище **БУ́ЧАЧ** (Тернопільська обл.) уперше згадується в документах 1397 р. За переказами, назву поселенню дали його власники — українські воєводи *Бучацькі*. Дослідники вважають, що Бучацькі могли одержати своє прізвище від назви міста (як Потоцькі, Вишневецькі та ін. — за назвою власних міст, містечок і селищ), а місто — від слова *буча* — "бука" (як і в попередній назві — Буча).

❊ Селище **ВА́РВА** (Чернігівська обл.) стоїть на річці *Варві*, назву якої запозичено. В літописі 1079 р. згадується фортеця Варин. Це, мабуть, була перша назва селища. В її основі лежить давнє слов'янське слово *вар* — "вода, що б'є ключем", "вода, що кипить", "окріп", "спека, духота" (ці значення основи *вар* є в багатьох слов'янських мовах). Дехто вважає, що в основі назви річки лежить давньоіндійське *вар, варі* — "вода".

На Чернігівщині є ріки з назвами *Вар*, *Вара*, *Варишка*, *Варзна*. Можливо, деякі з них і справді пов'язані з давньоіндійським *вар*, яке близьке і за зву-

чанням, і за значенням до слов'янського *вар*. Знову йдеться про швидку, бурхливу течію річки в минулому.

❊ Місто **ВОЛНОВА́ХА** (Донецька обл.) засновано 1883 р. під час будівництва Катерининської залізниці. Назву станції Волноваха було взято від річки *Мокра Волноваха* (раніше вона звалася Бугас). Нову назву річка дістала від горбистої місцевості, по якій протікала, та від хвилястої (*волнистой*) течії, пов'язаної з рельєфом.

❊ Село **КЛОКУ́ЧКА** (Буковина) згадується з XVII ст. Назву село дістало від річки, а назва річки — звуконаслідувальна: *клокотати* — це "клекотіти, кипіти" Спостережливі люди давали назву річці: вона не просто "кипить" (як у Варві), вона ще й шумує, піниться, *клекоче*.

❊ Село **САКСАГА́НЬ** (Дніпропетровська обл.) лежить на річці *Саксагань*, від якої й дістало назву (до речі, псевдонім відомого українського актора і режисера П. К. Тобілевича — Саксаганський — походить саме звідси). Про назву річки дослідники говорять неоднаково. Найпоширеніша думка: назва від тюркського *саксаган* — "сороча річка", "сороче джерело". Ще кажуть: це "ріка саків" (тобто "ріка скіфів"). В осетинській мові є слово *сакс*, *сакса* — "сильний, швидкий". Та дослідники віддають перевагу ще одному значенню слова *сакса* — "бурхливий потік води", "джерело з камінням".

❊ Селище **ТИ́СМЕНИЦЯ** (Івано-Франківська обл.) вперше згадується в літописі під 1144 р. («в Тисьминичи»). Давність цієї назви, на думку дослідників, підтверджується суфіксом *-иц(я)*, який зустрічається у назвах річок на всіх слов'янських територіях. Назву виводять по-різному: одні від *teus* — "тихий", другі — від дерева *тиса*, треті — від річки *Тиса*.

❊ Місто **ХОРО́Л** (Полтавська обл.) лежить неподалік від річки *Хорол*, від якої дістало назву. Вперше згадується 1083 р. Походження назви річки пояснюють так: в її основі — давнє слов'янське слово, яке означає "швидкий". Точніше: спочатку це слово з'явилося в мові південних слов'ян: це старосербське слово *chrъl*, а сучасне сербське і хорватське слово *хрлити* — "спішити, квапитися". Видно, і справді була колись у річки Хоролу швидка течія, було й місто Хорол славним і багатим (недарма казали: "У Хоролі всього доволі"). Змінилася річка. Тому й сказав, мабуть, П. Тичина: "...Хорол-річка не та", хоч і не бачив, як вона "хрлила"-квапилася в XI столітті.

КОЛІР ВОДИ В РІЧЦІ

Досі ми з вами говорили про характер течії річок, на яких стояли поселення, про те, яке в них русло, — йшлося про переправи, про судноплавство, що було для того часу дуже важливим, якщо врахувати стан тодішніх доріг і можливості повозів.

Але воду подорожнім ще треба було пити, варити з неї їжу, напувати коней. Смачна вона? Прозора? Чиста? А чи мутна, біла чи іржава? Чи саме такі сліди лишилися у назвах річок і озер, а від них і в назвах поселень? Подивимось.

❈ Селище **БІЛОВО́ДСЬК** (Луганська обл.) виникло 1686 р., засноване козаками Острозького полку та селянами-втікачами. Розташоване воно в долині мілководної річки Деркул, береги якої порізані ярами з крейдяними відкладами. Ґрунтові води, що стікають у річку, забарвлюють воду в *білий* колір. Звідси й назва селища.

❈ Селище **БІЛОЗЕ́РКА** (Херсонська обл.) має назву, яка легко розкладається на два слова: Біло-озерка, а значить, десь недалеко є *Біле озеро*. І справді: селище стоїть на березі озера, яке зветься *Білим*. Назву озера легенда пов'язує з ім'ям княжни *Білозерки*, яка втекла сюди від татарського хана Мамая (скоріше, причину називання озера Білим, а найменування селища *Білозеркою* слід шукати в кольорі води, *білуватої* від вапняків). До 1847 р. селище звалося Іванівкою. На нашій землі Іванівок — наче зірок на небі, — неміряно-нелічено, і лише вряди-годи вдається встановити, хто він був — той Іван, який дав поселенню своє ім'я. А от про власника Іванівки-Білозерки можна розповісти багато чого. Звали його Іван Абрамович Ганнібал; це був дядько матері О. Пушкіна, генерал, учасник багатьох морських баталій: під його командуванням було взято фортецю Наварин (1770 р.); високу хоробрість і вміння воювати проявив він і в Чесменському бою. У 1778 р. І. А. Ганнібал був призначений головним командиром фортеці міста Херсона, яку він, власне, збудував і укріпив. Помер генерал-поручик Ганнібал 1801 р., не залишивши свого імені навіть у назві невеликого тоді села — немає вже Іванівки, нема і не було Ганнібалівки, та стоїть Херсон, у підмурівках і каменях якого лишилася пам'ять про його будівничого.

❈ Селище **ГЛЕВА́ХА** (Київська обл.). Це поселення дістало назву від річки, на якій було розташоване: воно лежало в межиріччі приток Ірпеня — *Глевахи* та Бобриці.

Колись Глеваха була річкою, сьогодні ж це не річка і навіть не струмок, а сухе русло, слід від річки.

Є в І. Франка такі слова: "В зів'ялих листочках чи можна пізнати красу всю зеленого гаю?" Як думаєте, чи можна довідатись, якою була річка, з її назви? Спробуємо.

Корінь слова *Глеваха* такий же, як у слові *глевкий* (часом так кажуть про недопечений хліб), тобто "в'язкий, клейкий". Є в українській мові слово *гливий* — "сіро-жовтий", "чорно-жовтий". Не лише у нас, а й в інших слов'ян є слова з цим коренем: *глев* — "риб'ячий слиз"; *глевіти* — "псуватися" (так, наприклад, подекуди кажуть про сир).

А тепер ми спробуємо описати, якою була річка Глеваха: каламутна, непрозора сіро-жовта вода, слизькі *глинисті береги*, в'язке, грузьке дно... Неприваблива картина, що й казати, та поселялися люди в давнину обов'язково біля води, нехай навіть глевкої...

❊ Місто **ЖО́ВТІ ВО́ДИ** (Дніпропетровська обл.) до 1957 р. звалося Жовта Ріка. Розташоване воно на річці *Жовтій*; виникло у зв'язку з відкриттям і розробкою на річці родовищ залізної руди. Спочатку тут було три рудники: Краснокутський, Коломійцевський (Гантне) та Весело-Іванівський, який належав бельгійському гірничопромисловому підприємству "Жовта ріка". Від назви цього товариства і походить колишня назва поселення. Сучасна назва пов'язана з урочищем *Жовті Води*, де в 1648 р. військо Богдана Хмельницького розбило польський шляхетський загін:

Гей, поїхав Хмельницький і к Жовтому Броду,—
Гей, не один лях лежить головою в воду...

Назва урочища і річки походить від кольору води (річка протікає по глинистому руслу і має каламутну *жовту* воду).

❊ Село **ЗАВО́РСКЛО** (Полтавська обл.) знаходиться за річкою *Ворсклою*, а ось де взялася Ворскла і що означає це слово? Є кілька припущень. У нас найвірогіднішим вважається таке: перша частина *ворьс* у мові аланів означала "білий", друга — *кол*, *кул* — "вода"; звідси — "Біла вода". Таку назву їй могли дати за колір берегових круч, що складаються з крейдяних відкладів. Є інша думка: Ворскла — від *ворчати*, як Пискла — від *пищати* (М. Фасмер).

❊ Місто **МОЛОЧА́НСЬК** (Запорізька обл.) лежить на річці *Молочній*. Заснували його німецькі колоністи 1803 р.

і назвали Гальбштадт ("Півмісто"). З цією назвою місто проіснувало до 1915 р., коли вже точилася Перша світова війна (для Росії це війна з Німеччиною). Тоді ж місто перейменували за назвою річки. Пояснити цю назву легко: від білої глини вода в річці схожа на *молоко*.

А от чому німці назвали своє місто Півмістом, Гальбштадтом? Чи не згадка це про далекий Гальберштадт на їхній батьківщині?

❊ Селище **НОВОАЙДА́Р** (Луганська обл.) лежить на річці *Айдар*. Заснували його донські козаки у другій половині XVII ст. Про походження назви річки думки розходяться. Одні кажуть, що назва утворена від грецького *ай* — "святий" і тюркського *дере*, *дара*, *дар* — "долина, ущелина". Інші вважають, що назва походить від татарських слів *ай* — "білий" і *дар* — "річка".

❊ Села **РЖА́ВЕЦЬ**, **РЖА́ВЧИК** (Харківська обл.), село **РЖА́ВИНЦІ** (Чернівецька обл.), дві річки Іржавець (притоки Дністра і Тясмину) — всі ці назви походять від слова *іржа* (*ржа*). Вода тут укривається іржею, яка утворює майже суцільну плівку ("осугу") на поверхні річки.

❊ Селище **САРА́ТА** (Одеська обл.) стоїть на річці *Сарата*. Засноване воно 1822 р. німецькими колоністами на місці татарського поселення Гура-Курудер. Назва річки — Сарата — утворена від молдавського *сари* — "гіркий", "солоний" (ґрунти навколо селища солончакові). Назва річки начебто попереджає: "Не пийте! Вода гірка й солонувата!".

❊ Місто **СМО́ТРИЧ** (Хмельницька обл.) лежить на місці злиття річок *Смотрича* та Яромирки. Є така думка про походження назви річки і міста: вона походить від давньоруського слова *съмотрѣти* — "бачити", "дивитися". А що ж можна було побачити в річці? Кажуть, що вода в ній була колись дуже чиста, поверхня гладенька — і все в ній віддзеркалювалось, наче береги дивились у воду і себе там бачили. З такої річки приємно й напитися (було колись...).

МОСТИ. ПЕРЕПРАВИ

Є такий образний вислів: "Життя — це дорога". А в прямому значенні — без дороги немає життя, — ні суспільного, ні приватного. Але дороги перетинають річечки, річки, ріки. Отут і з'являються броди, перевози і мости. Як у цій колядці:

Що в ***брода****, в* ***брода*** *та велика вода,*
А там у ***брода*** *Ганночка стоїть.*
Ганна стояла, перевіз держала.
Од перевозу дорого брала.

❊ Місто **БРО́ДИ** (Львівська обл.) стоїть на річці Суховиці (басейн Прип'яті). Вперше згадується в літописах XII ст. Тоді поселення було оточене болотами, які під час дощу можна було переходити чи переїздити *вбрід*. Звідси, кажуть, і назва (походить від *брести*, *бродити*, наявного в багатьох слов'ян).

❊ Місто **ГО́ЛА ПРИ́СТАНЬ** (Херсонська обл.) спочатку звалося Голий Перевіз. Історія його така. Спочатку це було не місто, не пристань навіть, а Голий Перевіз — дика, безлюдна, випалена сонцем місцевість — ні деревця, ні землянки — козацького "зимника", ні хатини. Тільки вряди-годи закуриться пилом степ — то запорожці везуть сіль з Ягорлицьких соляних варниць. І знову тихо і пусто.

Та в кінці XVIII ст. почали і тут, серед *голого степу*, поселятися люди. Це були кріпаки-втікачі з різних місць Полтавщини, Київщини, Чернігівщини. Вони й назвали своє нове поселення — *Голий Перевіз*. А датою заснування сучасного міста Гола Пристань на Дніпрі вважається 1790 рік.

❊ Місто **ЖИДА́ЧІВ** (Львівська обл.) стоїть на річці Стрий. Вперше згадується 1164 р. в Іпатіївському літописі під назвою Удеч. У документах XIV—XVII ст. назви міста неоднакові: Судачів, Зудачів, Зідачів, Жидачів. Сучасна назва закріпилася з XVII ст. Існує два перекази про появу назви. За першим переказом, через поселення проходив торговий шлях зі Сходу на Захід. Торговий люд іноді тижнями *ждав* тут перевозу свого товару через річки Стрий і Дністер. Звідси ніби й пішла назва: *ждати* — *Ждачів*, яка пізніше почала вимовлятись як *Жидачів*. За другим переказом, назва міста походить від румунського слова *жудечів* — "район", "префектура", "адміністративна одиниця".

❊ Місто **ІЗЮ́М** (Харківська обл.) лежить на річці Сіверський Донець при впадінні в нього річки *Ізюмця*. Засноване воно козаками Харківського полку, та на не зовсім обжитому місці: у документах 1571 р. згадується Сторожа Ізюмська, у 1651 р. — Ізюмський окоп, у 1680 р. — Ізюмський Городок. Якщо поселення таке давнє, то цілком ймовірно, що назва його пішла від річки *Ізюм* та *Ізюмського броду*. Слово *ізюм* тут — це видозмінене татарське слово *гузун* — "переправа". У тюркських народів *ізюм* — це "виноград", у нас — це "сушений виноград". І хоч дехто вважає, що саме від

м. Ізюм
Харківська обл.
Преображенський собор
(1684)

цього слова утворено назву міста, де виноград не родить, — у це важко повірити. А родяться тут таланти, такі, як художник С. Васильківський (1854—1917).

❈ Місто **МОСТИ́СЬКА** (Львівська обл.) вперше згадується 1404 р. Давня назва його — Мостич. Тут був *міст* через річку, звідси й назва. Спочатку слово *міст* означало "дерев'яний настил, прокладений через болото", "вимощена деревом дорога". Пізніше — "міст через річку". Форма множини у цих назвах (Мостиська, Мости) означає не наявність кількох мостів у селі, а "село біля мосту". Тепер навпаки: не село біля мосту, а міст (як деталь) біля села чи в селі. Мости перестали бути рідкісними, і це вже не подія в околиці; тому й нових назв поселень зі словом *міст* не з'являлося.

❈ Селище **ВЕЛИ́КІ МОСТИ́** (Львівська обл.) лежить на річці Раті (басейн Вісли). Вперше згадується 1472 р. як село Мостки. Назва походить від *мостів* через річку Рать (їх спорудили самі мешканці селища, чим і пишалися).

Возили свої товари тодішні купці не лише возами, а й човнами: і швидше, і безпечніше (ріки наші тоді, як

ви знаєте, були повноводі, по багатьох з них могли пройти досить великі човни і навіть кораблі). Але каналів між ріками не було, був *волок* і *переволока*.

❊ Село **ПЕРЕВОЛО́ЧНА** (Чернігівська обл.) розташоване на річці Удай. На думку дослідників, це літописне місто Переволока, яке згадується в XI ст. *Переволокою* називали сухопутний відрізок шляху, по якому перетягали човни і перевозили вантажі (*волочили*).

❊ Місто **ВОЛОЧИ́СЬК** (Хмельницька обл.) уперше — ще як село Волочище — згадується 1463 р. Назва походить від слова *волочити* — "тягти волоком". Тут близько сходяться верхів'я тоді судноплавних річок Случа, Бужка, Збруча, Смотрича (це все притоки великих рік — Прип'яті, Південного Бугу і Дністра). Невеликі річкові судна перетягали з однієї річки в іншу. Це була важка, виснажлива робота, і пам'ять про неї залишилась у назвах поселень.

❊ Селище **ПІДВОЛОЧИ́СЬК** (Тернопільська обл.) мало раніше назву Волочище на Збручі. З середини XVII ст. лівобережне поселення називають Волочиськ, а правобережне — Підволочиськ.

В основі назви — рельєф місцевості

РІВНИНА. НИЗИНА. ДОЛИНА. ЛУКИ

Обираючи місце для поселення, люди дуже уважно придивлялися до того, який там ґрунт, чи є луки і пасовиська для худоби, чи добре захищає від негоди і лихих людей балка, чи не забагато каміння на майбутній ниві, чи можна буде якось загатити болото біля села. І все це відбилося в назвах поселень — і закам'яніло в слові.

❊ Місто **ДОЛИ́НА** (Івано-Франківська обл.) виникло в X ст. За переказом, ця земля належала князеві, який наказав вирубати навколишній ліс, щоб він міг оселитися в *долині* біля соляних джерел. Звідси і назва міста — *Долина* (в основі назви слово з праслов'янських часів *дол* — "низ", "долина"). Князь скористався лише одним — соляними джерелами. Решта багатств — нафту, газ, торф, поклади кухонної солі — він залишив нам, навіть не здогадуючись про них.

❊ Місто **ДОЛИ́НСЬКЕ** (Кіровоградська обл.) виникло 1873 р. під час будівництва залізниці Харків—Миколаїв (спочатку — як станція, пізніше — як пристанційне селище, згодом — як місто). Є такий місцевий переказ: поміщиця *Долинська*, на землях якої будували станцію, у своєму маєтку поселила будівників станції, годувала, поїла їх, усіляко догоджала їм, аби тільки станцію назвали її ім'ям. Назвали — тільки не ім'ям, а прізвищем (спочатку — *Долинська*). Мешканці поселення про поміщицю давно забули, а назву міста виводять від слова *долина* (адже і прізвище — від цього слова), яке, в свою чергу, утворилося від праслов'янського слова *дол* — "низ", "долина".

❊ Чотири села на Одещині мали назву **КАЇРИ**. Ця назва згадується у документах 1541 р. (..."у Каирь" низові козаки напали на перекопських татар). Тільки цей Каїр прийшов до нас не з Єгипту, не з арабської, а з

тюркських мов, де слово *каїр* позначає землю, але не будь-яку. Так зветься земля вздовж каналів і розливів рік з високим рівнем ґрунтових вод, тобто це земля, яка не потребує спеціального зрошення (як, наприклад, дельта Амудар'ї). Слово це у нас позначало, мабуть, землю, яка не потребує поливу, а буде родити і під гарячим сонечком півдня України (з єгипетським Каїром тут лише звуковий збіг).

❈ Селище **ЛІВА́ДІЯ** (Крим) лежить на місці грецького поселення з тюркською назвою Ай-Ян ("Святий Іван"). Сучасна назва походить від грецького слова *лібадіон* — "лука", "галявина", "зрошена рівнина". Від цього ж слова походить і наше *левада*, запозичене дуже давно усним шляхом і пристосоване до нашої вимови. У сучасній українській мові воно означає "присадибна ділянка з сінокосом, городом чи садом" (це слово запозичили у греків болгари й албанці з тим же значенням — "луг").

❈ Селище **ЛУГИ́НИ** (Житомирська обл.) вперше згадується 1618 р. Походження назви пов'язують із *лугами* (луками) біля річки Жерев, яка протікає через селище.

❈ Селище **ЛУЖА́НИ** (Чернігівська обл.) раніше звалося Лукани. Вперше згадується в грамоті від 7 жовтня 1453 р., в якій говориться, що боярин Федір Вітольд купив село у поміщика Вранича за 400 татарських золотих. Назва селища — від слова *луг*: адже стоїть воно на річці Совиці, де свого часу були розкішні луги.

❈ Селище **ЛУ́КІВ** (Волинська обл.) до середини XVI ст. звалося Лукове і було селом. Ставши спадковим володінням дворян Матвієвських, які називали себе на польський лад Мацейовськими, село дістало нову назву — Мацеїв. З цією назвою воно перебувало до 1946 р., коли йому повернули історичну назву.

І **Лугини**, і **Лужани**, і **Луків** — усе це селянське багатство — луки. У народних піснях оспівуються ці луги: "Ой не шуми, *луже*, зелений байраче...", "*Лугом* іду, коня веду, розвивайся, *луже*", "Ой у *лузі*, та ще й при березі", "Ой у *лузі*, в *лузі*, зелена трава...", "Ой піду я *лугом*, *лугом*, долиною, а чи не зустрінусь з родом-родиною...". Невіддільна пісня від щоденного життя селянина, як невіддільний селянин від поля, *лугу*, зеленої долини.

❈ Селище **НИЗИ́** (Сумська обл.) заснував у 1662 р. полковник Герасим Кондратьєв. Розташоване воно на *низовині* серед лісів та лук, уздовж *низького* лівого берега річки Псла.

❊ Селище **ПІЩА́НКА** (Вінницька обл.) відоме з XVIII ст. Це досить поширена назва: річки діставали її за *піщані* русла, селища — за розташування на *пісках*. Проте *піщани* (так могли б зватися мешканці Піщанки) не погоджуються з таким поясненням. Вони виводять назву селища не від "*пісок*", а від "*писк*", "*пищати*" і пояснюють це так: колись, дуже давно, в густому лісі ховалися селяни-втікачі, яких виловлювали й люто катували (сказати про людину, яку катують, що вона пищить, — жорстоко й образливо; це міг бути крик, зойк, вереск, стогін, але не писк). Пояснення назви треба шукати у слові *пісок*.

❊ Місто **ПОЛО́ГИ** (Запорізька обл.) виникло наприкінці XIX ст., заснували його вихідці з сіл *Поло́ги-Яне́нки* та *Поло́ги-Вергуни́* на Київщині. Вони назвали своє поселення Нові Пологи, бо оселилися в долині річки Конки, теж у низині, а стару назву рідних сіл забути не могли. За три кілометри від села була збудована станція на залізниці Бердянськ—Харків, її назвали так, як звалося найближче село — Пологи. Навколо станції розрослося сучасне місто. Слово *пологи* вживається на Лівобережжі і має такі значення: "степова западина", "поділ", "рівнинні луки й сінокоси", "рівна місцевість"; найширше значення — "заглиблення в рельєфі" (слово *лог* — це, очевидно, запозичення з російської мови; воно пов'язане з *лежати*).

❊ Місто **ПОЛО́ННЕ** (Хмельницька обл.) відоме з XII ст., проте вже тоді це було досить велике місто, час його заснування невідомий. Зважаючи на вік міста, пояснення його назви спиралося на давні значення споріднених слів. Так, за одними поясненнями, назва могла бути утворена від слова *полон*: адже був такий звичай — заселяти необжиті місця полоненими. Ще одна версія: назву міста утворено від слова *полонина* в значенні "луг" (вимовлялося це слово як *болоньє*). Як відомо, сучасне значення слова *полонина* далеко відійшло від значення слова "луг". Це "гірська рівнина", "гірська рівнина, поросла окремими кущами і деревами". Найвірогіднішою вважається така думка: назва міста походить від слова *полонь* — "чисте, безлісе місце", "луг", "сіножать".

❊ Місто **ПРИЛУ́КИ** (Чернігівська обл.) вперше згадується 1092 р., тільки вимовлялася його назва тоді інакше: "...ѣдучи Прилуку городу", — згадується в повчанні Володимира Мономаха. Крім цієї, назва мала ще й такі

форми: *Прилуг, Прилук, Пралука.* У XVI—XVII ст. Прилуки були полковим містом, його знали й за межами Чернігівщини, як свідчить хоча б оця пісня:

Помандрував козаченько
З Лубен до ***Прилуки.***
Ой плакала дівчинонька,
Здіймаючи руки.

Місто розташоване біля Удайської луки — там, де річка робить крутий вигин. Такий крутий вигин на річці зветься *лука.* Назва міста могла бути утворена від одного з двох дуже схожих слів. Слово *прилук* означає "край закруту, коліно"; слово *прилука* ("прилучатися") в словнику Грінченка тлумачиться як "приєднання". Проте в цьому словнику є й інше значення слова *прилука* — "поляна серед лісів". Найвірогідніше, що в основі назви лежить *лука, прилука* — "закрут".

❊ Місто **РІВНЕ** (обласний центр) згадується, починаючи з XIII ст. Назва слов'янська, прозора; для хлібороба, ми б сказали, життєдайна: легко обробити землю і плекати врожай, коли поле рівне, без горбів та долин, не порізане ярами і не закидане камінням. Та *Рівне* — не лише назва міста, а й характер місцевості — плоскої, рівнинної. Чому ж думки про походження назви міста розійшлися? Дехто проводить паралель між назвою Рівне — Рівно і називає ще Дубно, Ратно, Березно (є й інші поселення з назвами такого типу на Волині). Назви ці розкладаються так: Дуб-н-о, Рат-н-о, Берез-н-о, Рів-н-о. Бачите, як змінюються при такому підході основи цих слів (суфікси і закінчення у них однакові). Тоді в назві Рівне(о) основа "рів" — оборонний *рів* мається на увазі. Є також легенди й перекази, пов'язані з родиною князів Острозьких: це вони побудували місто, бо саме тут закінчуються їхні володіння ("*рівно* до цього міста"). Або ще: у князів Острозьких разом з цим містом було "*рівно* сто міст". Проте найпереконливішим видається "рівнинне" походження назви.

❊ Місто **РОВЕНЬКИ́** (Луганська обл.) у документах 1707 року згадується як "городок Ровенец" — одне з самочинно заселених місць. Назву виводять від річки *Ровеньки* і балки, поблизу якої місто лежить. Але це вже було пізніше, а в XVIII ст. містечко перейшло у власність бригадирові-майорові графу Василеві Орлову і дістало назву Орлово-Ровенецький хутір. Вважають,

що річку й балку назвали, використавши географічний термін *ровень* — "рівнинна місцевість".

❊ Селище **РОЗДІЛ** (Львівська обл.) уперше згадується в документах 1569 р. Назва селища від слова *роздол*, *роздолля* — "місце, де діл розходиться на всі боки"; "широка долина"; "низина на рівнині".

❊ Місто **ТАЛЬНЕ́** (Черкаська обл.). Перша згадка — з XVII ст. Час заснування невідомий. Назва міста має кілька тлумачень: поселення могло бути названо за річкою *Тальнянкою* (ця назва річки — від давнього слова *таль*, спорідненого зі словами *талий* і *танути*). Місцеві краєзнавці дотримуються думки, що назва міста походить від старослов'янського слова *таль* — "залога", "укріплене місце". Була висловлена ще одна думка: назва поселення походить від тюркського слова *тала* — "поляна", "степ", "відкрита місцевість". На підтвердження наводять назву річки *Талова* — лівої притоки Дністра, назва якої перекладається як "степова рівнинна річка".

❊ Місто **ТЕРЕБО́ВЛЯ** (Тернопільська обл.) вперше згадується в літописній розповіді про осліплення теребовлянського князя Василька Ростиславича 1097 р. Назву міста виводять від слова *теребівля* — "місце, очищене від заростей" (*теребити* — "розчищати землю від лісу під поле"). До 1944 р. місто звалось Трембовля. Є схожі назви у чехів: *Trebovle, Trebivlice*; вони могли утворитися і від чоловічого імені *Треб*. Проте є достатня кількість назв поселень, які походять від *тереб*, підтверджуючи думку про "розчищене від лісу місце": Тереб, Новотереб, Теребин, Теребище, Теребель (в Росії). Скільки тих хащів довелося нашим предкам *теребити*, щоб постали засіяні поля, сади, багаті сіножаті і городи!.. А ми їх часом і не цінуємо, і не бережемо, а інколи й занапащаємо.

❊ Селище **ЦАРИЧА́НКА** (Дніпропетровська обл.) виникло 1604 р. Українці і молдавани — сусіди, і як сусіди, позичали одне в одного слова. Є в молдаван слово *царицина*, означає воно "поле". Ми його запозичили, скоротивши при цьому до *царина*. Звідси і назва селища.

ЯРИ. БАЛКИ. УЛОГОВИНИ

❊ Село **БА́ЛКИ** (Дніпропетровська обл.) має в основі назви слово *балка*, яке в українській мові має такі значення: "степовий яр", "долина", "заглибина в степу, залита водою", "русло висохлої річки" (походження слова остаточно не з'ясовано; його пов'язують з *болото, болон-*

ня — "долина"). Село Балки лежить у глибокому яру, а не просто в заглибині. Множина вказує не на кількість балок, а на те, що йдеться саме про назву села (це традиція називання поселень: **Балки**, **Млини**, **Мости** та ін.).

❈ Село **БА́РИШ** (Тернопільська обл.) свою назву дістало не від слова *бариш* — "прибуток", а від слова *бар* — "мокре місце між горами", "глибокий стрімкий яр" (у праслов'янську епоху *бара* — "калюжа", "болото"). Походження і первісне значення слова остаточно не з'ясовані; у більшості слов'янських мов слово *бар* означає "калюжа".

❈ Селище **ВЕЛИ́КИЙ ЛОГ** (Луганська обл.) засноване 1762 р. До 1925 р. воно мало назву Нижня Краснянка (за прізвищем власника навколишніх земель Краснова). Сучасна назва взяла слово *Великий* від назви річки *Великої*, а слово *Лог* — від *улоговини*, в якій і міститься селище. Слово *лог* походить від *лежати*, означає воно "яр на рівнині з пологими зарослими схилами".

❈ Селище **ГЛИБО́КА** (Чернівецька обл.) вперше згадується в документах 1438 р. Назва пов'язана з рельєфом місцевості: селище лежить у *глибокій* улоговині.

❈ Село **ЗОЛОТА́ БА́ЛКА** (Херсонська обл.) засноване 1786 р. (тоді воно звалось Слобода Золотая). Назва села від кольору піску на дні колишньої степової річки — жовто-золотавого. Тут *балка* — "висохле русло річки".

❈ Село **ЗАЛІ́ЗНА БА́ЛКА** (Луганська обл.) лежить у долині Сіверського Дінця. Там ще є балка Залізна і яр Залізний, де в XVIII ст. були запорізькі зимівники Кальміуської паланки. Як свідчать дослідники, такі назви пов'язані якщо не з покладами чи добуванням *заліза*, то з його обробкою напевно.

❈ Села **КАЗА́Н** (Волинська обл.), **КАЗА́НКА** (Миколаївська обл.), **КАЗАНКИ́** (Полтавська обл.), **КАЗАНІ́ВКА** (Дніпропетровська обл.), **КАЗАНОСІ́ЛЬСЬКИЙ** (Запорізька обл.) та інші в основі своїх назв мають слово *казан* — тюркське запозичення. У турецькій мові є слова *казан* ("посуд"), *казанчі* ("людина, яка виготовляє казани"), *казанчілік* ("заняття, фах казаняра"). У татарській мові *казан* — "яма", "западина", "селище в западині".

❈ Селище **КОТЕЛЬВА́** (Полтавська обл.) лежить на березі річки *Котельва*. За переказами, першим поселенцем був козак на прізвище *Котел*. Проте більш переконує думка дослідника, який вважає, що слово *котельва* вказує на *котловину*, заглибину (слово це запозичене ще в праслов'янські часи з готської мови).

❊ Селище **ПОНО́РНИЦЯ** (Чернігівська обл.) розташоване на *понорах* (у місцевій говірці *понори* — "яри", *понористий* — "нерівний", "зритий"). Перекази виводять назву села від слова *понурий* і пов'язують її з дикою, непривітною місцевістю.

❊ Місто **СНІЖНЕ́** (Донецька обл.) засноване в XVIII ст., коли козацький старшина Іван Васильєв заснував заїжджий двір біля Сніжного місця. Деякий час тутешнє поселення від прізвища старшини та від Погорілої балки називалося Василівка-Погоріла. Балка (улоговина з плоским дном і пологими схилами, порослими чагарником чи деревами) взимку через снігові замети ставала непроїжджою, і поштові фурмани прозвали її *Сніжним місцем*. До 1864 р. поселення називалося Сніжним місцем, а пізніше за ним закріпилася назва Сніжне.

БОЛОТА. ТРЯСОВИНИ. БРОДИ

❊ Село **БАЛАМУ́ТІВКА** (Житомирська обл.) в основі назви має не зовсім приємну характеристику людини: може, це співак і танцюрист, а може, пияк і бешкетник, а може, пліткар і базікало... Одне слово — *баламут*. Тільки дивно, що в цих місцях такого слова взагалі не вживають, чуже воно тут. А от в інших місцях (Галичина, Поділля) це слово не лише загальновідоме, а й багатозначне: це й "пройдисвіт", і "риба макрель", і "сало в плетеному кошику"; "баламутка" — це дошка певної товщини та ще й горілка з тютюном. Є й села зі схожою назвою в тих місцях — звідтіль, мабуть, і переселилися на Житомирщину люди і привезли з собою назву. А саме слово *баламут* так до кінця й не розгадане. Є припущення, що це складне слово, де *бал* — "розмова", а *мут* — "смута", "суперечка". Чому ж тоді ми про це говоримо серед "боліт", "грузьких місць" і "трясовин"? Тому, що є й таке припущення: слово *баламут* може бути пов'язане з литовським словом *бала* — "болото".

❊ Місто **БА́ЛТА** (Одеська обл.) відоме з XVI ст., заснував його Юзеф Любомирський і назвав Юзефградом. Проте частину міста, яка лежить на протилежному березі річки Кодими, звали Балтою. Згодом так почали звати все місто. Слов'янське слово *балта* означає "рідке болото, трясовина, калюжа" і є запозиченням зі східнороманських мов (румунське *балта*, молдавське *балте* споріднені з праслов'янським *bolto* — "болото"). Місто назване так за

низовинну болотисту заплаву річки Кодими, на якій воно розташоване.

❊ Села **БОДА́КВА, БОДА́КА, БУДА́КВА, ВЕ́РХНЯ** і **НИ́ЖНЯ БУДАКІ́ВКА** (Полтавська обл.) об'єднує не лише спільний корінь, а й спільна для всіх назв непрозорість, назрозумілість цього кореня. Це дуже старе слово, називний відмінок якого був *Батакы*, а назви всі походять від родового відмінка — *Батакве*. Слово це було запозичене: турецьке *batak* (*batag*), можливо, є варіантом від тюркського *bataki* чи *batakli* (у турецькій мові *batak* — "болото", "трясовина", *batakli* — "болотяний"). Якби назву селу давали ми, то воно б звалося Болотів, Заболоття чи Грузьке, а оскільки ми цю назву дістали від тюркомовних чи то нападників, чи торгівців, а чи сусідів, то й маємо вже звичну, але незрозумілу Бодакву.

❊ Місто **БРО́ДИ** (Львівська обл.) вперше згадується в літописах XII ст. Місто стоїть на річці Суховалці, можливо, його назва пов'язана з бродом через річку. Слово *брід* означає "мілке місце водойми, зручне для переходу". Проте в назві могла відбитись інша обставина: у той час місто було оточене болотами, які під час дощів так заливались водою, що добратись до міста можна було тільки вбрід. Назва міста могла йти звідси. Крім міста Броди, є ще село **Брідок** на Вінниччині, озеро *Брід* на Херсонщині, притока *Брідок* у Дніпра. Множина у назві міста Броди пояснюється не наявністю багатьох бродів, а традицією найменування поселень (Млини, Вітряки, Мости, Броди).

❊ Селище **ГРУ́ЗЬКО-ЛО́МІВКА** (Донецька обл.) має назву, складену з двох, здавалося б, не поєднуваних основ: *Грузько* — це коли ноги грузнуть на дорогах навесні і восени — не пройти і не проїхати (сьогодні, мабуть, усе інакше, а от раніше...), *Ломівка* — від прізвища землевласника — *Ломов*. Стали кращими дороги, забувся землевласник. Назва селища для його мешканців — просто назва, звична й непрозора.

❊ Селище **НОВІ́ САНЖА́РИ** (Полтавська обл.) розташоване на річці Ворсклі. Вважається, що назва його походить від тюркського *сан-чаров* — "урочище, брід". У 1243 р. орда татар зимувала біля Ворскли; назва *Санчаров* або *Санчар* могла з'явитися саме тоді.

❊ Село **СТРОКОВА́** (Київська обл.) відоме з 1622 р. Ця назва його виникла внаслідок бажання якось пояснити незрозумілу назву поселення. "Строк", "строкова

служба", "найнятися на строк" ("Ой матінко-зірко, як у *строку* гірко",— співалося тоді) — це було зрозуміло, а от *Стрякове,* що це таке? Первісна назва села, відома з XII ст., Стрѣковъ (1149 р.). В основі назви, можливо, той же корінь, що й у слові *застряг,* адже місцевість навколо села — болота (етимологія слова *застрягнути* неясна).

ГОРБИ. ГРЕБЕНІ. ПІДВИЩЕННЯ

❊ Місто **БЕ́РЕГОВЕ** (Закарпатська обл.). Прочитавши ці назви, Ви скажете: "А як воно сюди потрапило? Ми ж говоримо про гори!". Так, ми говоримо про гори, а місто Берегове стоїть біля підніжжя гірського масиву, який так і зветься — *Берег.* А все тому, що ми вважаємо *берег* "краєм землі біля води", а в давнину слово мало ще одне значення — "гора" (у німецькій мові гора зветься Berg). Місто відоме з XI ст. За часів римської імперії це було прикордонне селище, звалося воно Песергинум. Пізніше воно перейшло у володіння угорського королевича Ламберта (Ламперта) і стало називатися Лампертхаза ("Лампертів дім"). Ще пізніше за ним закріпилася слов'янська назва Берег, а далі — Берегове.

❊ Місто **БІЛОГІ́РСЬК** (Крим) у середні віки було важливим пунктом на великому караванному шляху: тут відбувалася торгівля невільниками. До 1945 р. місто звалося Карасубазар (*кара* — "чорний", *су* — "вода", *базар* — "місце торгівлі"). Містові дали назву — Білогірськ — за світлий колір гір (крейда, вапняки), які його оточують. Одна з гір так і зветься — *Ак-Кая* (Біла скеля).

❊ Село **БОБЕ́ЙКА** (Чернівецька обл.) дістало назву від гори *Бобейки*, яка височить неподалік. Хтось же цю гору так назвав, хтось тримав у пам'яті її назву до того часу, аж коли з'явилося село! Значить, навколо люди, навколо села — це вам не Безлюдівка (подивіться на неї).

❊ Місто **ВА́ЛКИ** (Харківська обл.) вперше згадується 1636 р. як урочище Валки, де було насипано для оборони від татар вал із південної сторони. У 1646 р. тут було збудовано фортецю; назвали її Можайським острогом (за назвою річки *Мож*, яка тут протікає). Сучасна назва — Валки — вказує на *вал*, насип навколо міста або ж на особливості місцевості (горби, хвилястий рельєф), в різних напрямках порізаної ярами-валками. Повна назва

укріплення була Можайський город на Валках, а далі назва спростилася. Слово *вал* — дуже давнє запозичення з німецької мови (можливо, через польську), де *wal* — "насип". У цьому місті народився відомий український письменник Петро Панч (1891—1978).

❊ Селище **ГРЕБІ́НКИ** (Київська обл.) засноване на початку XVII ст.; в документах згадується як Гребінники, Угребенники. За народним переказом, назва походить від того, що поселення лежить на *горбах, гребенях* (*гребінь* — це "верхня частина речі"; "стояча смуга"; "верхня частина гори або схожого на неї підвищення"). Слово *гребінь* походить від праслов'янського *гребо* — "гребу".

❊ Села **ГРУНЬ, СУХА́ ГРУНЬ**, дві **СУХІ́ ГРУ́НЬКИ, ГРУ́НЯ, ГРУ́НСЬКИЙ** (Закарпаття, Полтавщина, Сумщина). На західних територіях зустрічаємо слово *грунь* у значенні "гора, гірський хребет, крутий схил, горб". У багатьох мовах *грунь* — "вкрита лісом невелика гора". Вважається, що це запозичення з румунської мови (*gruin* — "пагорб", "верхівка пагорба"). Цікаво, що румуни взяли це слово з латинської мови, де *grunium* — це "свиняче рило" (не завжди верхівка пагорба нагадує свиняче рило, але якась же причина для такого порівняння мала бути).

❊ Селище **ОПІ́ШНЯ** (Полтавська обл.) розташоване на правому березі річки Ворскла, відоме приблизно з XII ст. Назву пов'язують з покладами гончарної глини — *опоки*. Є й інше тлумачення слова *опока* — "підвищена місцевість" (у кількох слов'янських мовах).

❊ Селище **ШИШАКИ́** (Полтавська обл.) виникло на початку XIV ст. За переказом, назва його — від *шишкуватих* горбів, на яких воно лежить.

КАМІНЬ. КРЕМІНЬ. СКЕЛЯ

❊ Місто **КА́МІНЬ-КАШИ́РСЬКИЙ** (Волинська обл.) уперше згадується 1196 р., коли Волинський князь Роман Мстиславич побудував тут укріплення, яке дістало назву Кошер або Коширськ. Спочатку це було просте дерев'яне укріплення; його у 1241 р. зруйнували монголо-татари. Пізніше укріплення перебудували на кам'яну фортецю (закінчили будову 1366 р.), яку почали називати Камінь (у давньоруській мові слово *камінь* означало також "скеля", "гора"). Простояла фортеця до першої половини XVII ст., коли була зруйнована гайдамаками. Почи-

наючи з XV ст., відбудоване місто і кам'яна фортеця стали центром володінь російських феодалів Сангушків-Каширських. У назві міста слово *кашира* виводять від тюркського *кош* — "юрта", "літнє житло кочівників", "табір", "стан". Від цього ж запозиченого слова *кош* утворено наші "козацькі коші", "кошовий отаман" та ін.

❊ Місто **КА́М'ЯНКА** (Черкаська обл.) засноване на початку XVII ст. кріпаками-втікачами. Вони оселилися на *кам'янистих* берегах річки Тясмину. Ця особливість берегів і стала назвою поселення.

❊ Місто **КА́М'ЯНКА-БУ́ЗЬКА** (Львівська обл.) лежить при впадінні річки Кам'янки в Буг. Вперше згадується 1406 р. під назвою Димошин. Місто було побудоване серед каміння, поблизу *Кам'яної гори* (звідси назва), укріплене мурами з бійницями і обкопане ровами, які наповнювалися водою. Як свідчать документи, у 40-х роках XV ст. поселення називалось Кам'янка, а з 1485 р. — Кам'янка-Струмилівська (від прізвища міського старости Юрія Струмила). У 1944 р. місто було перейменовано на Кам'янку-Бузьку (від річок *Кам'янка* і *Західний Буг*).

❊ Місто **КА́М'ЯНКА-ДНІПРО́ВСЬКА** (Запорізька обл.) виникло в останній чверті XVIII ст. Назв у цього міста було аж забагато: Кам'янка, Мала Знам'янка, Кам'янка-на-Дніпрі, Кримський базар, Кам'янський перевіз, Кам'янський затін, Кримська Кам'янка... З 1944 р. місто зветься Кам'янка-Дніпровська. Усі ці назви відбивають природні особливості місцевості: гранітні масиви надазовської височини виходять тут на поверхню, утворюючи *кам'янистий берег*. Друга частина усіх перелічених назв була свідченням пошуків уточнювального розрізнення від інших Кам'янок; *Дніпровська* і стала таким уточненням.

❊ Місто **КА́М'ЯНЕЦЬ-ПОДІ́ЛЬСЬКИЙ** (Хмельницька обл.) уперше згадується у вірменських літописах 1062 р. (існує думка, що в заснуванні міста брали участь вірмени-втікачі від турецьких нападів на колишню столицю). Історики вважають, що місто було засновано у XIV ст. за часів польсько-литовського панування. У XVI—XVII ст. Кам'янець був фортецею на шляху турків і татар, які йшли з-за Дніпра вглиб України і Польщі. У ті часи це було велике місто, населення його сягало 20 тисяч (майже як у тогочасному Києві). Та в 1672 р. усе Поділля після турецько-татарської навали перетворилося

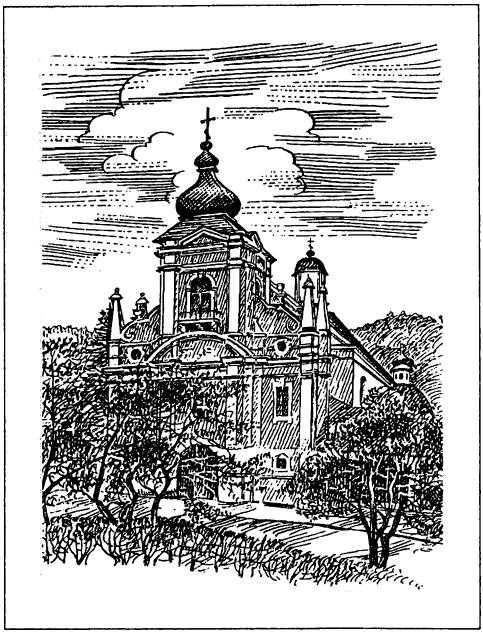

м. Кам'янець-Подільський
Стара фортеця.
Польські ворота (XVI ст.)

на суцільні руїни. Не обминуло лихо й Кам'янець. Недарма ж запорожці у листі турецькому султанові називають його "кам'янецьким катом" і "подолянським злодіюкою". Сучасна назва міста прозора і не викликає плутанини: центр міста було збудовано на скелястому острові посеред річки Смотрич — звідси *Кам'янець*. Слово *Поділля* означає "передгір'я" (поділ — "місцевість, яка лежить під високим берегом"). Так утворилася назва Кам'янець-Подільський. У цьому місті народився український поет і перекладач М. Бажан (1904—1983).

❊ Місто **КРЕ́МЕНЕЦЬ** (Тернопільська обл.) відоме ще з часів Київської Русі. Вперше згадується 1226 р. Назва, очевидно, від мінералу *кремінь* (ще в праслов'янські часи існувало слово *креми*, яке означало "твердий камінь"). Цього мінералу багато в Кременецьких горах на захід від міста. Крім того, у цій місцевості і ґрунт кам'янистий, що теж могло вплинути на назву.

❊ Місто **КРЕМЕНЧУ́К** (Полтавська обл.) уперше згадується 1589 р. Пізніше це було повітове місто, недарма ж його і в піснях згадували — відоме було в Україні:

Пливе щука з ***Кременчука,***
Пливе собі стиха,
Хто не знає закохання,
Той не знає лиха.

Про походження назви міста є кілька думок. Назва може походити від давнього, ще праслов'янського слова *кремінь* (*креми*), бо цього мінералу тут багато. Крім того, мешканці поселення славились обробкою кременю для вогнепальної зброї. А ще назва може походити від прізвища: *Кременчук* (як Шевчук, Кравчук, Бондарчук) — це "молодий, а може наймолодший з Кременів", а такі прізвища в Україні належать до відомих і поширених. Було припущення, що назва могла походити від тюркського слова *кермен* ("фортеця"). У цьому місті народився відомий мовознавець П. Житецький (1838—1911).

❊ Місто **СКÓЛЕ** (Львівська обл.) вперше згадується в документах 1397 р. Проте виникло воно набагато раніше (вважають, що на початку XI ст.). Існує легенда, за якою на цьому місці 1015 р. була жорстока битва між військами синів князя Володимира Святославича — Святополка і Святослава. Військо Святослава було знищено — *сколото* списами. Після цієї страшної події долину між горами назвали *Сколе*. Проте, мабуть, слід вважати переконливішою думку про те, що назва походить від слова *скала* — адже долину, де лежить місто, оточують *скелі*.

❊ Село **ТАШÁНЬ** (Київська обл.) розташоване на правому березі річки Супою та її притоці — *Ташанці*. Перші записи про нього датуються 1146 р. Є згадки про село і в записах Боплана. Зустрічається ця назва і в прізвищах: так, у козацькому реєстрі читаємо: "Павелъ Ташанский, 1649 р.", а це значить, що родом цей козак був з Ташані. В основі назви села — тюркське слово *таш* — "камінь" (звідси і назва річки *Ташлик*, тобто "кам'янистий"). Існує переказ, за яким село колись називали *Китай-город* (пошукайте це слово в реєстрі і почитайте про Китай-город на Київщині).

ДЕ ПОСЕЛЕННЯ? (*ЗА-, ВЕРХ-, НИЗ-*)

Коли новому поселенню давали назву або перейменовували старе, враховували також його власне топографічні характеристики: розміщення стосовно лісів, луків, інших поселень (*за-*), наявних поселень по річці (*верх-*, *низ-*) та ін., бо все це мало важливе значення у життєдіяльності мешканців цих поселень.

❊ Місто **ВЕРХНЬОДНІПРО́ВСЬК** (Дніпропетровська обл.) лежить на річці Самоткані там, де вона впадає в Дніпро. Спочатку це був козацький зимівник (він з'явився десь між 1680—1690 рр.), а в 1780 р. це вже була слобода Григорівка — власність князя Григорія Потьомкіна. 1785 р. слободу перейменували в Новогригорівку, а 1806 р. у Верхньодніпровське. Ця назва відповідає розташуванню селища *вгору по Дніпру* — вище від основних міст цього району. Є ще одне пояснення назви: до побудови Дніпрогесу на нижньому Дніпрі були пороги, які розділяли Дніпро на дві частини. Верхньодніпровськ був *вище порогів* — звідси і його назва. Свого часу була ще й слобода Нижньодніпровська, та при розбудові міста Дніпропетровська вона увійшла до його складу.

❊ Селище **ВЕРХНЯ́ЧКА** (Черкаська обл.) засноване наприкінці XVI ст., відоме під назвою Яворовець. Нова назва — Верхнячка — пояснюється тим, що селище розташоване у *верхів'ї* річки Уманка (басейн Південного Бугу).

❊ Селище **ВИ́ЖНИЦЯ** (Чернівецька обл.) лежить при впадінні річки *Виженки* в Черемош. Назва річки і селища походить від діалектного слова *вижній* — "верхній" (напевне, було якесь нижнє селище за течією Черемоша). Вперше згадується в літописах XV ст. В записах засвідчені варіанти назви: Вишниця (1613 р.), Віжница, Віжниці (1787 р.). Населення містечка займалося торгівлею й ремеслами, зокрема сплавом і торгівлею лісом. А ще ось чим прославила себе Вижниця:

*Про **Вижницю,** певно, не кожний чував,*
*А **Вижниця** — то ж не дурниця!*
В куті тім гуцульський король панував,
Преславний Лук'ян Кобилиця.

І. Франко

Лук'ян Кобилиця (1812—1851) — керівник повстанського антикріпосницького руху на Буковині.

Селища і села **Заболотів** (Івано-Франківська обл.), **Заболоття** (Волинська обл.), **Заболотне** (Вінницька обл.), **Заболотівці** (Івано-Франківська обл.)... Здавалося б, назви ці утворені одним способом (*за* і *болото* — "за болотом") і пояснювати тут нічого. А подивіться-но на наступну назву — Заболотне.

❊ Село **ЗАБОЛО́ТНЕ** (Вінницька обл.) дістало цю свою назву від прізвища; колишня його назва Чоботарка. У 1886 році тут народився видатний український уче-

ний-мікробіолог, президент української Академії наук, академік Д. Заболотний. Саме на його честь село було перейменоване на Заболотне. Це була надзвичайна людина: про нього складали легенди ще за життя (у селі Заболотному він і був похований 1929 р.).

❊ Селище **ЗАБОЛО́ТІВ** (Івано-Франківська обл.) колись лежало на важливому торговельному шляху. Відоме з 1579 р. під цією назвою. Народний переказ розповідає, що купцям тут доводилось з великими зусиллями долати розлоге болото. Селище, яке виникло *на схід від болота*, назвали *Заболотів*.

❊ Селище **ЗАБОЛО́ТТЯ** (Вінницька обл.) назване так з тієї ж причини — лежить *за болотом*.

❊ Село **ЗАБОЛО́ТІВЦІ** (Івано-Франківська обл.) має назву, яка своєю формою скоріше вказує на жителів певного поселення, а чи на людей, належних комусь (Савинці, Петрівці — це Савині чи Петрові люди). Заболотівцями спочатку, мабуть, називали людей, які *жили за болотом*, а вже потім — *село за болотом*.

❊ Села **ЗАГРЕБЕ́ЛЛЯ, ЗАГРЕ́БЛЯ, ЗАГРЕБЕ́ЛЬНЯ** та ін. мають назву, яка поширена по всій Україні та за її межами, у багатьох слов'янських народів. Прикладом може послужити назва столиці Хорватії **Загреб** і назва мосту ("Загребельской мост") у стародавньому Новгороді. При цьому, як слушно зауважив один дослідник, такий спосіб творення назви не застарів, не став закам'янілою формою в українській мові: і тепер живі в ній і та основа, і той префікс, з яких колись були утворені і назви наших поселень, і назва хорватської столиці, і назва давнього новгородського мосту (а слово *гребля* утворене від "гребти").

❊ Селище **ЗАЛУ́ЧЧЯ** (Хмельницька обл.) лежить *за луками*, тільки треба знати, звідкіля на нього дивитися, щоб воно було саме "за", а не "перед" чи "праворуч" (а може, "ліворуч"?) від цих луків. Одне очевидно: між тим селом, з якого перші поселенці Залуччя вийшли, і самим Залуччям мали бути якісь луки, через які треба було перейти, щоб потрапити до родини в гості.

❊ Місто **ЗАПОРІ́ЖЖЯ** (обласний центр) з'явилось як одна з фортець Дніпровської укріпленої лінії 1770 р., створених для захисту від турків і кримських татар. Названо було цю фортецю за іменем командувача Першої армії Олександра Голіцина — Олександрівкою. Біля фортеці виросло поселення Олександрівськ (з цією

назвою воно проіснувало з 1906 р. до 1921 р.). Сучасну назву місто, пов'язане з історією Запорізької Січі, дістало 1921 р. *Запоріжжям* здавна звалась місцевість на островах, що лежали на південь від дніпровських *порогів*. Місто, розташоване нижче дніпровських порогів, нині затоплених, — тобто *за порогами*.

❊ Село **ЗАДУНА́ЇВКА** (Одеська обл.) розташоване на правому березі річки Киргиж. Засноване воно переселенцями з Болгарії в 1822 р. У 1866 р. тут учителював видатний болгарський поет Христо Ботєв. Чому ж село назвали Задунаївкою? Бо як дивитися в його бік з Болгарії, то воно таки лежить *за Дунаєм*.

❊ Селище **ЗАРІ́ЧНЕ** (Рівненська обл.) вперше згадується 1480 р. До 1946 р. село звалося Погост, Погост Зарічний. У Київській Русі слово *погост* означало "місце торгу, куди з'їжджаються купці", самі ж купці звалися тоді *гості*. *Зарічним* селище назвали тому, що воно розташоване *за річкою* Стир.

❊ Місто **ЗАЛІ́ЩИКИ** (Тернопільська обл.) вперше згадується 1340 р. Дехто виводить назву міста від слова *ліщина*: начебто, розповідає переказ, за княжої доби тут проходив торговельний шлях. Між містом і Дністром були густі зарості ліщини. Проїжджі купці тут зупинялися на відпочинок і називали це місце *заліщиною*. Один з дослідників (В. Никонов) вважає, що в основі назви міста лежить слово *ліс*, а *заліщики* — це "ті, хто живе за лісом".

❊ Селище **КУ́ТИ** (Івано-Франківська обл.), як вважають, дістало свою назву через географічне розташування: в *куті* між Карпатами і Черемошем, там, де в минулому проходив державний кордон. Дехто гадає, що назву зумовило місце селища в *найвіддаленішому куті* Галицького князівства. Вперше в писемних джерелах воно згадується 1448 р. А ще воно часто згадувалось у піснях про Олексу Довбуша:

Та й підемо та й зі мною,
Щоби ***Кути*** *не минути,*
До Косова повернути.

❊ Селище **НИ́ЖНЄ** (Луганська обл.) лежить при впадінні річки *Нижньо-Біленької* в Сіверський Донець. Заснували його молдавани як військове поселення Сьо́ма Ро́та. Згодом його перейменували, назвавши за річкою — Слобода Нижня. Є й інше пояснення: *Нижнє* — на відміну від Верхнього, що лежало вище за течією Сіверського Дінця (нині це селище злилося з Лисичанськом).

ГАРНЕ, ПРИВАБЛИВЕ, ЗАТИШНЕ МІСЦЕ ПОСЕЛЕННЯ

Люди вбачали у своїх поселеннях не лише місце притулку після поневірянь (втікачі) і важкої дороги (переселенці), не лише поле й город, які дають їм хліб щоденний, а й красу, яка гоїть і живить душі: адже правду сказав поет — у людини два крила, "троянди й виноград, красиве і корисне" (М. Рильський).

❈ Оселившись далеко від людних, великих міст і містечок, називали поселенці своє селище **БЕЗЛЮ́ДІВКА** (Харківська обл.), бо й справді — в 1660 р., коли воно було засноване, навколо на багато верст не було живої душі — пусто й глухо (звучала ця назва тоді, як крик молодої душі, яка прагнула товариства, розваг, веселощів...).

Коли ж навколишня природа, нерукотворна (річка, ліс, луки) і рукотворна (чепурні хати, сади, квітники, пістряві городи і зелені луки), милувала око і піднімала настрій — села й містечка діставали назви **Красне, Славутне, Затишне**. Проходили десятиліття і століття, а ці назви передавалися від покоління до покоління, як відлуння давнього наказу: "Бережіть і примножуйте красу міста, нехай Славута залишається славною, а Любомль — улюбленим..."

❈ Село **БАСА́НЬ** (Запорізька обл.), **СТАРА́ БАСА́НЬ, НОВА́ БАСА́НЬ** (Чернігівська обл.) — такі собі тихі українські села у вишневих садках. А подивіться, з чим може бути пов'язана їхня назва — з тюркським географічним терміном *басан*, яким позначують "те, що суцільно покриває, затоплює" або "те, що заростає". А ще це слово можна розкласти на *бас* та *ань*, де *бас* — "голова" (у значенні "керівник, головний"). Проте у нього є ще одне значення: воно може походити від давньоруського *баса* — "красива".

❈ Селище **ЗАТИ́ШШЯ** (Одеська обл.) виникло як залізнична станція 1865 р. Якщо й було це місце колись тихим, затишним, то навряд чи таким воно залишилось після будівництва станції. Та казав же В. Сосюра про свою станцію: "...та поїзд в 7 годин..." — один поїзд на добу міг залишити станцію затишною.

❈ Місто **ЗОЛОТЕ́** (Луганська обл.) виникло 1878 р., коли закладалась вугільна шахта "Золота". Ця назва могла вказувати на великі прибутки підприємців від продажу кам'яного вугілля (наприкінці XIX ст. рудник називали *Золоте Дно*).

На Полтавщині трапляються села **Золотарівка**, **Золотуха**, **Золотий Потік**, **Золота Слобода**, **Більче-Золоте**, **Золотники**. На думку фахівців, ці назви не пов'язані з золотом, а скоріше, з прізвищами, одні

з них — переносні назви, своєрідні метафори, інші — як наслідок випадкових знахідок.

На Донеччині є поселення зі схожими за складом назвами: **Золота Криниця**, **Золота Нива**, **Золотий Колодязь**, **Золоті Пруди** (можливо, тут колись і добували *золото*).

❈ Селище **КРА́СНЕ** (Вінницька обл.) своєю назвою завдячує багатозначності слова *красний*: у минулому це і "красивий", і "славний", і "чистий", і "повернений на південь, на сонячний бік". Селище відоме як місце загибелі брацлавського полковника Данила Нечая під час підступного нападу поляків узимку 1651 р. Ось як про це співається в пісні:

*Ой в **Краснім** приставі,*
З-під Чорного гаю,
Та крикнули козаченьки:
"Утікай, Нечаю!"
Ой, як стисне козак Нечай
Коня острогами,
За ним ляхів сорок тисяч
З голими шаблями...

Та не смерті боїться козак Нечай, він не хоче дати "свою славу козацькую під ноги топтати".

❈ Селище **КРАСНОПІ́ЛЛЯ** (Сумська обл.) засноване 1651 р. селянами та козаками-переселенцями. За переказом, для поселення було обрано рівне, чисте чорноземне поле, оточене лісами. Отож люди селилися на гарному (*красному*, як тоді говорили) *полі*. Звідси — Краснопілля.

❈ Місто **ЛЮБО́МЛЬ** (Волинська обл.) уперше згадується 1287 р. За переказами, назва Любомль походить від того, що це було *любе*, миле серцю місце відпочинку й полювання галицько-волинських князів. Назву містові дав, за переказом, князь Володимир Василькович, який наїжджав сюди аж до смерті і помер тут. За свідченням літопису, це було *найулюбленіше* місце князя. У цьому красивому і гарно названому місті народилася 1898 р. чарівна жінка і талановита актриса — Наталя Ужвій.

❈ Місто **СЛАВУ́ТА** (Хмельницька обл.) виникло 1634 р. Князь Сангушко на місці сіл Деражня і Мокроволя заснував містечко і назвав його Славутин (*славутин, славута* — це "гарна, мальовнича місцевість, широко відома своєю красою"). Справді, місто, назва якого Славута, лежить біля повноводої річки Горині серед зеленого бору і належить до найкрасивіших поселень на Хмельниччині.

В основі назви — рослина

ЛІСОВІ ДЕРЕВА

Зауважимо, що майже всі назви поселень, в основі яких лежать найменування лісових дерев, і справді пов'язані з ними безпосередньо.

Якщо уважно придивитися до назви поселення і того місця, де воно розташувалося, то можна побачити часом дивні речі. Виявляється, наприклад, що назва може відбивати не тільки найпоширеніше тут явище, а навпаки — одиничне, найменш характерне. Найважливішим виявляється не те, що переважає, а те, що є одиничним, а значить — привертає увагу, запам'ятовується. Так, один із дослідників писав, що серед численних **Берізок** чимало й таких, чия назва не пов'язана з наявністю берези в цій місцевості: вона або занесена переселенцями чи навіть переосмислена з незрозумілої іншомовної назви. Прикладом переосмислення чужомовної назви може бути **Березань** — назва острова на Чорному морі та річки. Стародавні греки називали острів Борисфеном, турки — Борю-Узень-Ада, що означає "Вовчої річки острів". Саме від цієї назви і походить Березань.

І ще про одну особливість "рослинних" назв поселень треба обов'язково пам'ятати: найчастіше це назви народні, розмовні, а часом місцеві, мало знайомі людям, прибулим з інших місць. Ось приклад такої назви. Селище **Ко́лки** (Волинська обл.) стоїть на річці Стирі серед березових гаїв — звідси й назва. Під назвою Колк воно згадується в писемних пам'ятках першої половини XVI ст. Одні дослідники кажуть, що *колок*, *колки* — це березові гаї біля заплави річки, інші — що це молодий березняк на мокристому ґрунті (здалеку здається, що це стирчать повстромлювані в землю кілки). З цим селищем пов'язане вкрите ганьбою ім'я гетьмана Павла Тетері, який за службу польському королю отримав на Волині цей багатий маєток і жив там як поміщик, але змушений був і звідти втікати до Варшави, бо боявся козаків (він забрав, утікаючи з України, не лише скарб гетьманський і клейноди, а й документи про права і привілеї

України). Отак увійшли в історію України *березові Колки*. А слово *береза* дуже давнє, первісне значення його "біла", "світла".

На території України понад сто поселень і безліч річок мають назви, пов'язані зі словом *береза*. Проте далеко не завжди їх оточують березові ліси. Для назви достатньо було одного чи кількох дерев, які виразно виділялися на тлі чагарників чи хвойного лісу.

❊ Селище **БЕРЕЗА́НКА** (Миколаївська обл.) засноване 1869—1870 рр. німцями-колоністами, які називали його Олександрфельд ("Олександрове поле"). Під час Першої світової війни назву замінили на Суворове, оскільки у 1798 р. тут кілька днів прожив О. Суворов. 1923 р. селище перейменоване на Тилігуло-Березанку (у громадянську війну із мешканців навколишніх сіл було створено *Тилігуло-Березанський полк*; від нього й назва). Висловлювалася думка, що *Березанка* — це видозмінене турецьке *Едізань* (так здавна звалися ці місця).

❊ Селище **БЕРЕЗА́НЬ** (Київська обл.) засноване на початку XVII ст. переселенцями з Правобережної України. За переказами, біля теперішнього мосту через річку Недру в березовому гаю колись стояла козацька сторожа — *застава в березах*. Звідси й сучасна назва поселення.

❊ Селище **БЕРЕЗИНЕ́** (Одеська обл.) засноване 1816 р. Це було новостворене поселення, назване на честь перемоги російських військ у війні з Наполеоном у листопаді 1812 р. на річці *Березині*.

❊ Селище **БЕРЕ́ЗНА** (Чернігівська обл.) стоїть неподалік того місця, де виявлено залишки старовинного міста *Березоя*, від назви якого і могла утворитись сучасна — *Березна*. Старожили свідчили, що у давнину — за переказами — тут були великі березові ліси і текла річка *Березнянка* чи *Березна*.

❊ Селище **БЕРЕ́ЗНЕ** (Рівненська обл.) стоїть на місці давньоруського городища (на околиці селища збереглись його залишки). Польські перекази розповідають про шляхтича *Березу*, за якого можновладець Острозький віддав свою дочку. Місцеві краєзнавці вважають, що назва виникла у зв'язку з *березовими лісами*, що росли і ростуть у цих краях.

Дерево, яке в літературній мові зветься *берест*, у говірках української мови має ще назву *в'яз*, *ілем*, *ільм*, *ільма* та інші. Тому село **Берестове**, річка Берестова, села **В'язовець**, **В'язівок**, річка Ілемка мають спільного "предка" — усе це берести (первісне значення цього слова остаточно не встановлено).

❊ Селище **БЕРЕЗНЕГУВА́ТЕ** (Миколаївська обл.) засноване колишніми запорізькими козаками у 80-х роках XVIII ст. На думку дослідників, ця назва вказує на особливість місцевості: колись тут шуміли густі *берестяні гаї*, особливо по балках уздовж річки Висуні. Кажуть, що ще в 30-ті роки нашого століття по берегах річки росли поодинокі велетенські *берести*.

❊ Місто **БЕРЕСТЕ́ЧКО** (Волинська обл.) за часів Київської Русі було присілком міста Перемль, згадуваного в Лаврентіївському літописі під 1097 р. У документах XV ст. Берестечко згадується як село Берестки (тоді навколо села були *берестяні* гаї). Берестечко — трагічна сторінка в українській історії: 1651 р. — битва армії Богдана Хмельницького з військом польського короля Яна II Казимира, в якій Хмельницького зрадили татарські загони, залишивши у переламний момент поле бою та ще й затримавши гетьмана при собі. За відсутності Б. Хмельницького наказним гетьманом обрали вінницького полковника Івана Богуна, під проводом якого козацьке військо із значними втратами вийшло з оточення. Поразка під Берестечком забрала життя близько 4 тис. козаків.

❊ Є на Лубенщині село **БЕРЕ́СТОЧ** і річка такої ж назви — можна подумати від *берест*. Але зберігся запис, датований 1687 р., де говориться про "ліс Березотоцький". Назва ця начебто складена з двох слів: прикметника *берез*(*овий*) та іменника *точа*. *Точа* — якесь дуже давнє слово, походження його важко встановити. Можливо, це було якесь балтійське слово, пізніше переосмислене і пристосоване до української мови (доказом може бути назва річки Сули: це литовське слово *сула* — "сік з дерева").

Тепер згадаймо, що наше слово *бір* — це сосновий чи інший шпильковий ліс, це також мішаний ліс з переважанням сосни. Від цього слова походять назви кількох поселень.

❊ Селище **БІ́РКИ** (Харківська обл.) розташоване на південний схід від міста Харкова і лежить серед *борів*; тому так і назване (*бір* — основа ще праслов'янська, означає "сосновий ліс").

❊ Селище **БОРІВСЬКЕ́** (Луганська обл.) виникло в 30-ті роки XVII ст. З XVIII ст. — це сербське поселення Третя Рота (про нього згадується в розділі "Числові назви"). Назва Борівське — від притоки Сіверського Дінця — *Борової*. Спочатку це місце звалося Борівський перевіз. Назва річки від соснових борів.

❊ Селище **БОРОВА́** (Київська обл.) лежить на обох берегах річки Стугна серед *бору*. Звідси й назва.

❊ Селище **БОРОВА́** (Харківська обл.). Перша згадка про хутір Боровий датується 1773 р. Селище утворене з хутора і слободи Борової. Назву їм дала ліва притока Осколу — річка *Борова*, що протікає через село (річка, в свою чергу, дістала назву від соснового *бору,* який простягся тут на 20 кілометрів).

❊ Місто **БРЯ́НКА** (Луганська обл.) має підстави вишикуватись в один ряд з усіма попередньо переліченими гаями і борами. Виникло воно на місці кількох поселень: у 1696 р. з'явилося село Яр Кам'яний, у 1707 р. поряд розбудувався Протік Гриценків; у 1730 р. ці поселення були об'єднані в одне, яке назвали Лозова. У 1889 р. тут було закладено вугільну шахту № 6, навколо якої виросло селище *Брянський рудник*. Пізніше селище почали називати *Брянкою*. Цю назву дало селищу акціонерне товариство Брянських кам'яновугільних копалень та рудників, яке заклало шахту. Назва міста **Брянська,** від якої утворено слово Брянка, з'явилося внаслідок скорочення старовинної назви *Дебрянськ*, що походить від слова *дебрі* — "дрімучі, непрохідні місця".

Чи бачили ви *буковий ліс*? Він схожий на величний храм з колонами: стовбури буків дуже гарні — гладенькі, рівні, сірувато-зеленаві, схожі на мармурові. А високо-високо вгорі єднаються з небом крони — зелені, прозорі, мерехтливі... Та ростуть буки на нашій землі не скрізь. Найбільше їх на Закарпатті. Тому й поселень з "буковою" назвою тут найбільше.

Села **Букове**, **Буківцева**, **Буковець** (з такою назвою є два села на Закарпатті і два на Івано-Франківщині). І раптом селище **Буки** ми знаходимо в Черкаській області. Перекази твердять, що колись тут росли справжні букові ліси. Але то перекази... Історик і дослідник краю Д. І. Яворницький писав, що словом *бук* дніпровські лоцмани називали "водяний шал на порогах" — водяний пил над шаленою течією. Скелясті береги річки Тікич могли зчиняти теж неабиякий *бук*. Може, саме від цього *бука* походить назва селища?

Ще одна загадка: на Житомирщині є два села, назва яких — **Буки**; є село з такою назвою і в Київській області. Звідки ці **Буки** там, де буків нема? Кілька дослідників, вивчаючи досить віддалені території, дійшли висновку, що "лісові" назви трапляються частіше в безлісих місцях

і навпаки: в місцях, укритих лісами, вони поодинокі. Може й тут, на Житомирщині та на Київщині, колись росли поодинокі дивні дерева — *буки*, і саме тому, що їх було мало і були вони такі незвичні, села, де вони росли, так і назвали — *Буки*. Є ще одна можливість: переселенці могли привезти з Закарпаття назву свого рідного села. Це, зрештою, могло бути прізвище родини переселенців. Походження слова *бук* так остаточно і не встановлено.

Від назви дерева *вільха* утворено досить багато найменувань річок і поселень: річки Вільшана (притока Хоролу), Вільшанка (притока Дніпра), дві річки Вільшанки в басейні Південного Бугу, села **Вільховець**, **Вільховий Яр**, **Вільшана**, **Вільхівка**, **Ольховатка** та ін. Розглянемо деякі з них.

❊ Селище **ВІЛЬША́НА** (Черкаська обл.) лежить на річці *Вільшанці*, притоці Дніпра. Заболочена долина, по якій колись протікала Вільшанка, була вкрита заростями *вільхи*; звідси й назва.

❊ Селище **ВІЛЬША́НКА** (Кіровоградська обл.) виникло в XVII ст. на місці впадіння річки *Вільшани* в Синюху і звалося Маслове. Першими його поселенцями були запорізькі козаки. У 40-х роках XVIII ст. його перейменували на Вільшанку — від назви річки і балки.

❊ Селище **ВІЛЬША́НИ** (Харківська обл.) засноване десь близько 1655 р. Першими поселенцями були вихідці з Вільшани на Черкащині, які тікали на землі Слобожанщини від польсько-шляхетських утисків. На згадку про свою "малу батьківщину" вони й назвали нове поселення теж Вільшаною.

Назва дерева *граб* теж дуже стара, теж є в багатьох мовах; походження його пов'язують або з давнім індоєвропейським *гараб* — "різати" (граб, на відміну від бука, має розрізане на кінцях листя) або з давнім слов'янським *гребти* (тобто "збирати листя на корм худобі").

Грабів у нас багато, а от назв міст з цим словом — давніх, значних — нема; є лише назви сіл, розкиданих по Україні — **Грабів**, **Грабове**, **Грабівка**, **Грабовець**, **Граби**.

Та чи не наймогутнішим і найулюбленішим деревом українських лісів є *дуб*. У нашій уяві це могутній велетень, що навсебіч розкинув своє гілля і тихо шелестить красиво різьбленим листям. Мабуть, такими уявляв собі дуби Тарас Шевченко, коли писав "дуби з гетьманщини стоять" — їм уже більше ста років, а вони так спокійно стоять, наче перед ними ще вічність.

Недарма саме дуб у наших далеких предків був символом сили і влади, священним деревом бога блискавки і грому

Перуна. Під могутніми кронами дубів князі збиралися на раду; тут гомоніли народні віча, шуміли народні свята. Наші предки любили поселятися біля дубових гаїв; вони називали іменем шанованого дерева свої поселення: в Україні і сьогодні понад сто сіл і містечок мають назву, утворену від слова *дуб*. Одразу ж треба сказати, що в давнину словом *дуб* часто називали не лише це дерево, а будь-яке дерево, тому *діброва* — не завжди "дубовий ліс": він міг бути змішаний, в ньому дуби не завжди переважали. Ось тому слово *дуб* трапляється в назвах поселень навіть там, де вони не ростуть.

❊ Місто **ДУ́БНО** (Рівненська обл.) належить до дуже давніх; воно вперше згадується в Іпатіївському літописі 1100 р. як Дубен. Тоді під Києвом відбувся з'їзд руських князів, на якому Володимир-Волинського князя Давида Ігоровича було позбавлено князівства, а "на прожиття" йому було віддано кілька поселень, серед яких і Дубен. За переказами, на місці Дубна колись було село Дубенки. Назва міста означає "дубне місце", "місце, де багато дубів".

❊ Місто **ДУБРО́ВИЦЯ** (Рівненська обл.) лежить на річці Горині. Воно теж належить до дуже давніх міст: згадується ще в документах XII ст. Назва походить від слова *діброва*, *дуброва*.

❊ Селище **ДУБНЯКИ́** (Львівська обл.) теж давнє: перша писемна згадка про нього — в документах 1432 р. За переказами, тут колись були *дубові ліси*.

❊ Селище **ДУБО́ВЕ** (Закарпатська обл.) згадується в XVI ст. Народні перекази пов'язують походження назви селища з *дубовим лісом*. Навіть і донедавна селище пишалося могутніми дубами, які росли у його центрі.

❊ Селище **ДУБОВ'Я́ЗІВКА** (Сумська обл.) з'явилося в середині XIX ст. Як розповідали колись перші поселенці, назва — трохи дивна — пов'язана з тим, що в урочищі росло багато *дубів* та *в'язів*; звідси перша назва — Дубов'язівщина. Цю, трохи спрощену, назву перенесли спочатку на економію, а пізніше на заводські території та на заводське селище.

❊ Селище **ДУБІ́ВСЬКИЙ** (Луганська обл.) виникло як селище шахти № 26. За прізвищем власника — Громова звалося спочатку Громівка. Тоді це була одна вулиця вздовж балки, порослої дубами. Цю вулицю назвали *Дубова балка*, а від цієї назви походить і назва селища.

❊ Селище **ДІБРО́ВА** (Житомирська обл.) виникло наприкінці XIX ст. під час будівництва залізниці. Дослідники пов'язують цю назву з прегарними дубовими лісами — *дібровами* — в цих місцях.

Назви поселень, пов'язані зі словом *липа*, є не лише у слов'янських народів, а й у всіх народів Європи: Лієпая (Литва), Ліндеснес (Норвегія), Лейпциг (Німеччина) та ін. У нас від слова *липа* утворено цілий ряд назв річок: Липець, Липецька, Липка, Липовець, Лип'янка, Гнила Липа, Золота Липа та ін.

❊ Селище **ЛИ́ПОВА ДОЛИ́НА** (Сумська обл.) засноване на початку XVII ст. Першу частину назви селище дістало від річки *Липівка*, що тут впадає в Хорол, а другу — від великої долини, якою течуть ці річки (величезні липи, що де-не-де збереглися по обидва боки дороги, яка проходить через селище, підтримують честь назви селища).

❊ Селище **ЛИПОВЕ́ЦЬ** (Вінницька обл.) обросло переказами, які торкаються його назви. За одним переказом, там, де тепер селище, колись збиралася татарська орда, яку називали *татарські липани* (можливо, звідси і назва селища). За іншим переказом, місцеві люди ховалися від татар у *липовому лісі* за селищем. До того ж, і хати свої вони будували з *липового дерева*. Походження назви дерева пов'язують з дуже давнім, ще праслов'янським словом, яке було схоже на *льпеті* і означало те саме, що й наше сучасне "липнути", "прилипати" (назва дерева могла виникнути від його липкого соку).

Вільха росте переважно в лісових районах України. Втім про шумовиння вільхових лісів нагадують інколи назви тих поселень, де цих дерев зараз, можливо, і немає.

❊ Селище **ОЛИ́ШІВКА** (Чернігівська обл.) виникло на початку XVI ст. Раніше тут було вісім хуторів, названих переважно за іменами перших поселенців. *Вільхові ліси* дали назву поселенню, яке було то Ольшівкою, то Олишівкою.

❊ Селище **ОЛЬХОВА́ТКА** (Донецька обл.) лежить на невеликих річках Булавинка та *Ольховатка*. Колись у цих місцях, кажуть, був великий ліс, де переважала *вільха* (*ольха*). Зовсім мало залишилося вільхи, а селище назву зберегло, як і річка.

Слово *сосна* теж дуже старе, воно існує в багатьох не лише слов'янських мовах і споріднене зі словом *сірий*. Міст із назвами від слова *сосна* у нас небагато, а от села є, їх кілька десятків, переважно у Житомирській, Київській, Полтавській областях.

❊ Місто **СО́СНИЦЯ** (Чернігівська обл.) згадується в Іпатіївському літописі 1234 р. Виросло воно у глухому *сосновому лісі;* частина цього лісу збереглася (цікаво, що і залишки старого міста звуться *Бір*). Свого часу це був "город", тобто укріплення, яке взяв Данило Галицький. Про

Сосницю в народі казали так: "Сосниця — розкошниця, великії вжитки: кругом вода, а всередині біда.., хто прийде в тумані, так піде без свитки... єсть де сісти, та нічого їсти..." Досить виразна характеристика "заможного" містечка.

❊ Місто **СОСНІ́ВКА** (Львівська обл.) засноване 1955 р., коли розпочали добувати в цих місцях вугілля. Спочатку селище називали Першотравневе, потім — імені Кірова, а з 1958 р. — Соснівка (навколо міста — *сосновий ліс*).

❊ Селище **СОСНО́ВЕ** (Рівненська обл.) засноване 1708 р., але назване так 1946 р. До цього воно звалося Людвипіль — за ім'ям однієї з колишніх власниць. Нова назва завдячує своїй появі *сосновим лісам* навколо селища.

Мало хто одразу уявить собі та опише дерево, яке зветься *тис*. Тис росте в Карпатах серед інших хвойних дерев, має цінну деревину; зростає повільно, живе дуже довго (до 3—4 тисяч років). Раніше, мабуть, цих дерев на нашій землі було більше, бо згадується воно в "Слові о полку Ігоревім", де князь київський Святослав, оповідаючи про свій сон-передчуття, говорить про ліжко, зроблене з тису. Про походження слова *тис* мовознавці кажуть, що це дуже давнє запозичення з якоїсь невідомої мови.

Назв, утворених від слова тис, у нас небагато: ріка Тиса (притока Дунаю), річки Біла Тиса і Чорна Тиса (Біла і Чорна тут позначають колір води). Є й села: **Тисів**, **Тисовець**, **Тисовиця**, назви яких прямо чи опосередковано пов'язані з деревом.

Виявляється, що своєрідним синонімом до "діброви" є назви поселень **Чорноліска**, **Чорний Острів**. А все тому, що листяні породи дерев узимку чорного кольору (це особливо помітно, коли дерев багато).

❊ Селище **ЧО́РНИЙ О́СТРІВ** (Хмельницька обл.) лежить на острові, утвореному злиттям двох річок. Кажуть, що оточене могутніми лісами і болотами поселення з його земляними і дерев'яними укріпленнями здавалося селянам з навколишніх сіл похмурим і загадковим, тому й назвали його так.

Слово *явір* давні слов'яни запозичили колись у німців (*Ahorn*), бо на прабатьківщині тих давніх слов'ян не було ні яворів, ні буків. І хоч про явір у нас навіть співають у піснях ("Не хилися, явороньку, ти ще зелененький"), назв поселень, утворених від цього слова, небагато.

❊ Місто **Я́ВОРІВ** (Львівська обл.) виникло як хліборобське, торговельне і ремісниче поселення на шляху між Львовом та Ярославом. Суфікс *-ів* наштовхує на думку про походження назви від прізвиська або прізвища власника — *Явір* (адже поселення це давнє, хоч документовані

згадки належать до кінця XVI ст.). Є й така думка: назва походить від тих *яворів*, що росли колись на берегах ставка та в долині річки Шкли. В Яворові народився відомий письменник, критик, громадський і культурний діяч Осип Маковей (1867—1925).

Слово *ясен* з тим самим значенням (назва дерева) є в усіх слов'янських народів. У нас є кілька річок з цією основою в назві (Ясенець, Ясеницький Рів, Ясенка) і ряд поселень.

❊ Селище **Я́СЕНІВСЬКИЙ** (Луганська обл.) виникло 1892 р. і дістало назву Лобівка (від прізвища власника — *Лобова*). Перейменовано порівняно недавно, у 1954 р., в Ясенівське. Підставою для нової назви послужила *балка Ясенівська*, що перетинає центральну частину селища (кажуть, що в цій балці росло багато ясенів).

❊ Селище **ЯСИ́НІВКА** (Донецька обл.) засноване наприкінці XVII ст. як кріпацька слобода (слобода, як відомо, — це поселення, мешканці якого тимчасово, на певний час, звільнялися від деяких податків і повинностей). Назва від *ясенів*, які росли тут ще донедавна.

❊ Місто **ЯСИНУВА́ТА** (Донецька обл.) починалося з залізничної станції, коли будувалася залізниця (було це 1884 року). Назву станція дістала від сусіднього села *Ясенувате*. Уся місцевість навколо слободи, а пізніше міста *Ясинуватої*, — це колишнє запорізьке займище, поросле ясенами (колись їх тут було багато).

Трохи незвичний для назв поселень в інших районах країни суфікс *-уват-*, *-оват-* був характерним саме для степових її районів у кінці XVIII — на початку XIX ст. (**Ясинувата**, **Ольховатка**, **Тернувате**, **Скотувата**, **Березнегувате**).

❊ Селище **ЯСІ́НЯ** (Закарпатська обл.) вперше згадується 1555 р. Назву воно дістало від *ясеневого лісу*, в якому пастухи знаходили затишну зимівлю для своїх овець. Мовознавці вважають, що селище точніше було б називати не *Ясиня* чи *Ясіня*, а *Ясіння*, тобто це мала б бути збірна назва від *ясен*. Про першу людину, яка тут поселилась, розповідають так: молодий чабан Стрюк під час великої хуртовини загубив тут свою отару овець. Коли ж навесні він повернувся сюди, то знайшов свою отару не лише цілою й здоровою, а ще й із поповненням. Чабан, кажуть, так втішився, що вирішив тут оселитися — зрубав кілька ясенів і збудував собі хату. От вам і легенда про те, звідки почалася Ясіня. З Ясіні та околиць родом славні опришки Олекса Довбуш та Василь Баюрак. Звідси родом письменник і громадський діяч Іван Вагилевич (1811—1866).

КУЩІ

Скільки тих кущів на нашій землі: навесні квітучі, красиві, привітні, влітку біля доріг укриті пилом, непривабливі і непривітні, взимку — чорні силуети на білому полотні снігів... А все ж слугували і вони назвами для сіл: **Глоди, Ліщинівка, Хмелики, Бузинівка, Дерези, Терни...**

Хто сьогодні може сказати, чи були вони засобом розрізнення, дороговказом ("як почнуться зарості глоду, то вже село недалеко"), а чи заховані в цих назвах прізвища людей ("Першим тут поселився Матвій Бузина, от село і звуть Бузинівкою")? Подивимось, що кажуть з цього приводу дослідники.

Черемуха, черемха, черемшина, про яку з пісні відомо, що вона "всюди буйно квітне", насправді не належить до дуже поширених у нас рослин.

І назв поселень від цього слова небагато: кілька сіл (**Черемхів**, **Черемушня**, **Черемухи**), кілька невеликих річок.

Ще менше **Вересів** (є село, наприклад, на Житомирщині).

А от *дереза* — сірувато-зелені колючі кущі, гарні лише, коли цвітуть ніжним бузковим дрібненьким цвітом, — представлена кількома назвами.

Є село **Дерезува́те**, є **Дерезува́тка**, є просто **Дерези**. Ні краси з цієї дерези, ні радості, а от не помітити її не можна: росте вона не поодинокими кущами, а нескінченною вервечкою вздовж доріг, стежок, ровів. Назву пов'язують зі словом *дерти*.

Улюбленця народу нашого — *калина* — зустрічається і в назвах поселень, і в назвах рік, от тільки чи завжди ці назви прямо зв'язані з калиною? Подивимося на деякі з них.

❊ Селище **КАЛИ́НІВКА** (Вінницька обл.) засноване в першій половині XVIII ст. Історичні джерела свідчать, що назва селища походить не від слова *калина*, а від прізвища польського магната *Калиновського*, який після Люблінської унії 1569 року загарбав тутешні землі і закріпачив селян.

❊ Селище **КАЛИ́НОВЕ** (Луганська обл.) засноване 1720 року. У середині XVIII ст. тут була розміщена 13-та рота Бахмутського гусарського полку. Тому й село називали Тринадцятою Ротою. У 1938 р. селище перейменували на *Калинове* (чи була там калина і скільки її було — сказати важко).

Є ще села з цією назвою (або схожою на дві попе-

редні), найменування яких може походити як від *калини*-рослини, так і від *Калини*-прізвища. Є річка Калинів (басейн Дністра) і Калинова (одна в басейні Кальміусу і дві в басейні ріки Міус).

Малина — дуже давнє слово. Його корінь *мел* позначав неоднакові кольори у мовах різних народів, переважно темні. У багатьох мовах від цього зниклого вже кореня залишився слід — назва рослини та її плодів.

Коли села називали **Малинівка**, **Малинів** чи **Малинище**, то мали перед очима дикі зарості лісової малини, такої запашної, яку ні обминути, ні забути несила. Так і з'являлися хутірці з *малиновими* назвами.

❊ Про одну з багатьох **Малинівок** є такі відомості. Ця **МАЛИ́НІВКА** (Харківська обл.) заснована 1652 р. козаками-переселенцями з Правобережної України та з Дону. За переказами, поселення виникло біля *малинової криниці*, тобто криниці, викопаної в малиннику (криниця могла бути просто джерелом, а малина — дикою, лісовою).

Серед кущів, лісових і степових, високих і низьких, колючих і не дуже, особливе місце посідає *терен*; про нього і співають, і розповідають, і приказують та примовляють. А ще так називають села і річки. Слово *терен* — дуже давнє, спільне для всіх слов'ян, родичів його знаходять аж у давньоіндійській мові, де воно означало "стеблина".

❊ Селище **ТЕРНИ́** (Сумська обл.) засноване 1652 р. і названо за річкою, на якій воно лежить. Річка ж бере свій початок з джерела, навколо якого розрослися кущі *терну*.

❊ Селище **ТЕРНІ́ВКА** (Дніпропетровська обл.) засновано 1775 р. Якщо вірити переказам, то тут колись були великі зарості *терну*, в яких ховалися розбійники, час від часу нападаючи на валки з усіляким крамом. За наказом Азовського губернатора *терен* вирубали і спалили, а вже потім на цьому місці заклали слободу Тернівку.

❊ Селище **ТЕРНІ́ВКА** (Миколаївська обл.) засновано наприкінці XVIII ст. в гирлі річки *Мокра Тернівка*. Як свідчать перекази, на час появи селища на місці річки була глибока балка, поросла *терном*.

❊ Селище **ТЕРНУВА́ТЕ** (Запорізька обл.) виникло під час будівництва залізниці Чаплине—Бердянськ. Станцію, яка тут будувалась, назвали спочатку Гайчур — за річкою, яка протікає неподалік. Назва річки утворена з двох тюркських слів: *гай* — "вільно", "легко" і *чул* — "степ". Селище перейменували у 1946 р., відновивши стару назву місцевості: балка, в якій у давнину були густі зарості

терну, звалася *Тернувата*. Так назвали і селище. **Тернівок**, **Тернів** і **Тернових Балок** у нас багато, але про них можна і не говорити, бо вони прямо чи через назву річки пов'язані з терном.

Назва міста **Тернопіль** теж пов'язана з *терном*, але про це місто йдеться далі.

Слово *хміль* походить зі сходу (було воно у східних фіннів і булгар). Від кущів давнього дикого *хмелю — назва міста.*

❊ Місто **ХМІЛЬНИ́К** (Вінницька обл.) засноване в середині XIV ст. Перша згадка про нього датується 1362 р. Проте, судячи з переказів, заселятися Хмільник почав ще в другій половині XIII ст. Місто розташоване на невеликому острові між двома рукавами Південного Бугу. За переказом, люди ховалися у лісових нетрях на острові під час нападів войовничих "сусідів", а лісові хащі, переплетені диким хмелем, були добрим укриттям. За іншим переказом, острів був укритий лозами та калиною, повитими хмелем, що й привабило сюди людей.

Слово *лоза* є в усіх слов'ян, споріднені з ним назви є і в балтійських народів, проте позначають вони схожі, та не однакові рослини (ми часто називаємо лозою усе, що має довгі гнучкі пагони, вкриті листям, і росте на берегах річок). Тому так багато в нас назв річок, пов'язаних з цим словом: в Україні є 12 річок з назвою *Лозова*, 7 — з назвою *Лозоватка*, є ще *Лозниця*, *Лозовата* і навіть *Лозовенька.*

❊ Селище **ЛОЗІ́ВСЬКИЙ** (Луганська обл.) спочатку мало назву Восьма будова, яку розпочали 1949 р. разом із шахтою "Черкаська-Північна № 1". Оскільки селище збудоване на річці *Лозовій*, його перейменували в 1954 р., назвавши Лозівським.

❊ Місто **ЛОЗОВА́** (Харківська обл.) з'явилося у 60-х роках XIX ст. під час прокладання залізниці й будівництва станції, яку й назвали за найменуванням річки *Лозової* — вона бере початок недалеко від міста (кажуть, що колись на берегах річки росли лози).

❊ Селище **ЛОЗОВЕ́** (Хмельницька обл.) виникло 1929 р., коли біля річки, яка зветься Вовк, почалася промислова розробка торфу. До 1950 р. селище звалося Торфорозробка (як "радісно", мабуть, було жити в селищі з такою поетичною, затишною і милою назвою — Торфорозробка). Перейменоване на Лозове, як каже один дослідник, "очевидно, за наявністю *лози* на берегах річки Вовка". Очевидно... Можна подумати, що *лоза* — це інфузорія, яку без мікроскопа і не побачиш. Проте краще вже Ло-

зове без лози, ніж Торфорозробка, Восьма будова чи Черкаська-Північна № 1.

Рокита — це звичайна верба, про яку співають: "В кінці греблі шумлять верби, що я насадила..." *Верби* (дерева) і *верболіз* (кущі) звичайно ростуть у долинах річок і дають назви і долинам, і річкам, і селам на річках. Слово *рокита* — це діалектна назва рослини.

Назву *Рокита* має притока Єсмані, а назву *Рокитна* — аж п'ять річок у басейні Бугу, Дунаю, Дністра і Дніпра.

❊ Селище **РОКИ́ТНЕ** (Київська обл.) стоїть на річках Рось і *Рокита* (тепер — Бурчак). Селище вперше згадується в документах 1590 року.

❊ Селище **РОКИ́ТНЕ** (Рівненська обл.) відоме з 1586 р. Назва — від річки; річка ж дістала назву від верболозу — *рокити*.

❊ Місто **СА́МБІР** (Львівська обл.) теж має підстави розглядатися тут. Ще за княжих часів на території сучасного міста було городище Погонич, куди, за переказами, переселилися мешканці спаленого татарами Самбора. Це про нього співається в старовинній колядці: "Там, під Самборем, великим дворем, прийшла до нього матінка єго". Назва *Погонич* походить від *погон* — "обов'язок замкових слуг розвозити листи і оповіщення". Нову назву — *Самбір* — один дослідник виводить із дослов'янських часів і тлумачить як "злиття, стікання". Інший дослідник пов'язує назву з рослиною *самбір* — "лозняк". Висловлювалась думка про те, що назва міста — від старослов'янського особового імені *Самбор*, *Самобор*. Відомий був Самбір і тим, що в ньому народився гетьман Петро Конашевич (Кононович) Сагайдачний (гетьманував з 1616 до 1622 р.).

❊ Місто **КО́РОСТЕНЬ** (Житомирська обл.) дуже давнє. Історія його широко відома з літопису Нестора, де воно згадується під назвою *Іскоростень*. Давайте пригадаємо: це було головне поселення древлян — племені, яке не хотіло коритися київському князю Ігореві і сплачувати йому данину. Коли князь Ігор прибув до них з вимогою підкоритися і платити, древляни вбили його. Княгиня Ольга, дружина князя Ігоря, придушила повстання древлян, а місто знищила. Це було 946 р. І лише в кінці XIV ст. на місці старого Іскоростеня почало виростати нове місто — Коростень. Походження обох назв так до кінця і не з'ясовано, хоч були висловлені різні здогади, наприклад: Іскоростень — "із кори стіни"; *Коростень* — від давнього слов'янського слова *корост* — "камінь".

Один з дослідників, В. Никонов, вважає, що *корост* — це "хворост", тобто "чагарник".

ОЧЕРЕТ. КОМИШ. ТРОСТИНА

Слово *очерет* належить до дуже давніх, ще, мабуть, праслов'янських слів. Наявне сьогодні, крім української, ще в кількох слов'янських мовах, воно дало значно менше назв поселень, ніж його "молодший брат" — *комиш*, запозичений з тюркських мов.

❈ Селище **ОЧЕРЕ́ТИНЕ** (Донецька обл.) засноване 1880 р. під час будівництва залізниці. Назву дістало від *Очеретиної балки*, у верхів'ї якої побудовано станцію. Назва балки свідчить про те, що в основі її ім'я, прізвисько чи прізвище людини, власністю якої або місцем проживання ця балка була. Найцікавіше те, що балка пізніше таки заросла очеретом.

Від слова *комиш* були утворені назви річок (*Комишна*, *Комишувата*, *Комишувата Сура*, *Комишуватка*, *Комишуваха*) і цілий ряд назв сіл і селищ Луганської, Донецької і Запорізької областей. А це колись був прикордонний край землі нашої, бо далі, за невидимим кордоном — Дике Поле, звідки наїжджали на наші землі "непрохані гості". Татари привезли на своїх конях не лише слово *комиш*, а й один з видів цієї рослини, яка в ботаніці зветься *аїр тростинний*, а в народі — *татарське зілля* (листя і корені його мають приємний, освіжаючий запах). Татари везли з собою корені цього зілля і кидали його в річки та озера, бо спостерегли, що воду можна пити і напувати нею коней, якщо у ній росте це зілля. Так вони готувалися до наступних наїздів, не підозрюючи навіть, як, яким чином діють завезені ними рослини (корені татарського зілля виділяють фітонциди, які згубно діють на мікроорганізми). Може, і це зілля сприймалося переселенцями як очерет, може, звідси така кількість "комишних" назв?

❈ Селище **КОМИША́НИ** (Херсонська обл.) засноване албанцями, які переселилися сюди 1860 р. Їх на Херсонщині називали *арнаутами*, а їхнє селище — Арнауткою. Перейменували його 1946 р. Підстава для такої нової назви — зарості *комишу*.

❈ Селище **КОМИ́ШНЯ** (Полтавська обл.) до 1935 р. звалося Комишно. Лежить воно на річці *Комишанці*, на берегах якої росте густий *комиш*. Кажуть, що до Вітчизняної війни 1941—1945 рр. комиш ріс не лише в долині річки, а й значно вище (звідси і назва річки, і назва селища).

❈ Селище **КОМИШУВА́ХА** (Запорізька обл.) заснова-

не 1770 р. як солдатська слобода на невеликій річечці *Комишувасі.* Кажуть, що назву річці дали донські козаки, які після розгрому повстання Кіндрата Булавіна втікали на "нічиї" землі і там поселялися. Очерет на річці був, назва виправдана, а от козаки користувалися очеретинами ще і як аквалангом — для дихання у воді (очеретину в рот, сам під воду — і тихенько до ворожого берега). З назвою **Комишуваха** є ще два селища — у Луганській і Донецькій областях. Причина називання очевидна.

Ви вже помітили, мабуть, що двослівні, складені назви у нас зустрічаються значно рідше, ніж однослівні. Серед рідкісних двослівних назв трапляються і зовсім дивовижні.

❊ Наприклад, селище **КОМИ́Ш-ЗОРЯ́** (Запорізька обл.). Хто міг поєднати "Шумів комиш" і "Зоре моя вечірняя"? Поєднав їх, виявляється, випадок. На початку XX ст. на місці сучасної південної частини селища з'явився хутір Комиш. Назвали його так, бо перші хати хутора були поставлені у великій балці, порослій комишем. Пізніше, вже за радянських часів, біля МТС та елеватора почали селитися люди; селище назвали Зоря. Поступово обидва селища розрослися так, що злилися в одне, а в 1938 р. це нове велике селище адміністрація об'єднала і назвала, не мудруючи, Комиш-Зоря. Місцеві "комишани-зоряни" до цієї досить екзотичної назви свого селища звикли, а от приїжджий чи проїжджий, мабуть, замислиться, побачивши назву ("Де комиш, а де зоря! Одним словом, де Крим, де Рим, а де попова груша...").

Не менш дивною видається і друга складена назва зі словом *комиш* — це мис **КОМИШ-БУРУН** у Криму. Якось вона, ця назва, суперечить логіці: *комиш* асоціюється з тихим плесом, де плавають дикі качки з каченятами, а *бурун* для нас — висока різка хвиля. Це в нашій уяві, а в уяві людини, яка розмовляє однією з тюркських мов, усе правильно, логічно: *комиш* — це "очерет", *бурун* — це "ріг", "мис", а разом — це "мис, порослий очеретом". Так що з висновками поспішати не слід.

❦ Та з очеретом це ще не все. У дуже віддалені від нас часи у слов'ян було слово *трость* (воно вживається й сьогодні, але зрідка, як "тростина"). Від нього походить назва кількох річок — Тростянець, цю ж назву мають місто, селище і кілька сіл — і все *Тростянець.*

❊ Селище **ТРОСТЯНЕ́ЦЬ** (Вінницька обл.) розташоване на річці *Тростянець* (басейн Південного Бугу), від якої

й дістало назву. Вперше згадується 1598 р. За переказами, у давнину село Тростянець лежало трохи далі на південний схід від сучасного. Воно було пограбоване і спалене. Та пройшов час, і люди знову почали поселятися в долині річки Тростянець, на теперішньому місці. Нове село довгий час звалося Адамгород. Та зрештою йому повернули його старовинну назву.

❈ Місто **ТРОСТЯНЕ́ЦЬ** (Сумська обл.) лежить на річці Боромлі. Заснували його в середині XVIII ст. селяни-втікачі, вихідці з *села Тростянця* на Вінниччині, і назвали за своїм рідним селом. У цьому Тростянці народився український письменник Микола Хвильовий (1893—1933).

БУР'ЯНИ

Хоч від бур'яну радощів мало, проте назви поселень від них чимось приваблюють — звучать по-домашньому, звично: **Реп'яхи, Реп'яхівка, Лопушне, Кропив'яне...** А ті **Реп'яхи** можуть виявитись чепурним селом із чисто побіленими хатами, з мальвами та чорнобривцями біля вікон, з вишневими садками і журавлями біля криниці.

Слово *кропива* дуже давнє, походження його слов'янське, значення тлумачиться по-різному: пов'язане з *окріп* (кип'яток), яким кропиву заварювали, перш, ніж дати худобі; пов'язане з *кропити*, бо кропива жалить так, наче бризкає. До речі, часом і найпростіші, здавалося б, назви, як, наприклад, **Кропив'яне** чи **Кропивня**, можуть позначати не те, що лежить, як кажуть, на поверхні. Так, в Україні аж п'ять річок звуться Кропивня (зверніть увагу — річок!), а назва їх походить від *водяної кропиви*. Якщо село з такою назвою на березі річки *Кропивні*, то його назва — від річки, а не прямо від кропиви.

Чо̂рний полин, чорнобиль, має ще одну назву, яка сягає сивої давнини, — *нехворощ*. Перекласти це давнє праслов'янське слово можна описово — "засіб від грому та блискавки" (*нехраст* — було). У нас є дві річки з назвами, утвореними від цього слова — **Нехвороща** і **Нехворощанка** (в басейні Дніпра). Кажуть, що назва річок — від полину, який ріс колись на берегах. На Житомирщині є й село **Нехвороща**, назване, мабуть, із тієї ж причини, що й річки.

❈ Селище **ФА́ЩІВКА** (Луганська обл.) успадкувало свою назву від села *Фащівка* Севського повіту (нині це Білгородська обл., Росія). Нову Фащівку заснували 1773 р. переселенці зі старої Фащівки і назвали так, як звалося їхнє рідне село. А сама назва звідкіля? Кажуть, від рос-

лини, яку ботаніки звуть *хвощ*, а ми з вами — сосонка (у неї немає листя, тільки стирчать увсебіч зелені голки). Ця сосонка-хвощ демонструє нам у тисячному, мабуть, зменшенні, якими були дерева на землі, коли ще людей на ній не було. Чому ж назва села так відрізняється від назви рослини (*фащ-хвощ*)? Тому, що відрізняється вимова: росіяни "акають" (ненаголошене *о* вимовляють як *а*), ми "окаємо" (в усіх позиціях ми *о* вимовляємо як *о*); у нас *ф* є лише в запозичених та звуконаслідувальних словах.

❁ Селище **ЧЕМЕРІ́ВЦІ** (Хмельницька обл.) вперше в документах згадується 1565 р. Непрозора назва викликала багато спроб її пояснення: в основі — назва рослини *чемериці*. Це отруйна рослина, назва якої є в усіх слов'янських мовах з дуже давніх часів. Є верхній чоловічий одяг, який зветься *чемерка*, *чумарка* (зустрічається навіть у пісні: "Чумарочка рябесенька, пригортає близесенько..."). Якщо в цьому селі їх ткали чи шили на продаж, то назва могла б закріпитися. Була навіть така думка: назва села чи селища походить від найменування найдавнішого народу, відомого на нашій території, — *кіммерійців*. Та скоріше в основі назви селища лежить прізвище *Чемер* чи *Чемера* (*Чемер-ів-ці*).

❁ Місто **ЧИГИРИ́Н** (Черкаська обл.) дало нам Богдана Хмельницького, який народився в родині чигиринського сотника Михайла Хмельницького близько 1595 р. В Чигирині провів Богдан Хмельницький свою останню козацьку раду (це було за два місяці до його смерті 6 серпня 1657 року). Назва міста має кілька тлумачень. Найчастіше її виводять зі слова *чагарник* (тобто "місцевість, укрита чагарниками"). Перекази назву міста виводять від назви чудодійної, водночас і отруйної, і цілющої, рослини, яку в народі звуть *чигар-трава*. За іншим переказом, на тому місці, де перехрещувалися шляхи, була криниця, біля якої висів *чигир* — дерев'яний черпак для води. Присвійний суфікс *-ин* дає підставу припускати, що назва могла походити від особового імені (у давніх документах згадується татарин на прізвище *Чигир-богатир*). Час заснування міста невідомий, уперше в документах воно згадується 1583 р. Ще одна відома людина походить з Чигирина: гетьман — Петро Дорошенко (1627—1698), якого викликали в Москву (щоб він був подалі від України), дали маєток, гроші; тут він вдруге одружився, його правнукою була Н. Гончарова, дружина О. Пушкіна. Гарно сказала про Чигирин сьогодні поетеса Ліна Костенко:

Козацька тверджа, давній Чигирине,
Уламок слави серед цих полів...

❊ Місто **ЧОРНО́БИЛЬ** (Київська обл.) для нас тепер особливе. Була собі звичайна степова рослина — чорнобиль, нехворощ, полин. Гілочку його носив завжди з собою Северин Наливайко — любив його гіркуваті пахощі. А тепер слово *Чорнобиль* примушує людей здригатися і згадувати страшну біблійну "звізду Полин", яка мала впасти і отруїти третину вод і земель навкруги. Сьогодні — це мертве місто в зоні аварії АЕС, а до того — квітуче містечко, відоме в Україні з 1193 р. *Полин-чорнобиль*, що дав назву місту, має, на відміну від полину, чорнувато-буре стебло і темні суцвіття. Та це не єдине пояснення. Є й інша думка: територія, на якій стоїть Чорнобиль, звалася колись *Чорною Руссю*: чоловіки тут начебто носили лише *чорний одяг* і *чорні шапки* (у недалеких сусідів — у Білій Русі — носили білі свитки і шапки). Можливо, що саме це вплинуло на назву поселення.

ЖИТО. ПШЕНИЦЯ. УСІЛЯКА ПАШНИЦЯ

Одвічна турбота селянина — вчасно і добре обробити землю, а вона така неоднакова скрізь, потребує розуму і пильної уваги, спостережливості. Подивіться, як це відбилося в назвах поселень: **Лани, Борознянка, Клин, Орівщина, Розпашне, Сошникове, Степне, Лемешівка, Валок, Горопашні, Заора** (усе це Полтавщина).

Обробили; тепер сіємо: хутір **Ячний** (Полтавщина), хутір **Овсяний** (Донеччина), села **Житнє, Житники, Житні Гори** (Сумщина та Київщина); села **Пшеничники, Пшеничне** (Полтавщина, Київщина), **Пшенична Гора** (Підкарпаття); село **Просяне**, станція **Просяна** (Донбас); **Гречана, Гречани, Гречки, Гречаники, Гречанівка, Житнє, Просяниківка, Колосівка, Коноплянка** (Полтавщина). Є два селища зі схожою назвою, — **Рожище** і **Ржищів**, — вони теж "жито-пшениця", але дуже давні.

❊ Селище **РОЖИ́ЩЕ** (Волинь) свою назву виводить, мабуть, від *рож* — "жито", хоч, за народним переказом, тут ідеться про давньоруське *роща*. Час появи селища невідомий.

❊ Селище **РЖИ́ЩІВ** (Київщина) згадується в літописах XIII ст. Назву виводять від слов'янського *рьжище* — "житнище" (в місцевій говірці — *иржище*). Дехто назву селища пов'язує з польським словом *rzesze* (вимовляється *жеше*), що означає "натовп", "збіговисько".

Добрий господар усе посіяне і зібране обробляє і переробляє: **Горішні Млини, Крупівка, Крохмалинці, Круподерниця, Макуха, Мельники, Мірошники, Олійники** (Полтавщина).

Прийшов час господарям варити, пекти і усім разом їсти: **Борщів, Вергуни, Галушівка, Калачівка, Киселиха, Книшівка, Коржиха, Короваї, Кулішівка, Медяники, Пироги, Соломахівка, Юшки**.

А тепер подивимось ще раз на ці назви, тільки дуже уважно: скільки серед них таких, що утворені від прізвищ. Третина? Половина? Більше? Ось проходять перед нами цілі родини: Житники, Горопашні, Пшеничні, Медяники, Мельники, Мірошники, Олійники, Юшки... Так що поспішати з висновками про походження тієї чи іншої назви не слід, бо правда не завжди лежить на поверхні.

БАШТАНИ. ГОРОДИ. ГРЯДКИ

Багато гарного написано і наспівано про сади українські, але не менш опоетизовано і городи, для опису яких наші письменники знаходили особливо теплі, задушевні слова. Згадайте лишень городи з маками і соняхами у Марка Вовчка, з розкішними лапатими буряками у Нечуя-Левицького, з "морквочкою", за яку баба обіцяла повисмикувати малому Сашкові Довженкові "ручечки і ножечки", з соняшниками Олеся Гончара і Бориса Олійника...

І все це наше буйне, строкате й веселе багатство зустрічаємо у назвах поселень. Ви тільки погляньте: **Гарбузи, Гарбузин, Гарбузівка; Кавуни, Кавунівка; Буряки, Бурякове, Буряківщина, Буряківка; Капустине, Капустянка, Капустинці**; є кілька **Ріпок** (найвідоміші **Ріпки** — містечко на Чернігівщині); **Редьківка, Редькове, Редьчине; Цибулі, Цибулів, Цибульки, Цибульники**; **Часниківка**; **Горохівка, Горохівщина, Горохів; Маків**; **Хмільник, Хмелівка, Хмелів**; **Тютюнник, Тютюнниця; Хрінівка, Хрінки, Хрінники**; **Коноплинка, Конопелька, Коноплище, Конопляний Яр**...

І в кожному селі городи, і на кожному все це буйно зеленіє і тягнеться до сонця...

Та потроху виникають сумніви... Прийшли люди на нове, ще ніким не обжите місце, аж дивляться, а там цибуля росте, — гарна, зелена, без бур'янів, акуратними рядочками... Не віриться. Та й суфікси оті "власницькі" *(-ів, -ин)* спокою не дають: Гарбуз-*ів-к(а)*, Буряк-*ов-(е)*, Капуст-*ин-ц(і)*. Частина цих назв і справді утворилася від прізвищ чи прізвиськ, можливо,

від вуличних назв цілих родин, що переселилися. Ще якась частина поселень дістала назву, зазнавши "спеціалізації" (вирощуючи щось одне на продаж), але таких небагато.

Ви звернули увагу на те, що немає Кукурудзянок чи Соняшників серед назв великих давніх поселень? А це тому, що і кукурудза, і соняшник почали завойовувати наші городи десь у XVII—XVIII ст.; тому назви балок, окремих ділянок землі, невеликих хутірців та іншого топографічного дріб'язку з цими словами зустрічаємо, але в назвах великих поселень їх немає.

Окремі назви поселень потребують пильнішої уваги.

❈ Селище **АРБУЗИ́НКА** (Миколаївська обл.) засноване в середині XVIII ст. кріпаками-втікачами, учасниками селянських і козацьких повстань. Розташоване воно на річці *Гарбузинці*. Досить кумедна ситуація: на річці *Гарбуз* стоїть селище *Кавун* (російське "арбуз" — це українське "кавун"). Слово *гарбуз* запозичене з тюркських мов: у половців було слово *харбуз, карбуз*, у кримських татар — *карпуз*, вони походять з перського *харбуза* — "диня". Слово *гарбуз* (*карпуз, арбуз*) є в багатьох слов'янських мовах, тільки значення його неоднакове (у росіян і поляків це те, що ми звемо "кавун"). У персів слово *харбуза* означає "ослячий гірок", "огірок, завбільшки з осла".

❈ Селище **БАШТА́НКА** (Миколаївська обл.) спочатку звалося Полтавкою, бо сюди переселилися з Полтавщини у 1806 році його майбутні мешканці. Назва *Полтавка* протрималася до 1928 р. Сучасна назва походить від балки *Баштанка* і вказує на основне заняття мешканців селища, особливо в минулому. Слово *баштан* ми взяли з турецької мови (*бостан* — "город"), а турки — у персів (*бостан* — "город, сад, баштан").

❈ Місто **БОРЩІ́В** (Тернопільська обл.), судячи з залишків городища, — давнє поселення. Хоч і видається його назва простою, та думки про неї висловлювалися різні. Одні вважають, що назва походить від слова *борщівка* (лікарська рослина, яку ще звуть "ведмежий корінь", "ведмежий укріп"). Цю рослину часом кладуть у борщ — звідси й назва її. Є й легенда, досить похмура, яка пояснює назву міста так: місцеві чоловіки упіймали татарина під час нападу і втопили його в казані з *борщем*. Дехто вважає, що в основі назви міста — прізвище *Борщ*. Цікаво, що більшість поселень з цим коренем припадає

на західні землі України. Чи не там саме і винайшли борщ? Вважається, що слово *борщ* походить від дуже давнього слов'янського слова, яке позначало "зубець", "вістря", "край" і називало спочатку рослину із загостреним листям, з якої варили рідку їжу. Пізніше їжа змінилася, рослина — борщ, борщівник, — перестала вживатися в їжу, а назва закріпилася за сучасним борщем — з буряків, капусти, моркви, квасолі.

❊ Місто **ГОРО́ХІВ** (Волинська обл.) розташоване на річці Липі в мальовничій місцевості серед укритих лісом горбів та долин. Воно вперше згадується в Іпатіївському літописі 1240 р. (тоді *Горохів* належав Галицько-Волинському князеві). З другої половини XIV ст. місто потрапило в залежність до Литви, а після Люблінської унії 1569 р. — до Польщі. Оскільки місто давнє, то пам'ятає воно і татарські наїзди, коли місцевий люд змушений був рятуватися: люди тікали в навколишні ліси і ховалися в порослих лісом горах. Вважається, що назва Горохів розкладається так: *Горо-хів* ("схованка в горах"). Дослідники вважають, що з *горохом* ця назва ніяк не пов'язана (а може, вона розкладається на *Горох* — якесь ще дохристиянське ім'я та *-ів* — ознака належності поселення цьому *Горохові*?).

❊ Селище **КАЧАНІ́ВКА** (Чернігівська обл.) — курорт і пам'ятка паркової культури — дістало свою назву не від слова *качан*, а від прізвища землевласника Качановського. Проте відома Качанівка за тих часів, коли в маєтку тепер уже Тарнавських, бували такі видатні особистості, як Т. Шевченко, М. Гоголь, І. Рєпін, М. Глінка, М. Врубель та інші діячі культури.

❊ Селище **РІ́ПКИ** (Чернігівська обл.) начебто має безсумнівно "городню" назву. Проте є ще тут і струмок з такою ж назвою. То кого з них першим назвали *Ріпками* — селище чи струмок? Та існує переказ, який розвіює всі сумніви: першими поселенцями були тут брати Богдан і Лашко *Ріпчичі*. Звідси й назви і селища, і струмка. Про слово *ріпа* говорять, що це дуже давній "мандрівний" культурний термін невідомого походження.

❊ Місто **ТРУСКАВЕ́ЦЬ** (Львівська обл.) дістало назву від річки *Трускава*, на якій розташоване. Відоме місто з записів 1552 р. Назву річки і міста виводять від рослини *трускавка* (так називають польською мовою полуницю). Проте з цією назвою не все так просто, як здається на перший погляд. Почнемо з того, що назви річок, які закінчу-

ються на *-ав(а)*, часто зустрічаються по обидва боки Карпат. Чиї вони? Слов'янські? Чужинські? Мовознавці кажуть, що вони могли бути слов'янськими прикметниками жіночого роду: *трускава* як "чорнява", "білява". У записі 1472 р. назва річки виводиться від назви рослини *трускавка*. Є ще одне пояснення: це спольщена відприкметникова назва місцевості — *Трушкович*, і походить вона від імені *Трушко* чи *Трусько* (від Трохим).

❈ Селище **ЦИБУЛІ́В** (Черкаська обл.) відоме з XVI ст. Лежить воно на струмках, що починаються на Цибулівських полях і з'єднуються в селищі в річку, яку звуть *Цибулівка* (це притока Гірського Тікичу). Селище названо за річкою, а річку, мабуть, за рослиною (походить від латинського *cepulla*, давньонімецького *Zwibolle* — цибуля).

САДИ

"...Садок вишневий коло хати"— це не лише рядок з поезії Шевченка, це наша українська сутність, це символ нашої землі. Коли цвітуть вишневі сади, вся наша мати-Україна наче загортається у ніжно-білу прозору намітку... Ми не вміємо влаштовувати свята на честь вишні у цвіту, як це роблять японці, але яке серце не стрепенеться, побачивши вранці — "Розцвіла..."

Не дивно, що у нас завжди було так багато сіл з назвами **Вишеньки, Вишнівець, Вишневий, Вишневе, Вишняки**. Так називали нові хутори й хутірці, так перейменовували старі селища.
Слово *вишня* дуже давнє, первісне його значення "дерево, що виділяє клей"; зустрічається воно в усіх слов'янських мовах і в багатьох неслов'янських.

❈ Селище **ВИШНІВЕ́ЦЬ** (Тернопільська обл.) уперше згадується 1395 р. Від вишневих садів, що ними славилося місто в давні часи, походить його назва.

❈ Місто **ВИШНЕ́ВЕ** (Київська обл.) засноване 1887 р., але до 1960 р. воно було частиною селища Жуляни, яке розрослося біля станції Жуляни. У 1960 р. його виділили в самостійну адміністративну одиницю і назвали Вишневе, бо саме цвіли вишні, і всі садиби селища в них потопали.

❈ Селище **ВИШНЕ́ВЕ** (Дніпропетровська обл.) спочатку звалося Ерастів — за іменем поміщика Ераста Бродського. У 1961 р. воно було перейменоване у Вишневе, бо вишневих садів і тут було багато.

❈ Селище **ВИШНЕ́ВЕ** (Донецька обл.) раніше звалося Селище залізничної станції Селидівка — назва,

самі бачите, і надто довга, і громіздка, і якась дуже вже казенна. Селилися тут люди, які працювали на залізниці, ставили хати, розводили городи, садовили вишні, бо вони скоро ростуть. Після війни селище буквально потонуло у вишневих садках — так вони розрослися. От і назвали селище Вишневим.

❊ Місто **СУДО́ВА ВИ́ШНЯ** (Львівська обл.) стоїть на річці *Вишні*, яка впадає в річку Сан (басейн Вісли). Дивна назва, чи ж не так? І кожне слово в ній потребує пояснень. Почнемо з назви річки: вона походить від слова *вишній, вишня*, тобто "верхній, верхня", "горішній, горішня". Таким чином, річка Вишня — це "річка верхня", "річка, що стікає з гір" (таких річок є дві: Вишня — притока Південного Бугу і Вишня — притока Сану). А тепер повернемося до назви міста. Про другу частину його назви ми вже знаємо. Слово *Судова* має два тлумачення. У цьому місті з XV ст. відбувалися з'їзди (сеймики) польської шляхти, на яких розглядалися *судові справи*,— звідси *Судова*. Інше пояснення: це трохи видозмінене вимовою найменування одного з балтійських племен, що жили колись на Львівщині, — племені *судава*. Місто засноване на території давнього городища (можливо, це було літописне місто Вишня, відоме ще 1230 р.). Тут народився письменник-полеміст Іван Вишенський (1545—1620).

Значно менше назв утворено від слова *яблуня* (це селище **Яблунів**, села **Яблунівка**, **Яблуниця** та деякі інші). Слова *яблуня*, *яблуко* відомі ще з праслов'янських часів.

❊ Селище **Я́БЛУНІВ** (Івано-Франківська обл.) засноване в останній чверті XVI ст. Належало воно польському магнатові *М. Яблоновському* (польські вельможі, як і російські, мали прізвища на *-ськ(ий)*, утворені від назв їхніх "родинних гнізд", як ось у цьому випадку). Селище дістало свою назву від *диких яблунь*, яких було багато в околиці.

Дикі груші — красиві пірамідальні дерева з дуже рясними дрібними плодами. Коли про когось кажуть: "Він не проспить грушку в попелі", то мають на увазі людину, яка добре дбає про власні інтереси. А чому грушки в попелі? Тому, що плоди дикої груші тверді, терпкі і кислі, їсти їх можна, лише коли вони стають "гниличками". Пастухи восени пекли їх у багаттях. А далі зрозуміло: проспиш — згорять або інші з'їдять. Кажуть, що походить слово *груша* з праслов'янського *grusiti* — "дробити", "товкти" (мабуть, ішлося про ті самі дикі груші — тверді, не вгризеш).

Дослідники кажуть, що поселень, названих похідними утвореннями від слова *груша*, ще менше, ніж "яблуневих". Проте форми цих назв досить різноманітні: **Грушівка, Грушка, Грушки, Грушківка, Грушове, Грушуваха**. В басейні Дніпра є й дві річки: Грушівка і Грушева.

Лише поодинокі назви сіл походять від слова *черешня*. Це села **Черешенька, Черешнівка**.

Назви сіл від слова *слива* є лише на заході України; це **Сливина, Сливниця, Сливка**.

❊ Місто **ОРІХІВ** (Запорізька обл.), на думку дослідників, засноване на місці татарського поселення Сім татарських мечетей. Спочатку це був зимівник запорізьких козаків з назвою Лиска; з 1796 р. — селище Оріхова Балка (Оріхове); з 1801 р. — Оріхів. Думка про те, що назва міста виникла від прізвища, мабуть, найвірогідніша. Але є й інші припущення. Так, народний переказ пов'язує назву з заростями *водяних* та *земляних горіхів* (їх начебто багато росло в цих краях). Назва могла бути утворена від російського слова *орешник* ("ліщина"), а ще могла бути принесена переселенцями з села *Оріхівка* Миргородського повіту Полтавської губернії.

Від слова *виноград* утворено такі назви поселень: **Виноградівка, Виноградне, Виноградний Яр, Виноградів**.

❊ Місто **ВИНОГРА́ДІВ** (Закарпатська обл.) згадується ще в документах IX ст. Виникло воно навколо слов'янської фортеці Каньковград, руїни якої збереглися до нашого часу. В XV ст. згадується під назвою Севлюш (угорське "виноградний"). У 1946 р. *Севлюш* був перейменований у *Виноградів* (назва дуже влучна: виноградарством тут займалися споконвіку). Слово *виноград* засвоєно нами зі старослов'янської мови, яка взяла його з готської мови, де було слово *weinagards* (*wein* — "вино", *gard* — "город, сад"). Ми цим словом позначаємо рослину та її плоди.

КВІТИ

Пам'ятаєте, як Михайло Коцюбинський, здіймаючи капелюха, вітався на острові Капрі з мальвами, наче зі старими знайомими, бо звик бачити їх у квітниках біля українських хат? Які ж квіти прикрашали і прикрашають селянські подвір'я й садки, ростуть усюди, де лише їм дозволяють? Це чорнобривці, васильки, барвінок, м'ята, любисток, мальви.

А от назв річок, озер і поселень, утворених від найменувань цих квітів, чомусь дуже мало. Пояснити це не дуже важко: спочатку на дикому, необжитому чи давно покинутому місці люди будували хати, копали криниці, садили городи і сади, а вже потім дівчата, які підросли у новому — і вже названому! — селі сіяли в садках та під вікнами квіти. Розглянемо деякі з "квітникових" назв поселень.

❊ Місто **БАРВІ́НКОВЕ** (Харківська обл.) засноване 1680 р. Є кілька переказів про появу назви міста. В одному говориться, що неподалік від садиб перших поселенців Шпака та Недолі була балка, в якій росло багато *барвінку.* І хоч якими суворими й мовчазними гречкосіями були, мабуть, ці перші поселенці, але і їх торкнула за серце краса цієї квітки, її ніжна голубизна і м'якість пелюсток на тлі темної блискучої зелені листя. От і назвали село Барвінкова Балка, Барвінкова Стінка, а згодом — Барвінкове. Інший переказ твердить, що селище назване було на честь козацького отамана *Барвінка.*

❊ Село **ВОЛО́ШКИ** (одне на Волині, друге на Рівненщині) могло дістати назву від *волошок* за селом (але, як відомо, суцільними масивами вони не цвітуть, а зустрічаються в житі, пшениці та ще на межі). Це може бути назва, утворена від прізвища *Волошко* — першого поселенця чи власника.

❊ Село **В'ЮНКИ́** (Житомирська обл.) за назвою може бути віднесене до "квітникових" (це може бути квітка, яку ми ще звемо "берізка", "кручені паничі" та ін.). А може бути прізвище родини, що оселилася тут колись (це підкріплюється множиною назви).

❊ Село **ЛА́НДИШІВ** (Харківська обл.) не належить до дуже давніх поселень, назва у нього взята з розмовної мови (літературна назва квітки, як відомо, — "конвалія"). Можливо, село заснували переселенці з Росії.

❊ Місто **РОМНИ́** (Сумська обл.) дуже давнє: у літописі під 1096 р. записано: "Ко Ромну идохъ со Олгомъ", а це означає, що вже тоді місто було досить значним і досить давно заселеним. Пізніше, у XIV—XVI ст. назва міста — Роменъ, у записі 1644 р. — Руменъ, сучасне — Ромни. Чого тільки не бачили у цій назві дослідники! Особливо, якщо врахувати, що старослов'янською мовою *роуминъ* — це "грек", а сучасною румин — це "румун". Місто розташоване на річці Сулі, там, де в неї впадає річка *Ромен.* Дослідники вважають, що річка дістала свою назву ще до князювання Володимира, а вже місто

виводить свою назву від річки. Про походження назви річки існує кілька думок. Назва могла бути утворена від литовського *ромус* — "тихий" ("річка з тихою течією"). Назва могла походити від імені *Роман*, ужитого в множині. Назва річки могла бути пов'язана з *Римом* (цю назву могли занести сюди італійські купці). Назва могла походити від *ромашки*, яку в народі називають *роман*, *ромен*. На жаль, це слово (латинська назва рослини — *хамемелюм романа* — "ромашка римська") прийшло до нас досить пізно і книжним шляхом (як назва лікарської рослини) і навряд чи послужило підставою для називання річки, хоч і досі на її берегах ростуть ромашки. Найвірогіднішою вважається думка, що річка свою назву дістала від литовського слова *ромус* — "тихий". Походження назви міста остаточно так і не встановлено. У "Слові о полку Ігоревім" та в літописі згадується місто-фортеця *Рим*, *Римов*. Можливо, це й були *Ромни*, але дослідники вважають, що літописний *Римов* — це скоріше сучасне село *Бурімка* на Сулі. Багато поселень виводять свої назви від назв річок, на яких були збудовані. Можливо, і Ромни належать до них.

❋ "Квіткова" начебто назва у селища **ЦВІТКО́ВЕ** (Черкаська обл.). Та виявляється, що назва походить не від *цвіт*, а від прізвища *Цвітков*. Селище це, відоме з 1876 р., коли розпочалося будівництво залізниці, дістало свою назву від прізвища поміщика Митрофана Антоновича Цвіткова, на землях якого побудовано і залізницю, і станцію. Проте старожили згадували ще одного Цвіткова — топографа, який працював на цій ділянці залізниці.

В основі назви — тварина, риба, птах

Серед назв наших міст і сіл, які нагадують назви звірів, ми майже не зустрічаємо екзотичних, рідкісних, скажімо, тропічних. Проте трапляються такі, що називають звірів, яких у нас сьогодні побачити вже не можна.

Погляньте лишень на назви поселень однієї області — Полтавської: **Бобрик, Веприк, Вовча, Зайці, Зубри, Їжаківка, Кроти, Лисича, Суслики, Тури; Ворона, Галка, Гусаки, Голубки, Горобці, Деркачі, Дрозди, Зозулі, Лебеді, Соколи, Чайківка, Шпаків**; є навіть (або були) **Муховате, Павучки, Оводи, Осове, Шершнівка**...

Здається, є тут усе, що бігає, скаче по наших полях, лісах і літає над ними... Та не поспішайте їм, цим назвам, беззастережно довіряти, бо введуть вас в оману.

ДИКІ ТВАРИНИ

❊ Наприклад, є на Херсонщині село **ГОРНОСТА́ЇВКА**, розташоване на лівому березі Каховського моря. Важко уявити, як можна поєднати ці поняття: "горностай" і "море", та їх розділяє час. Заснували селище переселенці з Київщини, які, виявляється, і принесли з собою цю назву: на Київщині є село **Горностаївка**, — давнє, мабуть, бо назване було тоді, коли в навколишніх лісах водилися *горностаї* — маленькі звірки, хутро яких в усі часи цінувалося дуже високо. А походження слова *горностай* так остаточно і не з'ясоване (припускають, що це давньонімецьке складне слово, яке означає "горностаячий хвіст").

❊ Є на Сумщині села **БУ́ЙВОЛІВ** та **БУ́ЙВОЛОВЕ**, а з писемних свідчень відомо, що *буйволів* бачили на річці Сулі ще навіть у XVII ст. І все було б просто, якби не оте *-ів, -ов(е)* в назвах, що відповідає на питання "ти чий?". Важко, без достатніх історичних свідчень, сказати, коли саме села були так названі: чи тоді, коли *Буйвол* було дохристиянським іменем, а чи тоді, коли стало прізвиськом, а може й прізвищем.

Знищили жадібні та нерозумні люди й диких *турів*. Вони зникли в XVII ст. Залишились на нашій землі лише назви **Турів, Турове, Турина, Турине** та інші — це назви поселень, річок, угідь.

❈ Місто **ТУ́РІВ** (білоруське Полісся) і село **ТУ́РІВ** (Чернігівщина) — з найдавніших поселень. Місто засновано 980 р. З писемних джерел нам відомо, що засновником його був "муж по імені *Тури*". Село відоме з 1283 р., назва його теж, мабуть, від імені засновника. А якими вони були — ці тури? Схожі на зубрів, великі травоїдні тварини далеко не сумирного характеру. Ми про це знаємо зі слів Володимира Мономаха — його "два тури метали на рогах". Які ж із назв поселень і річок утворено прямо від слова *тур*, а які від чоловічого імені? Від назви звіра утворені, на думку дослідників, назви річок *Тур'я*, *Тур*, *Турея* і поселень **Туриця**, **Турівля**.

❈ Селище **ТУРІ́ЙСЬК** (Волинська обл.) лежить на берегах річки Турії. За переказом, назва річки — від *турів*, яких тут водилося багато. А від річки — і назва селища.

❈ Селище **ТУ́Р'Ї РЕМЕ́ТИ** (Закарпатська обл.) лежить у Тур'янській долині, де зливаються гірські річки *Тур'я* і *Туриця*. В основі всіх цих назв — *тур*, який водився в карпатських лісах. Легенда розповідає, що в цьому місці доживав нібито свого віку пустельником цар Соломон.

❈ Місто **ТУ́РКА** (Львівська обл.) вперше згадується на початку XV ст. Як свідчать перекази, назва міста — від *турів*, яких тут, начебто, водилося багато. Дехто з дослідників виводить цю назву від найменування степового племені *торків*.

Висловлювалась думка, що всі ці назви походять від імені *Тур*. Ім'я це не слов'янське, і вимовлялося воно не *Тури*, як записано в літописі, а *Торі*. Пізніше воно було переінакшене нашою вимовою і стало вимовлятися, як *Тур*. У XV—XVI ст. ім'я це було досить поширеним, звідси й така кількість назв із *тур*, особливо на Волині та Закарпатті.

Є в Україні кілька "грізних" найменувань сіл і селищ: **Лева** (Рівненщина), **Левків** (Вінниччина, Львівщина, Житомирщина), **Левкове** (Полтавщина). Та всі вони, як і назва міста **Львів**, від імені *Лев*, *Левко*, а не від назви звіра, якого в нас тоді мало хто й бачив.

Представлені у назвах поселень і *ведмеді*, але в досить незвичній мовній формі. Це назва міста в Криму — **ГУРЗУ́Ф**. У сиву давнину це було поселення племені тав-

рів. У VI ст. візантійці спорудили фортецю, яка разом з поселенням мала назву Гурзувіт. У XIV ст. тут господарювали генуезці, які назвали місто Горзаніум. У 1745 р. місто перейшло до турків і дістало назву Гурзуф. Слово це, як гадають, утворене від латинського *урсус*, що означає "ведмідь". Маємо ще одного "ведмедя" — гору *Аю-Даг* (татарське "Ведмідь-гора"). А ще є річки Медвідь і Медвежа, а села **Ведмедівка** і **Медведівка**, **Медведівці** та ін. — це вже від прізвищ, а не від назв звірів.

Грізним ворогом не лише тварин, а й людей були *вовки*. Як же вони живуть у назвах наших поселень?

❈ У Харківській області є місто **ВОВЧА́НСЬК**. Виникло воно так: у 1674 р. козаки-переселенці з Правобережної України заснували слободу на річці *Вовчі Води* (сьогодні вона зветься *Вовча*). Від річки слобода й дістала свою назву: спочатку вона звалася Вовчий, а з 1780 р., коли слобода стала іменуватися повітовим містом, це новоявлене місто назвали Вовчанськ.

❈ Селище **ВОВЧОЯ́РІВКА** на Луганщині свою назву дістало від урочища *Вовчий Яр*, де воно розташувалося.

❈ Селище **ВОВКОВИ́НЦІ** на Хмельниччині засноване в 60-х роках XIV ст. в урочищі *Вовкове*, неподалік від спаленого татарами села Сітанового. Спочатку вовковинцями називали мешканців урочища, згодом ця назва перейшла на місцевість і на саме селище.

Є у нас в Україні й інші села, річки, озера і урочища, де в основі назви є слово *вовк*. Але пов'язувати ці назви з *вовком* слід дуже обережно. По-перше, село могло дістати назву від невеличкої річки з цією ж "вовчою" назвою, проте може виявитися, що в основі назви річки спочатку було слово не *вовк (волк)*, а *волок (волочити)* і що ці річки були своєрідними "засобами комунікації": через них переправляли човни з вантажем у глибші річки чи озера. Але з часом цей спосіб перевезення вантажів був замінений вигіднішим і дешевшим, стара назва річки змінилася, а за нею змінилася й назва селища. По-друге, назва поселення, наприклад, **Вовки**, **Вовчки**, може походити від прізвища або прізвиська засновника. У таких випадках у селі мали б бути люди з прізвищами Вовк, Вовченко, Вовченівський та ін. По-третє, село може мати назву від назви рельєфу (гір, долин, ярів): **Вовча Гора**, **Вовча Долина**, **Вовчий Перевіз**. По-четверте, слово *вовчий* у нашій мові має ще одне значення: "дикий", "не займаний рукою людини" (*вовчі ягоди*, *вовчі пустоші* у значенні "дикий виноград", "дике поле").

Дикі *кабани*, страшні *вепрі*, ще донедавна траплялися на берегах Дніпра та Чорного моря. Який слід вони залишили у назвах наших поселень? Виявляється, дуже незначний.

❊ Село **ВЕ́ПРИК** на річці *Веприк* (Полтавщина), засноване 1658 р., прославилося як фортеця у час війни Росії зі шведами 1708—1709 років.

❊ Село **ВЕ́ПРИК** на Київщині, в якому жив, помер і був похований композитор К. Г. Стеценко. Це село могли так назвати переселенці, які прибули першими з полтавського Веприка.

❊ Є ще села **КАБАНІ́В** (Чернігівщина), **КАБАНО́ВА** (Одещина), але ці назви виникли, мабуть, від прізвища *Кабан*.

Значно більше назв пов'язано з *бобрами*. Сьогодні це рідкісні у нас тварини, а був час, коли вони не лише густо поселялися на лісових річках та озерах, а навіть заходили далеченько у степ, тримаючись прибережних заростей степових річок.

Так, на межі Херсонської та Дніпропетровської областей є село **Бобровий Кут**. У степу розкинулось і місто **Бобринець** (Кіровоградська обл.). Тільки назва його походить не від *бобра*, а від назви села **Старий Бобрик** на Житомирщині. Її привезли переселенці 1770 року.

❊ Місто **БОБРО́ВИЦЯ** на Чернігівщині стоїть на місці двох городищ часів Київської Русі. Назву міста пов'язують з мисливцями за бобрами — *бобровниками*; вони тут володіли бобровими гонами і сплачували данину бобровими шкурами старості, а пізніше й гетьманові.

❊ Чи не найстаріше "боброве" місто у нас — це **БІ́БРКА** на Львівщині. Лежить це мальовниче містечко в долині річки *Боберки*, від якої й дістало назву. Вперше воно згадується у Галицько-Волинському літописі 1211 р. як місце полювання на бобрів. Словом *бібрка* якраз і позначалося місце, де водяться бобри.

Лисиць у нас завжди було багато, і зараз вони є. А як з назвами поселень із "лисячими" іменами? На перший погляд, якщо глянути на карту, вони є.

❊ Місто **ЛИСИЧА́НСЬК** (Луганська обл.) містить у своїй назві виразну вказівку на лисицю. Кажуть, що в урочищі *Лисячий Байрак* була колись слобода з такою ж назвою. У 1710 р. українські козаки заснували тут селище Лисиче, яке згодом стало **Лисичанськом**. У 1796 р. тут з'явилася перша вугільна шахта.

Чи можна сюди ж віднести назви сіл **Лисівка**, **Лисів**, **Лисове**? Ні, бо ці назви утворені від прізвища *Лис*, який міг бути власником чи першим поселенцем кожної з Лисівок чи Лисових. Зустрічаються назви сіл **Лисичники**,

Лисичинці, **Лисиці**, але й вони утворені від прізвищ, тільки тут уже маються на увазі потомки "першопрохідців" *Лисів*.

Проте хитра лисиця часом визирає з-за зовсім не "лисячої" назви. Наприклад, річка і село **Лапинка** мають назву, утворену від литовського слова *лапе* — "лисиця". Це нам згадка про далекі часи Великого князівства Литовського. За час свого існування серед українців назва "обросла" двома суфіксами (*-ин-* і *-к-*) та закінченням (*-а*), стала українською ("Лисичка згорнулася в клубочок, укрилась пишним хвостом, тільки одну лапку й видно", — розповідають матері в Лапинці своїм дітям — якщо знають походження назви).

Зустрічаються назви поселень, пов'язані з *дикими козами*.

❊ Село **ÓЗНИЦЯ** (Полтавська обл.) розташоване на річці *Озниці* (права притока Хоролу), від якої й дістало назву. Про походження слова Озниця є дві думки. Перша: назва походить від *озн(а)*, тюркського *озен, озень* — "річка", "русло" (у Казахстані є річка Озен). Друга думка: в основі назви іранське слово *озак* — "коза". Значить, річка Озниця — це "Козяча річка", "Річка, в долині якої водиться багато диких кіз". Мабуть, просто річка.

❊ Місто **СÁРНИ** (Рівненська обл.) виникло наприкінці XIX ст. біля залізничної станції, що дістала назву від сусіднього села. Село це так назвали начебто тому, що колись тут водилося багато *сарн* (*серн*) — диких кіз.

Такі схожі назви сіл, як **Зайці, Зайців, Зайчики, Заяча Балка, Заячий Гай**, все ж мають неоднакове походження. Є серед них такі, що походять, найвірогідніше, від прізвиськ і прізвищ: *Зайц-ів*, *Зайчик-и*, *Зайц-і*. Тут суфікс *-ів* та закінчення у множині свідчать про приналежність або одному *Зайцеві*, або родині чи спадкоємцям.

Є й такі, що утворені від слова *заєць*. Це назви **Заячий Гай** і **Заяча Балка**. Ці села було названо за вже наявними ознаками місцевості, де водилися зайці. Хоча й тут легко помилитися. Наприклад, селище **ЗÁЙЦЕВЕ** на Донеччині повинно було б мати назву від прізвища *Заєць*, проте існує переказ, що це селище, засноване 1778 р., виникло у *Заячій Балці* (там справді водилися зайці) і від неї дістало назву.

А тепер поміркуємо разом: якщо село зветься **Тхорин** (Житомирщина), **Тхорівка** (Київщина), **Їжаків**, **Їжаківка** (Полтавщина), то що можна сказати про походження цих назв?

Не поспішайте твердити, що тут водилося багато їжаків чи тхорів. Уявіть собі таку картину: приїхали поселенці — втомлені, вкриті пилом далекої важкої дороги, побачили їжака — і назвали майбутнє село Їжаківкою. Не дуже віриться в це, правда? Було, мабуть, інакше: прізвище першої родини, яка приїхала, або людини, яка була старшиною у валці переселенців, було Їжак. Звідси й назва. А докази містяться в самих найменуваннях (Їжак-*ів*, Тхор-*ин*, Тхор-*ів-к(а)*, Їжак-*ов(е)*, Їжак-*ів-к(а)*), де є суфікси присвійності, а ще в давніх документах, де поряд з християнським іменем стояло інше, дохристиянське. Часто саме ці — дохристиянські — імена ставали прізвиськами роду, а пізніше — прізвищами окремих людей. Пригадайте прізвища відомих літературних героїв: Вареник, Люшня, Пацюк, Гудзь, Бульба, Чайка, Кішка та багато інших.

СВІЙСЬКІ ТВАРИНИ

Дивно, але при називанні наших сіл чи не найпопулярнішою твариною була *коза*. Подивіться самі: **Козелець, Козлів, Козова, Козин, Козельщина, Козятин, Семикози, Цапів**... Та ми з вами вже маємо, хоч і невеликий, але гіркий досвід і знаємо, що не слід довіряти назвам, які здаються простими, прозорими і зрозумілими. Ось хоча б **Козелець** і **Козятин**: з однієї назви козел виглядає, а з другої коза. А насправді?

❈ Селище **КОЗЕЛЕ́ЦЬ** (Чернігівщина) відоме з XVII ст. Одні дослідники вважають, що назва походить від найменування польових квітів, які так і звуться — *козелець*, *козельці*. Навесні вони вкривають береги річки Остер, на яких лежить селище. Інші схиляються до думки, що назва виникла з давньоруського слова *козельськ*, тобто "козячий ліс" (ідеться тут, мабуть, про диких кіз, яких було багато в лісах).

Кажуть, що цариця Єлизавета Петрівна, таємно повінчавшись з Кирилом Розумовським, жила в Козельці у своєї свекрухи Розумихи у 1744 р. (про українців вона начебто сказала так: "Возлюби мене, Боже, в царстві небесному твоєму, як я люблю народ цей благонравний і незлобивий!". Пригадуються слова з однієї відомої байки: "Чи правда се було, чи, може, хто збрехав...").

❈ Є ще селище **КОЗЕ́ЛЬЩИНА** (Полтавщина), яке виникло у другій половині XVIII ст. Проте назву воно дістало не від квітів і не від диких кіз, а від прізвища власників земель — *Козельських*.

У Тернопільській області є два селища зі схожими назвами: **Козлів** і **Козова**.

❈ Селище **КОЗЛІ́В** уперше згадується в документах

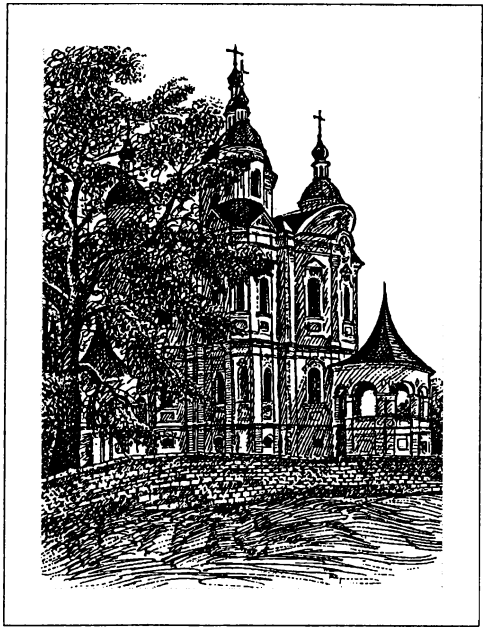

с. Козелець
Чернігівська обл.
Собор Різдва
Богородиці
(1746—1753)

1467 р. Це дуже віддалені від нас часи; нічого дивного не було б у тому, що назву селище дістало від диких кіз, яких було нелічено в тодішніх лісах. Але погляньте уважніше: *Козл-ів* ("Чий хутір?" — "Козлів"; "Як прізвище господаря?" — "Козел"). Схоже, що саме так воно й було.

❊ Селище **КОЗОВА́** відоме з 1440 р. Першим поселенцем, за переказом, був якийсь військовий. Одержавши земельний наділ, він назвав його *козячим пасовиськом.* Навколо нього почали селитися люди, вони й назвали селище *Козовою* (нарешті ми натрапили на справжніх кіз, бо тут таки їх розводили, а ще більше — овець, але вони до назви не потрапили).

❊ Про селище **КОЗИ́Н** на Київщині слід, мабуть, говорити те ж, що й про **КОЗЛІ́В** на Тернопільщині: назва утворена від прізвиська чи прізвища першого поселенця або власника (а прозивали його *Коза*).

❊ Місто **КОЗЯ́ТИН** на Вінниччині вперше згадується за часів Гайдамаччини (було воно тоді селом). Проте у дослідників є підстави вважати, що це село з'явилося набагато раніше. Місто ж виросло разом з будівництвом

залізничної станції, яку назвали за найближчим селом. Була спроба так пояснити найменування давнього поселення: воно начебто складається з двох слів — *коза* і *тин* або *козак* і *тин* (начебто тут була козацька застава на торговельному шляху). Такі пояснення звуть народною етимологією. І вони, як правило, будуються за принципом "спереду назад": береться готова назва, розкладається, а тоді до кожної частини відшукуються схожі за звучанням слова у близькому чи далекому минулому (всупереч усім мовним законам).

Проте найвірогіднішим є зовсім інше припущення: назва міста походить від дуже давнього власного чоловічого імені, схожого на відомі давні імена Путята, Гостята (імена такі не збереглися, але прізвища трапляються й сьогодні). І назва міста *Козятин* могла утворитися від імені *Козята* і "власницького" суфікса *-ин*, як свого часу були утворені від імен Путята і Гостята назви поселень Путятин і Гостятин.

У нас здавна любили і плекали *коней*. Може, хоч таких назв є чимало? Ні, їх порівняно небагато; це переважно назви річок, а вже від них — назви поселень, але вони своєрідні, а тому й цікаві.

❊ Місто **КОБЕЛЯ́КИ** (Полтавщина) виникло на початку XVII ст. Назва його — від річки *Кобелячки*, правої притоки Ворскли. Походження назв річки й міста пояснюють по-різному. За переказом, тут начебто жив багатий татарин *Кобиль*. Один з дослідників пояснює виникнення назви так: на цих землях випасалися лише *кобили*, яких на певний час відділяли і пасли окремо від огирів. На колишньому кобилячому пасовиську й було засновано селище. У документах 1647 р. Кобеляки згадуються як місто, що належало Полтавському козачому полку. Значить, і знову тут паслися коні — тільки тепер уже козацькі. Та й опис козака Полтавського полку є:

А вуса, вуса! — дві змії
Висять до самої землі;
Гадюки-вуса, кобеняк,—
Козак напевно з Кобеляк.

О. Олесь

❊ Селище зі схожою назвою — **КОБИЛЕ́ЦЬКА ПОЛЯ́НА** — є на Закарпатті. Лежить воно в Карпатах поблизу гори *Кобили*. Від назви гори й поляни, на якій оселилися люди, походить назва селища. Але є з цього

приводу й легенда. Начебто віз якийсь купець золото й срібло, навантаживши ним *кобилу*. На нього напали розбійники. І доки він відбивався, кобила втекла: зайшла в печеру і там зникла назавжди. Золота й срібла так нікому й не дісталося.

❊ Назва міста **КОНОТО́П** (Сумщина) виразно пов'язана зі словом *кінь* (*коні*). Перша згадка про нього датується 1638 р., хоч деякі історики вважають, що якесь — безіменне для нас — поселення існувало тут ще до монголо-татарської навали. Легенда розповідає, що татарська кіннота у цих місцях потрапила у непролазні болота; тут загинуло багато коней разом з воїнами. Тому місцевість стала зватися Конотопьє. Це слово означало "болотисте місце" або "кінський брід, де грузли (топилися) коні".

❊ Село **КОМА́НЬ** (Чернігівщина) має дуже дивну і, мабуть, дуже давню назву. Вона може походити від назви половців (їх ще звали кумани), а може від старослов'янського слова *комоні* — "коні". Походження слів *кінь* (*комонь*) у науці остаточно не пояснене.

Якщо поглянути на карту півдня України, то можна побачити скупчення однотипних назв річок і поселень: міста **Конотоп**, **Кобеляки**, річки *Жеребець*, *Кінська*, *Конівка*, *Кобилячка*. Відомо, що дикі коні вільно розгулювали по землях півдня України ще навіть у XIX ст. Не дивно, що в нас окремо і під наглядом утримувалися кобили, а окремо огирі (жеребці) — оберігалася, очевидно, порода. Усе це відбилося спочатку в назвах річок, а пізніше — й у назвах поселень.

В одній нашій пісні співається: "Йшли корови із діброви, а *овечки* з поля..." Подивимося на них.

❊ Селище **ВЕЛИ́КІ КОРО́ВИНЦІ** (Житомирська обл.). Перша згадка про нього — в 1585 р. Одні перекази пов'язують назву з основним заняттям місцевих селян, інші розповідають про *Коровина* і *коровинців* — ватажка і його ватагу, — які боролися з монголо-татарами.

❊ Селище **БАРА́НІВКА** (Житомирщина) вперше згадується 1565 р. Дослідники вважають, що назва — від перших поселенців, у яких було прізвище *Баран*. Народний переказ виводить назву селища від його "продукції": здавна тут виробляли глиняний посуд, та не простий, а красивий, святковий, оздоблений прикрасами та кольоровою поливою, зокрема, так звані *баранці*.

❊ Селище **ВЕЛИ́КИЙ БИ́ЧКІВ** (Закарпаття) згадується наприкінці XIV ст. Назву пов'язують із найдавнішим заняттям тутешніх людей — скотарством. Проте ця назва

могла бути утворена і від прізвища. Існує легенда, в якій розповідається про те, як село врятувалося від холери: його оборали навкруги двома *бичками*-близнятами. Звідси, начебто, й назва.

❈ Селище **БИКІВКА** (Житомирщина) має досить давню назву: дослідники висловлюють припущення про зв'язок цієї назви з *дикими биками* — турами, що в давні часи водилися в цих краях.

❈ Селище **ВОЛОВЕ́ЦЬ** (Закарпаття) дістало свою назву від річки *Волівчик*, в якій колись пастухи напували *волів*.

❈ Селище **СКОТУВА́ТА** (Донецька обл.) засноване на місці запорізького зимівника 1772 р. Пояснень назви кілька — і всі вони різні: від *скат* — "похила площина"; від застарілого *скоти* — "лисячі нори"; від *скотна* — "пов'язана зі скотом". За переказом, назва селища походить від балки, де місцеві селяни випасали свою худобу.

❈ Місто **ПОПА́СНА** (Луганська обл.) виникло у зв'язку з будівництвом залізничної станції, яка дістала назву від сусіднього хутора *Попасного*. За народним переказом, тут було місце відпочинку подорожніх — чумацьких валок, купецьких караванів, переселенців. Навколо лежали степи з соковитою густою травою, тут подорожні *пасли* коней і волів. Таких *попасів* навколо села було багато, тому його й назвали *Попасне*.

❈ Наприкінці можна було б і скромного вухастого кролика згадати: адже є таке місто на Сумщині — **КРОЛЕВЕ́ЦЬ**. Засноване воно 1601 р., а назване... Назване на честь польського короля Сигізмунда III. А чому тоді не Королевець? Тому, що польською мовою "король" — *król* (пишеться *ó*, а читається *у*), *круль*. Спочатку, мабуть, місто так і звалося — Królewac (Крулевац), але в українському мовному оточенні почало вимовлятися як Кролевець. Проте існують і інші версії про походження цієї назви. У цьому місті у 1919 р. народився видатний український перекладач М. Лукаш, який переклав "Фауста" Гете, драми Шіллера, поезії Міцкевича, Верлена та ін.

ПТАХИ

Подивіться, скільки птахів посідало на карту України: **Голубки, Горобці, Деркачі, Дрозди, Зозулі, Лебеді, Соколи, Ворона, Галка, Чижів, Шпаків, Гавівка**... Це і річки та річечки, балки та яри, але насамперед — поселення.

❊ Місто **ГА́ЙВОРОН** (Кіровоградська обл.) засноване в першій половині XVIII ст. на місці козацького зимівника селянами-втікачами. Перекази твердять, що назва поселення — від птаха *гайворона*. Проте можливо, що вона виникла від прізвища чи прізвиська козака *Гайворона*, що поселився в зимівнику, або першого поселенця з утікачів.

❊ Місто **ГА́ЛИЧ** (Івано-Франківська обл.) уперше згадується 1113 р. Походження назви пояснювалося багато разів — і завжди по-різному. Одні бачили у цій назві згадку про кельтів — *галлів*, другі — місце видобування солі (від кельтського *гал* — "сіль"), треті — невеликого чорного птаха *галку*. Це могло бути власне ім'я *Гал* (*Галимір*, *Галислав*), назва слов'янського племені *галичъ* та ще багато чого іншого. До спільної думки тут дослідники не прийшли. А місто навіть у колядці оспівано:

Поклав на коня золоту узду,
Золоту узду, срібне сідельце,
Та й сів на нього, і поїхав ним,
Ой горі містом, горі ***Галичем****.*

❊ Селище **ГУСЯ́ТИН** (Тернопільщина) уперше згадується 1559 р. У цих документах назва його передається неоднаково: і Усятин, і Ісятин, і Всятин. За переказом, назва походить від прізвища першого поселенця *Уса*. Дехто твердить, що в основі назви — рослина — *гусятник*.

❊ Селище **ДЕРГАЧІ́** (Харківщина) до 1943 р. звалося Деркачі. За переказами, у заростях очерету на березі річки Лопані та навколишніх озер і озерець водилися *деркачі* — невеликі птахи, які не співали, а скрипіли (звук цей був схожий на *дер-дер*). Тому дослідники остаточно не вирішили, як утворено найменування селища: чи від назви птаха, а чи від прізвища *Деркач*.

❊ Село **ЖО́ВНИН** (Полтавська обл.) відоме з 1116 р. (Желны). Назва походить від власного імені *Жовна*, яке на Полтавщині фіксується ще в 1649 році і походить від місцевої назви двох птахів — це "дятел" і "вивільга".

Ви вже помітили, мабуть, що наявність *-ів*, *-ин* у пташиних назвах поселень робить їх сумнівними: десь з-поза пташиного пір'я проглядають людські обличчя — обличчя власників чи засновників цих поселень. Давайте перевіримо цю думку на декількох "пташиних" назвах.

❊ Селище **КУЛИКІ́В** (Львівщина) названо так, за переказом, від зграї *куликів*, яка селилася на островах вели-

кого озера (воно було на місці сучасного селища). Інша думка: назва селища — від прізвища *Кулик*.

❊ Село **КУЛИКІ́ВКА** (Чернігівська обл.) відоме з XIII ст. Про його назву існує такий переказ: перший поселенець збудував хату над болотом, яке звалося Сільським. Був він мовчазний, відлюдькуватий, жив самітником (та ще й над болотом, де звичайно живуть *кулики*). За це його прозвали *куликом*. Коли ж біля нього почали будуватися інші люди, то й поселення назвали *Куликівкою*.

Ви чули вислів "лебедина пісня", знаєте, що *лебеді* не співають — навіть перед смертю. Відомий дослідник живої природи Брем у "Житті тварин" писав, що лебідь перед смертю зітхає, "голос його нагадує мелодійні звуки срібного дзвону".

❊ Місто **ЛЕБЕДИ́Н** на Сумщині засноване 1652 р. Про його заснування розповідають так: рятуючись від польсько-шляхетського поневолення, селяни з Правобережної України переселялися на Лівобережжя. Місто Лебедин з'явилося на місці трьох слобід — **Леб'яжий город**, **Кобища** і **Довганівка**. Спочатку це нове місто звалося Леб'яжий город. Кажуть, що сучасна назва походить від озера *Лебедине* (*Леб'яже*), назване так тому, що на ньому водилося багато *лебедів*. Є ще інша думка: все сказане про назву міста — бездоказове, в основі його назви лежить особове ім'я *Лебідь*: *Лебед-ин город* (володіння *Лебедя*). Та й це твердження викликає сумніви: чому "Лебед-*ин*", а не "Лебед-*ів*"?

В нашому Лебедині народився 1903 р. співак, голос якого звучав, як срібний дзвін. Це Борис Гмиря.

Подивимося, що у нас названо на честь його величності *орла* — могутнього, гордого вільного птаха ("Гуля орел, гуля сизий попід небесами..."). Уявіть собі, що майже нічого, бо прямо зв'язане з назвою птаха хіба що село **Орлине** (колишні Байдари) у Криму. Є схожі назви, але коли придивишся, то вони виявляються зовсім не "орлиними". Так, на Півдні України є село **Орлове.** Походження назви пояснюють так: відомий генерал *Орлов-Чесменський* брав участь у відвоюванні Південної України і Криму у війні з турками. Родина Орлових володіла тут великими обширами землі, дарованими царським двором. На цих землях і з'явилося село, назва якого *Алексєєво-Орловка* — поступово спростилося, а згодом воно було перейменовано на *Орлове*.

❊ Ще одну схожу назву можемо тут згадати — це село **О́РЛИК.** Виявляється, і воно спочатку звалося, як і річка, тобто *Орель* (1639 р.). Але в 1694 р. генеральний

писар війська Запорізького *Пилип Орлик* перейменував *Орель* у місто *Орлик*. До речі, міжнародний аеропорт у Франції — *Орлі* — розташований на землях його сина Григорія Орлика, польного маршала Франції, члена королівської ради. Як бачимо, відгомін прізвища Орликів у назві аеропорту Орлі відчувається й досі.

Свого часу на Миколаївщині була фортеця Орловський шанець, або Новий Орлик. Це було одне з трьох поселень, що злилися потім у сучасне місто **Первомайськ**. Фортеця виникла в урочищі, що мало татарську назву *Татар-Орел* (від *Єрель* — "кут"). "Нема орла, в жодній назві нема", — скажете ви. Та був *єрель-оугол* — дуже виразний орієнтир для подорожуючих, а це для наших прапрадідів було найважливіше. Сказано ж "Краще синиця (кут) в руках, ніж журавель (орел) в небі". Чи ж не так?

❊ Місто **СОКА́ЛЬ** (Львівська обл.) розташоване на правому березі Бугу. Перша згадка про нього зустрічається 1411 р. За переказом, назва походить від слова *сокіл* (нібито колись тут було багато соколів). Проте вірогідніше, що назва походить від ще дохристиянського імені (цікаво, що походження слова *сокіл* пов'язують з дієсловом *сокотати* — значить, назва була звуконаслідувальною).

❊ Двослівних назв поселень у нас небагато. Одне з них — село **СОРО́ЧИЙ БРІД** на Київщині. Одні кажуть, що це пам'ять про козацького полковника *Сороку,* який зі своїм військом колись воював тут. Інші вважають, що в цьому винна місцева річка, яка влітку так пересихає, що навіть сорока може перейти її вбрід.

❊ На Херсонщині є селище **ЧАПЛИ́НКА,** але, крім нього, є ще містечко **ЧА́ПЛИНЕ** на Дніпропетровщині, засноване під час будівництва Катеринославської залізниці (1881—1884), є в басейні Дніпра річка Чаплина, а ще озера Чапля і Чаплинське. Усі ці назви найпростіше пояснити так: тут завжди водилося багато птахів — *чапель*. А чому вони так звуться? Дехто каже, що їх так назвали за дуже своєрідну ходу, але скоріше за акробатичне вміння хапати (*чапати*) жабенят. Звуконаслідувальне слово "*чап!*" досить точно відтворює цю сумну — для жабенят — процедуру. І все було б добре, якби у слові Чаплинка не було суфікса *-ин-,* який звичайно вказує на чиюсь власність (матер*ин*, баб*ин*, Микол*ин*). Значить, *Чапля* — це прізвисько або прізвище

людини — першого поселенця чи першого власника цього поселення. Спочатку казали: "Чаплин хутір" або "Чаплине село" чи "Чаплина слобода", пізніше — просто "Чаплине" (це вже був іменник, а не присвійний прикметник, як раніше, і тепер питали не "Чиє село?", а "Що за село?"). А далі "вирівняли" назву села за поширеним зразком: Чаплин-к-а (як Іванівка, Софіївка). Так і загубився слід козака чи переселенця Чаплі. Та залишилася після нього родина, рід його; побудував він, мабуть, міцну гарну хату, посадив садок, оженив синів, віддав заміж дочок, заснував село, дав йому своє ім'я. Чи цього всього замало, щоб згадати його добрим словом?

Якщо про своє село ви знаєте лише те, що воно "по-пташиному" зветься, то спробуйте накласти цю назву на щойно розглянуті тут. Не підходить? Ось вам ще один приклад.

На Полтавщині було собі село **Бузьки**, у Чернівецькій області — **Чорногузи**, а ще десь **Лелеки** чи **Боцяни**. Усе це назви одного довгоногого і довгоносого, дуже поважного птаха, якого чомусь дуже не люблять і бояться жаби. "Нарешті справжня пташина назва!" — скажете ви. Не поспішайте, подивіться на ці всі назви уважніше: всі вони мають форму множини. А про що це може свідчити? Що патріарха якогось селянського роду, найстарішу та найавторитетнішу людину цієї великої родини, яка переселилась на нові землі й заснувала селище, звали *Боцян*, *Лелека* чи *Чорногуз*. Чому так назвали кожного з них — ми ніколи не довідаємось, але у нас є досить переконливі підстави вважати саме таким походження назв цих поселень. Ну, а птаха чому аж тричі називали?

Слово *лелека* прийшло до нас з тюркських мов (там вважалося, що лелека клацає дзьобом *леклек* або *лаклак*). *Боцяна* ми взяли у поляків, котрі вважали, що боцян *ботькає*, "стукає" дзьобом. Ну, а *чорногузом* птаха назвали, мабуть, ми самі, зважаючи на те, що він білий спереду, а чорний ззаду.

РИБИ

Якщо на карті нам зустрінеться якесь "тваринне" найменування міста, селища чи села, давайте спочатку зупинимось і, як кажуть, "порахуємо до десяти", перш ніж твердити, що **Короп** від коропа, **Змієве** від зміїв, а **Турове** від турів.

Якщо в таких назвах поселень і було щось від тварин, то шлях, який пройшли ці назви риб, птахів і звірів, був далеко не прямий. Частина з них спочатку ставала особовими іменами людей, далі — прізвиськами родин і родів, пізніше — прізвищами людей. Прізвища перших поселенців чи власників земель ставали назвами поселень. Могло бути інакше: стара назва, яка походила з мови якогось давно зниклого народу, пристосувалася до живої мови населення, видозмінювалася, наближаючись до якогось слова цієї мови. Ось досить промовистий приклад.

❊ На Чернігівщині є **КО́РОП** — давнє селище, згадуване в літописі під 1153 р., але називають його там не Короп, а *Хороборъ* або *Хоробръ*. За вісім століть стара назва *Хоробръ* поступово перетворилась на *Короп*, ставши з прикметника іменником. А риби тут і близько не було. Проте місцеві люди дотримуються думки, що назва селища походить все ж від великої та красивої риби *коропа*. У цьому селищі народився Микола Кибальчич (1853—1881), автор схеми першого у світі реактивного літального апарата, страчений за участь у підготовці замахів на царя.

❊ А рибну назву, виявляється, можна знайти навіть там, де її не видно. Неподалік від Золотоноші на Черкащині є село **САМОВИ́ЦЯ** і річка цієї ж назви. Вперше це село згадується в 1765—1769 роках (воно входило до складу Іркліївської козацької сотні). В інших джерелах воно записане як *Сомовиця*, а це вже вказує на зв'язок з вусатим *сомом*, який водиться в Дніпрі та його притоках.

❊ На Чернігівщині є село **ЖАВИ́НКА** (в старих документах воно зветься Жовинка). Це "рибна" назва, хоч цього одразу й не видно: литовське слово *жувінас* означає не що інше, як "рибний".

❊ Є дві схожі назви міст: у Криму це **БАЛАКЛА́ВА**, на Харківщині це **БАЛАКЛІ́Я**. *Балак* в обох назвах може походити від турецького *балик* — "риба", тоді *Балаклія* — "рибниця", а *Балаклава* (турецьке *баликли*) — "рибний", "рибна". Ви скажете: "Яка риба може бути в річці Балаклійці, на берегах якої розкинулась Балаклія? Адже річка пересихає влітку майже до дна?". А згадайте, яким було Дике Поле, коли по ньому їхав верхи Тарас Бульба: трава була такою високою, що в ній кінь ховався. Отож і річки тоді були повноводними, і риба в них водилася велика, і було її багато.

І усе було б добре, якби не деякі документальні свідчення. Виявляється, що селище (тобто нинішнє місто Балаклія) було засноване у другій половині XVI ст. російськими козаками і назване Новосерпухів, точніше фортеця Новосерпухів. І лише у 1891 р. селище перейменували на *Балаклію*. Одні кажуть, що так його назвали за річкою, на якій воно стоїть, — за *Балаклійкою*. Інші твердять, що нову назву селища дали переселенці з села *Балаклія* на Черкащині. Ці дослідники виводять назву від тюркського слова *булак* — "джерело". У Балаклії народилася відома оперна співачка Оксана Петрусенко (1900—1940).

❊ Є ще одна цікава "рибна" назва — селище **УГРОЇДИ** на Сумщині. В основі — назва досить дивної риби, яку звуть *вугор*. Ця риба, як і в'юн, більше схожа на змію, ніж на рибу, до того ж і на сковороді поводиться не по-риб'ячому: підстрибує і пищить. Не кожен наважиться ловити і їсти таку рибу, а в цьому селі її не боялись (вона, до речі, дуже смачна). У сусідніх селах цю рибу вважали змією і всіляко обминали, а від лихослів'я не втрималися, назвавши сусідів *угроїдами*, тобто змієїдами.

Чому ж **Угроїди**, а не *Вугроїди*? Селище лежить на межі з Курщиною, тому під впливом російської мови цю рибу називали не *вугор*, а *угор* (на російський лад). Жителі села спочатку, мабуть, ображалися, а потім звикли до назви і почали самі себе так називати. Проте існує й інший переказ: першими поселенцями були брати-втікачі з *Угорщини* (дехто вважає, що від цього й назва).

А як же пояснити тоді назви сіл **В'юни, В'юнища, В'юнівщина**? В'юни — назва риб чи прізвища людей? Мабуть, все ж прізвища людей, тільки віддалені від нас, присипані пилом часу. Міркуємо так: *В'юни* і *В'юнища* — це форма множини, а це означає, що оселився тут цілий рід людей на прізвище *В'юн* чи *В'юнище*, а *В'юнівщина* за формою нагадує слова "батьківщина", "дідівщина" — "спадщина". Якщо ж у цих селах є річка чи річечка, яка зветься *В'юн*, *В'юни*, *В'юниці* чи ще якось, то все змінюється. Слово *в'юн*, крім риби, називає ще вир, коловорот води, а річка з такою назвою — це річка, в якій багато вирів.

Отож, якщо село ваше зветься **Окунівка, Коропи** чи **Сомівщина**, не поспішайте, створюючи для нього герб, зображувати на щиті коропа, окуня чи сома. В основі

назви може бути найменування річечки, яка давно пересохла, прізвище або прізвисько першого поселенця або власника села. Це може бути давно забуте або маловідоме слово місцевої говірки, наприклад *коропа* — "жаба".

Виявляється, навіть з найпростішою, здавалося б, назвою треба поводитись обережно.

ДРІБНОТА, ЩО ЛІТАЄ, ПЛАВАЄ ТА ПОВЗАЄ

Популярністю ця дрібнота не відзначалася, назв таких небагато, а ті, що є, лише схожі на її назви. Так, наприклад, не кожне село, яке зветься **Зміївка**, будувалося на зміїних норах. Село могло розбудуватися на річці Зміївці чи Змійці, а річку було названо за характером русла.

❊ Можливо, місто **ЗМІЇВ** на Харківщині дістало назву від змій, але воно таке старе, що довідатися про це сьогодні неможливо. Що ми знаємо про нього? В літописі говориться, що Новгород-Сіверський князь Ігор Святославич для охорони кордонів від половців заснував у 1180—1185 рр. ряд укріплень, а серед них і Змієве городище. У XVI ст. на цьому місці був Зміївський сторожовий пост (у документах того часу зустрічаємо назви Змієве городище і Зміїв курган — 1627 р.). З 1627 р. це вже фортеця, а згодом — місто. Легенда говорить, що в урочищі Зміїне водилося багато змій (саме в цьому урочищі й будувалося спочатку укріплення, а потім місто). З обох боків укріплення на декілька кілометрів тяглися оборонні вали (залишки їх сьогодні звуть *Зміїні вали*). Слово *змій* дуже давнє, пов'язане зі словом *земля* і позначало "земна істота; те, що повзає по землі" (це була описова назва, бо прямо називати змію люди боялися).

❊ З плазунами начебто пов'язана назва ще одного міста — це **УЖГОРОД** на Закарпатті. Здавалося б, тут усе просто й очевидно: місто стоїть на річці *Уж*, тому й зветься Уж-город. Проте наш *вуж* до річки ніяк не прикладається: *уж* — це давньоруське *ужина* — "вузьке місце" (русло річки і справді вузьке, звивисте, затиснуте горами). Проте, як вважають дослідники, назва річки *Уж* — це видозмінена ще старіша її назва — *Унг*. Що стосується міста, то у VIII—IX ст. на цьому місці існу-

вало слов'янське поселення, розташоване навколо Замчища — центру князівства племені білих хорватів. Назва цього стародавнього поселення до нас не дійшла. Десь між IX і X ст. на поселення напали кочові угорські об'єднання і захопили його. Населення змушене було переходити на мову завойовників; місто дістало угорську назву Унгвар (*Унг* — назва річки, *вар* — "місто"). Проте серед населення збереглися й інші, старіші його назви — слов'янські й напівслов'янські: Оуггород, Унгоград, Ужгород. Закріпилася і збереглася остання назва, проте *ужа* — *вужа* в ній так ніколи й не було.

❈ Місто **ГА́ДЯЧ** на Полтавщині стоїть на місці старого поселення кінця XI — початку XII ст. Перша згадка про нього зустрічається в інвентарях (переписах) польських королівських маєтків (це перша половина XVII ст.). Народні перекази розповідають, що колись місто звалося Гадюче, бо лежало у низькій вологій місцевості, де водилося багато гадюк. Проте в записах маємо трохи інші назви: городище Гадское (**Гацкое**), **Гадичье городище**. Більшість дослідників схиляється до думки, що в основі назви — давнє слов'янське слово *годяче* — "таке, що годиться", "гарне, зручне для життя й оборони місце". Хоч існує й інша думка: назва міста походить від прізвиська власника (*Гад-ич*).

Є на півдні України балка, що зветься Карабань, тут розбудувалося село з тією ж назвою — **Карабань.** Походження назви виводять з албанського слова *карабан*, яке означає "жук-рогач".

❈ *Комар* теж "увічнив" себе в назві міста **КОМА́РНЕ** на Львівщині. Воно виникло в XII—XIII ст.; назву його виводять від *комар*, бо в давнину місцевість була дуже заболочена, комарів була сила-силенна, людей вони їли поїдом, як кажуть ті, кого вони хоч раз покусали.

Найпопулярнішими серед дрібноти, що скаче, літає і повзає, виявилися *жаби*. Ви тільки погляньте: село **Жаб'є** (в Карпатах і на Тернопільщині), **Жаботин**, **Жабокрич** (на Волині), **Жабокруки** і **Жабокряки**, а ще **Жаба**, **Жабинці, Жабівка, Жабка**, **Жабкин, Жаб'янка, Жабичі**... А ще є річки: Жаборічка (притока Случі), Жаботинка (притока Тясмину), Жабинка (притока Гни-

лого Тікичу). Жаб'яче царство та й годі. Та й слово *жаба* давнє-предавнє, існувало ще в праслов'янські часи.

А все дуже просто: коли так називають річку, то це означає, що вона тиха, без вирв, не дуже глибока, вода в ній тепла, береги вкриті густою травою, вечорами аж у вухах лящить від жаб'ячого "співу". У назвах таких річок — *Жабинка*, *Жаботинка*, *Жаборічка* — завжди є трошечки зверхності і ледь-ледь презирства. Та ось на річці з'являється хутір, а далі й село чи навіть селище, а назва? Назва — за річкою з її голосистим жаб'ячим хором.

В основі назви – найменування племен і народів, що колись жили чи кочували на наших землях

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ПЛЕМЕНА

Чи можна з назв поселень України скласти картину її давнього минулого? Встановити, хто населяв її, а хто проходив через неї, які племена кочували її степами, а хто ховався в її лісах? Виявляється, таку картину скласти можна, хоч і вийде вона мозаїчною — наче складеною з окремих камінчиків-назв.

Адже багато часу спливло, багато чого загубилося у мороці віків, а щось змінилося до невпізнання. Крім того, зв'язок між назвою якогось племені чи народу, а може й етнічної групи, і найменуванням поселення не завжди прямий, безпосередній. Між ними може стояти прізвище (Козарин, Улич, Хорват), від якого поселення дістало назву, а це прізвище може, в свою чергу, лише випадково збігатися з назвою племені. Це може бути прізвисько, дане людині за якоюсь рисою її поведінки чи зовнішності, в той час як племені такого на нашій землі вже давним-давно не було. Тому до всіх назв поселень, схожих на назви давніх племен і народів, треба ставитись дуже і дуже обережно. Спробуймо обережненько, навшпиньках підійти до окремих таких назв.

❊ Села **ПОЛЯ́НИ**, **ПОЛЯ́НКА**, **ПОЛЯ́НКИ**, **ПОЛЯ́НЬ**, **ПОЛЯНЕ́ЦЬКЕ** мають назви, начебто утворені від одного кореня. Проте спорідненість їх може виявитись лише видимою. Так, з одного боку, переважна більшість цих назв поширена на заході України, де й могло жити плем'я *полян*, а з другого — у цих же місцях широко вживається слово *поляна* — "галявина в лісі", від якого ці назви теж могли бути утворені. Пояснюються ці сумніви ще й тим, що самоназва *полян* від "поле" існувала недовго і не могла залишити очевидних слідів у назвах поселень. Лише назву села **Полянецьке** (одне в

Черкаській області, друге на Одещині) дослідники найчастіше пов'язують з назвою племені східних слов'ян — *полян*, які проживали тут у VI—IX ст.

❊ Інше плем'я східних слов'ян — *кривичі* — теж могло залишити свій слід у назвах поселень. Це **КРИВИЧІ́** (Львівщина), **КРИВИЧІ́** (Рівненщина), **КРИВЕ́ЦЬКЕ** (Чернігівщина). Назва племені походить від імені їхнього родоначальника, якого звали *Кривъ* ("кривий"). Слово це в давнину означало не лише фізичну ваду, а й певні негативні риси характеру.

❊ Села **ДЕРЕВЛЯ́НИ** (Львівська обл.), **ДЕРЕВЦІ́В**, **ДЕРЕВИ́ЩИНА**, **ВЕЛИКІ ДЕРЕ́ВИЧІ** (Житомирська обл.) на перший погляд мають спільний корінь, а значить — утворені від одного слова. Адже схожі на них назви сіл **Дерев'я́на**, **Дерев'я́нка**, **Дерев'я́цьке** свої назви виводять від слова *дерево* і не пов'язані з *деревлянами*. Плем'я східних слов'ян звалося *деревляни* або *деревичі*, і означала ця назва "лісові люди", "люди, що селилися в лісах". Містами їхніми були Іскоростень (Коростень), Вручий (Овруч), Малин та ін. Тому назви сіл **Деревляни**, **Великі Деревичі**, які повторюють назву племені, могли бути з ним пов'язані.

❊ Селище **ТИ́ВРІВ** (Вінницька обл.) розташоване на правому березі Південного Бугу. Вперше згадується в документах кінця XIV ст. Видатний славіст Й. Шафарик (його ще згадував Шевченко) пов'язував назву селища з племенем *тиврів*, *тиверців*, які жили, як твердить літопис, між Бугом і Дністром. Ріку вони називали *Тивр*, що означало "швидкий", "різкий".

❊ Місто **КІ́ВЕРЦІ** (Волинська обл.) виникло в 1870—1873 рр., коли будували залізницю. Станцію назвали іменем ближнього села — Ківерці (пізніше село перейменували на *Прилуцьке*). Ківерці і Тиверці — дуже співзвучні слова (часом в одному селі кажуть *тісто*, а в іншому — *кісто*; приблизно так могло бути і з нашими назвами). Вважається, що місто має назву, утворену від найменування племені *тиверців* (*Тивр* — "швидкий", "різкий" — назва річки).

❊ Села **УЛИ́Ч**, **УЛИ́ЧНЕ** (Закарпаття), **УЛИ́ЦЬКО-СЕРЕДКЕ́ВИЧІ**, **УЛИ́ЦЬКО-ЗАРУ́БАНЕ** (Львівщина), річка Улицька — від *уличі*. Назва племені *уличів* (точніше — *угличів*) походить від слова *Угол*. У літописі з цього приводу сказано: "Єго же Русь зовет Оугол". Так звалася місцевість між Дніпром і Бугом, де зараз про-

тікають Інгул та Інгулець. Під тиском печенігів уличі відійшли на захід та північний захід, а там поступово злилися з місцевим населенням, розчинилися в ньому. Чи самі уличі, а чи місцеві люди так назвали нові села, як називали себе прибульці, — ніхто вже не скаже, а назви лишилися. Основна ж частина уличів оселилась у Північній Бессарабії та на Буковині, про що свідчать середньовічні документи, які іменують їх *Ulici, Uglici, Ulizi.*

❊ Село **ДУЛІ́БИ** (Рівненська, Тернопільська, Волинська, Львівська обл.), **ДУЛЯ́БИ** (Тернопільська обл.), **ДУЛЕ́БИ** (Чернігівська обл.). На цих же теренах трапляються села з назвами **ДОЛО́БІВ**, **ДУЛО́БЕН**, **ДУЛУ́БЕН**. Усі ці назви так наче "тримаються" правого берега верхньої течії Дніпра. А це означає, що таємничі *дуліби* саме тут колись і жили. Історичні відомості свідчать, що слов'янське плем'я *дулібів* уже існувало десь близько 568 р., коли на їхні землі прийшли *авари* (в літописах їх називали *обри*; літописний вислів "Погибоша, аки обре" став крилатим). Дуліби зберегли свою назву і до 1107 р., коли брали участь у поході Олега "на Греки" (так записано в літописі). Назва *дуліби* пов'язується зі словом *ду(д)ло* — "духова труба", а отже, назва племені могла бути пов'язана з військовою чи побутовою роллю цього інструмента в житті племені. Проте походження слова остаточно не з'ясовано. Дехто розглядає це слово як запозичення з німецької мови: це або *Daud-laiba*, тобто "спадщина померлого", або *Dudl-eiba* — "країна волинок". Що таке "волинка"? Це музичний інструмент, що має дві або кілька трубок, вправлених у шкіряний мішок чи пухир. Зараз, коли у нас співають: "Заграй мені, *.дуднику*, на дуду, Нехай своє горенько забуду",— то при цьому уявляють не давнього *дудника* з волинкою, а звичайнісіньку сопілку в чиїхось руках.

Є на Рівненщині село **Дудне**. Тепер його назва вам сама багато чого розкаже.

❊ Село **СЕВРЮКИ́** (є таке село на Сумщині і на Хмельниччині) свою назву дістало, мабуть, від слов'янського племені *сіверян*. Слово *севрюк* утворене так, як і *поліщук* (житель Полісся), *пінчук* (житель Пінщини). *Севрюк* — це житель Сівери, Сівера, Сіверської землі, Сіверщини (так називали у давніх документах територію Десни і Сули). Назва поширювалася на всю північну частину сучасної нам Чернігівщини. У пізніші, вже

помонгольські часи, слово *севрюк* (як назву поселення чи прізвисько) можна було зустріти на значно ширшій території. Ось записи з Києва 1552 р.: Томило Севрюк, Каленик Севрук, Охмат Севрук, Карой Севрук (тюркське *sawrug* — *sawrag* означає "дикий", "здичавілий"; частина прізвищ може бути і тюркського походження; об'єднує їх однакове звучання). Слово *севрюк* вживалося і протягом XIV—XV ст.; так називали корінне лівобережне наддніпрянське населення по Десні, Сулі, Пслу, Ворсклі — спадкоємців давньоруських *сіверян* (це було найпівнічніше плем'я серед усіх східнослов'янських племен; звідси і його назва, пов'язана з поняттям "холодний північний вітер").

❊ Село **ВЕНДИЧА́НИ** (Вінницька обл.) і річка *Венди-ча́нка* (басейн Дністра) мають назви, які могли б походити від слова *венеди* (*венди, венти, венети*). Так стародавні римляни називали слов'ян, які в I—II ст. жили в басейні ріки Вісли, між Балтикою і Карпатами і далі на схід до Дніпра і Прип'яті. У IV ст. вони з'явились у Причорномор'ї. Німці довгий час називали Карпати Венедськими горами, а Дунай — Венедською річкою. Слово *вен(е)ди* у кельтській мові позначало "світлий". На жаль, для встановлення прямого зв'язку між назвою села та річки і давніми венедами переконливих даних замало.

❊ Села **ХОРВА́ТСЬКЕ** і **ХОРВА́ТИ** (Львівська обл.) свою назву дістали від племені *хорватів* з південно-західної частини Київської Русі, які поступово злилися з іншими народами і племенами держави (слово *хорват* — це давнє іранське запозичення, яке означало "сторож худоби", "той, що сторожує").

СЛІДИ ПІВДЕННИХ І ЗАХІДНИХ СЛОВ'ЯН

Західнослов'янські племена теж залишили сліди в назвах поселень. Пригадаємо назви цих племен: брежани, глиняни, ляхи, мазури, мильці, плони та ін. А тепер поглянемо на карту: **Бережани**, **Глиняни**; села **Кривичі**, **Поморяни**, **Мазури**, **Ятвяги**, **Лучани**, **Дуліби**, **Полоничі**, **Долобів**, **Деревляни**, **Липляни**, **Полонне** та ін. За своєю структурою ці назви дуже близькі до племінних назв західних слов'ян. Принаймні частина з них певним чином (може, через прізвища) пов'язана з ними. При цьому слід пам'ятати, що прізвища теж не завжди прямо зв'язані з походженням людини. Так, наприклад, *Угрином* могли називати людину, родом із Закарпаття (тоді, коли ця земля належала Угорщині).

Ще в XIX ст. українці з Буковини називали подільських українців ляхами і давали їм прізвиська (Лях). На українця казали *Татарин*, якщо він повернувся у своє рідне село чи місто з татарської неволі.

❊ Села з назвами типу **ЛЯ́ХІВ**, **ЛЯ́ХИ**, **ПО́ЛЬСЬКЕ** поширені на південній Волині, на Львівщині, є вони й на Поділлі; рідко зустрічаються на Лівобережжі і майже немає їх на півдні України. В Західній Україні їх донедавна було дуже багато, але переважна частина була перейменована. Це були такі села, як **Ляхи**, **Ляхів**, **Ляхова**, **Ляська Воля**, **Ляцьке**, **Ляшки Горішні**, **Ляшки Долішні**, **Ляшки Королівські**, **Ляшки Муровані** та ін. Усе це свідчення того, що на цих землях селилося багато поляків. Чому ж ці назви мають корінь *лях*? *Ляхи* — це стара назва поляків; зустрічається вона і в давньоруських літописах. В основі назви — давній слов'янський корінь *led* (українське *лядо*, російське *ляда*, чеське *lada*), який означав "необроблювана земля". І *ляхи*, і *поляки*, і *поляни* означають те саме — це люди, які живуть на землях, що звуться *ляд* — "необроблена або залишена ділянка землі, поросла чагарником або молодим лісом". Є у нас річка Лядова — ліва притока Дністра. Значення назви у словниках пояснюється так: "Словом *лядо* слов'яни називали покинуту ділянку землі, порослу лісом та чагарником". Так що нічого образливого в старому найменуванні *лях* не було. І лише загарбницькі війни, і чвари, політичні та релігійні, зробили колись нейтральне слово *лях* образливим.

Від слова *поляк* (або від прізвиська *Поляк*) утворені назви хуторів **Польський** (Рівненська обл.), **Поляки** (Дрогобиччина), **Полянівка** (Дніпропетровська обл.) та інші, які або злилися з іншими поселеннями, або були перейменовані.

❊ Село **БІЛЬСЬК** (Полтавська обл.) з'явилось тоді, коли татари 1399 р. здійснили, ми б сказали, глибокий прорив на північ і захід і примусили люд з цих земель утікати і переселятися в далекі незнані краї. З **Підляської Бєльщини** вони прийшли на Полтавщину і залишили тут такий виразний слід від своєї колишньої батьківщини, як назву села.

❊ Села **МАЗУРІ́ВКА**, **МАЗУ́РОВЕ**, **МАЗУ́РИ** (в Україні їх більше 20 з такими чи схожими назвами) є на Полтавщині, Кіровоградщині, Тернопільщині, Сумщині та Львівщині. Невідомо, звідкіля приходили *мазури* до

нас (так звуть населення Мазовша в Польщі та поляків Надсяння, а часом і покатоличених українців). Можливо, частина прийшла з *Мазовша*, а частина дістала такі прізвища і прізвиська тут, в Україні. Проте і там і тут, на Сумщині, є **Кролевець** (Królewiec), є **Черськ** (тільки у нас це село **Чирське** на Переяславщині).

❈ Села **ЧЕ́ХИ** (Хмельницька обл.), **ЧЕХІВЩИ́НА** (Волинська обл.), **ЧЕ́ХІВ** (Тернопільська обл.), **ЧЕ́ХІВКА** (Київська обл.) та інші зустрічаються по всій території України, та найбільша їх кількість на Правобережжі, на Волині, на Поділлі, на Поліссі та ще на півдні України — це наслідки різних бурхливих історичних подій у XV, XVI, XIX ст., що й викликало появу *чехів* на наших землях. Починаючи з 60-х років XIX ст. вони поселялися поряд з уже існуючими українськими селами і діставали назви теж українські, часто з означенням *Чеський*. Таких на Волині є близько тридцяти; чехи в цих селах уславили себе як хмелярі. Є кілька сіл на Волині, які дивовижно нагадують Чехію своїм колоритом і способом життя.

На Правобережжі є станції **Милорадівка** та **Божедарівка**, назви яких походять від двох чеських імен — *Милорад* і *Божедар*.

❈ Села **СЕРБИ́**, **СЕ́РБКА**, **СЕРБИ́НІВКА**, **СЕРБИ́НІВЦІ**, **СЛОВ'ЯНОСЕ́РБСЬК** (Одещина, Житомирщина, Донбас) з'явилися переважно у XVIII ст., коли російський уряд охоче запрошував вихідців із *Сербії* заселяти степи на півдні України. *Серби* тоді утворили навіть дві невеликі окремі області — *Слов'яносербію* (на Донбасі) і *Новосербію* (на сучасних нам Кіровоградщині та Криворіжжі). Це були військові поселення з пронумерованими ротами. Тоді ж було засновано і села **Штерівка** та **Депрерадівка** (назви від прізвищ двох сербських поселенців — полковників *Штерича* та *Депрерадовича*). Крім того, на Одещині є село **Чорногора**, на Кіровоградщині — **Босна**, на Поліссі — **Сербо-Слобідка**; їх теж заснували серби.

❈ Селище **СЛОВ'ЯНОСЕ́РБСЬК** (Луганська обл.) виникло як сторожовий пост запорізьких козаків у XVI ст. Перша назва — Підгірне. У 1753 р. тут розквартирувалась восьма рота Бахмутського полку; село почали називати Восьма рота. А в 1817 р. селище було перейменовано на Слов'яносербськ, бо його заселили *серби* та інші *слов'яни*, які закладали тут військові поселення.

❊ Села **БОСНЯ́ЧЧИНА** (Хмельницька обл.), **БО́СНА** (Кіровоградська обл.) з'явились як переселенські. Переселенці (переважно хорвати) назвали села близькими їм словами, щоб нагадували рідну землю.

❊ Село **ІЛЛІ́РІЯ** (Луганська обл.) своєю назвою дивує всіх, хто вперше з нею зустрінеться. Звідки ця назва? І що таке Іллірія? Це стара римська назва незалежної слов'янської республіки Дубровник на Адріатичному морі. Цю назву дали військовому поселенню на території сучасного Донбасу. Хорвати з Дубровника переселилися сюди давно; вони вже встигли змішатися і поріднитися з українцями та росіянами. Від тих часів залишилась жменька хорватських прізвищ та ще село з дивовижною назвою.

БАТЮКИ. РУСИНИ. ГУЦУЛИ. БОЙКИ

Залишили нам назви поселень не лише сусіди зі сходу чи заходу, півдня чи півночі, а й українці. Тільки різнилися вони своєю мовою — місцевим діалектом, в якому було багато дивних і незрозумілих слів. Коли, скажімо, жителі Карпат переселялись з якихось причин на Полтавщину чи Запоріжжя, нові, незвичні слова в їхній мові ставали часом назвою тих сіл і хуторів, у яких вони поселялися. Назвами сіл ставали і найменування територій, з яких ці люди прибували, а також найменування єдностей людей, до яких вони себе відносили.

❊ Назва села **ГАЛИЧА́НИ** (Волинь) викликає здивування: звідки галичани на Волині? Можливо, село було засноване вихідцями з Галичини, прихильниками князя Романа Волинського з *Галича*, які змушені були тікати разом з ним. Про цю подію так свідчить Іпатіївський літопис: "Князь Роман бѣжа из Галича во Володимеръ, с *Галичаны*".

❊ Село **РУСИ́НИ** (Харківщина) дістало назву від давньоруського слова *русинъ* — "представник Русі" (йшлося спочатку про Південну Русь). Пізніше русинами називали галичан і загалом західних українців. Назви поселень з цим словом частіше трапляються там, де населення строкате, неоднорідне, різниться мовою і походженням. Свого часу русинами звали українців, які жили в Галичині (утворено від слова *Русь*).

❊ Село **ГУЦУ́ЛИ** (Кіровоградська обл.) дістало свою назву від переселенців з гірських районів західних областей України. Слово *гуцул* має цілий ряд тлумачень

свого походження: від румунського слова, яке означає "злодій, розбійник, опришок"; від назви тюркського племені *уци*; від дієслова *кочувати* через форми *кочул*, *гочул*, *гоцул*; від дієслова *гуцати*; від готського слова *гута* — "гот". Та жодне з цих тлумачень не може бути визнане незаперечним.

❊ Села **БО́ЙКІВКА**, **БО́ЙКІВЩИНА**, **БО́ЙКІВ**, **БО́ЙКОВЕ** (Полтавщина), **БО́ЙКИ** (Вінниччина), **БО́ЙКОВА**, **БО́ЙКІВ** (Херсонщина), **БО́ЙКОВЕ** (Запоріжжя), **БО́ЙКОВА БА́ЛКА**, **БО́ЙКІВКА** (Донеччина), **БО́ЙКІВЩИНА** (Чернігівщина), **БО́ЙЧЕНКИ** (Сумщина). Якщо уявити всі ці назви як ланцюжок, покладений на карту України, то він протягнеться від Карпат, перетне Поділля і Правобережну Україну через Вінницю — Вапнярку — Чигирин і піде далі через Дніпро на Полтавщину і ще далі на південь.

Що знає історія про *бойків*? Грецький імператор Костянтин Багрянородний (жив у X ст.) залишив цікавий для нас запис; він писав, що на кордоні Білої Хорватії, на яку нападають печеніги, з Білою Сербією є місце, яке зветься *Бойки*. Білі хорвати жили в Прикарпатті; значить, десь тут мали жити і бойки. Їх вважають середньокарпатцями. Але як вони потрапили аж на Лівобережну Україну? Виявляється, у XIV ст. князь Вітовт, готуючись до битви з ордою хана Едигея (вона відбулася 1399 р. на Ворсклі), набирав жителів Підкарпаття для зміцнення рубежів своєї держави. Це тоді з'явились поселення на сході України з дивними назвами Самбір, Вислока, Чечва, Реут, це тоді зустрілися полтавці зі словами *бескет*, *бескеття* (прибульці згадували свої *Бескиди*). Тоді ж і з'явилися поселення, назви яких утворені від слова *бойки*. Але чому саме *бойки*? Бо в діалекті, яким розмовляли прибульці, дуже часто звучав вигук *бой*, *бойе*, що означав "*їй-богу*". А тепер повернемось до назв сіл і хуторів. Частина з них свідчить, що утворені вони від прізвищ: Бойк-*ів*, Бойк-*ов*-е, Бойк-*ів*-ка (суфікс -*ів*- прямо вказує на власника або першопоселенця); Бойк-*ів-щин*(*а*), Бойк-*и* — це вказівка на одержану кимось спадщину; Бойч-*енк*-и — це діти і онуки — спадкоємці. Так ожило для нас з вами таке знайоме й звичне, але непрозоре прізвище Бойко, Бойчук, Бойченко... За ним — "*бой, бойе, їй-богу*!".

❊ Є на Львівщині хутір **БАТЮКИ́**, є хутір **БАТЮКІ́В** на Харківщині, куди переселилися люди зі Львівщини,

принісши з собою цю назву. Батюками звали людей, які населяли Жовквівський, Равський і Яворівський повіти на Львівщині і вирізнялися мовою і звичаями (на батька казали *батюк*).

ІНШІ СУСІДИ — БЛИЗЬКІ Й ДАЛЕКІ, ДАВНІ Й НЕДАВНІ

Селились на нашій землі в різні часи і з неоднакових причин близькі й далекі сусіди — росіяни, білоруси, молдавани, угорці, німці та інші. Вирізняючись мовою і звичаями, такі прибульці ще довгий час серед місцевого населення були "литвяками", "волохами", "угринами" і "прусами", аж поки — поступово — стали просто сусідами, але ці назви збереглись у найменуваннях тих поселень, які ці прибульці заснували.

❊ Села **ЛИТВИ́Н, ЛИТО́ВКА, ЛИТВИНЕ́ЦЬ, ЛИТВА́, ЛИТВЯКИ́, ЛИТВИ́НІВКА, ЛИТВИНЕ́НКІВ, ЛИТВИНЕ́НКА, ВІ́ТА ЛИТО́ВСЬКА** та інші — всього 25 сіл з такою основою в назвах — зустрічаються на середній Наддніпрянщині, на Правобережній Україні та на західних землях. Походять вони переважно від прізвищ. *Литвинами*, *литвяками* називали вихідців з колишнього Великого князівства Литовського, насамперед білорусів, землі яких за часів Міндовга, Гедиміна та Ольгерда (XII—XIV ст.) входили до складу Литви. Справжніх литовців на українських і білоруських землях було не так і багато, литвинами називали спочатку білорусів, а пізніше — українців із північних земель, носіїв північно-українських говірок. Прізвища з цією основою поширені по всій Україні, тільки на півдні України переселенців з Білорусії називали *литвинами*, а на Полтавщині — *литвяками*. У козацьких реєстрах зустрічається і козак Литовець (1649 р.), і козак Литовченко (1707 р.) — це або українці, або білоруси, бо литовців серед козаків не було. Назв поселень, утворених від слова *білорус,* немає.

Починаючи з XVII ст. разом з українцями майже безлюдні на той час степові простори заселяли росіяни. Це були кріпаки, яких поміщики переводили на нові місця цілими селами, і відставні солдати, і так звані "староміри", переслідувані в Росії, і просто втікачі — люди, які шукали кращої долі. Так з'явилися **Астраханка**, **Новоастраханка**, **Калуга**, **Костромка**, **Смолянка**, **Тамбовка**, **Новомосковськ**. У степах поставали села **Благо-**

датне, **Обільне**, **Желанне**, **Отрадне**, **Надеждино**, **Радушне, Роздольне, Привільне**. Всі вони відбивають сподівання, надії новоселів.

Села **Мордва** (Кіровоградщина), **Мордвинівка** (Запоріжжя) виникли, очевидно, при заселенні тієї території, яка звалася Новоросія. Такого ж походження і назви сіл **Калмиківка** (два села на Луганщині), **Калмиків** (Донеччина), **Коломука** (Тернопільщина). Переселення масове й пряме (з місця на місце) дає новому селу точну назву від самоназви переселенців (*Мордва*); коли ж переселяється один *калмик* або родина з таким прізвищем — у мові оточення назва змінюється до невпізнання (*Коломука*), бо не закріплюється через постійне вживання.

❊ Села **ВОЛО́ХА**, **ВОЛО́СЬКЕ** (Запоріжжя), **ВОЛОХІ́ВКА** (Полтавщина, Харківщина), **ВОЛО́ХІВ ЯР**, **ВОЛО́ХОВЕ** (Полтавщина), **ВОЛО́СЬКА БАЛАКЛІ́Я** (Харківщина), **ВОЛОШИНІ́ВКА** (Київщина), **ВОЛО́ШИНІВ**, **ВОЛОШИНІ́ВКА** (Сумщина), **ВОЛО́ХИ** (Дніпропетровщина) та інші — всього близько 30 назв з цією основою. Волохами називали румунів і частково молдаван, які заселювали деякі райони на сході слов'янських земель. Це був один з найпотужніших і найдавніших потоків волоської колонізації у Східній Європі (вони приходили не лише на наші землі, а й на землі чехів та сербів). У сучасному значенні *волох* — "представник романських народів: молдаванин або румун, рідше італієць". Слово пройшло через германське посередництво. Частина назв наших сіл походить від прізвищ, які належать до поширених.

Бессарабія — це назва території між Дністром і Прутом. Від цього слова утворено безліч назв поселень, які простяглися через Одеську та Кіровоградську області аж за Дніпро. Це села **Бессарабська**, **Бессарабка** (Одещина), **Бессарабка** (Кіровоградщина), **Бессарабка** (Сумщина), **Бессарабка** (Донеччина), **Бессараба** (Полтавщина), **Бессарабівка** (Харківщина) та ін.

До 1812 р. Бессарабією називали лише ту частину території між річками Дністер і Прут, яка прилягала до Чорного моря, а з 1812 р. назва поширилась на всю територію між річками. Назва походить від волоського *Цара Басарабська* — "земля волоського (румунського) князя Басараба" (ім'я тюркського походження — від імені половецького князя Басараба).

Частина наших сіл з такою назвою була заснована втікачами-кріпаками, які після 1861 р. поверталися на

рідні землі (пригадайте "Миколу Джерю" І. Нечуя-Левицького). Частина нових поселень була названа вже за прізвиськами чи прізвищами переселенців (*Бессарабівка*, *Бессарабці*).

❈ Село **МОЛДАВА́НИ** та інші села з цією основою в назві переважно розташовані в Одеській області, одне село є на Поділлі, одне — на Дрогобиччині (усього близько десяти назв). Це села, засновані переселенцями з Молдавії або людьми з прізвищами типу *Молдаван*. Назв поселень, утворених від молдавських слів, є в Україні значно більше, ніж утворених від назви народу.

❈ Селище **СА́ТАНІВ** (Хмельницька обл.) вперше згадується на початку XV ст. Є легенда, яка пояснює назву селища так: римські легіонери під час війни за Дакійське царство командували: "Зупинись!" — *Sat ant non!* (за звучанням цей вигук справді схожий на назву селища *Сатанів*). За іншим переказом, назва походить від слова *сатана* — "прокляте місце". Ще одна думка: назва селища утворена від молдавського слова *сат*, що означає "велике село", "селище". Є документи, які свідчать, що в цьому селищі колись жило багато молдаван; отож тлумачення назви селища від молдавського *сат*, мабуть, найближче до істини.

❈ Селище **САРА́ТА** (Одеська обл.) стоїть на річці *Сарата*. Заснували його німецькі колоністи на місці татарського поселення Гура-Курудер. *Сарата* походить від молдавського *сари* — "гіркий, солоний" (це стосується солончакового ґрунту навколо селища).

❈ Села **УГО́РЦІ**, **УГРИ́НІВ**, **УГО́РЦІ НЕЗАБИТО́ВСЬКІ**, **УГЕ́РЦІ**, **УГО́РСЬКЕ** (всього 17 назв у прикарпатських районах); **УГРИ́НЬ** (Тернопільська та Івано-Франківська обл.), **УГРИ́НИЧІ** (Волинська обл.). Слово *угри* — (*угорці*) належить слов'янам (так за літописом ми їх називали); самі вони себе називали *мадярами* (це слово теж було знайоме нашим предкам); *венграми* їх називали поляки, а в них цю назву запозичили росіяни. Назва *угри* стосувалася деяких угорських племен у V—VI ст., а сліди від тієї давньої назви збереглися — крім назв поселень, є й прізвища людей. Слово *мадяр* збереглося переважно в "татарській одежі" — *маджар*, насамперед як прізвище, а вже від нього — назви поселень. Ті назви сіл, які в основі мають давнішу форму *угр* (*Угринів*, *Угринь*, *Угриничі*), теж утворені від прізвищ, як і ті, що в основі

мають пізнішу форму *угор*. Так, наприклад, село *Угорці Незабитовські* створене поселеними тут полоненими угорцями у XX ст.

❊ Села **МАДЖА́РИ** (Дніпропетровська обл.), **МАЖА́РІВКА** (Кіровоградська обл.), **МАЖА́РКА**, **СТАРЕ́ МАЖА́РОВЕ** (Харківська обл.), **МОЖА́РИ** (Житомирська обл.), **МАДЖА́Р** (Крим) свої назви теж виводять від прізвищ. Ось якими вони були, судячи з документів: Ілко Мажаренковъ (1722), Матфеї Можаровъ (1666), Іван Маджаренко (1649). Це козацькі прізвища, а з'явилися вони на Полтавщині, за свідченням дослідників, разом з їхніми носіями десь між XIV і XVI ст. з Північного Кавказу. Переселенці привезли звідти і деякі власні назви поселень. На Північному Кавказі, де кочували *можари* (це так званий *Можарів Юрт*), є городище *Маджар*. Російський історик М. Карамзін вважав, що *можари* — це потомки племені угрів, яких колись вигнали печеніги. Є й свідчення: у XIII ст. мандрівник на прізвище Рубікс бачив в урочищі Маджьгари угорців (мадярів). Очевидно, ті угорці, що залишилися, пізніше були асимільовані татарами, а згодом — частково — слов'янами. Це й могло відбитись у назвах деяких татарських сіл. Є схожі назви і в Болгарії: село *Маджаре*, джерела Маджарско Кладенче. Тут могло вплинути турецьке слово *мачар* — "угорець" (способи творення і походження обох слів не до кінця встановлені).

❊ Села **ПРУ́СИ**, **ПРУ́СІВКА** з'явилися в нас у XVIII—XIX ст. Поява їх пов'язана з тогочасним переселенням німців-колоністів на українські землі. Майже всі ці села і хутори були пізніше перейменовані. Для тих, хто хотів би довідатись про минуле свого села, нагадуємо старі назви: хутір Григорівка (Полтавщина) — **Прусівка**, хутір Мірошники (Харківщина) — **Прусівка**, село Бушева (Київщина) — **Пруси**, село Підгірний (Тернопільщина) — **Пруси**, село Бистриця (Тернопільщина) — **Пруси**, село Ямпіль (Львівщина) — **Пруси** (це село дуже давнє, відоме з 1399 р.). *Пруси* — "жителі Пруссії" (слово це є в кількох мовах, слов'янських і неслов'янських, з цим же значенням), але в розмовній мові *прус* вживалось як синонім до "німець".

❊ Села **СА́СІВКА**, **СА́СОВА**, річка **Са́сова**, **СА́СОВКА** і **СУХА́ СА́СОВКА** (Волинь, Закарпаття) свої назви дістали від слова *сас*, *сакс* (*Sachs*) — "саксонець", яке спочатку

у нас з'явилось як прізвисько, а вже потім стало назвою поселення. До того ж *сасами* могли називати тих жителів Саксонії, які не були германцями (там жили і слов'яни, які могли переселятися на наші землі).

❊ Назва **ЧУ́ДНІВ** (Житомирська обл.) пов'язується з прізвищем київського боярина *Чудина*, якого в літописі називають "вихідцем з чудських старшин". Звідкіля ж це явно неслов'янське прізвище? Виявляється, слов'янам були добре відомі східні готи — давньогерманське плем'я, яке певний час перебувало в наших південних степах і в Криму. Це плем'я називало себе *тьюдд* ("народ"), ми це слово почули, як *чудь* (звідси "чужий" і "чудний", тобто "незвичний, не такий, як ми").

❊ Село **ЯТВЯ́ГИ** (на заході України є три села з цією назвою) має дуже давню назву. У XII—XIII ст. литовське плем'я *ятвягів* постійно воювало з нашими князями. Війни велися з перемінним успіхом, і часто давньоруські князі брали в полон воїнів-ятвягів, та їх не вбивали, а селили у себе на необжитих, незалюднених землях, яких тоді в кожному князівстві було багато. Ятвяги осідали на цих землях, заводили родини, поступово змішувалися з місцевими людьми, які поселялися поряд, переймаючи мову і віру. Так поступово від ятвягів залишилася тільки назва поселень, яка, за словами одного дослідника, є пам'яттю про великодушність наших хоробрих предків.

❊ Село **АРНАУ́ТІВКА** (Миколаївська обл.) дістало свою назву не від пшениці, як ви подумали, а від назви народу: *арнаут* — це "албанець" (слово запозичене з турецької мови); *арнаутка* — це сорт ярої пшениці (теж запозичення з турецької мови). Поселення албанців є й сьогодні в Закарпатській і Одеській областях.

❊ Селище **ВЕЛИ́КА ЛЕПЕТИ́ХА** (Херсонська обл.), село **МАЛА́ ЛЕПЕТИ́ХА** (Херсонська обл.). Прислухайтесь, як звучить слово "Лепетиха". Лепече, лопоче, леліє вода в струмках і річечках; лепече, лопоче мала дитина, ще не вміючи говорити; лепече незнаною нам мовою мила жіночка, намагаючись щось сказати чи запитати. Саме так ми відтворюємо враження від звучання чогось приємного, милого, м'якого, але неясного, незрозумілого... У нашій мові є багато слів, якими можна передавати враження від чиєїсь мови (це так звані звуконаслідувальні слова: джерґотіти, тріщати, бубоніти, гугнявити та ін.). Про чию ж мову йдеться у слові *Лепетиха*? Виявляється, це мова французька. Обидва поселення засновані фран-

цузькими емігрантами у 1795 р. Їхньої мови не розуміли селяни з оточуючих сіл, отож і казали, мабуть, про них: "Щось *лепечуть*, а що — не розбереш..." А все ж були наші з вами предки людьми доброзичливими і приязними — не сказали ж "белькочуть", "ґерґочуть", а *лепечуть* — як діти. Давно вже заросли травою стежки, якими ходили ті перші поселенці-французи, а пам'ять про них — у назві *Лепетиха* — живе.

А ще на нашій землі побували і греки, і римляни, але про них ми згадаємо, розмовляючи про порти.

КОЧІВНИКИ

Які сліди у назвах наших поселень залишили ті племена й народи, які свого часу перебували на нашій землі, а потім або пішли, або розчинились у нашому народі, або "погибоша, аки обре"? І чи можна так уже беззастережно довіряти цим слідам? Подивимося.

❊ Селище **ТО́РЧИН** (Волинська обл.) уперше згадується в Іпатіївському літописі 1230 р. як одне з могутніх укріплень Галицько-Волинського князівства. Як і кожне місто-фортеця тих часів, Торчин був оточений валами і ровом з водою. Назва міста походить від найменування одного з кочових племен, які в X–XII ст. були спільниками руських князів. Серед цих племен згадуються торки, каратулі, узи, ковуї, берендеї, косничі, турпії. Торки залишили на нашій карті чи не найбільше слідів: села **Торське**, **Торчинове Городище** (Харківщина); урочища Торч, Торчин, річка Торчанка, село **Торчиця**, річка Торчиця, село **Торчівський Степок**, річка Торча (Київщина); селище **Торчин** (Волинь); місто **Торчин**, місто **Торків** (Поділля); села **Торки, Торчиновичі** (Львівщина) та ін. Пояснюють таку велику кількість назв тим, що слово *торки* об'єднувало всі племена, які ми тут згадували (за іншими джерелами, об'єднували усі племена ті, що звалися *каратуль* — "чорні клобуки"). Слово *торки* (в літописах *търци*) запозичене з тюркських мов, де *turk* означає "тюрок" (буквально "сила", "влада"). Плем'я *торків* — це тюркське плем'я, споріднене з печенігами та половцями. Є ще одна цікава деталь: тюркськими мовами *торкин* — це народ, до якого належить дружина вождя чи князя. Як відомо, руські князі часто одружувалися з дочками вождів кочівників, а ті приводили з собою родичів і поселялися на князівських землях. Так степо-

вики міцно осідали на території Київської Русі. З XI ст. князі селили їх (не лише торків, а й печенігів) на Росі, поблизу Переяслава та в інших місцях, де наїзди половців були найчастішими. Поступово племена, які об'єднувалися назвою *торки*, зливалися з нашим людом; згадок про них у пізніших документах уже нема. Частково торків поглинули половці — найсильніша тюркська орда перед монголо-татарською навалою.

❈ Цікава назва у селища **КРАСНОТО́РКА** (Донецька обл.) Селище лежить на річці *Казенний Торець* (це притока Сіверського Дінця). Назва його складається з двох, здавалося б, непоєднуваних частин: *красний* — "революційний" і *торка* (від назви річки Торець). А тепер спробуйте уявити собі хана Кончака в будьонівці з червоною зіркою на ній (якщо ви бачили оперу чи фільм-оперу "Князь Ігор", то уява вам домалює все останнє). Перейменування старої Торки на Краснторку було не дуже вдалим.

❈ Села **ВЕЛИ́КЕ ПОЛОВЕ́ЦЬКЕ** і **МАЛЕ́ ПОЛОВЕ́ЦЬКЕ** (Київщина), **ПОЛОВЕ́ЦЬКЕ** (Житомирщина), **ПОЛОВЦІ́** (Тернопільщина). Протягом XI—XIII ст. половці витіснили з наших степів торків і зайняли їхню територію. Ця загроза висіла над Київською державою два століття. *Половцями* їх називали наші предки, коли вперше їх побачили в 1054 р. і дуже здивувалися: на відміну від інших тюркських племен, ці люди (вони звали себе *кипчаки*) мали солом'яно-жовте, світле волосся, були "половими" (пам'ятаєте: "Ой у полі вітер віє, а жита половіють..." — світлішають, стають сизувато-жовтими); носили вони не "чорні клобуки", як торки, а сиві шапки. Частина половців, потрапивши в полон, заселяла наші землі, частина йшла на службу до князів і за це теж одержувала земельні угіддя, на яких осідала, змішуючись з місцевим населенням. Основна частина орди кочувала в Половецьких степах, звідтіля наїжджаючи для грабунків на Київські землі. В історії вони відомі під трьома назвами: *половці*, *кипчаки*, *комани* (так їх називали у Західній Європі).

Проте назви поселень з основою *полов-* не є переконливим свідченням прямих зв'язків зі словом *половці*. Є у нас слово на позначення кольору *половий* ("воли мої половії" — співається в пісні), є село **Полове** на Полтавщині, жителі його — *половці* (житель Полового — половець, житель Полтави — полтавець) могли кудись переселитись і давати назви новим поселенням.

Більше довіри викликають назви **Куманівка**, **Куманівці**, **Куманова** (села на Вінниччині та Хмельниччині), хоч і ці назви поселень могли бути утворені від прізвищ (тюркське слово *кумани* означає "народ", "люди").

Є кілька назв поселень в Україні, пов'язаних, прямо чи опосередковано, з племенем печенігів. Це село **Печеніги** (Харківщина), **Печенюги** (Чернігівщина), **Печеніжин** (Івано-Франківщина). *Печеніги* з'явились у прикаспійських степах у VIII ст.; потиснувши хозар (IX ст.), вони вийшли у придонецькі степи (походження назви або від тюркського *бата* — "родич", або від власного імені *Бече*). Посуваючись до Дунаю, вони перетнули шлях "із варяг у греки", грабуючи тут купців. За свідченням літописів, київські князі з 915 р. до 1036 р. вели з печенігами криваві війни. І лише 1036 р. дружина князя Ярослава Мудрого остаточно розгромила печенігів біля Києва. На згадку про цю перемогу побудовано Софійський собор. Остаточно розсіяли і знищили решту печенігів інші кочові племена.

❊ Селище **ПЕЧЕНІ́ГИ** (Харківська обл.) заснували 1646 р. переселенці з Опішні (Полтавщина) на місці, яке здавна звалося *Печенізьким полем*. Тут, можливо, була одна зі стоянок кочових племен *печенігів*.

❊ Селище **ПЕЧЕНІ́ЖИН** (Івано-Франківська обл.), на думку деяких дослідників, дістало назву від кочового племені *печенігів*; інші вважають, що назва походить від прізвиська чи імені *Печеніга*. У цьому селищі народився легендарний опришок Олекса Довбуш (1700—1745).

На території України є більше двадцяти поселень, назви яких мають в основі *турк-*. Це **Турка**, **Турки**, **Турчин**, **Турчинка** та ін. Розташовані вони переважно в Західній Україні та на Правобережжі. Ці назви можуть походити від прізвищ та прізвиськ, але якщо погодитися з думкою, що вони вказують на народність, то переважна більшість із них, за свідченням дослідників, звалася раніше *Торка*, а не *Турка* (а про торків вже мовилося).

❊ Місто **ТУ́РКА** (Львівська обл.) вперше згадується на початку XV ст. За переказами, назва з'явилась тому, що в навколишніх лісах колись водилося багато *турів*. Дослідники вважають, що назва міста походить від найменування степового племені — *торки*.

На Поділлі, Київщині, Харківщині, Чернігівщині є села зі схожими назвами: **Козаровичі**, **Козари**, **Козарі**, **Козара**, **Козар**, **Козарівка**. Є й річки з такою ж назвою:

Козарка, Козарська. Що може означати слово *козар*? Пошукаємо схожі за будовою: вівчар, гончар, бондар... Людина, характер праці якої визначається коренем. Значить *козар* — це "козопас"? Невже їх було так багато на нашій землі? Цілі села козарів — козопасів? Навряд.

Пошукаємо в минулому: "пріідоша Біловежці, сі єсть козаре, в Русь", — записано в літописі під 1117 р. Отже, хозари в літописі іменуються як *"козари"* (слово означає "бродити", "рятуватись втечею"). А чи були вони на наших землях і як довго були? Виявляється, були — і досить довго: з VI до X ст. Отож і могли залишити так багато слідів. Тільки не думайте, що вони прийшли, побудували село і назвали його *Козари*. Шлях від *хозар* до Козарівок був значно складніший. Назви річок, наприклад, значно давніші, ніж назви населених пунктів. Отже, села на річках Козарка, Козарська дістали назву від річок, а не прямо від хозар. Могли зберегтися прізвиська, а пізніше прізвища поселенців — чи справжніх хозар, чи схожих чимось зовні на них. А від прізвиська чи прізвища до назви села вже "недалеко": рід поселився — тоді за найменуванням засновника роду — назва у множині (*Козари*, *Козаровичі*); перший поселенець або власник мав прізвище Козар — тоді назва села з *-ів* (*Козарівка*). А все ж хоч щось та залишилося від тих хозар-козар, яких "одолє" Святослав і їх Білу Вежу "взя"...

❊ Селище **У́ЗИН** (Київська обл.), судячи з назви, теж пов'язане з тюркським племенем — це *гузи*, або *узи*. Час заснування селища невідомий. Перші згадки про нього датуються 1651 р., та в цих документах селище йменується трохи інакше — Узеніца, яку з 1773 р. починають називати Темберщина (за ім'ям чи прізвищем тогочасного власника, мабуть). Та згодом повертається стара назва, хоч і дещо змінена — Узин. Неабияку роль у цьому відіграла і назва річки, на якій стоїть містечко. Сьогодні її називають *Узиня, Узень*, а раніше — *Гудзинь*. Річка дістала назву від племені *гузи* (*узи*), які жили в долині цієї річки в X—XIII ст. (тюркське *узень* — "річечка"). Про них відомо з літописів як про спільників руських князів. Сучасний скромний Узин став відомий тим, що тут народився космонавт П. Попович.

❊ Місто **СА́КИ** (Крим) розташоване на березі Сакського солоного озера, назву якого й дістало. Цю назву пов'язують із найменуванням середньоазійського народу,

спорідненого зі скіфами, які населяли наше Причорномор'я дві — дві з половиною тисячі років тому (вченим вдалося встановити, що мова скіфів була іранською, а спадкоємцем її виявився осетинський народ, осетинська мова). Дослідники вважають, що скіфське слово *саки* означає "олень", а самі скіфи, які поклонялись оленю як священній тварині, називали себе *саками* ("оленями"). Є й інша думка: назва озера і міста могла бути утворена від тюркського слова *сакі* — "мішок".

❊ Село **КАРАБЧИ́ЇВ** (Київська обл.) має назву, яка в перекладі з тюркської мови означає "чорний ліс". Колись тут оселився невеличкий народ, який належав до племені берендеїв (берендичів). Вони були прикордонною службою київських князів: адже одразу ж за Россю починалося Дике Поле, звідкіля наїздили на землі Київського князівства кочівники, які грабували поселення і часто спалювали їх. Походження назви племені не встановлено.

❊ Місто **БЕРДИ́ЧІВ** (Житомирська обл.) уперше згадується 1546 р. як Бердичів або Беричиків; є ще один запис — Берендичів. Тому й існує кілька пояснень походження назви міста. Слово *Бердичів* має основу *берд-*, яка у слов'ян була у слові *берда*. Це багатозначне слово означало: "гора", "крутизна", "провалля, прірва", а місто таки стоїть на горі. Назва міста могла бути утворена від цього слова, якби не *-ів* (це вказівка на приналежність, а місто не може належати ні горі, ні проваллю). Тому друга версія: назва міста утворена від дохристиянського імені *Бердич*. Є ще одне схоже слово — *бердо*; ним позначають один з основних механізмів ткацького верстата. От місцевий краєзнавець і запропонував свою версію: в місті жили *бердичі* — майстри, які виготовляли *берда*. Є ще одне припущення, значно цікавіше, ніж попередні. Що вам нагадує слово *берендеї*? Казку про Снігуроньку? Виявляється, були на світі *берендеї,* тільки трохи інші, ніж у казці. В кінці X століття кочувало у Дикому Полі одне з племен печенізького союзу, яке на сторінках наших літописів називалося *берендеї, берендичі* (походження цієї назви остаточно не встановлено). Це плем'я то кочувало вздовж кордонів Київської Русі та Переяславської землі, то нападало на порубіжні і більш віддалені поселення, то служило руським князям (як свідчать літописи, вони навіть "умирали за Руську землю"). А тепер пригадаємо одну з давніх назв Бердичева — *Берендичів*. Один склад

з цієї назви міг загубитися, коли забулися слова *берендеї, берендичі*, так *Берендичів — місто берендичів* — стало сучасним Бердичевом. Події, пов'язані з цим племенем, торкаються переважно Києва, Чернігова, Переяслава, Галича і датуються, починаючи з 1132 р. і закінчуючи 1206 р. Як кажуть дослідники, ображені печенігами, а пізніше половцями кочівники з Поля ставали підданими сильних північних сусідів. І печеніги, і половці називали таких людей *берінді* — "ті, що продалися, віддали себе". Далеко не всі поселення, в яких тимчасово чи постійно жили *берендеї*, зберегли у своїх назвах пам'ять про них. А от *Бер(ен)дичів*, може, й зберіг... Надійної етимології, яка встановила б коріння слів *берендеї*, *Берендичів*, *Бердичів*, — нема. Тому ми можемо вибрати таке пояснення, яке нам видається найпереконливішим.

❊ Були колись на Одещині села — Яськи Молдавські та Яськи Українські. Після 1947 р. вони звалися Яськівська-Перша та Яськівська-Друга; тепер це село **Я́СЬКИ**, хоч мало б зватися, мабуть, *Яси*. Так звалося плем'я, яке жило в IX—XIII ст. на рубежах Київської держави. Літопис у 1146 р. згадує "благовірну княжну Олену *Яску* в Києві", називає й Антала-*Ясина* (він був довіреною особою — ключником — князя Андрія Боголюбського і його вбивцею). В літописах плем'я це зветься *яси*, а знають їх в історії як аланів. Це іраномовні сарматські племена, які перебували на наших землях до XIII ст. і частково були поглинуті, асимільовані місцевим населенням. *Сармати* (точніше — *савромати*, що у давньоіранській мові — "підперезані мечем") — це іранське плем'я, яке кочувало в Азово-Чорноморському басейні у II ст. н. е. Вони перемогли скіфів і витіснили їх.

Що збереглося в нашій мові від мови сарматів? Виявляється, це прізвище *Шеремет* в Україні і *Шереметьєви* — відомий дворянський рід — в Росії. Це прізвище, на думку відомого мовознавця О. І. Соболевського, є закономірним розвитком слова *сармат*.

❊ Села **О́СІВ**, **О́СІВКА**, **О́СІВЦІ** (Житомирська обл.), **ОСОВЕ́** (Полтавська і Чернігівська обл.), **ОСОВА́** (Волинь, Житомирська, Львівська, Рівненська обл.) — така кількість однотипних назв дає підстави шукати першоджерела. Дехто всі ці назви пов'язує з назвою племені *осів* (вони ще звалися *аси*, *яси*), але вчені

ставляться до цього твердження дуже обережно — надто вже мало доказів. Адже *Ос* може бути скороченою формою якогось давнього імені чи прізвиська, та й будова усіх цих назв свідчить, скоріше, про чиюсь власність: Ос-*ів*, Ос-*ів*-ка, Ос-*ів*-ці, Ос-*ов*-а, Ос-*ов*-е (скрізь виразно виступає суфікс приналежності).

❊ У Запорізькій області є два села, що звуться **ГУ́НІВКА**. Дуже хотілося б вивести ці назви прямо від *гунів*, які кочували по наших землях у І тис. н. е., та нічого у нас не вийде. Слово *Гун-ів-ка* може бути утворене від прізвища *Гунь*, від невідомого нам імені, скороченого до *Гунь*, від образливого прізвиська (*гунявий*, *гугнявий* — "той, що розмовляє в ніс", "мимрить"). Назва села може походити від назви одягу — *гуня* (це верхній сукняний одяг, сіряк). Остаточний вибір тут зробити важко, бо замало підстав, але й про грізних гунів, які наводили жах на всю Європу, доведеться забути (а так хотілося б — жити в *Гунівці* й почувати себе потомком *гунів*...).

❊ Місто **ЖМЕ́РИНКА** (Вінницька обл.) дістало статус міста лише в 1926 р. Виникло воно у другій половині XIX ст., коли будувалася залізниця і станція. Назву станції взяли від двох сусідніх сіл — *Великої* і *Малої Жмеринок*. Найменування сіл, а пізніше й станції, зацікавило дослідників і привабило саме своєю непрозорістю. Були наївні спроби пояснити походження назви так: *жмеринка — жме ринку*, тобто хтось *жме*, тисне на глину і робить з неї *ринку* (горщик). Це пояснення явно не витримує ні найменшої критики. Є й інше, вузькофахове, для необізнаних, складне й заплутане, але таке, що відповідає фонетичним законам нашої мови. Слово *Жмеринка* могло утворитися від слова *гімір* — а це ассирійська назва *кіммерійців* (це плем'я жило на півдні наших земель і в Малій Азії; сліди його збереглися в Криму). Поблизу *Жмеринки* знайдено предмети, належні до трипільської культури, яку пов'язують із кіммерійцями. Є ще одне пояснення назви міста: основа її *жмерь* (це діалектне слово, яке означає "гуща", "вижимки"); назву можна вивести від назви річки *Жмуря* (притоки Уборті); нарешті, назва може походити від власного імені.

❊ Села **ТАТА́РИ**, **ТАТА́РИНЦІ**, **ТАТА́РІВЦІ**, **ТАТА́РКА**, **ТАТА́РСЬКА**, **ТАТА́РСЬКИЙ** — усього близько тридцяти назв — поширені у Північному Причорномор'ї та у

Приазов'ї, є вони на Поділлі, менше в Прикарпатті та на Полтавщині. У цих назвах йдеться про *кримських татар*, які постійно чинили напади на Україну та південь Росії. Деякі з них потрапляли в полон, селились, засновували села, потроху асимілювалися (так з'явились у нас прізвиська, а потім прізвища Татаренко, Татарченко, Татарчук).

А ще було й так: польські, литовські та й українські феодали наймали татар для охорони своїх володінь і за це виділяли їм сінокоси, землю біля річок, угіддя. З'явилися поселення, назви яких мали основу *татар* — (усе це кримські татари; татари Поволжя взяли цю самоназву значно пізніше). Найдавніші татари — це племена й народи Центральної Азії, які займалися скотарством, полюванням, ловили рибу; назвали їх так китайці.

Дехто з істориків вважає, що ті кочівники, які напали в XIII ст. на землі руських князівств, не були ні монголами, ні татарами, а різноплемінним військом, склад якого вже ніхто ніколи не встановить.

❊ Село **ЧЕМЕРИ́СИ ВОЛО́СЬКІ** (Вінницька обл.), селище **ЧЕМЕРІ́ВЦІ** (Хмельницька обл.) мають в основі назви *чемер*. Пояснень до цього *чемер* є досить багато. Це могло бути прізвище *Чемер*, *Чемера*, а вже від нього — назва поселення. Це також могла бути назва рослини — *чемериця*. Згадувався і верхній селянський одяг — *чемерка*, *чумарка* ("чумарочка рябесенька..." — співається в одній пісні). Дехто виводить цю назву від найменування *кіммерійці* (найдавніший народ, відомий на нашій території). У слова *чемерис* було ще одне значення: десь у XVI—XVII ст. так називалися найманці з татар, що служили польським магнатам. Поступово вони вихрещувалися, родичалися з українським населенням, ставали звичайними хліборобами.

❊ Селище **РА́ЙГОРОДОК** (Донеччина, Житомирщина), село **РА́ЙГОРОД** (Поділля, Волинь та ін.), селище **РА́ЙСЬКЕ** (Донеччина) мають спільну основу — *рай-*. Ця основа трапляється не лише в наших найменуваннях, є вона також в інших слов'ян (у Чехії — Рай, Раєць, у Польщі — Райгруд, у Росії — Рай, Райки та ін.). Здається, найпростіше усі ці назви можна пояснити так: основа *рай* — вказує на те, що йдеться про прекрасне, справді *райське місце* для життя. Та, на жаль, доказів бракує: у слов'янських мовах слово *рай* означало "сад", а садів на місці появи цих поселень не могло бути.

На північному заході Росії назви такі могли виникнути під впливом сусідніх мов — фінської та естонської, де *райа* — це "межа", "кордон", "рубіж"; на Балканах назви могли з'явитися під впливом турецької мови, де *райа* — це "піддані Туреччини, належні до християнської віри". Тому сказати про всі назви з *рай-*, що це "райські куточки", було б аж надто сміливо. Інша річ, коли ці назви з'явилися недавно, внаслідок перейменування; так могли назвати нове, недавнє поселення; так можуть пояснювати старі назви, не знаючи їх походження, але щиро люблячи своє село чи містечко.

❈ Місто **ЧЕРКА́СИ** (обласний центр) має цікаву і не до кінця розгадану історію, якщо розглядати її у зв'язку з назвою. Спочатку назву виводили з давньоруського слова *черньаси* — "чорні аси" ("чорні клобуки"), але пізніше схилилися до думки, що в основі назви міста — слово *черкеси* (вони ще звалися *косоги*, *адиги*). Воно походить з осетинської мови, де слово *чарказ* — "орел". Як відомо з літописів, косоги брали участь у походах Київських і Чернігово-Тмутараканських князів проти половців і печенігів. Ще одна думка: назва міста — від зайшлих дружинників Мстислава Хороброго — косогів та черкесів. Немає точної дати виникнення міста. Одні відносять його до часів панування великого князя литовського Вітовта (1392—1430). Він змушений був зміцнювати свої кордони і загалом свої володіння, зважаючи на постійні загрози з боку татар. Другі вважають, що місто з'явилося 1282 р., треті — ще до XI ст. (за часів Мстислава з Тмутаракані, брата Київського князя Ярослава).

Свідчення про те, як потрапили до Дніпра *черкеси*, теж суперечливі. Дата появи міста — 1282 р. — пов'язана з іменем Курського князя Олега, який покликав *черкас* із Бештау, або П'ятигір'я, населив ними слободи, та коли вони розпочали грабунки і розбої, вигнав їх зі свого князівства. Вони дійшли до Дніпра, збудували собі "остріжок" (від *острог* — "укріплення") і назвали його *Черкаським* або *Черкасами* (докази існують і досі: околиця Черкас зветься Бешту, село біля Черкас — П'ятигори). Ще одне — пізніше — свідчення знаходимо в описі Канівського замку 1552 р. Там уміщено такий запис: "Литовський князь Гедимін, завоювавши над морем Кафу (Феодосію) і весь Перекоп, і Черкаси П'ятигірські, привів частину черкасів із княгинею їх, посадив на Сніпороді (сьогодні це річка Сліпорід, притока Сули),

а інших на Дніпрі, де тепер Черкаси стоять..." Ще один доказ, тепер уже цієї версії: на річці Сліпорід є село **П'ятигірці**, відоме ще з записів початку XVII ст. (назва села — це переклад назви *Бештау*). На цьому дива ще не закінчуються: у Московській державі *черкасами* звали всіх українців і навіть росіян, які поселялися на землях України. В Україні, в свою чергу, *черкасами* певний час (XVI—XVII ст.) називали козаків; *черкасами* звали й тих, хто побував на Кавказі і повернувся звідти.

На кордоні між Польсько-Литовською і Московською державами можна було спостерігати такі паралельні назви: село ***Черкаська* Лозова** (тобто українська) і село **Руська Лозова** (Сумщина), село ***Черкаські* Тишки** і **Руські Тишки** (Харківщина), село ***Черкаська* Конопелька** і **Русская Конопелька** (Курщина). А самі черкаси давно злилися, асимілювалися і загубилися серед місцевого населення. Якщо врахувати, хто лишень не звався *черкасами* (адиги і косоги, черкеси на службі феодалів, козаки в XV—XVII ст. і всі порубіжні — ми б сказали прикордонні — українці), то неважко зрозуміти, звідкіля взялася смужка назв, про яку говорить дослідник: "Від Волині і Підкарпаття, через Поділля, Правобережжя, Слобожанщину і Донбас і аж ген за межі України неширокою смугою, головним чином на межі Степу і Лісостепу, простяглась негуста мережа географічних назв, похідних від слова *черкас*. Це села **Черкас** (Київщина), **Черкаси** (Волинь, Львівщина, Харківщина), **Черкасівка** (Хмельниччина), **Черкаське** (Донеччина), **Черкаський** і **Черкащани** (Полтавщина), **Черкаський** (Луганщина), **Черкаська Лозова** (Харківщина), **Черкаська Конопелька** (Курщина) та ін." (О. С. Стрижак).

❊ Село **ГРУЗИ́НІВКА** (Дніпропетровська обл.) з'явилося вже як наслідок значно пізніших переселень, які здійснював царський уряд: грузинів спочатку переселили на Полтавщину, а вже звідти вони перебралися на терени сучасної Дніпропетровщини.

В основі назви — професія, посада, місце у суспільстві, фах

ПОСАДА. ЧИН. СУСПІЛЬНИЙ "ВЕРХ" І "НИЗ"

По всій Україні розкидані поселення, в назвах яких віддзеркалені події, а головне — люди минулого: володарі земель (**Володарка, Кошове, Ворничани, Омельник**), чиновники (**Комісарівка, Велика Писарівка**), селяни-втікачі (**Шебелинка, Харцизьк**). Ми з вами не можемо оглянути їх усі. Подивимось хоч на деякі з них.

❊ Селище **ВОЛОДА́РКА** (Київська обл.). Це селище на річці Рось належить до дуже давніх. Перша згадка про нього датується 1150 р., і звалося воно тоді Володарєв. Під ударами монголо-татарської навали воно не встояло — було зруйноване. І лише в 1471 р. на місці *Володарєва*, як сказали б тоді, на *Володарецькому городищі*, виросло поселення, яке назвали Слобода. Але не забулася стара назва зруйнованого міста: згодом нову Слободу стали звати *Володаркою*. Назва пов'язується зі словом *володар* — "власник", "господар". Цікаво, що суфікс *-єв* у старій назві досить прозоро вказував на приналежність, тільки кому? Якомусь *володареві*? Але слово *Володар* було ще й чоловічим власним ім'ям. З літописів відомо багато князів з таким іменем. Отож можливо, що *володар* — власник поселення — ще й звався *Володарем*...

❊ Селище **КОРОЛЕ́ВЕ** (Закарпатська обл.) відоме з XI ст. Поселення належало угорському *королю* Стефану V. Руїни його замку залишилися до наших часів. Слово *король* виникло на основі власного імені володаря франків *Карла Великого* (768—814).

❊ Село **ВОРНИЧА́НИ** (Буковина) назву дістало від боярського звання у Молдавському князівстві. Слово *ворник* походить від *дворник* — "придворний". Село це належало такому *ворнику*, але засноване було набагато раніше.

❊ Село **ОМЕ́ЛЬНИК** (Полтавська обл.) стоїть на річці *Омельник* (права притока Псла). Перші згадки про нього відносяться до XIV—XV ст. На початку XVII ст. це було вже містечко зі стародавнім земляним укріпленням, а в 1649 р. тут був центр козацької сотні. Назву дістало від річки, а річка? Є таке пояснення: спочатку назва звучала інакше — Оминлик, пізніше, мабуть, Омильник, ще далі — Омельник. Це вже на той час слово зрозуміле: *омельник* — "птахолов", а ще *омела* — відома рослина, проте найбільш вірогідна первісна назва — *Емінлік*, тобто "територія, що належала якомусь *еміну*" (так кримські татари називали управителів).

❊ Селище **ВІЙТІВЦІ́** (Хмельницька обл.) виникло в 70-х роках XIX ст. під час будівництва станції на залізниці. Назву для станції взяли від найближчого села, яке звалося Війтівці. Була колись така посада — *війт* — "керівник місцевого управління", "сільський староста". Можливо, його першими поселенцями були нащадки якогось *війта*. Саме слово *війт* прийшло до нас з німецької мови, де означало "наглядач, правитель" (німці взяли його з латинської мови, де воно вживалось у значенні "захисник").

❊ Селище **КОМІСА́РІВКА** (Луганська обл.) засноване 1765 р. як прикордонний сторожовий пост. Як твердять перекази, тут перебував *комісар* — урядова особа, яка управляла кількома такими ж сторожовими постами (слово запозичене з західноєвропейських мов). Катерина II подарувала *Комісарівку* капітанові П. Голубу; тому селище довгий час звалося ще й Голубівкою.

❊ Селище **ВЕЛИ́КА ПИ́САРІВКА** (Сумська обл.) засноване 1709 р. Тут начебто були хутори *писарів* вільної воєводської служби, від яких село й дістало свою назву. Проте, за іншими даними, у другій половині XVII ст. село належало полковому писареві А. Мартинову. Мабуть, спочатку це були окремі хутори, які поступово розбудовувались і нарешті злилися у велике село. До речі, слово *Велика* у назві села вперше зустрічається 1732 р.

Серед інших Писарівок є *Писарівка* на Одещині, де народився видатний український мовознавець, академік О. Мельничук (1920—1997).

❊ Село **ШЕБЕЛИ́НКА** (Харківська обл.) стоїть на правому березі Сіверського Дінця. Перша згадка про нього

датується 1681 роком. У Чугуївських актах село згадується як "*Шабелинський городок* із сторожовою вежею на *Шабелинському перелазі*" ("перелаз" — це місце переправи через Сіверський Донець). Назву села пов'язують зі словом *шабельник* — "розбійник". Слово *шабля* — східного походження; до нас могло потрапити від угорців, у мові яких є слово *szablya* — "шабля" від *szabni* — "різати". На сьогодні слово *шабельник* — застаріле.

❊ Місто **ХАРЦИ́ЗЬК** (Донецька обл.) веде свій початок від станції *Харцизьк*, яка була збудована 1869 р. на залізниці Горлівка—Ростов. Назва міста — від найменування поселенців у цих краях: поміщики і влада звали їх *харцизами* — "розбійниками". Це були селяни-втікачі, які ховалися від панської неволі та поселялися на землях Дикого Поля в яругах, долинах річок, в заростях та лісах. Звідти вони нападали на панські обози та чумацькі валки. Слово *харциз* походить від турецького *харсиз* — "злодій", "підла людина".

Доречним було б згадати тут ще дві досить несподівані назви, які відбивають певні соціальні явища початку нашого століття. Це назви **Порт-Артур** і **Шанхай**. Деякі з поселень на Донбасі, а частіше окремі райони в містах і селищах, мали назву **Порт-Артур**. Це була гірка і трохи іронічна назва поспіхом забудованих бараків-поселень, бо в пам'яті людей засіла нещаслива російсько-японська війна з хабарництвом і грубими прорахунками російських генералів, з даремними жертвами і втратами. Ще була одна популярна назва — **Шанхай**. Коли в газетах почали описувати злиденне життя Шанхаю під п'ятою японських окупантів, у багатьох місцях різні брудні, з нашвидкуруч побудованими бараками поселення, мало придатні для нормального життя, почали називати Шанхаями.

❊ Не могли не відбитися в назвах поселень і сімейні стосунки, родинні зв'язки. Місто **СВА́ТОВЕ** (Луганська обл.) до 1923 р. звалося Сватова Лучка. *Лучка* (від *лука*) — "мала низинна місцевість", "мале пасовисько". Як відомо, *сватами* називають батьків одружених чоловіка та жінки, *свахами* — їхніх матерів. Слово близьке до *свояк*, *свій* і походить з давньої форми цього займенника. За переказом, родини перших поселенців були між собою сватами. Проте була ще й річка *Сваха* (вона позначена на плані *Сватової Лучки* 1763 р.), так що назва поселення може походити і від назви річки. Була й третя можливість появи такої назви — від прізвища *Сват*. У деяких народів слово *сват* означає "гість",

"чужинець" (у литовців, наприклад); у давнину в багатьох слов'ян воно теж означало "гість". Може недарма поет Левко Боровиковський так сказав про цих родичів (і про нашу невдячність):

Недаром люди гомонять:
Поки багат,
То поти й ***сват****.*

❊ Селище **БРА́ТСЬКЕ** (Миколаївська обл.) засноване в середині XVIII ст. як козацький зимівник. Через нього проїздили чумаки і, як каже переказ, кожного літа три брати-чумаки ставали тут на перепочинок. Тому це місце назвали Станьковичі. Згодом брати переїхали сюди на постійне проживання. І на їх честь назву Станьковичі було замінено на Братське, адже вони були першими поселенцями. Добре, якщо це не легенда, а правда (тоді це прояв щирої людської вдячності *братам*).

ПРОФЕСІЯ, ВИДИ ЗАНЯТЬ

У назвах наших поселень залишилися сліди діяльності попередніх поколінь — від найдавніших (видобування і торгівля сіллю, медом, льоном, деревиною, вугіллям, поташем та ін.) і до нових і новітніх (виплавка металів, машинобудування та ін.). Розгорнімо цю панораму і уважно погляньмо на ці назви — крізь них проступає історія нашого народу, невсипущого трудівника, який важкою працею годував свою велику родину, збагачуючи землю усім тим новим, що його здобувало людство.

❊ Селище **СТАРА́ СІЛЬ** (Львівська обл.) засноване наприкінці IX ст. Тут було знайдено соляні джерела, і ченці тутешнього монастиря спочатку варили сіль для себе, а потім потроху почали її продавати; селище стало відомим далеко за його околицями.

❊ Селище **СОЛО́ТВИНА** (Закарпатська обл.) лежить у тому місці, де є поклади калійної та кухонної солі, а розробляти їх розпочали ще на початку нашої ери. Діалектне слово *солотвина* означає "місцевість, на якій виступає на поверхню сіль".

❊ Селище **СОЛО́ТВИН** (Івано-Франківська обл.) уперше згадується як Краснопіль у Галицькому літописі XII ст. Тут виявилося багато *соляних джерел*; почалося *солеваріння*; люди все частіше селище називали *Солотвин* і все рідше

Краснопіль. У другій половині XVII ст. його вже офіційно називали *Солотвином* (це діалектне слово, яке означає "місцевість, де сіль виступає на поверхню").

❊ Місто **СВАЛЯ́ВА** (Закарпатська обл.) лежить при впадінні річки *Свалявки* в Латорицю. Існує це поселення з XII ст. і відоме своєю сіллю, яку тут видобували здавна. І назву його виводять від слова *сіль*: у записах різного часу зустрічаємо Золява, Солява, Солєва. Є й інша думка про походження назви міста. Молдавське слово *валява* означає "долина" (у Чернівецькій області є село *Валява*), от від цього слова і походить *Свалява*, оскільки ці дві назви — *Свалява* і *Валява* — дуже близькі. Проте переконливішою вважається перша думка, а незаперечним доказом є проміжні назви міста.

❊ Селища **БА́НЯ СВИ́РСЬКА** (Івано-Франківська обл.), **БА́НЯ КОТО́ВСЬКА** (Львівська обл.), **СТАРА́ БА́НЯ** (Івано-Франківська обл.) — усе це давні солеварні. Українською мовою солеварні заводи звалися *банею* (слово це, запозичене з народної латині зі значенням "купальня", тут вживалось у переносному значенні).

❊ Село **ЗАВО́ДИ** (Харківська обл.) виникло у 20-ті роки XVIII ст., коли виварювання солі відбувалося вже не в маленьких солеварнях, а на досить великих *заводах*. Тут, у цьому селі, міг бути один *завод*, але — за традицією називання таких поселень — слово вживається у множині (як Млини, Мости та ін.).

❊ На географічній карті України можна побачити декілька схожих назв: це **БО́РТНИЧІ** на Київщині, **БО́РТНИКИ** (Вінницька, Івано-Франківська, Київська, Львівська обл.), **БОРТЯ́ТИНЕ** (Львівська обл.). На Волині є **БО́РТНІВ** і **БОРТНОВЕ́**. І скрізь повторюється *борт*, точніше, *борть*. Ми б сьогодні сказали: *борть* — це природний — зроблений природою — вулик. У старезних липових лісах траплялися й дуплисті дерева, от ці дупла й звалися *борть* — у них гніздилися дикі бджоли (у прадавні часи це слово означало "щілина", "прорізь"). Люди, які мандрували липовими лісами, знаходили ці борті, викурювали головешками бджіл і виламували стільники; вони звалися *бортниками*. Відоме таке заняття з VII ст. Оскільки на нашій землі цукру тоді ще не знали, його замінював мед. Так, з меду варили напій, який так і звався — *мед*. Про цей напій згадується в літописі, де описані поминки, влаштовані княгинею Ольгою по вбитому чоловікові; зустрічається він і в

думах (*мед-вино*), і в козацьких піснях. Пізніше бортники не лише "грабували" вулики, зроблені природою, а й самі робили дуплянки і розвішували їх на деревах. А далі вулики злізли з дерев на землю, а бортники одягли брилі і стали пасічниками.

❈ Село **ВОСКОБІЙНИКИ** (Полтавщина, Харківщина), **ВОСКОДА́ВИ** (Рівненщина), **ВОСКОДА́ВИНЦІ** (Поділля, Вінниччина, Хмельниччина) свої назви дістали від давніх професій — *воскобійників*, *воскодавів* (професії людей, які виготовляли віск на продаж). Наші предки вже в IX—XI ст. торгували з сусідами, крім збіжжя і хутра, медом і воском, з якого в усіх близьких і далеких країнах, як і в нас, робили свічки. Багато воску йшло від нас у Грецію, але чимало використовувалося й у нас — у церквах, у монастирях. При воскових свічах не лише молились, а й писали книги. Так були написані, наприклад, "Повість временних літ" і "Галицько-Волинський літопис". Як готували віск на продаж? Після того, як із стільників був видавлений мед, *воскобійники* стоплювали їх у великі брили — "камені воску", а вже ці "камені" возили на продаж. Коли з'явилися гасові лампи, воскові свічки залишилися тільки в церквах та монастирях (та ще в домашніх кіотах). І виготовлення, і продаж воску зменшувалися, професія потроху занепадала (до того ж з'явилися дешевші свічки — сальні, стеаринові). Промисел відійшов в історію, а от назви поселень збереглися.

❈ Селище **СВЕСА́** (Сумська обл.) лежить на правому березі річки Свіси, від якого і дістало назву. Якщо вірити переказам, то назва річки походить від того, що колись на її берегах росло багато верб, а гілки їх звисали до самої води (ми б з вами назвали село Вербівка, Вербка, Вербички, а не "*свисает*, значить *свеса*"). Більше переконує думка про те, що річку названо від старого слов'янського слова *свеса* — "свічка", бо тут, мабуть, колись робили свічки.

❈ Відомості про історію міста **БРОВАРИ́** (Київська обл.) досить скупі: за часів Київської Русі на місці сучасного селища було якесь поселення, але назва його не збереглася. Сучасна назва міста зустрічається в документах XVII ст. У XVIII ст. Бровари належали Києво-Печерській лаврі. А тепер поговоримо про назву. У XVI—XVII ст. *броварня* — це невеличке підприємство, де виготовляли (варили) пиво. Слово *бровар* запозичене з німецької мови

м. Вінниця
Дзвіниця
Миколаївської церкви
(1746)

через польську в досить давні часи (*брауен* — "варити", *брауер* — "пивовар"). Були ще й винниці (винокурні), де виготовляли (курили) горілку. Пиво варили *броварники*, горілку курили *винники*. А ось як про них говорилося, точніше — співалося в думі про Івася Вдовиченка:

*Ви, **броварники**, ви, винники!*
Годі вам у винницях горілок курити,
*По **броварнях** пив варити.*
Ходіть з нами на долину Черкень погуляти,
Славу війську, рицарство діставати.

Особливо багато було в нас винниць, подивіться: на Вінниччині та Хмельниччині — **Винниківці**; на Київщині — **Винницькі Ставки**; коло Львова — **Винники**; на Харківщині — **Винницькі Івани**, а на Полтавщині — аж п'ять сіл, які звуться **Броварки**. І хоч **Броварок** було багато, а все ж прислів'я каже: "Що там не говори, під Києвом — Бровари!" Відоме на всю Україну було місто, що й казати...(Чи, бува, не через своє пиво?)

❁ Місто **ВІННИЦЯ** (обласний центр) уперше згадується в 1363 р. як фортеця. Вважається, що тоді ж, на по-

чатку XIV ст., місто й було засноване. Багато історичних подій і легенд навколо них пов'язано з цим містом. Пригадаємо одну з них.

Взимку 1651 р., коли польська шляхта обложила місто і штурмувала фортецю, яка стояла на горі, полковник Іван Богун наказав облити зверху водою схили цієї гори. Вода одразу ж замерзла, і фортецю не було взято: по такій ожеледиці та ще й під козацькими кулями вдертися на гору ніхто не зміг.

Про назву міста існує багато здогадів, припущень і переказів, більш чи менш вірогідних. Ось деякі з них. Крім Південного Бугу, тут протікає річка *Вінничка*. Місто могло дістати назву від цієї річки, але тут було інакше: річка дістала назву від міста. Бралося до уваги і старовинне слово *віно* — "посаг, придане за нареченою" або й просто "дарована земля". Як відомо, князі Коріатовичі придбали Поділля, а значить і Вінницю, то, може, якраз це й було *віно* котроїсь із князівен? Проте значно частіше назва міста писалася і вимовлялася як *Винниця*, а не *Вінниця*, тому пошукаємо інших пояснень.

Слово *винниця* вживалося з двома значеннями: "винокурня" (завод, що виробляв горілку) і "виноградник" (місце, де розводять виноград).

Висловлювалося ще одне припущення: на річці *Вінничці* за прадавнім звичаєм дівчата пускали на воду *віночки*, сплетені з літніх квітів, щоб довідатися про свою долю, і начебто від цих віночків і пішла назва *Вінниця*. Проте більшість дослідників віддає перевагу найпрозаїчнішому тлумаченню: назва міста Вінниці походить від слова *винниця* — винокурня (було їх тут багато, бо було з чого "вино курити" — збіжжя було досить).

❊ Селище **МЛИ́НІВ** (Рівненська обл.) стоїть на річці Ікві. На північній околиці селища знайдено залишки давньоруського міста Муравиці (Моравиці), згаданого в літописі 1149 р. За переказом, колись на річці Ікві було багато *водяних млинів*, і від них нібито й пішла назва (хоча суфікс *-ів* нагадує нам, що назва могла бути утворена й від прізвища або від прізвиська).

❊ Селище **МЕ́ЛЬНИЦЯ-ПОДІ́ЛЬСЬКА** (Тернопільська обл.) уперше згадується в XVII ст. Назву селища пов'язують з його минулим: на схилах Дністра, де розкинулося селище, були *млини*. Ще й досі місцевість, де були ті млини, називають *Млинівкою*. А *Подільська* тому, що селище лежить на Подільському плато.

❊ Село **МО́ЛЬНИЦЯ** (Буковина) має назву від річки. Обидві назви утворено від *молоти*, але селище, на відміну від інших, має досить своєрідну — місцеву — форму назви: не Млини, не Мельниця, а *Мольниця*. Є в Україні села з назвою **Млини**, але такі назви не свідчать про те, що тут було багато млинів. Міг бути один-єдиний млин, про нього й говорили — *млин*, а що хутір чи село — *Млини* (це вже була традиція).

❊ Селище **ЛАНІВЦІ́** (Тернопільська обл.) викликає своєю назвою уяву про широкі лани навколо нього. Та проте побутує переказ, що спочатку воно лежало на лівому березі річки Буглівка, де стояв водяний млин. Тоді село звалося Млинівці́, потім Линівці́, аж поки не стало зватися Ланівці́.

❊ Місто **ЛУБНИ́** (Полтавська обл.) вперше згадується в Іпатіївському літописі 1107 р. як Лубьно (в народних піснях та місцевій говірці — Лубні). У 1239 р. місто було зруйновано монголо-татарами, але вже в 1261 р. знову стало значним поселенням. У 1589 р. Вишневецький будує замок, як сказано в документі, "на врочищу *Лубно*" (*лубьно* — це "луб'яне, дощане, дерв'яне"). Назву міста виводять від назви річки *Луб'янки* (від *луб* — деревна кора). По-різному використовувалася деревна кора: для вичинки шкіри, для плетіння кошиків, мотузок; у наш час з лубу добувають дубильні речовини, каучук, ефірні масла та ін. Є й інше пояснення цієї назви міста: коли кажуть про щось — *стоїть лубом* — то це означає "твердо", "міцно", звідти й припущення, що назва *Лубно* могла означати "твердиня" (місто й справді відігравало важливу роль в оборонній лінії по річці Сулі). Не менш відомі Лубни свого часу були і як торговельний центр. Навіть у колядці згадуються:

Із Лубен ідуть — все коні ведуть,
Із Полтави йдуть — образи несуть,
А з Києва йдуть — усе панов'я...

А ще в Лубнах народився письменник і етнограф (знавець і дослідник народних звичаїв, побуту, фольклору) О. Афанасьєв-Чужбинський (1817—1875).

❊ Селище **ОЛИ́КА** (Волинська обл.) розкинулося по берегах річки Путилівки. За переказами, назва селища походить від слова *лико* — це деревна кора, з якої робилося (плелося) найуживаніше в минулому взуття — постоли. Поширеність цього нехитрого ремесла в *Олиці* і на

околицях відбилась і в назві села **Личани**, яке лежить неподалік. Розповідає переказ і про те, що за часів Київської Русі оличани постачали свої постоли для всього княжого війська. Проте найімовірніше, що назва поселення пішла від річки *Олики*, яка колись тут протікала (слово *лико* існує у слов'янських мовах із прадавніх часів).

❊ Село **ДИКТИ́НЕЦЬ** (Буковина) має досить дивну і незрозумілу назву: чи від *дикт*(*ант*), чи від *дикт*(*атор*), чи від *ди*(*к*)*тинець* — дитячий садок (з однією зайвою літерою). Та ні, все це далеке від правди. Українська літературна мова знає слово "*дьоготь*", а в говірках це слово вимовляється інакше: так, на Буковині це *діготь*, а ті, хто його виготовляють — *дігтинці*. Село мало б зватися *Діхтинці*, та вимовляти тверде *к* перед твердим *т* значно зручніше та легше, от село й стало зватися *Диктинець* — за колишнім населенням. Веселе це було населення, судячи з колядки:

*Там у **Діхтинці** та й при гостинці,*
Та й при гостинці нова коршемка.
У тій коршемці сім танців йде...

❊ Селище **ДІГТЯРІ́** (Чернігівщина) вперше згадується 1666 р. За переказом, його заснували селяни-втікачі з-під Переяслава. Спочатку воно звалося Міняйла, згодом Міняйлівка. Поселенці почали виробляти дьоготь, а за це їх у навколишніх селах звали *дігтярами*. Спочатку це була назва людей за професією, та згодом стала і назвою села (походження слова *дьоготь* остаточно не з'ясовано: це або давнє запозичення з литовської мови, або давнє слов'янське слово).

❊ Місто **КІ́ЦМАНЬ** (Чернівецька обл.) засноване не пізніше XII ст. Вперше згадується 1413 р. Існує легенда, в якій розповідається, що ще до монголо-татарської навали між сучасними містами Заставною та Кіцманем було невелике селище Сигет. Татари у 1240 р. пограбували його, людей забрали в полон, а хати спалили. Ті, кому вдалося врятуватися, втекли в ліси і оселилися там. Жили ці люди з того, що ткали з вовни килими та ковдри і продавали їх (ці килими та ковдри у місцевій говірці звуться *коци*). Назва поселення начебто утворена від слова *коц*. Проте цілком імовірно, що ця назва походить від власного імені *Коцман* (тоді назва міста — це присвійний прикметник зі старим суфіксом *-jь*, який проявляється сьогодні у пом'якшенні приголосного *н*).

❊ Села **СКОМОРО́ХА** (Вінниччина, Волинь, Рівненщина), **СКОМОРО́ХИ** (Житомирщина, Тернопільщина, Львівщина), **СКОМОРО́ШЕ** (Тернопільщина) такі ж, кажуть, давні, як і їх назви. Історія появи цих назв сягає сивої давнини. Ось як про це говорить дослідник: "Можливо, що, проходячи через басейн Західного Бугу, готи звернули увагу на музикальність місцевого населення і прозвали його дударями (дудлебами) за любов до цього музичного інструменту. Недарма він пізніше дістав назву волинки — уже, навпаки, від територіальної назви Волинь. Недарма на землі колишніх дулібів виникли назви поселень типу Скоморохи, Музики, Дудне та ін." (О. Стрижак).

Слово *скоморох* є в мовах багатьох слов'янських і неслов'янських народів у значенні "мандрівний музикант, танцівник, комедіант". Походження слова остаточно не з'ясовано.

Хоч і дивна це професія — "мандрівний музикант", "мандрівний комедіант", та все ж професія, рід діяльності, тому й розмовляємо ми про неї і про Скоморохи та Скомороше саме тут, де йшлося про давні заняття наших предків:

Рось тут. Росішки і ***Скоморошки****.*
Русь тут скоморохами перебродила —
З-за топонімічної гробової дошки
Визирає лукава парсуна Ярила.

І. Драч

Хоч і не дуже виразний слід у назвах поселень залишили родовища України, але він є. Це поклади солі, будівельного каменю, глини, а пізніше — вугілля і залізної руди.

❊ Місто **ВАПНЯ́РКА** (Вінницька обл.), селище **ВАПНЯ́РКА** (Одеська обл.), село **ВАПЕ́НКА** (Рівненська обл.) свої назви дістали від слова *вапнярка* — "піч або яма для обпалювання вапна". Так міг називатися і невеликий завод того ж призначення. *Вапно* походить від праслов'янського *вапь* — "фарба".

❊ Селище **БУРШТИ́Н** (Івано-Франківська обл.) уперше згадується 1554 р. як село Нове. З середини XVI ст. це вже містечко Бурштин. Назву виводять з того, що в цих місцях у гутах плавили *бурштин* (*янтар*). Побутує легенда, за якою князівна загубила тут бурштинове намисто. Слово *бурштин* запозичено з німецької мови, складається з двох основ: *bernen* — "горіти", "полум'яніти" і *Stein* — "камінь".

❊ Місто **ЗДОЛБУ́НІВ** (Рівненська обл.) уперше згадується 1497 р. Назву міста пояснюють по-різному. Дехто вважає, що вона походить від імені *Здолбун* та суфікса присвійності *-ів*. Є думка, що назва утворена від слова *долбить* ("довбати"). Люди в цих місцях споконвіку добували та продавали крейду і глину. Так могла з'явитися первісна назва *Долбунів*, а вже пізніше — *Здолбунів*.

❊ Селище **ГА́СПРА** (Крим) має назву, яка походить від грецького слова *аспр* — "білий". Так селище називали тому, що поблизу містяться поклади білого вапняку.

❊ Місто **КРАСНОГО́РІВКА** (Донецька обл.) засноване в 70-х роках XIX ст. Назва міста складається з двох частин: *красний* — це колір глини і кварцитів, з яких виготовляють вогнетривку цеглу; *гор-ів-к-а* — це хвиляста місцевість, невеликі горби, на яких стоїть місто (назва вийшла російсько-українська, бо слово *красний* в українській мові є, але означає не "червоний", а "красивий", "гарний").

Проте чи не найбільше назв залишили нам колишні поташні, гути, дігтярні, смолокурні, папірні — невеликі підприємства, навколо яких поселялися — тимчасово чи постійно — люди, які в них працювали. Так виникали поселення з назвами тих невеликих заводів, які збирали навколо себе людей: Майдан, Гута, Попельня, Папірня та ін.

❊ Села **МАЙДА́НИ**, **МАЙДА́НІВКА**, **МАЙДА́НИЦЬКЕ**, **МАЙДА́Н-БУДЕ́ЦЬКИЙ**, **МАЙДА́Н-ГРУЗЬКИ́Й**, **МАЙДА́Н-ЛАБУ́НСЬКИЙ**, **СЕРЕ́ДНІЙ МАЙДА́Н**, **МАЙДА́Н-БО́БРИК**, **СТАРИ́Й МАЙДА́Н** та багато інших Майданів розкидані по всій території України (переважно там, де були чи є ліси). І ще одна особливість: усі ці Майдани, як правило, мають у сусідстві "пару" — **ГУТУ**: **МАЙДА́Н МОРДИ́НСЬКИЙ**, а поряд **СТАРА́** й **НОВА́ ГУ́ТИ**; **МАЙДА́Н ГОЛА́НСЬКИЙ**, а поряд **ГУ́ТА ЛІ́ТИНСЬКА**; **МАЙДА́Н МОРОЗОВЕ́ЦЬКИЙ** — **ГУ́ТА (УШИЦЬКА)**; **МАЙДА́Н СТА́СІВ** — а поряд **СТАРА́** й **НОВА́ ГУ́ТА** (біля Хмільника) та ін. Як це можна пояснити?

Майдан сьогодні — це площа в місті чи в селі ("На майдані коло церкви революція іде..." — загальновідомий свого часу вірш П. Тичини). Проте *майдани*, які є в назвах сіл і селищ, — це звільнена від лісу площа, на якій розташовані будівлі поташні, гути, дігтярні, смолокурні. Ці приміщення звалися *будами* (так само звалися і житла для робітників). Особливо багато на наших землях було *гут* — невеликих скляних заводів (деякі з них збереглися й до XX ст.). Слово *майдан* — тюркського походження, означає "вільне, незайняте місце"; слово *гута* прийшло до нас з польської мови, а в польську — з давньонімецької, де означало "хата", "халупа", а пізніше — "скляний завод".

❊ Села **БУ́ДИ, БУ́ДА, ВЕЛИ́КІ** і **МАЛІ́ БУ́ДИЩА** (Волинь, Житомирщина, Київщина, Львівщина, Рівненщина, Чернігівщина); **БУ́ДИЩА** (Житомирщина, Волинь, Сумщина, Чернігівщина); **БУ́ДИЩЕ** (Житомирщина, Київщина, Рівненщина, Чернігівщина); **БУ́ДКИ** (Вінниччина, Київщина, Рівненщина, Сумщина). Словники дають таке визначення: *буда* — "будова в лісі для виварювання поташу, смоли, дьогтю, деревного вугілля".

Цей старий промисел існував уже в XVI ст.; протримався він до кінця XVIII ст. Слово *буда* має ще одне — вужче — значення: "підприємство, на якому виготовляли з попелу поташ". Поташ (вуглекислий калій) використовували при варінні мила, кришталю, при фарбуванні тканин, обробці шкіри тощо. Багато поташу вивозилося за кордон — до Німеччини, Англії, Голландії. Виробництво поташу для своєї доби було складним: воно потребувало часу, зусиль, кмітливості, а головне — приміщень, що були необхідні для різних виробничих процесів. Ці приміщення будувалися на розчищеному від лісу місці і звалися *майданами* (тому до складу назв багатьох сіл України входить слово *Майдан*). Самі приміщення звалися *поташня*, *попільня*, *гарт* (так тепер звуться села в різних куточках нашої землі).

❊ Селище **ПОПЕ́ЛЬНЯ** (Житомирська обл.) свою назву дістало від дуже давнього, можливо, запозиченого від північних сусідів слова *попіл*. Як відомо, з попелу наші предки виготовляли поташ. *Попельнями* називали приміщення, в яких зберігали *попіл* зі спалених дерев, а також обробляли його для виготовлення поташу. Звідти й назва цього селища і цілої вервечки інших: **Попільня**, **Попеляни**, **Попельва**, **Попилуха**, **Попелюхи**, **Попелі**, **Попельники**, **Слободо-Попелюхи**.

Таке прозаїчне походження назв цих поселень не задовольняло романтиків; з'являлися легенди: під час нападу татар поселення було спалено, проте відродилося з попелу; або інше: перші поселенці серед лісу випалювали ділянку і селилися на ній. Про **Попельню** на Житомирщині кажуть, що першим поселився тут лісник з Паволочі на прізвище *Попелюх* і що він випалив ділянку серед лісу, щоб поставити хату. Але чому ж тоді це селище має назву *Попельня*, а не *Попелюхи*, як можна було б сподіватися?

❊ Села **ПО́ТАШ** (Черкаська обл.), **ПОТА́ШНЯ** (Вінницька обл.), п'ять **ПО́ТАШЕНЬ** у Черкаській, Київській, Житомирській обл., можливо, село **ПО́ТУШ** (Вінницька обл.) мають в основі слово *поташ*. Воно запозичено або з голландської, або з німецької мови, де розкла-

дається на два слова: *Pott* — "горщик" і *Asche* — "попіл". Йдеться про те, що при виготовленні поташу спалені рослини кип'ятили в горщику, одержуючи при цьому лужний розчин.

Цих назв поселень значно менше, ніж назв **Гута** і **Майдан**, бо вони називають не виробництво, а виріб (*поташ* — біла кристалічна речовина, що добре розчиняється у воді і використовується при миловарінні, виробництві скла та ін.).

❈ Села **ГАРТ** (Київщина), **ГА́РТИ** (Житомирщина) свою назву ведуть від німецького слова *гарт* — "твердий", "міцний", *гартен* — "прожарювати", "гартувати". Тільки йшлося тут не про метал, який загартовують, а про поташ, про місце його остаточної обробки. Це спеціальна яма, обмазана глиною, в якій розводили вогонь, створювали необхідну температуру і вливали туди лужний розчин. Після прожарювання, *гартування* цього розчину залишався твердий поташ.

❈ Села **БУРТИ́** (Полтавщина, Київщина, Поділля), **КАРАВА́НИ** (там же) мають досить дивну, а до того ж і однотипну назву. Слово *бурта* пояснюється як "купа, продовгуватий насип, горб", а ще "насип, з якого добувають селітру" ("Словарь" Б. Грінченка). Це слово, як і *борт*, походить з німецької мови, де *Bord* — "борт, край, карниз; полиця". Застаріле значення слова *караван*, запозиченого з турецької мови, — "фабрика", "майстерня". Якщо хтось думав, що в село Каравани колись повільно й гордовито впливав караван верблюдів з екзотичними товарами, — то що ж, йому доведеться розчаруватись. Ось як дослідники розповідають про ці села.

"Ще за часів Сагайдачного (а це перша чверть XVII ст.), крім холодної зброї, давно уже була у вжитку вогнепальна, а до неї потрібен порох. Неодмінна складова його — селітра. Селітру варили не лише в лісах з деревного попелу, а й у Лісостепу і навіть у Степу. На Полтавщині, Київщині і Поділлі та ще деінде подибуємо села Бурти або Каравани. Так називались підприємства, де виварювали селітру з підхожого ґрунту — *матиці*. Переробивши придатний ґрунт в одному місці, селітроварники зі своїми котлами переходили в інше місце цілими *караванами*. Через дорожнечу устаткування (котлів) займалися цим промислом у господарствах дуже заможних і високопоставлених осіб, наприклад, гетьмана Мазепи, генерального судді Кочубея. Варили селітру і на Поліссі біля Десни. Пізніше на базі цих промислів виник у XVIII ст. славетний Шостенський пороховий завод" (М. Фененко).

❊ Села **РУ́ДНЯ**, **РУ́ДКА**, **ГРА́БОВА РУ́ДКА** (Чернігівщина); **РУ́ДНЯ-РАДОВЕ́ЛЬСЬКА**, **РУ́ДНЯ-ГРА́БІВКА** (Житомирщина); **РУ́ДЕНКА**, **НОВА́ РУДА́**, **РУ́ДНЯ-КОЗИ́НСЬКА** (Волинь) та багато інших мають в основі своїх найменувань слово *рудня*. Ним називали невеликі залізоробні заводи, які могли працювати лише тоді, коли поблизу, крім залізної руди, було ще паливо і — обов'язково — річка: адже ковальські міхи та важкий молот рухало, як правило, млинове колесо. Слово *руда* відносять до праслов'янських, споріднені з ним (схожі за будовою і значенням) слова є в багатьох слов'янських і балтійських мовах. Значення кореня *руд* — "бурий", "червоний", "темний", а ширше — "той, що залишає плями, бруднить".

❊ Село **ГАМА́РНЯ** (Житомирська, Хмельницька, Рівненська, Львівська обл.). Приміщення, де кували залізо, звалося *гамарня* (від німецького *Hammer* — "молот"). Цих маленьких залізоробних заводів налічувалось в Україні багато (на Волині — 134, на Чернігівщині — 34, на Київщині — 41). У болотному залізняку металу було всього 30—35%, та цього вистачало тоді і на зброю для козацького війська, і на реманент для селян-хліборобів, і на знаряддя міських ремісників. Якщо ваше село зветься **Рудня**, **Гамарня**, **Димарня**, **Гута** чи **Майдан**, вклоніться подумки тим вашим прадідам, які в диму і кіптяві, у спеку і в мороз за дуже невелику платню кували залізо, ладнали сапи і самопали, варили скло, обпікаючи легені, видували прості пляшки й химерні "кришталеві чари, срібную креш", як співається у відомій пісні, виготовляли папір для Біблії й читанки... Уклін їхнім невтомним рукам від нас, їхніх нащадків.

❊ Села **БРО́НИЦЯ** (Волинь, Житомирщина, Львівщина), **БРО́НІВКА** (Хмельниччина), **БРО́НЬКА** (Закарпаття) свої назви виводять від слова *броня* — "панцир, лати, захисна обшивка", запозиченого у давні часи слов'янами з германських мов. Було у них і слово *бронник* — "майстер з виготовлення броні (панцирів, кольчуг, лат)". Поселення, в яких працювали бронники, діставали назви, які сьогодні є даниною історії. Народні перекази виводять назви деяких із цих поселень від слова *боронитися*, та це, як вважають дослідники, малоймовірно.

❊ Селища **ГУ́ТИ** (Харківщина), **СТАРА́ ГУ́ТА** (Чернігівщина, Сумщина), **САПО́НОВА ГУ́ТА** (Житомирщина), **ГУ́ТА БОРОВЕ́НСЬКА** (Волинь) та ін. Слово *гута* запозичене з німецької мови через польську. В німецькій

мові *Hutte* — "хатина", "халупа" (те, що у нас звалося "буда") і "металургійний завод". У польській мові *huta* — металургійний завод", "домна", "будь-яке підприємство, де виплавлявся метал", а ще "скляний завод". В українській мові за словом *гута* закріпилося лише останнє значення — "скляний завод".

Гуту не можна було побудувати будь-де. Вони розміщувалися серед лісів (паливо) при покладах кварцового піску (сировина) та поблизу поташних промислів (необхідний складник). Виробництво скла було складним, важким і небезпечним для здоров'я (при виготовленні пляшок склодуви спалювали собі легені). Скло та скляні вироби продавались в Україні, але вони були дорогі, купували їх лише заможні люди. Вироби зі скла були дуже різноманітні — одних назв їх нараховувалось до п'ятдесяти, а ще ж були кришталеві вироби — ще дорожчі й недосяжніші для простого люду.

❈ Села **ЗАЛІ́ЗНИЦЬКА ГУ́ТА** (Чернігівська обл.), **ЗАЛІЗНЯЧКІ́ВСЬКЕ** (Черкаська обл.), **ЗАЛІ́ЗНЕ** (Чернігівська обл.), судячи з назв, мали справу з залізом. З документів відомо, що 1751 р. в селі *Залізницька Гута* виробляли залізо; в селі *Залізне* в XIX ст. добувалося кам'яне вугілля; в селі *Залізнячківське* виявлено поклади бурого вугілля. Можливо, усі ці назви зі словом *залізо* пояснюються тим, що тут перероблялося залізо, привезене з інших місць, на місцевому вугіллі (цікаво, що первісне значення слова *залізо* — "щось тверде, як щит черепахи"; черепаха звалася *желы, жьлы*).

❈ Села **ПАПІ́РНЯ** (Житомирщина), **ПАПЕ́РНЯ** (Чернігівщина) та біля десятка інших з такими чи схожими назвами поширені від Львівщини і до Сумщини. Перші *папірні* (паперові виробництва) з'явилися в Галичині, в місті Янові (про це свідчать документи, датовані 1552 р.) і в місті Буську (1578 р.). На Волині, в містечку Острозі, князь Василь-Костянтин Острозький 1580 р. збудував папірню для потреб своєї славетної друкарні; пізніше, в 1625 р., у Радомишлі засновано папірню для друкарні Києво-Печерської лаври. Кількість папірень зростала: у XVIII ст. лише на Чернігівщині їх було аж дванадцять.

Слово *папір* у формі *поперь* зустрічається вперше у нас у документах XVI ст.; воно потрапило в нашу мову через польську з німецької (німецьке *Papir*, польське *papier*). У німецьку мову слово прийшло з латинської; римляни, в свою чергу, взяли його у греків, а греки — у єгиптян.

Міста, які дістали назву за основною професією місцевих жителів або за промисловим профілем поселення порівняно недавно, не відзначаються ні оригінальністю, ні точністю, ні високим смаком творців цих назв. Погляньте на них і судіть самі.

❊ Місто **АНТРАЦИ́Т** (Луганська обл.) з'явилося на карті наприкінці XIX ст. Спочатку воно звалося Боково-Антрацит (за прізвищем власника шахти — *Бокова*). З 1964 р. місто зветься Антрацит — через великі поклади високоякісного вугілля — *антрациту*. Термін на позначення цього сорту вугілля запозичено з французької через польську або російську мову.

❊ Місто **ВУГЛЕГІ́РСЬК** (Донецька обл.) виникло у 1878 р. під час будівництва Катерининської залізниці. До 1958 р. його назва — Хацапетівка. За переказом, першими поселенцями були брати Микита та Іван *Хацапети* — кріпаки-втікачі з Катеринославщини. Вуглегірськ — це "місто вугілля", "місто шахтарів".

❊ Селище **ГІРНИ́ЦЬКЕ** (Дніпропетровська обл.) відоме з 1886 р., коли тут почали розробляти марганцеві родовища. Перші рудники і саме селище гірників звалося тоді Покровськими копальнями. Перейменовано 1957 р., Гірницьким названо тому, що тут живуть переважно *гірники*, які видобувають марганцеву руду.

❊ Селище **ГІРНИ́К** (Луганська обл.) засноване 1944 р. Тут живе багато *гірників* шахти ім. Чапаєва.

❊ Селище **ГІРНИ́К** (Львівська обл.) виникло 1944 р. як шахтарське поселення на землях колишнього села Сілець і хутора Сілецька Гряда. Спочатку це нове поселення звалося Грядою, а 1954 р. його перейменували в Гірник за професією переважної більшості населення.

❊ Селище **КЕРА́МІК** (Донецька обл.) дістало свою назву завдяки експериментальному керамічному заводові. Назву селищу дали 1957 р. Слово *кераміка* запозичене з грецької мови (через західноєвропейські), в якій воно означає "гончарство", "гончарна глина".

ТОРГІВЛЯ

Ми вже згадували про назви поселень, в яких відбилися шляхи — водні й сухопутні — купців на торги. Важкими й небезпечними були ці шляхи, та була на них ще одна напасть — мито, плата за проїзд по чиїхось землях. Слово *мито* прийшло до нас із германських мов (*muta* — "митниця", "податок, збір"). Відбилося воно і в назвах поселень.

❊ Місто **ЗАСТА́ВНА** (Чернівецька обл.) вперше згадується 1589 р., хоч виникло десь у XII—XIII ст. У Галицько-Волинському літописі говориться, що через річку Совицю, дуже заболочену у верхів'ї, був переїзд, там стояла *застава* — загорода на дорозі та прикордонна сторожа, де брали мито з проїжджих купців. Була спроба вивести назву зі словосполучення *за ставом*, проте в давнину тут ставків не було.

❊ Селище **ПУСТОМИ́ТИ** (Львівська обл.) вперше згадується 1441 р. Тут пролягав важливий — як на ті часи — торговельний шлях. На цьому місці митники брали з купців, які їхали з крамом на торги, плату (королівське *мито*) за проїзд. Звідси й назва: спочатку *Мито*, а пізніше *Пустомити*.

❊ Село **СЕРАФИ́НЦІ** (Івано-Франківська обл.) за своєю назвою має пряме відношення до торгівлі, хоч, на перший погляд, назва утворена від імені *Серафим*. Насправді ж, назва села походить від молдавського слова *зараф* (*сараф*), що означає "лихвар", "скарбник" (це запозичення з турецької мови). *Серафинець* — це прикордонне селище, де був обмінний валютний пункт (сказали б ми сьогодні). Схоже за будовою слово *сторожинець* — місце, де селилась охорона кордону.

❊ Селище **БА́РИШІВКА** (Київської обл.) відоме ще з часів Київської Русі. В основі назви — слово *бариш*, яке походить з тюркських мов і означає "прибуток", "вигода". Суфікс *-ів-* вказує на приналежність поселення комусь (є таке ім'я *Бариш*, тільки не у нас, а в тюркомовних народів). Перекази пов'язують назву селища з сучасним значенням слова *бариш*, при цьому уточнюючи, що в селищі жили чоботарі, вони дуже добре заробляли, чоботарство приносило їм прибутки — великі *бариші*. Була спроба пов'язати Баришівку зі згадуваним у літописі поселенням *Баруч*, але сучасні дослідники вважають таке пов'язання непереконливим, безпідставним. А може, Баришівка була колись *Барашівкою*? Тоді згодилося б таке пояснення: у давнину існувало слово *бараш*, яке було назвою дуже своєрідної професії — майстра з виготовлення шатрів для князівських походів. Так звалися і ті, хто возив за князем ці шатра і встановлював їх. Але селище зветься *Баришівкою*, то нехай і залишається при своїх *баришах*.

❊ Селище **МЕ́НА** (Чернігівська обл.) стоїть на річці, яку теж звуть *Мена*. Вважається, що річка стала

називатися так за те, що змінювала своє русло. Чому ж вона *Мена*, а не *Міна* (від "*міняти*")? Тому, що в північних говірках нашої мови старе ѣ переходило не в *і*, а в *е* (була *Мѣна*, мало бути *Міна*, залишилось *Мена*). Назву міста, яке вперше згадується в Іпатіївському літописі 1066 р., пояснюють трохи інакше. У княжі часи в сутичках і усобицях брали полонених; брали в полон і кочівники-нападники. А поселення Мена було тоді значним торговельним містом, куди з'їжджалися різні люди здалеку. Саме тут і *міняли* полонених. Це лише один переказ. За іншим, полонених міняли на річці, тому саме так її й назвали, а вже за назвою річки — селище. А ще слово *мена* — *обмін* — могло стосуватися обміну товарів при торгівлі.

❊ Місто **КРАМАТО́РСЬК** (Донецька обл.) лежить на річці *Казенний Торець* (назву річки виводять від племені *торків* — вона раніше звалася *Тор*). Історію міста розповідають так: 1767 р. граф Ф. П. Таранов одержав дарчий наділ від царської родини — 10 тисяч десятин землі. На ній він оселив своїх кріпаків і назвав це поселення Петрівкою. Після того, як була прокладена Курсько-Харківсько-Азовська залізниця, одну зі станцій побудували поблизу Казенного Торця, на тому місці, де колись був торг; він звався *Крам на Торі* або *Крам Торський*. Слово *крам* — давнє запозичення з німецької мови (мабуть, через польську), означає "товар"; *Тор* — давня назва річки. У 1868 р. навколо станції виникло селище, з якого поступово виросло місто. У 1934 р. тут збудували "завод заводів", який став виготовляти устаткування для важкої індустрії. Це одне з пояснень назви. Є й інші: від вислову *крамові торги*, які велися між чумаками і місцевими людьми; від французького *crematorie* — "велика піч" (це, мабуть, було сказано дослідником жартома). Є й серйозна думка: перша частина назви — від слова *крома* — "край", "рубіж" (тут проходив південний рубіж Російської держави).

❊ Місто **КУ́П'ЯНСЬК** (Харківська обл.) розташоване на річці Оскол, засноване 1655 р. Воно здавна було важливим торговельним осередком — завдяки своєму вдалому розміщенню. Назва його кілька разів змінювалась, та не відходила від слова *купівля*: Купецький, Купчинка, Купенка, Куп'янка, Куп'янськ. Вважається, що за поселенням закріпилася назва, що походить від річки *Куп'янки*.

❊ Селище **ТОРГО́ВИЦЯ** (Рівненська обл.), село **ТОРГО́ВИЦЯ** (Івано-Франківська обл.) мають назву, утворену від давнього, ще праслов'янського слова *торг* — "місце, де відбувається купівля та продаж", "сам процес", "товар". Місце звалося по-різному: *торг, торговиця, торжок* ("Ой на *торжку*, на базарі жінки чоловіків продавали..." — співається в одній жартівливій пісні).

❊ Села **ЧУМА́К-ЗИМА́**, **ВЕСЕ́ЛІ ЧУМАКИ́**, **ЧУМА́ЦЬКА КРИНИ́ЦЯ** та інші зі словом *чумак* з'явилися там, де пролягали маршрути у Крим, на Дон, в Одесу. У цих селах багато людей жило з чумакування. Це дуже давній промисел — торгівля. Наші люди торгували з греками на березі Чорного моря, пізніше з турками, з усіма сусідами. Ось як в оцій колядці:

*З **Литвоньки** їде, коники веде,*
*З **України** їде, зброївку несе,*
*З **Волощини** їде, волики жене...*

Возили у Крим, на Дон та до Азова збіжжя, сало, шкури, мед, віск, продавали там, а звідтіля набирали риби, солі, вина, тканин для одягу, намиста і продавали в Україні. Торговців цих називали чумаками, бо вони часом заносили в Україну чуму. Їздили вони валками, кожна з яких мала отамана; рушали в дорогу навесні, а восени поверталися назад. Усього траплялося в дорозі, а потім оспівувалося в сумних і веселих піснях:

У Києві на риночку
*Та пив **чумак** горілочку:*
Пропив воли, пропив вози,
Пропив ярма ще й занози —
Все чумацькеє добро.

А далі було так:

...Ще раз у Крим ісхожу;
Повні вози солі,
Повні мажі риби
Ще додому привезу...

Або так:

Ревнули воли,
Степом ідучи,
Поховали чумаченька,
Із Криму йдучи.

Зустрінеться вам село **ЧУМАКИ** — згадайте цих відчайдушних і хоробрих, а водночас спокійно-витривалих чоловіків у просмоленій одежі, під дощем і вітром, у погоду й негоду...

Одне слово — *чумаки...*

БУДІВНИЦТВО. ЖИТЛО

У назвах поселень можна віднайти відгомін далекої старовини: найменування будівель, яких сьогодні немає; старі забуті назви їх; вибір місця поселень і назви цих місць. Є серед них і назви, залишені нам іншими народами.

❈ Селище **ПІДГОРО́ДНЕ** (Дніпропетровська обл.) починалося колись із козацьких зимівників. Кілька таких хуторців 1778 р. об'єднали у слободу *Підгородну*. Чому саме так її назвали? Бо поблизу був губернський центр — *город* Катеринослав (тепер Дніпропетровськ). Перші писемні відомості про селище належать до початку XII ст.

❈ Селище **ПІДГОРО́ДНА** (Миколаївська обл.) засноване наприкінці XIX ст. під час прокладання залізниці. Неподалік було три великих поселення *Ольвіополь*, *Голтва*, *Богопіль*, які пізніше були об'єднані у місто *Первомайськ* (це було 1919 р.). Під цим *городом* (містом) і була Підгородна.

❈ Селище **ЗАВА́ЛЛЯ** (Кіровоградська обл.) вперше згадується 1462 р. Про походження назви є дві думки. Одна така: назва походить від слова *вал* — "оборонне земляне укріплення", проте залишків цих валів під час розкопок не знайдено. Друга думка: неподалік від селища є великі *провали* землі. Це й могло послужити причиною виникнення назви поселення.

❈ Село **ПІДВА́РКИ** (Київська обл.). Цікава назва у села, правда? Не знаєш, з якого боку до неї підступитися. Що записано в документах? Знаходимо: 1707 р. — "*на пудворкахъ*"; 1728 р. — "*подварки* Велико-Замостянские". Як бачимо, варіантів багато: *Пудварки, Подварки, Подворки.* У словнику Бориса Грінченка дається такий переклад цього слова: "фольварк, ферма, миза". Уже й синоніми є, а назва як була непрозорою, так і залишилася.

Спробуємо підійти до цього слова з іншого боку. Корінь його — *вор*. Сьогодні такого слова в нашій мові нема, але було колись. *Вор* (або *вора*) означало "огорожа, тин, перепона; обгороджене або обкопане місце". Це міг бути міський вал, стіна, а все те, що під ним, зва-

лося *Під-ворки*. Значить, *Підворки*, *Підварки*, *Подворки* (залежно від місцевої вимови) — це хутори чи маєтки під міськими мурами, біля міських стін (трапився ж нам такий запис: "*подварки* Велико-Замостянские", де названо, під якими *мурами-ворами* були ці *подварки*).

Якщо зустрінеться вам село з назвою **Преорка** чи **Пріорка**, то ви одразу здогадаєтесь, що корінь тут — наш старий знайомий -(*в*)*ор*-, тільки префікс інший — не *під*-, а *при*-, але близький за змістом. *При*-(*в*)*ор-ка* — "при огорожі, при міському мурові".

❈ Села **ЗГАР**, **ЗГА́РСЬКИЙ**, **ЗГА́РСЬКА ТИМОФІЇВКА** (Волинь) та інші, уже частково перейменовані, датуються переважно XIX ст. Назви їхні пов'язуються зі спаленими лісами (люди будувалися на *згарищі* після пожежі, яке виникло не спеціально, щоб вивільнити землю, а випадково).

❈ Селище **ЗЕМЛЯ́НКИ** (Донецька обл.) — у минулому хутір, заснований вихідцями з Правобережної України у XVII ст. На хуторі замість хат були *землянки*: в таких *землянках* колись жили козаки взимку (тому вони й звалися *зимівниками*), а пізніше — селяни-втікачі. Землянки були заховані від лихого ока чужинця в бур'янах та чагарниках.

❈ Селище **ПОГРЕБИ́ЩЕ** (Вінницька обл.) колись, дуже давно, звалося Ракитною. Перейменоване було після зруйнування монголо-татарами під час навали. На місці колишнього села довго чорніли руїни, аж поки люди, що залишилися живими після навали, повернулися. А далі — про *погреби*. Одні перекази твердять, що в *погребах* спаленого села люди ховалися від чужинців. В інших говориться, що вже після навали люди, які повернулися на руїни села, почали будувати землянки, що тоді звалися *погреби*. Звідси начебто й назва селища. Час заснування його невідомий, в документах воно вперше згадується 1570 р.

❈ Селище **ГЛИНЯ́НИ** — одне з найдавніших поселень на Львівщині. В документах уперше засвідчене 1379 р. За народним переказом, назва походить від слова *глина*: начебто тут хати чомусь будували з глини, а не з дерева, хоч навколо був ліс.

❈ Село **ЛА́ЗНІ** (Полтавщина) дістало свою назву від *лазити*, але саме слово *лазня* стоїть в одному ряду з літописними *мовня, мовниця, баня, умивальня*. Звідкіля *мовня, мовниця* — зрозуміло, від *митися*. Звідки *баня*? З народної латини. Звідкіля *умивальня* — з того ж слова

митися. А *лазня*? (І досі дехто обурюється, читаючи назву *лазня* — а даремно обурюється.) У давнину наші предки милися в низеньких хатинах з маленьким отвором, через який у цю хатину можна було лише влазити. Зате як же там було гаряче і парко! Правда, *лазнями* звали ще ями для зберігання збіжжя в землі (в них теж був малий отвір для входу).

❊ Село **СТЕ́БНИК** (Буковина) має назву, утворену від слова *стебло* (теж матеріал для будівлі). У місцевій говірці слово *стебник* означає "господарське приміщення, в якому переховують узимку вулики з бджолами".

❊ Село **ТАХТАУ́ЛІВ (ТАХТАУ́ЛИ)** на Полтавщині відоме з першої половини XVII ст. Якщо первинною формою назви вважати *Тахтаули*, то вона, ця назва, перекладається як "дерев'яні селища" (турецьке *тахта* — "дошка"; в тюркських мовах *авул, аул* — "селище"). Це вже виразне свідчення впливу тюркських мов на місцеву топоніміку. Було на Полтавщині й село **Тахтайка**, тільки цю назву пов'язували не з "будівлею з дощок", а з діяльністю хана *Тахтамиша* (XIV—XV ст.).

❊ Місто **КІЛІЯ́** (Одеська обл.) вперше згадується в історичних документах кінця VII ст. до н. е. як грецька колонія Лікостомон (у перекладі — "Вовча паща"). У X ст., під час походу князя Ігоря на Візантію, на правому березі гирла Дунаю було збудоване селище Києвець. Тут був низький берег, і місто часто затоплювалося водою; тому його перенесли на лівий берег. Про сучасну назву міста існують і легенди, і досить переконливі гіпотези вчених. За легендою, Александр Македонський, здобувши в 334 р. до н. е. перемогу над фракійцями, звелів на одному з островів у гирлі Дунаю збудувати храм на честь героя грецьких міфів *Ахілла*. Назву міста спочатку вимовляли як *Акіллія*, а пізніше — як *Кілія*. Як же походження назви міста пояснюють учені? Етимолог М. Фасмер пов'язує цю назву з румунським словом *chilie*, що означає "келія, житло пустельника". Інший мовознавець, В. Никонов, виводить її з турецького слова *killi*, що означає "глинистий" (будівля з глини?). Чи не таку — глинисту — бачив *Кілію* козак Голота:

То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає,
На город ***Кілію*** *поглядає...*

Дума про козака Голоту

ПОРТИ

❊ Місто **БЕРДЯ́НСЬК** (Запорізька обл.) — порт на Азовському морі. Засноване воно 1827 р. За час існування кілька разів змінювало свою назву в такій послідовності: Кутур-Огли, Новоногайськ, Бердянськ (1842 р.), Осипенко (з 1939 р. до 1958 р.), Бердянськ (з 1958 р. і донині). Назву Осипенко місту надали на честь Героя Радянського Союзу Поліни *Осипенко*, яка народилася в Бердянському районі. Назву Бердянськ місто дістало від назви річки і коси (з цим коренем є річка *Берда*, річки *Куца Бердянка* і *Велика Бердянка*, а також *Бердянська затока* Азовського моря). Корінь *берд* виводять із тюркського *берди*, що означає нібито "даний богом", а за іншою версією — "річка, що тече між скелястими берегами". Дуже давнє українське слово *бердо*, наявне в багатьох слов'ян, означає "скеля", "горб"; "провалля", "прірва" (Підкарпаття).

❊ Місто **ГЕНІ́ЧЕСЬК** (Херсонська обл.), порт на Азовському морі, було закладено 1784 р. Місця ці славилися видобуванням кухонної солі — продукту цінного і пошукуваного. Нею торгували і морським, і сухопутним шляхом. Спочатку поселення звалося Єнічі (від татарського *дженіче* — "тонкий"), пізніше — Усть-Азовськ. Та все ж перемогла і закріпилася стара назва, дещо змінена під впливом мови оточення: на початку слова з'явився приголосний (*Єнічі* — *Генічі*), в кінці слова з'явився суфікс *-ськ*, наявний у багатьох назвах поселень; тільки в корені слова причаїлося давнє татарське *дженіче* і бринить ледь чутно, обзиваючись до нас з-поза двох століть.

❊ Місто **ЄВПАТО́РІЯ** (Крим) відоме з кінця XV ст. під назвою Гьозльов. Росія здобула це місто після закінчення війни 1783 р. Переробивши стару назву Гьозльов на схожу, але російську Козлов, нова володарка міста офіційно назвала його Євпаторією. Історія цієї назви сягає дуже давніх часів. У VI—V ст. до н. е. тут було грецьке місто Керкінітида. В кінці II ст. до н. е. його захопили війська боспорського царя Митридата VI *Євпатора*. На чолі війська був полководець Діофант. Він і назвав завойоване місто іменем свого царя (*Євпатор* або *Євпаторид*, у перекладі з грецької мови — це "той, що походить від шляхетного батька", "благородний"). Усе було б добре — місту повернули його історичну назву, — якби не одна деталь,

яка, на жаль, досить часто повторювалася (пригадайте Овідіополь, Одесу та ін.). Виявилося, що давня *Євпаторія* була там, де зараз Інкерман. А от перехідна назва *Козлов* збереглася в поезії: Адам Міцкевич один зі своїх "Кримських сонетів" назвав "Вид гір зі степів *Козлова*", та ще в думах наших можна його, цей Козлов, зустріти:

Од пристані галеру далеко одпускали,
До города ***Козлова****... поспішали...*

Це тут, під *Гьозльовом-Євпаторією,* гетьман Самійло Кішка очолив повстання невільників і разом з ними повернувся в Україну, "на ясні зорі, на тихі води, у край веселий" з тяжкої неволі.

❊ Місто **ІЗМАЇЛ** (Одеська обл.) стоїть на місці грецької колонії Антиофілас (IV—V ст.). У XIV ст. це було слов'янське поселення Сміл (дехто вважає, що місто було засноване молдаванами і звалося у них Сініл, проте документи свідчать, що Сінілом називали його генуезькі купці). У XVI ст. Сміл захопили турки; вони назвали його співзвучним турецьким словом Ішмаел, що означає "почуй, Боже" (*Ішмаел* — це давнє єврейське чоловіче ім'я грецького походження). Деякі дослідники припускають походження назви міста від імені турецького полководця *Ізмаїл-бея.* Можливо, що правда про походження назви міста лежить десь посередині: був Сміл, зрозуміла назва для слов'ян (*Сміл* — сміливий) і зовсім непрозора для інших народів. До цієї назви доклали рук і молдавани, і турки, і заїжджі з далеких країн купці, щоб зрештою зробити з нього звичний для всіх Ізмаїл, адже біблійні імена є в усіх народів.

❊ Селище **ІЛЛІЧІ́ВСЬК** (Одеська обл.) — порт на Чорному морі. Побудоване воно в 1950 р., розташоване поблизу Одеси, назване на честь В. І. Леніна, якого називали часто *Іллічем.*

❊ Селище **ЛИМА́Н** (Харківська обл.) засноване у 80-х роках XVII ст. Дивна назва, чи ж не так? Харківщина — і раптом *лиман.* Слово *лиман* запозичене з тюркських мов; турецьке *liman* означає "порт", "гавань"; *limanlik* — "спокійне, захищене місце, спокій, тиша". У турецьку мову слово потрапило з грецької, де *limen* означає у прямому значенні "гавань", "пристань", а в переносному — "притулок", "захист". Добре, але про яку

гавань можна говорити, коли йдеться про Харківщину? Виявляється, слово *лиман* ще позначає "велике глибоководне озеро, вільне від очерету". Саме такі озера — Лиман і Сухий Лиман — дали назву селищу. Цю назву має багато сіл і озер в Україні.

❈ Місто **МАРІУ́ПОЛЬ** — порт на Азовському морі. У XVIII ст. тут була козацька фортеця Кальміуської паланки (*паланка* — адміністративно-територіальна одиниця в Новій Січі, яка існувала з 1734 р. до 1775 р.). Пізніше її зруйнували і на цьому місці 1775 р. побудували місто Павловськ. Царський уряд у 1779—1780 рр. переселив сюди з Криму частину греків, які зазнали турецького переслідування. Греки називали місто Маріу, Маріама, Маріампіль (за назвою одного з районів у Бахчисараї) — тобто "місто Марії". З 1780 р. місто почали офіційно називати Маріуполь. Перейменовано його на Жданов у 1948 р. Підстава для перейменування: партійний діяч радянських часів А. Жданов тут народився і провів дитячі роки. Зараз місту повернуто назву **Маріуполь**.

А тепер подивимось, скільки ж разів місто міняло назву: козацька фортеця Домаха (так називають старе річище, а рибалки — ще й близьке до дому місце, де ловиться риба), Павловськ, Маріамполь, Маріуполь, Жданов, Маріуполь...

❈ Місто **ОДЕ́СА** (обласний центр), як і майже всі причорноморські міста, має довгу, складну й заплутану історію. Ще за кілька століть до нашої ери тут були грецькі пристані; пізніше — слов'янське поселення; 1396 р. Литва розгромила татарське військо і забрала ці території під своє володіння. Але ще перед цим один з татарських воєначальників, Бек-Хаджі, на місці сучасної Одеси звів укріплення і назвав його Хаджибей. Під цією назвою укріплення й селище біля нього проіснувало до 1795 р. До Росії це укріплення відійшло 1791 р. за Яським мирним договором, а з 1794 р. під керівництвом фельдмаршала О. Суворова та адмірала Й. Дерібаса біля фортеці почалося будівництво майбутнього міста і порту. Нову назву — Одеса — місто дістало 1795 р. При пошуках назви для нового міста знову здобула перемогу мода на грецькі назви, яка панувала при Катерині II. Підставою для нової назви було помилкове твердження, нібито в цих місцях колись існувала стародавня грецька колонія *Одес* чи

Одессос. Пізніше виявилося, що колонія була не тут, а на території Болгарії, біля міста Варна. Слово *одессос* тлумачать як "великий торговельний шлях". В Одесі народилося ціле сузір'я видатних людей: поети А. Ахматова і Е. Багрицький, прозаїки В. Катаєв, І. Ільф і Є. Петров, скрипаль Д. Ойстрах, актор Л. Утьосов, лікар М. Стражеско, маршал Р. Малиновський та багато інших.

❊ Місто **СЕВАСТО́ПОЛЬ** (Крим) виникло на місці невеликого татарського селища Ахтіар ("Біла скеля"). У VI ст. тут була грецька колонія Херсонес, яку в Київській Русі звали Корсунь. На цьому давно обжитому різними народами теплому узбережжі Чорного моря 1783 р. було збудовано фортецю і порт. У наступному році новозбудоване укріплення назвали Севастополь (від грецького *себастос* — "величний, царський", *поліс* — "місто" (назву цю дав містові Г. Потьомкін). В античну епоху існувало аж шість міст з такою назвою (одно з них було на місці сучасного Сухумі).

❊ Селище **СІМЕЇЗ** (Крим) виникло ще тоді, коли тут були кіммерійські племена таврів; пізніше тут оселилися греки. Так з'явилося портове селище Сімеогез. Дехто вважає, що ця назва походить від грецького слова *сімеос* — "знак", "прикмета": обриси скель були добрими орієнтирами для мореплавців. Гадають, що на скелі, яка виступає в море, був якийсь маяк.

❊ Місто **СКАДО́ВСЬК** (Херсонська обл.) засноване під час будівництва порту 1894 р. на місці рибальського селища Али-Ачок ("Тиха пристань"). Навколишні землі належали генералові *Б. Скадовському.* Від цього прізвища й було утворено назву міста. Пам'ятаєте, у вірші Лесі Українки "Напис в руїні" є такі слова:

Умер давно той цар з лицем тирана,
Зоставсь по ньому круг і збитий напис.

Скільком поміщикам хотілося увічнити своє прізвище у назві станції, порту, селища!.. А чим усе це закінчилося? І "напис не збитий", а хто їх або про них згадує? Одного прізвища для історії замало, потрібні ще й добрі вчинки — їх пам'ятають.

❊ Місто **ФЕОДО́СІЯ** (Крим) відоме з VI ст. до н. е. Його заснували грецькі колоністи з міста Мілет. У XIII ст. тут було поселення скіфів і таврів, і звалося

воно Арданда чи Ардабда — "Місто семи богів". За часів панування генуезців та турків (XIV–XV ст.) місто звалося Кафа (або Кучук-Стамбул). *Кафа* перекладається як "гірський кряж". Це та горезвісна *Кафа* — невільничий ринок, де продавали бранців з України та інших земель і про яку стільки згадок у наших думах і піснях:

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що в тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного
у вічі собі не видають.

У 1783 р. місто перейшло до Росії і повернуло собі стару античну назву Феодосія ("Богом дана").

❊ Місто **ХЕРСО́Н** (обласний центр) порівняно нове, але назва у нього стара — давньогрецька. Довга й виснажлива війна Росії з Туреччиною закінчилася Кучук-Кайнарджійським миром, підписаним 1774 р. Для зміцнення своїх південних кордонів Росія почала будувати фортеці й міста. Першим був Херсон, а далі — Севастополь, Миколаїв, Одеса.

Херсон був заснований князем Г. Потьомкіним у 1778 р. не на безлюдному, необжитому місці: тут і раніше було російське укріплення, яке звалося Олександровський Шанець (Олександр-Шанц). Керував будівництвом міста Іван Абрамович Ганнібал (дядько матері О. Пушкіна), головний командир фортеці, учасник багатьох морських походів і боїв. Разом з містом виростали корабельні верфі, де будувалися перші кораблі Чорноморського флоту.

Назвали місто за тодішньою модою на давньогрецькі найменування — **Херсон** від **Херсонес** (так називали давньогрецьке і візантійське місто-колонію). Херсонес Таврійський заснували в V ст. до н. е. на Гераклійському півострові (ми б сказали — в Криму) біля сучасного Севастополя. Слово *херсонес* — це давньогрецьке діалектне слово, яке означає "півострів". Старослов'янською мовою місто звалося *Херъсонъ* (саме цю форму слова було використано при називанні новозбудованого міста). А ось що сказав про це місто поет М. Рильський:

...Степів широчина бездонна,
Що, як зелений океан,
Тече круг білого Херсона...

Так міг побачити місто й околиці орел з високості і поет.

❊ Місто **ЯЛТА** (Крим) вперше згадується 1169 р. як рибацьке поселення Джаліта. Греки називали його Яліта — "берегова", "прибережна" (від грецького слова *ялос* — "берег"). Уявіть собі знесилених важким плаванням, виснажених негодами грецьких мандрівників, які нарешті побачили берег, ступили на тверду землю, а не на хитку палубу, зітхнули полегшено і сказали "ялос". Звідси засноване ними поселення дістало назву *Яліта, Ялта.*

ВІЙСЬКО. ЗБРОЯ

Згадуючи про літописи, поети й письменники кажуть, що на їхніх сторінках палахкотять пожежі, дзвенять мечі, плачуть безпорадні жінки, мчать коні, волочачи за собою мертвих вершників... І так мало в цих літописах сторінок, де б розповідалося про мирні, спокійні дні, про радісні свята, про будови... Усе це правда. Своєрідним літописом життя нашого народу є й назви його поселень. А от у цих назвах слідів воєн, грабунків, нашесть небагато; залишились у назвах сліди боротьби за волю, відгомони захисту рідної землі.

❊ Села **КОЗА́ЧЕ** (Полтавщина, Луганщина, Запоріжжя), **КОЗА́ЧА** (Сумщина), **КОЗА́ЧА ЛОПА́НЬ** (Харківщина), **КОЗА́ЧА ХОМІ́ВКА** (Чернігівщина), **КОЗА́ЧИЙ** (Київщина, Одещина), а ще **КОЗА́ЧИЙ ГАЙ**, **КОЗА́ЧІ**, **КОЗА́ЧІ МАЙДА́НИ**, **КОЗА́ЧИНЕ**, **КОЗА́ЦЬКЕ**, **КОЗАКИ́**, **КОЗАКІ́ВКА**, **КОЗАКО́ВЕ** та ін. Села з такими або схожими назвами розкидані по всій Україні, від кордону з Польщею до Сіверського Дінця та Азовського моря, від Десни до Дніпра. Засновували їх козаки. Слово *козак* — це давнє запозичення з тюркських мов, яке означало "вільна, незалежна людина; шукач пригод; бродяга". У нас у XV—XVIII ст. *козак* — це вільна людина з кріпаків або міської бідноти, що втекла на південні землі України і брала участь у визвольній боротьбі проти татарсько-турецьких загарбників і польської шляхти.

А ще про козацтво нагадують назви сіл **Січ**, **Паланка**, місто **Запоріжжя**. Наштовхнеться людина на таку

назву і — замайоріли козацькі шапки, зацокотіли підковами коні... "Військо йде, короговки мають, попереду музиченьки грають..." Живе козацтво в думах, піснях, високих могилах, живе і в назвах.

❊ Місто **РУБІ́ЖНЕ** (Луганська обл.) у XVI ст. було однією з застав запорізьких козаків. На цьому *рубежі* пізніше розбудувалося село Рубіжне. З появою у 1895 р. залізниці Куп'янськ—Лисичанськ таку назву дістала станція, а згодом і місто. Слово *рубіж* — латинське, означає воно "край", "грань" (тут ішлося про межу між українськими землями і землями, що були захоплені кримськими татарами).

❊ Є ще село **РУБІ́ЖНЕ** (Харківська обл.), засноване 1652 р. одночасно з сусіднім Салтовом. Між цими селами був насипаний великий земляний вал — *рубіж* — між приватними володіннями. Середній рід обох назв — і міста, і села — є свідченням того, що спочатку це були села. Багато залізничних станцій мали назву сусіднього села. Пригадуєте у В. Сосюри:

Рубіжне... знову путь... Володіне... Кабанне...
Нарешті Сватове, і крикнув потяг: "Стій!".

❊ Місто **СТОРОЖИ́НЕЦЬ** (Чернівецька обл.) вперше згадується 1448 р. Назва — від слова *сторожа* (краєзнавці вважають, що тут містився форпост Шипинської землі). Слово *сторожинець* означало "вартовий", а ще "мешканець сторожового поселення".

❊ Селище **НОВІ́ СТРІ́ЛИЩА** (Львівська обл.) раніше звалося Стрільчичі, а це слово було утворене від слів *стріла, стрільчий, стрільцювати.* Історію назви розповідають так: начебто тут часто траплялися пограбування. І щоб оберегти від цього людей селища, було створено спеціальні *стрільчі загони.* Пізніше назва скоротилася: зі *Стрільчичів* стали *Стрілища.*

❊ Селище **ЗАЛО́ЖЦІ** (Тернопільська обл.) засноване на початку XVI ст. як фортеця. Дехто виводить назву селища від слова *залога* — "стоянка воїнів", "постій", "гарнізон". Є й інша думка: *за-лога* — це "за лозами" (місцевість дає підстави так думати).

❊ Місто **КА́ЛУШ** (Івано-Франківська обл.) у писемних джерелах уперше згадується 1241 р. Назва його походить від татарського *калиш* — "табір", "стоянка". Оскільки поселення дуже давнє, дехто вважає, що його назва могла бути утворена від спільної для всіх слов'ян основи *кал* — у значенні "чорний", "брудний", "болотний".

Що об'єднує назви *Таганрозька затока* на Азовському морі, **Таганрог**, **Таганча**? Слово *таган* у тюркських мовах — "залізна підставка для казана". На *таган* ставили казан зі смолою, вночі смолу запалювали — це й був найпростіший маяк для мореплавців.

❊ Села **МАЯ́К** (Дніпропетровська, Запорізька, Луганська, Харківська, Донецька обл.), **МАЯКИ́** (Дніпропетровська, Одеська обл.), **МАЯК-ОЖО́РСЬКИЙ** (Миколаївська обл.), **МАЯ́ЧКА** (Полтавська, Харківська, Херсонська обл.). Подивіться: усі ці *Маяки* в степу, далеко від моря. Навіщо вони тут? Ці маяки трохи інші, ніж знайомі вам, і завдання їх було іншим. Та й самі *маяки* мали дивну форму: це могли бути спеціально нагорнуті купи землі через кожні 100 — 200 метрів (завдання такого *маяка* — спровадити подорожнього на шлях, щоб не заблудив серед бурану). *Маяками* називали також кургани або спеціальні пристрої на них, які ставилися козаками (і турками) для сигналізації. Слово *маяк* утворене від *маяти* — "хитати", "махати". Найчастіше козацькі маяки — це будки на стовпах, поставлені на курганах (природних чи насипних), у будках стояли напоготові високі тички, обвиті соломою. Це, власне, і були *маяки*: ці тички під час тривоги запалювали і розмахували ними, доки їх не побачила подальша сторожа і не запалила свого *маяка*. Так передавалася звістка про наближення ворога.

❊ Селище **КОМПАНІ́ЇВКА** (Кіровоградська обл.) дістало назву від так званих *компанійських полків*. Це наймані (їх звали "охотницькі") війська, створені гетьманською адміністрацією в 70-х роках XVII ст. Селище заснували в середині XVIII ст. колишні козаки-компаніївці (козаки легкокінного гетьманського полку). Від цього і назва селища. За іншим переказом, першими поселенцями були втікачі від панської неволі. Люди втікали не поодинці, а *компаніями*, от як у пісні тих часів:

Лягай, пане, лягай спати
Та нічого не думай!
Збираймося, славні хлопці,
Та махнемо за Дунай!

Кажуть, що назва селища могла утворитися і від такої *компанії* (латинське слово, означає "спільнота", "товариство").

❊ Село **ЛІВЕНЦІ** (Чернівецька обл.) має назву, про походження якої здогадатися важко. Судячи з суфікса *-енц(і)*, це могло бути колись прізвище чиїхось нащадків у формі множини (*Лівенець — Лівенці*). Та виявляється, що це назва досить віддаленої від нас країни, і пройшла вона по дорозі до нас через декілька мов. Країна ця звалася *Левант* (територію, яка так звалася, ми позначаємо терміном Близький Схід). У турецькій мові словом *левент* називали військових матросів. Далі слово потрапило в молдавську мову, де *левент* означало "кавалерист-найманець". Село на Буковині спочатку звалося Левентці, бо тут стояли ці молдавські *левенти*. Потрапивши в українське мовне оточення, слово трохи змінило своє звучання і зовсім утратило зв'язок з *Левантом*, від назви якого все ж походить.

❊ Селище **ЄСАУ́ЛІВКА** (Луганська обл.) засноване 1777 р. селянами-втікачами. Назва утворена від слова *осаул* — "офіцерський чин у козачих військах". Слово це запозичене з турецької мови, в якій *jasaul* — "розпорядник", "виконавець повелінь". Хто ж тут мався на увазі? Одні перекази розповідають про *царського осаула*, який одержав ці землі за військову службу, а селян-втікачів, які тут оселилися, оголосив своїми кріпаками. Інші перекази пов'язують назву селища з прізвищем поміщика *Єсаулова*.

❊ Селище **КАПІТА́НІВКА** (Кіровоградська обл.) вперше згадується 1774 р. Перекази пропонують двох капітанів на роль засновника селища: російського капітана, який потрапив за щось у немилість, утік із царського війська і поселився тут зі своєю родиною. Ще один капітан, з польського війська, який тут разом зі своїм загоном ніс охоронну службу. Слово *капітан* запозичене, вважають, з італійської мови, а туди потрапило з латини, де воно означало "начальник військової частини, загону". Сьогодні це слово можна зустріти в багатьох європейських мовах.

❊ Селище **РОТМІ́СТРІВКА** (Черкаська обл.) дістало назву від першого поселенця — *ротмістра* Омецинського. *Ротмістр* — офіцерський чин у кавалерії (слово запозичене з німецької мови, де означало "капрал" або "керівник", "ватажок").

ЦЕРКВА. СТАРІ Й НОВІ ВІРУВАННЯ І СВЯТА

Поселень, назва яких пов'язана з церквою, було в нас значно більше, ніж є тепер. Переважну більшість їх після революції було перейменовано. Збереглися лише ті з них, які не викликали аж надто виразних асоціацій. Чи не найяскравішим прикладом тут може бути назва **Білої Церкви**: вона тлумачиться як топографічний знак, а не як синонім до "храм", "будівля, де відбувається християнське богослужіння". Частина таких назв була скорочена і спрощена до невпізнання — ці назви збереглися.

❈ Місто **БІ́ЛА ЦЕ́РКВА** (Київська обл.) під такою назвою відоме з XIV–XV ст. Проте поселення й укріплення ("город") існували тут значно раніше. У 1032 р. Ярослав Мудрий збудував тут фортецю Юр'їв, назвавши її своїм християнським іменем (*Юрій* або *Георгій*). Тому в літописах місто називають Юр'їв, Юрев, Гюргев, Георгев. Востаннє під цим іменем його згадують у документах кінця XIV ст. Далі про нього згадок нема. Чому? Місто було прикордонним, далі за ним — Дике Поле. Спочатку Юр'їв спалили половці. Відбудували його 1103 р., проте й цього разу воно було дерев'яним. Потім його спалили і зруйнували монголо-татари, зрівнявши з землею. І лише на Замковій горі збереглися руїни єпископської церкви, збудованої ще Ярославом Мудрим 1050 р. У народі цю церкву називали *білою*, бо вона була збудована чи то з білого каменю, а чи то з нетесаної берези (може, була просто побілена). Руїни церкви були начебто помітні здалеку, служили для піших і кінних орієнтиром. Так і закріпилася за цим місцем назва *Біла Церква*. За іншим переказом, на місці зруйнованого Юр'їва в XIII ст. збудували невелику церкву з *білої нетесаної берези*. Для чумаків вона була орієнтиром, називали її у своїх розмовах Білою Церквою. Пізніше ця назва поширилася й на поселення, яке тут виникло. Ще одна легенда: у цій церкві було поховано козака на прізвище *Білий*, що загинув як герой у бою з ворогами.

Кілька століть Біла Церква не сходила зі сторінок історії України:

*Під **Білу Церкву** стягнуто полки.*
Палає Київ, знищено Триліси...

Л. Костенко

За дев'ять віків свого існування багато доброго і злого пережила Біла Церква: вітала Богдана Хмельницького, Северина Наливайка, була оборонною фортецею для Семена Палія; страждала від пожеж, грабунків і смертей, що їх приносили з собою війни, а ще раніше — напади з Дикого Поля. От і тікали люди, шукаючи спокійнішого притулку для себе та своїх дітей. Коли Біла Церква стала власністю графів Браницьких (1775 р.), то вони своїх кріпаків переселяли на землі, подаровані царським урядом у степах півдня України. Так з'явилися розкидані по всій Україні *Білоцерківки* та *Білоцерківці*.

Села: **Білоцерківка** (Житомирщина, Полтавщина, Херсонщина, Миколаївщина, Запоріжжя), **Білоцерківці** (Полтавщина, Чернігівщина), **Білоцерківців** (Сумщина) та ін. Частина сіл з такими назвами могла з'явитися від прізвищ перших поселенців (прізвища *Білоцерківець*, *Білоцерківський* були досить поширені). Проте переважна більшість таких назв поселень — це данина спогадам про рідне місто — *Білу Церкву*.

Багато назв селам України давалося в залежності від того, яке найменування діставала церква цього села при її освяченні. Часом такій назві передувала легенда, а іноді легенда створювалася тоді, коли назва вже була.

❊ Селище **БОГОРОДЧА́НИ** (Івано-Франківська обл.) вперше згадується в записах 1441 р. Засноване воно за часів Галицько-Волинського князівства. У легенді розповідається про князя Романа Мстиславича та його боярина Гремислава, про збудований на горі замок, про селище під горою і про те, чому селище назвали *Богородчанами*. Пішли, каже легенда, діти боярина Гремислава в ліс та й заблудилися там. А вивела їх з лісу *Богородиця* — мати Ісуса Христа, Пресвята Діва Марія. Є ще один переказ, пов'язаний з селищем, — не такий давній і схожий на правду (стосується він не назви, а подій, пов'язаних із селищем). 1744 р. на фортецю Богородчани напав загін опришків Олекси Довбуша. Вони спалили не селище, а документи з записами селянських боргів місцевій шляхті.

❊ Місто **БОГОДУ́ХІВ** (Харківщина) стоїть на місці укріплення Дяків Острог, яке вперше згадується 1571 р. як фортеця, зведена проти нападів кримських і ногайських татар. У 1668 р. фортеця згадується під назвою Богодухівська Гать. Сучасна назва вперше зустрічається у

царському указі від 21 червня 1672 р. Вона утворена від назви церкви "*Во ім'я Бога Духа Святого*" (це була перша в місті церква).

Назви **Троїцьке** (Луганщина), **Новотроїцьке** (Херсонщина), **Троїцько-Харцизьк** (Донеччина) мають у своєму складі слово "трійця", яке позначає Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого. Церкви, яким давали таке найменування, звалися *Троїцькими*; від них і поселення або називалося *Троїцьким*, або включало до складу своєї назви це слово.

❈ Селище **ТРО́ЇЦЬКЕ** на Луганщині засноване 1827—1830 рр. Спочатку воно звалося Кальнівка (від давнього, наявного у багатьох слов'ян слова *кальний* — "брудний", "болотяний", "чорний"; слово це в говірках уживається й сьогодні). Коли в селищі збудували церкву *Святої Трійці*, його назвали *Троїцьким*.

❈ Селище **НОВОТРО́ЇЦЬКЕ** (Херсонщина) заснували селяни-втікачі на місці колишнього аулу *Сарабулак* (перекладається як "Жовтий струмок"). Проте народний переказ пов'язує цю назву зі словом *сарибулат* — "гострий меч". Назва *Новотроїцьке* з'явилася тоді, коли в селі збудували церкву *Святої Трійці*.

❈ Селище **ТРО́ЇЦЬКО-ХАРЦИ́ЗЬК** (Донеччина) має, якщо вдуматись, досить дивну — навіть суперечливу — назву, хоч, на перший погляд, тут усе правильно: в селі церква *Святої Трійці* (звідси *Троїцьк*), неподалік залізнична станція *Харцизьк* (звідси друга назва — уточнювальна). А тепер подивіться, що було об'єднано в цій назві: *Святу Трійцю* (пригадайте прекрасні одухотворені обличчя Святої Трійці, намальовані А. Рубльовим) і *харцизів, харцизяк* (так звали розбійників з чумацьких шляхів). Насправді ж харцизами були селяни-втікачі, розшукувані панами кріпаки, які ховалися в яругах, долинах річок Дикого Поля і звідси нападали на панські обози та чумацькі валки. *Харцизькими* називали можновладці й поселення втікачів (слово *харциз* тюркського походження, означає "злодій", "підла, нечесна людина"). Ви запитаєте: "Як могло прижитися і закріпитися таке "протиприродне" найменування (українською мовою це "Свято-Розбійницьке селище")?" Саме тому й закріпилося, що походження і значення слова *харциз* мало хто знає, а слово Троїцьк скоріше пов'язується в уявленнях наших людей зі святом *Трійці* ("зелені святки", "клечальна неділля"), ніж зі словом *Трійця* (Бог-Отець, Бог-Син, Бог-Дух Святий).

❊ Місто **ВОЗНЕСЕ́НСЬК** (Миколаївщина) стоїть там, де в XV ст. була турецька фортеця Чичиклей (турецьке *чичикли* — "уквітчаний", "вишитий"). На початку XVIII ст. тут був козацький зимівник Соколи і Соколина переправа. 1789 р. зимівник Соколи став містом Вознесенськом. Назва міста — від свята *Вознесіння Господнього*.

❊ Селище **ПОКРО́ВСЬКЕ** (Дніпропетровська обл.) стоїть на місці колишнього козацького зимівника. У XVII ст. ця місцевість належала Запорізькій Січі. Першим поселенцем зимівника був відставний старшина Головко (1760 р.). Після зруйнування Січі сюди було переселено одну з рот Луганського пікінерського полку. Про нову назву — *Покровське* — існує такий переказ: неподалік від селища запорізькі козаки відбили у татар селян, яких гнали в полон. Трапилося це, кажуть, якраз на свято *Покрова Пресвятої Богородиці*. Звідси й назва. Селище залишило слід у творчості Т. Шевченка, І. Рєпіна, О. Довженка, які тут побували свого часу.

❊ Селище **ПЕТРІ́ВКА** (Луганщина) заснували в другій половині XVII ст. козаки з Дону і назвали його Караямник. За участь жителів у повстанні Кіндрата Булавіна поселення було спалене. Відбудоване 1771 р. поселення назвали Петропавлівкою — на честь церкви святих *апостолів Петра і Павла*. З 1923 р. селище зветься *Петрівкою*.

❊ Селище **ПЕТРОПА́ВЛІВКА** (Дніпропетровська обл.) на початку XVIII ст. було поселенням селян-утікачів. 1775 р. сюди було переведено першу роту розформованого Луганського пікінерського полку. Утворену таким чином військову слободу з церквою святих *апостолів Петра і Павла* назвали *Петропавлівкою*.

❊ Селище **УСПЕ́НКА** (Луганщина) виникло 1755 р. на березі річки Вільхівки. Заселяли його селяни-кріпаки, які тікали сюди з України та Росії. Назвали поселення Ольхова (за назвою річки). 1764 р. генерал-майор Шевич побудував тут *Успенський собор* (за зразком московського *Успенського собору*). Відтоді селище і зветься *Успенкою*. Назва походить від церковнослов'янського вислову "*успение Богородицы*" (смерть — як сон — Матері Божої Марії). Слово *успение* мало значення "засипання, сон; смерть; церковне свято".

❊ Селище **ОЛЕКСА́НДРІВКА** (Донеччина) засноване 1841 р. Назвали його Кремінна, бо неподалік була

Кремінна балка, в якій люди здавна добували кремінь. У 1903 р. тут збудували цегляну церкву й освятили іменем *Олександра Невського* — для історії — полководця, для церкви — святого. Відтоді й аж до 1917 р. поселення звалося Олександрівка-Кремінна. З часом назва скоротилася — друга частина її відпала.

❊ Місто **ОЛЕКСА́НДРІВСЬК** (Луганщина) засноване в другій половині XVIII ст. Раніше тут була слобода Лозна, яку після чуми 1718 р. люди залишили. І аж у 1858 р. цю місцевість почав заселяти князь Б. Куракін. Він наказав збудувати тут церкву на честь святого *Олександра Свірського*; тому нову слободу було названо Олександрівкою. 1961 р. вона стала містом *Олександрівськом.*

Деякі назви поселень можна було б назвати подвійними: одні перекази пов'язують їх з певними біблійними іменами, інші — з цілком конкретними особами.

❊ Селище **НОВОАРХА́НГЕЛЬСЬК** (Кіровоградська обл.) лежить біля броду через річку Синюху. Не дивно, що перша назва його була Синюхин Брід. Тут 1753 р. було засноване укріплення — *шанець Архангелгород.* Дехто вважає, що назва ця походить від Архангельського 17-го уланського драгунського полку, що стояв тут. Є й інше твердження: назву Новоархангельськ дано містові 1784 р. на честь православного свята *архангела* (*архістратига*) *Михаїла.*

❊ Селище **МАГДАЛИ́НІВКА** (Дніпропетровська обл.) на річці Чаплинці засноване наприкінці XVIII ст. переселенцями з Полтавщини. Вперше згадується 1783 р. Землі, на яких стоїть селище, Катерина II подарувала у 1790 р. дочці полтавського поміщика *Магденка.* Проте цілком можливо, що назва селища походить не від прізвища батька чи від імені дочки, а від імені біблійної *Марії Магдалини* (*Марії з Магдали*), яке лежить і в основі прізвища *Магденко.*

❊ Селище **ПАНТЕЛЕЙМО́НІВКА** (Донецька обл.), як засвідчували старожили, названо за ім'ям поміщика, якого звали *Пантелеймон.* Через його землі проходила залізниця, на його землі було збудовано станцію. Коли будівництво станції закінчили, поміщик поставив у залі ікону *святого Пантелеймона* — і станцію назвали Пантелеймонівка. Це був не перший і не останній поміщик серед тих, хто віддавав землю під залізницю, а за це вимагав

увічнити своє ім'я чи прізвище в назві станції. Але саме цей поміщик своєчасно пригадав, що цар Петро І новозбудоване місто назвав не *Петербург* ("Петрове місто"), а *Санкт-Петербург* ("місто святого Петра") і скористався ім'ям та іконою *святого Пантелеймона*. Селище навколо станції виникло у 1926 р.

Не лише церкви залишали свій слід у назвах поселень, а й монастирі, які мали, крім земель, угідь, ще й села і навіть невеликі міста у своєму володінні.

❈ Селище **МОНАСТИРИ́ЬСЬКА** (Тернопільська обл.) лежить неподалік від того місця, де на перехресті торговельних шляхів був монастир, біля якого поселялися люди і поступово потрапляли в залежність від монастиря, ставали *монастирськими*. У XIII ст. монастир було зруйновано, назва ж поселення залишилася.

❈ Селище **МОНАСТИРИ́ЩЕ** (Черкащина), на думку деяких дослідників, виникло на місці великого поселення, яке існувало тут ще до татарської навали. Тоді ж почали на наших землях засновуватись і монастирі. На місці такого *монастиря*, на його руїнах — *на монастирищі* — і відновилося поселення. На це вказує й форма назви, зокрема суфікс *-ищ(е)* (порівняйте з назвою Город*ище*).

Села **Чернецьке** (Чернігівщина), **Чернеччина** (Сумщина), **Черче** (Хмельниччина), **Багата Чернещина** (Харківщина) мають назви одного походження: у всіх основа *черн-* від *чернець*.

❈ Село **БАГА́ТА ЧЕРНЕ́ЩИНА** (Харківщина) стоїть на річці *Багатій*, яка впадає в Оріль. Звідси перша частина його назви. В записі 1760 р. згадується, що 1756 р. три *ченці* Полтавського монастиря заснували на річці Оріль хутір. Пізніше тут почали селитися втікачі й переселенці. Схожа історія назв і решти поселень, щойно названих тут.

❈ Село **ПОПІ́ВКА** (Полтавська, Дніпропетровська та інші області) свідчить своєю назвою про власника-священика якогось церковного приходу. Не дуже високої думки про Попівки були наші предки, бо казали: "У *Попівці* люди по копійці, а в Конотопі — по копі", хоча в Попівках бували і досить визначні, "дорогі" люди: поет М. Філянський (1873—1938) народився у полтавській Попівці, художник В. Корнієнко (1867—1909) — у Дніпропетровській.

А невже на нашій землі не залишилося слідів більш давніх вірувань, ще дохристиянських? Невже найстаріші поселення не зберегли в своїх назвах їхніх імен? Виявляється, дещо збереглося.

❊ Селище **ЛА́ДАН** (Чернігівщина) вперше згадується на початку XVII ст. Існує легенда, за якою ще до прийняття християнства в Київській державі на місці сучасного селища була божниця *Ладо* (його звали і *Ладо*, і *Лад*, і *Рад*) — бога сонця, а згодом бога добробуту, весілля, кохання (він згадується в нашій найстарішій пісні "А ми просо сіяли, сіяли, ой *дід-Ладо,* сіяли...").

Села **Ладинка** (Полтавщина, Чернігівщина), **Ладин** (Сумщина), **Ладинь** (Вінниччина), за переказами, виводять свої найменування від назв капищ (язичницьких храмів) богині *Лади*, яку ще називають давньослов'янською богинею шлюбу (проте, користуючись наявними науковими даними, довести це важко).

❊ Село **ЛА́ДИНКА** (Полтавська обл.) лежить на річці *Ладанка* (це права притока Удаю) — на місці, де колись був відомий з XVI ст. *Ладинський монастир*. Пов'язати прямо цю назву річки (а звідси і монастиря, і поселення) зі словом *Лада* важко. Назва річки була утворена, мабуть, від прикметника *ладин* і суфікса *-к(а)*, а це означає, що в основі назви — чиєсь прізвище (дослідники посилаються на запис 1616 р., де згадується *Єрема Лада*). Прізвище *Лада* могло утворитися не від імені богині, а від загальновживаного давньоруського слова *лада*, яке означало "(чийсь) чоловік". Як бачимо, шлях від імені язичницької богині Лади до назви річки і селища *Ладинка* був аж надто довгим і заплутаним: спочатку власне ім'я богині — Лада — стає загальним поняттям "дружина, чоловік" (пам'ятаєте у Т. Шевченка: "...на князя, *ладо* моє миле, ти ханові пускаєш стріли...", — каже Ярославна). Далі це слово використовується як власне ім'я, від імені — стає прізвищем (як прізвища Ярема, Хома), а вже від прізвища утворено назву і річки, і монастиря, і селища.

❊ Селище **ЛАДИ́ЖИН** (Вінниччина) вперше згадується 1362 р. Дослідники вважають, що ця назва відповідає давньому *лодяжин* і виводиться, як ми щойно говорили, від імені давньослов'янської богині шлюбу *Лади* (звідси *ладо* — пестлива назва чоловіка, дружини, дитини).

❊ Селище **БА́БИНЦІ** (Київщина), село **БА́БЧЕ** (Івано-Франківська обл.), село **БА́БШИН** (Хмельницька обл.) мають схожі назви. Деякі дослідники вважають, що

такі назви беруть свій початок у дохристиянських віруваннях, пов'язаних з жіночим божеством на ім'я *Баба.* Це тітка бога Святовита, вона хмарою літала над світом. Пізніше вона уособлювала вже не хмари, а світло, і жила начебто в горах і на високих кручах біля річок.

❉ Є у Прикарпатті село **БА́БИНЦІ**. Назву його виводять від язичницького божества — *Золотої Баби*, доброї опікунки й покровительки малих дітей. Люди, які поклонялися цій богині, звалися *бабинцями* (звідси начебто й назва поселень). Слово *баба* вважається дитячим: це одне з перших слів, які здатна вимовити маленька дитина (тільки означає воно у різних народів не завжди те саме).

Як утворено назву поселення? З чого її складено?

Назви поселень надзвичайно різноманітні за своєю будовою. Проте з усього їхнього масиву можна вичленувати певну кількість однотипних "ланцюжків" назв, підпорядкованих якомусь одному способові творення. Спостерігати за ними не лише цікаво, а й корисно, бо вони є віддзеркаленням певних історичних явищ і процесів, а також мовних змін.

Одні з цих "ланцюжків" однотипно створених назв порівняно невеликі, інші — довжелезні; одні діють на невеликому відрізку часу, інші — сягають століть. Ми з вами не осягнемо всіх, але на якусь частину цих однаково створених "ланцюжків" назв подивимось.

Назви поселень, утворені з двох основ

Це найменування, до складу яких входять *град, город, поль, піль.*

"ГРАД" — СКЛАДОВА ЧАСТИНА НАЗВИ

Слово *град* означає "велике поселення" і за значенням відповідає сучасному слову *місто*, а давнішньому *город*. Проте відрізняється воно тим, що було запозичене зі старослов'янської мови для створення назв поселень, але окремо, як синонім до *місто,* вживається зрідка — як високе, урочисте слово з відтінком архаїчності:

Так довго йшла, так ждала терпеливо,
І ось він, Київ, за валами, він! —
Той стольний ***град****, золотоверхе диво,*
душі моєї малиновий дзвін!

Л. Костенко

А ось назви поселень, утворені від слова *град*:

❊ Селище **ГРА́ДИЗЬК** (Полтавська обл.) до 1789 р. звалося Городищем, бо стояло на місці стародавнього поселення, яке дехто з дослідників уважає селищем сіверських слов'ян, збудованим князем Володимиром як укріплення. Після великої повені, яку звуть очаківською, за указом Катерини II повітовий центр було перенесено з Кременчука сюди, в Городище. З цього часу воно стало офіційно називатися Градизьк.

❊ Селище **ГРО́ДІВКА** (Донецька обл.) засноване в 70-х роках XVIII ст. За одними переказами, його заснували селяни-втікачі, за іншими — це був колишній козацький пікет, оборонне укріплення на межі Дикого Поля. Ось одне з пояснень назви: в перші роки існування селища серед мешканців переважали *городяни* — жителі міст Полтавської губернії. Звідси, вважає дослідник, і походить назва селища.

Проте в переважній більшості випадків слово *град* виступає в назвах поселень як друга частина складного слова.

❈ Місто **БО́ЛГРАД** (Одеська обл.) засноване 1819 р. болгарами, які втекли від турецького гніту. Це не єдине таке поселення. У XVIII—XIX ст. південні землі України заселялися переселенцями — болгарами, сербами, греками, німцями, албанцями. Болгари селилися переважно на Одещині. Про походження назви міста Болград думки розділилися. Одні вважають: місто засноване набагато раніше, і звалося воно Табак, а вже з 1819 р. воно почало зватися Болград. Походження назви пояснюють або від діалектного болгарського *боле* — "кращий", або від старослов'янського *болій* — "великий". Друге припущення ймовірніше: новоприбулі болгари своє нове місто назвали на честь своєї батьківщини Болгарії, яку довелося покинути, — звідси *Бол*, а *град* — традиційне слов'янське найменування міста (виходить: *Болград* — "Болгарське місто").

❈ Місто **НОВОГРА́Д-ВОЛИ́НСЬКИЙ** (Житомирська обл.) уперше згадується 1257 р. під назвою Звягель, Взвягль, Возвягль. З 1793 р. місто перейшло до складу Росії, а 1795 р. його перейменовано на Новоград-Волинський (*Новоград* — "нове місто", *Волинський* — "на Волині"). Не дивуйтесь, що таке старе місто звуть *новим*: Карфаген набагато старіший, а означає "Нове місто".

❈ Місто **ПАВЛОГРА́Д** (Дніпропетровська обл.) засноване на місці зимівника запорізького військового старшини Матвія Хижняка як державна військова слобода. Назвали її Матвіївка. У 1779 р., вже після знищення Запорізької Січі, вона стала штаб-квартирою Луганського пікінерського полку і її перейменовано в Луганське. У наступному році поблизу селища було зведено укріплення, назване на честь майбутнього імператора *Павла I Павлоградом*. У 1784 р. Павлоградом почали називати не лише укріплення, а й селище Луганське. 1797 р. Павлоград отримав статус міста.

Більшість назв такого типу творення в радянські часи зазнала змін у своїй першій частині.

❈ Місто **ВОРОШИЛОВГРА́Д**, тепер **ЛУГА́НСЬК** (обласний центр) лежить при впадінні річки Ольхівки в річку *Луганку*. На цьому місці в середині XVIII ст. було поселення Кам'яний Брід (назва вказувала кінним подорожнім, яким є переїзд через річку). В 1883 р. селище

Луганського заводу й село Кам'яний Брід об'єднали в місто Луганськ (за назвою річки). Річка *Луганка* має таку назву тому, що у неї є широка *лугова* заплава. Перейменовано на честь улюбленого маршала "вождя народів" Сталіна — К. Ворошилова, біографія та воєнні заслуги якого були до крайніх меж перебільшені та домислені. 1992 р. місту було повернуто його стару назву — *Луганськ*.

❈ Місто **КІРОВОГРА́Д** (обласний центр) виникло на місці фортеці Св. Єлизавети, збудованої 1754 р. за наказом імператриці Єлизавети Петрівни. Фортеця була збудована для захисту країни від нападів турків і кримських татар. У 1775 р. поселення біля фортеці стало адміністративним центром території, яка тоді звалася Нова Сербія, і дістало назву Єлисаветград (пізніше назву кілька разів змінювали). У 1934 р. місто назвали Кірове, а в 1939 р. — *Кіровоград* (більшовика С. Кірова сталінська влада спочатку вбила — як небезпечного суперника "батька народів" Сталіна, а потім почала швиденько робити з нього святого і мученика, називаючи десятки поселень його ім'ям).

❈ Місто **КРАСНОГРА́Д** (Харківська обл.) виросло навколо Бєльовської фортеці, спорудженої в 1731—1733 рр. Вона входила до системи оборонних укріплень Росії (руїни фортеці подекуди збереглися). 1784 р. поселення було названо Костянтиноградом — на честь онука Катерини II великого князя й майбутнього спадкоємця престолу Костянтина Павловича. Перейменували місто в *Красноград* 1922 р. (*красний* — у значенні "революційний").

❈ Місто **ЧЕРВОНОГРА́Д** (Львівська обл.) засноване 1699 р. Звалося воно тоді Кристинопіль — за іменем дружини коронного гетьмана Фелікса Потоцького — *Кристини*. Місто виросло у зв'язку з розробкою Львівсько-Волинського вугільного басейну й перейменоване 1953 р. в *Червоноград* (*червоний* — у значенні "революційний").

❈ Селище **ЄЛИЗАВЕТГРА́ДКА** (Кіровоградська обл.) виникло в 30—40-х роках XVIII ст. Заснували його козаки та селяни-втікачі і назвали Михайлівкою. За переказами, першим поселенцем був майор *Михайло Диба* (звідси й назва). З 1769 до 1812 року село звалося Михайлівка-Бузька, бо в ньому стояв один із загонів Бузького кінного єгерського полку армії М. Кутузова. У 1830 р. Михайлівку знову перейменували на Єлисаветградку за назвою розквартированого тут *Єлисавет-*

градського гусарського полку. Назву скоротили, додали *-к(а)* як типове закінчення назв багатьох поселень порівняно невеликого розміру.

"ГОРОД" — ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА НАЗВИ

Слово *город* у говірках дотатарської доби вживалося на позначення поселень досить широко і означало не просто селище, а огороджене і певним чином укріплене поселення. Слово *місто* в значенні "великий населений пункт" почало активно вживатися пізніше і не без впливу польської мови, де воно спочатку позначало "місце торгівлі", а пізніше "велике поселення". Укріплення давніх поселень були неоднакові. Як приклад можемо взяти два старовинні поселення: **Городок** (Львівщина) і **Острог** (Рівненщина). Що між ними було спільного, а чим вони різнилися свого часу? **Острог** укріплювався звичайно нашвидкуруч, обгороджувався нетесаними стовбурами дерев, загостреними зверху. Укріплення *городів* і *городків* потребувало часу і зусиль: оборонний вал укладався як стіна, з кутами, баштами, бійницями, стіна була частково дерев'яна, а частково кам'яна. У Київській Русі таких *обгороджених* і укріплених маленьких фортець було багато. Не дивно, що скандинави називали Київську державу *Гардарика* — "країна укріплень". Цікаво, що будівельників цих укріплень називали тоді *огородниками*. А тепер подивимося на ці *городки*.

❊ Місто **ГОРОДО́К** (Львівська обл.). Перша згадка — в 1213 р. Тут був центр торгівлі сіллю, тому місто спочатку звалося Соляний городок. Згодом воно перестало бути центром соляної торгівлі, слово *соляний* у його назві загубилося.

❊ Місто **ГОРОДО́К** (Хмельницька обл.) вперше згадується 1392 р., коли литовський князь Ф. Коріатович передав його шляхтичеві Бедриху. Звідси й назва Бедрихів-Городок. З кінця XV ст. поселення це належало магнатам *Новодвірським* і називалося Новодвором. Після зруйнування його татарами 1550 р. відбудоване поселення назвали знову *Городком*.

❊ Місто **ГОРОДЕ́НКА** (Івано-Франківська обл.) відоме з XII ст. Назву утворено від *город* — "огорожа", "укріплення з кілків чи зрубів". У Київській державі поняття *город* позначало не лише те, що за огорожею, але й землі навколо міста, які йому належали.

м. Білгород-Дністровський
Одеська обл.
Фортеця
(друга половина XIII—поч. XIV ст.)

❊ Селище **ГОРОДНИ́ЦЯ** (Житомирська обл.) колись, як твердять перекази, було великим містом, та його знищили татари. Начебто після цього навколишні селяни почали казати *город ніц*, тобто "міста нема", і так виникла назва. І хоч деякі дослідники і посилаються на цей переказ, назва селища походить від слова *город*, ускладненого суфіксом *-ниц(я)*.

❊ Місто **ГОРО́ДНЯ** (Чернігівська обл.) лежить на річці *Городні*. На лівому березі річки збереглися залишки міста, яке тут було ще до татарської навали. У XVII ст. тут вже була слобода Хвоща (це прізвище шляхтича, який володів нею). Нове поселення відродилося на місці старого, ще дотатарського, — на городищі. А *городня* — це укріплення з подвійного ряду колод і свай, заповненого землею або камінням.

Проте більшість назв зі словом *город* має в своєму складі ще й уточнювальне слово або основу.

❊ Місто **БІ́ЛГОРОД-ДНІСТРО́ВСЬКИЙ** (Одеська обл.) має фантастичну "біографію": це дивовижне місто протягом століть змінювало не лише назву і своїх володарів, але й місце свого розташування. Кажуть, що перше укріп-

лене поселення було закладене на правому березі Сіверського Дінця на крейдяній горі, а зараз лежить на березі Дністровського лиману. Якби для цього міста пошукати образне порівняння, то це був би казковий птах-фенікс, який гинув і відроджувався щоразу оновлений — з новим ім'ям. Подивіться самі. У VI ст. до н. е. на цьому місці була фінікійська колонія Офіуза; у V ст. до н. е. — давньогрецьке місто Тіра; римляни, захопивши місто, назвали його Альба-Юлія; у 545 р. місто належало антам, які називали його Туріс; пізніше воно було під владою половців і звалося Акліба (через деякий час воно було зруйноване). Нове місто тут збудували слов'янські племена — тиверці та уличі, вони назвали його Білим містом за кольором будівель з білого каменю; про це місто у своєму літописі кілька разів згадував Нестор; візантійці називали його Левкополь; у 1204 р. місто захопили венеціанці і перейменували його в Монкастро (Маврокастрон); переходили через Бессарабію угри і називали місто Ферієрвар (Ференцвар); окуповане королівською Румунією місто звалося тоді Читате-Альба (Біле місто); з 1503 р. тут укріпилися турки, які називали захоплене ними місто Акерман (*Ак-кермен* — "Біла фортеця"); після російсько-турецьких війн у 1812 р. місто перейшло під владу Росії; турецька назва Акерман збереглася; у 1944 р. місту повернули його давню слов'янську назву — Білгород з означенням — за річкою — Дністровський (оскільки був ще один Білгород — у Росії). Назва річки походить зі скіфсько-сарматських часів і означає "південна річка". Так і пливе воно через століття, це "Біле місто біля південної річки" — Білгород-Дністровський.

❋ Місто **ВИ́ШГОРОД** (Київська обл.) має давню історію. У "Повісті временних літ" під 946 р. згадується як велике село, власність княгині Ольги. Резиденція київської княгині, як сказали б ми сьогодні, не могла не бути укріпленою, обгородженою, а отже і звалася *Ольжин город*. Нове ім'я — *Вишгород* — пов'язується з розташуванням поселення. При цьому одні кажуть, що назва з'явилась тому, що поселення стоїть на *високому* горбі і *Вишгород* — це "Високе місто". Інші твердять: назва міста виникла через те, що селище стоїть на Дніпрі *вище Києва*. Ближчим до істини вважається друге припущення. При називанні значно рідше бралася до уваги краса, принадність місцевості, переважала сувора проза, реальні

потреби. Піднімаючись по Дніпру, купці, воїни та подорожні минали спочатку *"Київ-город"*, а далі *"Город вище Києва" — Вишгород.*

Припав до серця Вишгород Київським князям: там жила княгиня Ольга, його любив князь Володимир, тут провів останні роки життя Ярослав Мудрий.

Історія старовинного міста оповита легендами. У церкві Бориса і Гліба, розповідає одна з них, стояли саркофаги (кам'яні домовини). У двох найбагатших саркофагах були поховані князі Борис і Гліб, убиті братом, Святополком Окаянним, який прагнув Київського князівства. Саркофаги були оздоблені золотом, сріблом і дорогоцінним камінням, тому перед нашестям Батия вишгородці сховали їх (десь закопали). Їх шукав Батий, шукають і досі.

Сумна доля церкви Бориса і Гліба: у XVII ст. поляки розібрали цю вишгородську церкву, щоб збудувати з її каміння костел у Києві, а "богомільні" вишгородці плитами з саркофагів мостили собі подвір'я. Ці плити можна подекуди побачити й сьогодні...

Є ще одна легенда, в якій розповідається про те, як апостол Лука в І ст. намалював портрет-ікону матері тоді вже розіп'ятого і воскреслого Ісуса Христа. Намалював він цю ікону на дошці зі столу, за яким свого часу сиділи Ісус і Марія. З Єрусалиму ця ікона потрапила до Константинополя, а звідти була передана Юрію Долгорукому.

Історія цієї ікони тісно пов'язана з іменем онука Володимира Мономаха, сина Юрія Долгорукого і половецької княжни — Андрія. За переказами, князь Андрій відзначався військовою звитягою і благочестям та миролюбністю водночас (тому й увійшов в історію з ім'ям Андрія Боголюбського). Одержавши від батька у володіння Вишгород, молодий князь узяв із собою цю ікону (вона була привезена з Константинополя до Києва 1131 р.). З того часу вона перебувала у Вишгородській церкві. Як записано в літописі, літньої ночі 1155 р. ікона рушила з місця, і тієї ж ночі, скоряючись волі божій, з іконою в руках, князь Андрій рушив на північ до Володимира, де й став князювати. Ікону помістили в Успенському соборі міста Володимира. Вона стала найбільшою святинею Русі — як Володимирська богоматір, хоч з таким же правом вона могла б зватися Вишгородською, бо чверть віку була у Вишгороді. (З 1480 р. ікона в Москві, нині в Третьяковській галереї).

❈ Село **КИТА́ЙГОРОД** (Вінницька, Хмельницька, Дніпропетровська обл.).

*Та піди, сину, у **Китайгород**,*
*У **Китайгород** та на ярмарок,*
Та купи собі корабель новий,
Корабель новий хоч за сто рублів...

Народна пісня

І звідкіля вони в нас, ці Китайгороди — і пісенні, і реальні? Де взялося стільки китайців, щоб заселити

тільки на Дніпропетровщині аж два села Китайгороди? Не було китайців, була *кита* — "плетениця з лози", "тин". Ми вже бачили різні типи укріплень, а це ще один, досить трудомісткий (може тому й запам'ятався й у назву увійшов). Перед тим, як побудувати кам'яну стіну фортеці, на її місці ставили *киту* — плетеницю з лози. Після спорудження стіни плетеницю-киту знімали, а от назва залишилася. І назва, і пісня однаково давні й однаково дорогі нам — як усе, що минуло, відшуміло, відгуло і навіки відійшло від нас.

❈ Селище **КОПА́ЙГОРОД** (Вінницька обл.) спочатку звалося Новогород. *Копайгородом* його назвали 1624 р., коли селище було обнесено земляними укріпленнями. Назва ця означає *копай* і *городи*, дали її люди, яких польська шляхта зганяла з навколишніх сіл на будівництво укріплення.

❈ Місто **МИ́РГОРОД** (Полтавська обл.) з'явилося в XI ст. одночасно з Гадячем, Лубнами, Прилуками на кордоні Київської держави з володіннями степовиків. Тоді це був сторожовий пункт, а водночас і місце, де розв'язувалися різні торгові суперечки між жителями Київської держави і степовиками (кажуть, що через це у міста така назва). Ось як співалося у давній колядці:

Слуги мої молодії!
Запрягайте коні воронії,
Поїдемо у ***Мир-город,***
У ***Мир-город,*** *у Мир-землю...*

1575 р. Миргород став центром козацького полку (полк у ті часи — це адміністративно-територіальна і військова одиниця, що входила до складу Великого князівства Литовського). У складі полку було 16 сотень, де нараховувалось більше 2600 козаків. Протягом XIV—XVI ст. місто переходило від одного польського магната до іншого, зазнавало пожеж і пограбувань (досить згадати, як Виговський віддав Миргород татарам "на разграбленное пленение"). Якщо врахувати, що на Полтавщині упродовж XIV—XVI ст. велися безперервні бої, грабунки, пожежі та напади, то назва міста *Миргород, Город миру* видається не зовсім доречною. Тому вірогіднішим є таке твердження дослідників: назва міста стоїть в одному ряду з такими назвами, як **Мирогоща**, **Миротин**, **Мирків**, **Мирів**, утворених від імен *Мирогост*,

Мирослав, *Мирота*, *Мирко*, *Миръ*. Тоді назва міста *Миргород* могла бути утворена від імені *Мир* з допомогою суфікса присвійності *-jь*: *Мирjь-городъ*. Від назви міста походить псевдонім Панас Мирний письменника Панаса Яковича Рудченка, який тут народився (1849—1926).

❊ Місто **НОВОМИ́РГОРОД** (Кіровоградська обл.) з'явилося значно пізніше — 1740 р. Його заснували селяни-переселенці та козаки Миргородського полку на місці запорізького зимівника Тресяги. Більшість переселенців походила з Миргорода, а привезли їх усіх сюди для того, щоб, за наказом російського уряду, вони збудували фортецю для оборони від наїздів турків і татар. Фортецю спорудили, а поселення назвали — на згадку про рідне місто — *Новомиргород*.

❊ Місто **НО́ВГОРОД-СІ́ВЕРСЬКИЙ** (Чернігівська обл.) виникло на місці давнього поселення східнослов'янського племені сіверян. Це на той час було найпівнічніше плем'я серед східних слов'ян (слово *сівер, север* у багатьох народів пов'язане з поняттям "холодний, ураганний вітер"). Час заснування цього поселення невідомий. У літописі вперше згадується 1096 р., проте встановлено, що вже 908 р. воно було центром удільного Новгород-Сіверського князівства. Звідси князь Ігор Святославич 1185 р. пішов у похід на половців. Коли місто з'явилося, його назва була прозорою: це "нове місто в Сіверській землі". Перебування сіверян на цих землях залишило слід і в назві річки Сіверський Донець. Сіверяни пробували просуватися на південь і схід, але поява половців (у степовій частині сучасної нам України) змусила їх відступити на північ. Нащадки Ярослава Мудрого утвердилися в Сіверській землі, яка складалася з Чернігівського, Новгород-Сіверського і Муромо-Рязанського князівств. Тоді Новгород-Сіверський був "стольним градом" Новгород-Сіверського князівства. Та минули його зоряні часи...

❊ Селище **СЛА́ВГОРОД** (Дніпропетровська обл.) розташоване в долині річки Осокорівки (басейн Дніпра). У переліку земель, що належали Запоріжжю (1675 р.), згадується урочище Осокорівка і Осокорівський ліс (це якраз територія сучасного селища). На початку XIX ст. ця земля належала поміщику Жебуньову, який і заснував тут слободу, назвавши її Жебунівкою. На початку 60-х років XIX ст. селище було назване Славгородкою. Судячи з переказів, ці місця і раніше називали *славними*: береги Осокорівки були багатими на

мисливські угіддя, тут водилась дичина, у річці — риба, і все це — неміряне і нелічене, тому й *славне*. У 1873 р. неподалік від слободи було збудовано залізничну станцію. Їй дали ім'я Славгород. З того часу і слободу Славгородку почали називати шанобливо *Славгород*.

❊ Селище **ТОМА́ШГОРОД** (Рівненська обл.) має досить небуденну і навіть милозвучну назву. То, може, й не будемо дошукуватися її коренів? Бо важко сказати, який він був — цей *Томаш Гис* із сусіднього села Сехи, урядник на кілька навколишніх сіл. Саме від цього *Томаша* й пішла назва селища (ім'я його походить з грецької мови і означає "богобоязливий", тобто "лагідний", "тихий", "добрий"... урядник).

Тут би мав бути **Ужгород**, але про нього мова йде в іншому розділі книжки. Пошукайте — знайдете (серед вужів).

❊ Селище **ША́РГОРОД** (Вінницька обл.) за час свого існування кілька разів змінювало назву: було воно Княжим, Княжою-Лукою, Комарівкою, Карачаєвим, один час навіть звалося Кучук-Стамбул. 1575 р. селище перейшло у володіння канцлера Польщі Яна Замойського, який побудував тут костел на честь католицького святого Флоріана *Шарого* (тобто "Сірого"). За одним переказом, це був покровитель роду Замойських, за іншим — зачинатель, родоначальник його. Звідси й назва замку й містечка — *Шаргород*.

❊ Село **БІЛОГОРО́ДКА** (Київська обл.) може пишатися красивою легендою, складеною у сиву давнину і про таку ж давнину. В ній розповідається, як печеніги обложили місто *Білгород* (зверніть увагу: "місто" і "Білгород") на річці Ірпінь. Як і сподівалися печеніги, незабаром у взятому в облогу місті почався голод. Тут один старий білгородець порадив городянам зібрати останнє борошно, зварити з нього кисіль і спустити в криницю, а в другу криницю спустити ситу — медовий напій. Через якийсь час приїхали печенізькі посли, щоб запропонувати голодуючим білгородцям здатися. Оборонці міста взяли й показали печенігам, яку їжу й напій дає їм сама білгородська земля. Печеніги були вражені і відступили. Доки було містом — звалося Білгород, а стало селом — де й узялося оте *-к(а)* (Іванівка, Петрівка, Сидорівка і... *Білогородка*) — суфікс, що поширився досить пізно (з XVI ст.).

Чи не та самісінька історія трапилася з містом, яке колись звали Звенигород, а тепер називають Звенигородкою?

❊ Місто **ЗВЕНИГОРО́ДКА** (Черкаська обл.) виникло за часів Київської держави. Вперше в писемних пам'ятках воно згадується пізніше 1545 р. як місто з укріпленим замком. За переказом, воно було розташоване неподалік від сучасного міста навколо насипної гори, яку звали Дзвін-гора. За одним переказом, дзвін висів на цій горі, за іншим — на одній з веж укріплення. Дзвоном попереджали про наближення ворога, ним же скликали на раду. У легенді все просто: дзвін б'є на сполох, люди ховаються за мурами фортеці, воїни готуються до зустрічі з ворогом... Може усе саме так і було, тільки пізніше. А назва міста починалася не з дзвону, а з укріплення, а вже потім зі дзвону, звуку, порівняйте: у давньопольській мові — *Zunigród*, пізніше — *Zmigród*, тобто "укріплене місто, в якому дзвоном на сполох попереджали про наближення ворога". Страшні це були часи, і дзвін викликав у людей панічний страх за себе і за дітей, страх утратити дах над головою, а то й життя. От тому *Звенигород* — це насамперед "укріплене, обгороджене місто, готове до зустрічі з ворогом", а *Звенигородка* — затишне, зелене, мирне сучасне селище.

❊ Селище **НОВГОРО́ДКА** (Кіровоградська обл.) виникло у другій половині XVIII ст., і був це тоді невеликий хутір Куцівка. Перейменували Куцівку 1882 р., коли на півдні України перебував *Новгородський полк* (не обминули військові частини й Куцівку). На згадку про цей постій полку поселення й дістало нову назву.

❊ Селище **НОВГОРО́ДСЬКЕ** (Донецька обл.) засноване на початку XX ст. Тоді німецькі підприємці побудували тут кілька заводів. Новоявлене поселення було назване досить дивно — Нью-Йорк, не більш і не менш, як в Америці. З цією назвою селище проіснувало до п'ятдесятих років. Перейменували його вже після Вітчизняної війни (власне, переклали стару назву: адже *Нью-Йорк* — це теж "Нове місто", своєрідний "Новгород"). А оскільки селище порівняно невелике, то нова назва досить скромна: не *Новгород*, а *Новгородське*.

НАЗВИ З *-ПОЛЬ*

Слово *-поліс* (скорочене *-поль*) походить з грецької мови, означає воно — "місто". Найвизначніший приклад назви міста з цим складником — це **Константинополь** — місто Константина, візантійського імператора, який заснував столицю держави (у нас місто звали Царград, турки називали — Стамбул). Мода давати назви поселенням на грецький лад була особливо поширеною в другій половині XVIII ст. Досить сказати, що навколо Мелітополя було 24 села, назви яких закінчувалися на *-поль,* і ще більше хуторів. Звідки ж узялась ця мода? Цариця Катерина II вела досить відважну, навіть ризиковану політику: вона вирішила витіснити Туреччину з Європи, захопивши її столицю на Босфорі, Стамбул, давній Константинополь, і заснувати на Балканах новогрецьку державу, яка б у всьому підкорялася Росії. Правити цією державою мав один з її онуків — Костянтин (його з дитинства готували до цієї ролі, зокрема, навчаючи грецької мови). В Росії охоче приймали греків-утікачів з Туреччини, селили їх, в основному, на наших, українських, землях. Новоутвореним містам і селищам давали грецькі назви.

❈ Місто **МЕЛІТО́ПОЛЬ** (Запорізька обл.) виникло не на голому, а досить вже обжитому місці. Спочатку це був запорізький зимівник, а з 1816 р. слобода Новоолександрівка, названа на честь О. Суворова (заселили її переважно колишні солдати Суворова). Цікаво, що назва міста Мелітополь (давньогрецьке *меліта* — "мед" і *поліс* — "місто") була утворена на цілих п'ятдесят років раніше, ніж саме місто. В кінці XVIII ст. в столиці імперії з'явилася думка побудувати в степовій Таврії (тобто в Криму) місто з такою назвою. Але при житті Катерини II місця для нього так і не вибрали, залишилась лише назва повіту за назвою неіснуючого повітового міста. Тому цю назву й дали слободі Новоолександрівці, яку в 1841 р. зробили повітовим містом, центром Мелітопольського повіту. І сталося це зовсім не в Криму, як спочатку було задумано. Дехто вбачає в назві міста грецьке з походження чоловіче ім'я *Мелетій* — "турботливий".

❈ Місто **НІКОПОЛЬ** (Дніпропетровська обл.) виросло на місці козацької переправи Микитин Ріг або Микитин Перевіз, названої так за ім'ям козака *Микити Цигана*, який тут поселився першим. З 1652 р. поселення зветься Микитине, а з 1765 р. — Слов'янське.

У 1781 р. поселення назвали Нікополем; його назва складена з двох грецьких слів: *Ніко* (або *Ніка*) — ім'я богині перемоги на війні та в змаганнях і *поліс* — "місто". Цікавий збіг: понад 300 років тому на цьому місці була Запорізька *Микитинська* Січ, перевіз був **Микитин** і село було **Микитине**. А ім'я *Микита* походить від грецького *нікао* — "перемагаю", тобто теж від *Ніки*.

❈ Селище **ОВІДІО́ПОЛЬ** (Одеська обл.) виникло на місці турецького укріплення Хаджі-дере (*хаджі* — "той, хто здійснив паломництво у Мекку", *дере* — "долина" і "ріка"). Укріплення проіснувало до 1789 р., у 1793 р. місту (тоді це було місто) за наказом Катерини II дали назву Овідіополь. Вважалося, що саме тут відбував заслання давньоримський поет *Публій Овідій Назон* (43 р. до н. е. — 17 р. н. е.), висланий імператором Августом у степи Придністров'я (тоді це була холодна, сувора, непривітна околиця римської імперії). З назвою помилилися. Пізніше виявилося, що Овідія заслали в містечко Тома (на його місці сьогодні румунське місто Констанца).

❈ Місто **СІМФЕРО́ПОЛЬ** (Крим) засноване 1784 р. на місці татарського поселення Ак-Мачеть ("Біла мечеть"). На місці Ак-Мачеті у VII ст. до н. е. було головне місто Малої Скіфії — Неаполь Скіфський. *Сімферополь* — штучна назва, утворена спеціально для цього міста з двох грецьких слів: *сімферо* — "збирати докупи", "з'єднувати" і *поліс* — "місто". Є кілька тлумачень цієї назви: "місто на перехресті всіх доріг півострова", "щасливе місто", "місто корисне", "місто, що приносить вигоду".

❈ Селище **ТЕОФІ́ПОЛЬ** (Хмельницька обл.) спочатку звалося Білий Камінь (над річкою Полквою стирчала крейдяна скеля). У 1420 р. згадується вперше як фортеця Камінь. Пізніше в литовських документах селище називають Човганський Камінь, а далі просто Човган. Дослідники вважають, що це тюркське слово, співзвучне з іменем *Чингиз-хан*. У 1740 р. власниця містечка княгиня Теофілія Яблонська дала йому назву *Теофіполь* — "місто Теофілії". Ім'я *Теофілія* — це жіночий відповідник чоловічого імені *Теофіл* (як Іванна та Іван, Олександра — Олександр та ін.). Це ім'я теж грецьке і складається з двох слів: *теос* — "бог" і *філео* — "люблю".

Цим же способом утворено назви міст **Севастополь**, **Маріуполь** (дивіться про них у рубриці "Порти").

НАЗВИ З *-ПІЛЬ*

Ці назви викликали і викликають багато сумнівів у дослідників, оскільки не завжди вдається точно встановити, чи *-піль* — це *-поль* (*поліс*), де *і* з'являється у закритому складі за законами української мови, чи *-піль* від *-пілля*, тобто друга частина назви поселення походить від *поле*.

❈ Місто **БОРИ́СПІЛЬ** (Київська обл.) у документах згадується досить пізно — 1590 р., проте є підстави вважати, що раніше воно звалося інакше — Льто, Альто — як ріка *Альта*, що брала початок десь в околицях сучасного Борисполя. У літописах згадка про місцевість з назвою річки Альта відноситься до XI ст. Сучасна назва міста має кілька пояснень. Хоч, здавалося б: *Бориспіль* — це *Борисове поле*, що тут мудрувати? Почнемо з того, що з назвою міста пов'язують одну трагічну історію. Після смерті великого князя Київського Володимира Святославича було вбито двох його синів — Бориса і Гліба. Убивця — їхній брат Святополк, названий пізніше Окаянним, який прагнув захопити великокнязівський престол у Києві. Князь Борис був убитий 1015 р. поблизу південного Переяслава на Альті, Гліб — поблизу Смоленська. Отож, назва *Борисове поле* могла бути пов'язана з цією подією.

Є в літописі одне темне місце, яке не дає спокою дослідникам: під 1025 р. згадується місто Барочь, для якого й досі не вдалося знайти відповідника серед наявних чи зниклих поселень на території тогочасної Київської Русі. От і вирішили дослідники, що це міг бути Бориспіль: у назві *Барочьполе* перша частина була незрозумілою для городян і сусідів, от вони й переробили *Барочь* на *Борис*, бо й убитий князь Борис ще не забувся. Є ще одна версія: у літописі згадується людина на ім'я *Боричь* — це посол князя Ігоря. Назва міста могла бути утворена від цього скороченого імені (повні імена того часу: *Борислав*, *Боривой*, *Боригнів*, а скорочені — *Борило*, *Борич*).

Складається враження, що всі ці історичні події, імена, назви міст у народній пам'яті поступово накладалися одна на одну, переплутувалися, витворюючи фантастичний клубочок, який історикам і мовознавцям не завжди вдається до кінця розплутати. Вміє історія оберігати свої таємниці.

❊ Селище **ІВАНÓПІЛЬ** (Житомирська обл.) засноване в XVII ст. Давня його назва — Янушпіль. За переказом, вона походить від словосполучення "Янушеве поле" (в селі, кажуть, жив колись пан на ім'я *Януш*). Імовірніше, шо *піль* у назві від *поліс*, а не від *поле*. 1946 р. селище перейменували на *Іванопіль*.

❊ Селище **КАТЕРИНÓПІЛЬ** (Черкаська обл.) уперше згадується в середині XVII ст. як Калниболото. За переказом, і болото тут було, і річка звалася Калниболотка (перша частина назви споріднена з *калюжа* — "брудна вода", "бруд", тобто разом — "брудне болото"). Про зміну назви існує такий переказ: начебто *Катерина II* під час своєї мандрівки Україною тут зупинялася на відпочинок, бо їй сподобалась ця мальовнича місцевість (побачила б вона її восени...).

❊ Місто **КОСТÓПІЛЬ** (Рівненська обл.) обросло легендами, а все через назву та оте дивне каміння навколо нього. За однією легендою, син Данила Галицького — Костянтин — на цьому місці побудував замок і назвав його *Костеве поле*, або *Костопіль*. За другою, каміння навколо міста — це кремінь, схожий на *кістки*, звідси, мовляв, і назва Костопіль. Третя легенда вже прямо твердить, що навколо міста лежали давніше *кістки воїнів*: тут, начебто, була колись страшна січа захисників міста з татарами.

❊ Селище **КРИЖÓПІЛЬ** (Вінницька обл.) виникло 1866 р. як залізнична станція, що дістала назву сусіднього села. Одні пояснюють назву особливостями місцевості: тут проходить кряж — підвищення, яке є вододілом між басейнами Південного Бугу і Дністра. Від слів *кряж* і *поле* виникло начебто ім'я села Кряжопіль, що згодом змінилося на Крижопіль. За переказом, на полі біля села було вкопано великий кам'яний хрест. Польською мовою хрест — "*кшиж*", у старослов'янській *крижь*. Слово *криж* — "хрест" давно існує в українській мові, від нього утворено ряд інших слів (*крижі* — поперек, нижня частина спини; *крижак* — хрестоносець), так що цілком імовірне походження назви селища саме від цього слова.

❊ Місто **ТЕРНÓПІЛЬ** (обласний центр) виникло в XVI ст. навколо польської фортеці на березі Серету. Вперше згадується 1540 р. Місцевість, на якій було засновано місто, називалося Тарнополь — можливо, від польського *тарн* — "терен" і *поліс* — "місто". Українці

вимовляли Тернополь, пізніше з'явилась і сучасна назва з українською вимовою — *Тернопіль*. Проте це не єдина думка про походження назви міста. За іншими твердженнями, місцевість звалася *Тернопілля*, тобто *тернове поле*, зарослий тернами пустир. Дехто виводив назву від слова *ополе* — "об'єднання кількох родів", а ще інші — від прізвища *Тарновський*.

❈ Селище **ТОМА́ШПІЛЬ** (Вінницька обл.) уперше згадується 1616 р. Лежить воно в долині річки *Томашівки* (у тих випадках, коли річка порівняно невелика, важко буває точно встановити, чи село дістало назву від річки, чи річка від села). Є відомості, що село заснував шляхтич на ім'я *Томаш* на землях, успадкованих від батька на початку XVII ст.

Чотири селища мають однакову назву — **Ямпіль**, більше того: мешканці переконані, що назва селища походить від слова *яма*, бо, мовляв, лежать вони в низині, як у ямі (так кажуть у кожному з Ямполів, хоч історія появи назви кожного з них далеко не однакова). А все тому, що імена *Ян*, *Януш* відійшли в минуле разом з гоноровитою польською шляхтою, яка українські села називала своїми іменами і на свій лад. Поглянемо на ці селища зблизька.

❈ Селище **Я́МПІЛЬ** (Хмельницька обл.) раніше звалося Янушпіль. Так його назвав князь *Януш*, єпископ віленський. Назва з часом скоротилася до Янпіль, а згодом стала вимовлятися як Ямпіль. Відоме селище з 1152 р. Інше, сучасне пояснення назви: селище лежить у западині, в *ямі* відносно сусіднього, теж старовинного, міста Тихомеля, яке стоїть на горі.

❈ Селище **Я́МПІЛЬ** (Вінницька обл.) у 60-х роках XVI ст. належало коронному канцлеру *Янові Замойському*, який побудував тут замок. Спочатку селище звалося Янополь чи Янполь, згодом стало зватися Ямпіль. За народним переказом, на зміну назви вплинуло те, що селище лежить ніби в *ямі*.

❈ Селище **Я́МПІЛЬ** (Сумська обл.) колись, мабуть, звалося Клин, бо так нині зветься найдавніша частина поселення. Ця назва існувала до 1674 р., коли тодішній власник перейменував його на Янпіль, яке згодом почало вимовлятися як Ямпіль. Є й інша думка: назва могла бути утворена від тюркського *ям* — "поселення, селище, де приїжджі могли поміняти коней" (пізніше в Росії *ямами* називали поштові станції; звідси російське "ямщик").

❊ Селище **ЯМПІЛЬ** (Донецька обл.) засноване на початку XVII ст. селянами-втікачами. Назву пояснюють звичайно: "Селище виникло на лівому березі Сіверського Дінця в низинній заплавній частині, в ямі, тому й дістало таку назву". І знову питання: чому не *Ямпілля* ("яма серед поля"), не *Ямгородок* ("селище в ямі"), чому не *Ямкове* чи ще якось, а саме з грецьким *-піль*, модним у XVII ст.? Питання, питання...

❊ Прочитавши про Севастополь і Сімферополь, дехто може зарахувати до назв цього способу творення всі, в яких є *-піль*, але помилиться. Частина дуже схожих, на перший погляд, назв має *-піль* не від *поліс*, а від *поле*. Хоча і не завжди і *-пілля* від *поля*. Так, наприклад, село **ТРИПІЛЛЯ** (Київська обл.), на думку одних, дістало назву від *трьох піль*, трьох хліборобських рівнин, а на думку інших дослідників, це дуже давнє поселення, згадуване в літописі 1032 р., могло бути грецьким опорним пунктом на півночі, факторією, яка звалася *Триполіс* ("троймісто", "тримісто"). Кажуть, що стародавні греки по всьому тогочасному світі рознесли дуже поширену в них назву *Триполіс* (є в Африці, є у Причорномор'ї). Тому дослідники тут дуже обережні.

❊ Місто **БІЛОПІЛЛЯ** (Сумська обл.) стоїть на місці фортеці Вир, яка була у часи Київської Русі. Нове селище на місці фортеці з'явилось у 1672 р. Заснували його козаки з **Білопілля**, що на Брацлавщині. Брацлавське *Білопілля* назване так за характером ґрунтів у тій місцевості, а нове *Білопілля* — на згадку про старе.

❊ Село **БІЛОПІЛЛЯ** (Вінницька обл.) відоме тим, що тут зупинявся, щоб перепочити, знаменитий французький письменник Оноре де Бальзак, коли їхав до Бердичева на шлюб з Евеліною Ганською. А назва, мабуть, знову ж від *характеру ґрунтів*.

❊ Селище **ВИСОКОПІЛЛЯ** (Херсонська обл.) має назву чисто географічну: воно розташоване на *високому вододілі* Дніпра й Інгульця, на південних відрогах Придніпровської височини. Звідси й назва. Та кожен, хто вперше почує цю назву — *Високо-пілля*, — побачить своїм внутрішнім зором, яке високе там небо, які чисті й далекі обрії, як широко і вільно розкинулись навсебіч неозорі поля... Сказано ж: Високопілля!

❊ Селище **КРАСНОПІЛЛЯ** (Сумська обл.) засноване 1651 р. селянами та козаками-переселенцями. За переказами, для поселення було обрано рівне чорноземне

поле, оточене лісами. Отож люди поселилися на гарному — *красному* — *полі*. Це слово не вживається зараз так широко на позначення чогось гарного, милого, красивого, як це було раніше. Про це свідчать наші пісні, наприклад:

Ой у полі верба рясна,
Там стояла дівка ***красна,***
Дівка ***красна*** *ще й вродлива,*
Її доля нещаслива.

❊ Є ще одне місто, назва якого має в своєму складі слово *поле*, але будова його незвична. Це місто **ГУЛЯЙПО́ЛЕ** (Запорізька обл.). Виникло воно 1785 р., стоїть на правому березі річки Гайчур. Військову слободу Гуляйполе заснували селяни-кріпаки та повстанці-гайдамаки з Правобережжя. Назву дали перші поселенці на згадку про своє село **Гуляйполе** (тепер це **Златопіль** Кіровоградської обл.). Слово *гуляйполе* означає "вільне, не засіяне ніким і не оброблюване поле", "роздолля". Старожили розповідали, що перші поселенці випасали отари овець на *гулящому полі*. Виникає питання: а чи є десь так утворені назви? Виявляється, їх небагато, але вони є: **Непхай-балка**, село **Гуляй-Борисівка** (Кубань), були хутори **Нежурись**, **Нетронь** (колишня Катеринославщина), хутір **Неунивай** (Донбас), ліс *Нерубай*, могила *Гуляй*. Хоч назви мали б складатися з двох частин (дієслова в наказовому способі та іменника у називному відмінку), другої частини, виявляється, може й не бути. Ці назви дуже нагадують козацькі прізвища: Іван *Убийвовк*, Грицько *Продайшапка*, Пилип *Непийпиво*... Таких прізвищ-прізвиськ у козацьких реєстрах багато, а поселень з такими назвами мало. До того ж наше *Гуляйполе* прославилося якщо не в історії, то в кінофільмах, де любили зображувати колоритних анархістів і батька Махна, який тут народився (хоч про справжнього, не "кіношного", Нестора Махна (1888—1934) ми лише починаємо дізнаватися).

Перенесення старих назв на нові поселення; розщеплення назв

Перенесення назви старого поселення на нове при масових переселеннях відоме з давніх-давен. При цьому стара назва могла залишатися без змін, до неї додавалися лише уточнення. Так, у 1152 р. був заснований **Переяславль-Залеський**. Це зробив князь Юрій Долгорукий, який або народився, або виріс у нашому **Переяславлі**. Це було нове місто "за лісами", куди вихідці з нашого Переяславля принесли навіть назву річки Трубіж. У XII ст. виник **Володимир-на-Клязьмі**, назва якого нагадує **Володимир-Волинський**, знаний з X ст. Так само були перенесені назви **Галич**, **Звенигород**.

Давні переселення і перенесення назв залишили на нашій землі багато слідів. Деякі з них мають цікаве й дещо незвичне походження.

❈ Село **МО́РИНЦІ** (Черкаська обл.) так тісно злилось у нашій уяві з особою Шевченка, з його дитинством, з його родиною, що коли ми чуємо цю назву, то в пам'яті зринають рядки: "там матір добрую мою...", "там батько, плачучи з дітьми...", "брати на панщину ходили...", "а сестри, сестри, горе вам..." Та ще "садок вишневий коло хати..." І раптом ви довідуєтесь про західнополянське поселення *Moren*, він же *Moryn*, і про те, що назва села Моринці перебуває у "парі" з цим *Моринем* так само, як Лубни — лубенці, Пирятин — пирятинці, Полтава — полтавці, а звідси Moryn — *моринці* ("жителі Мориня"), а далі за жителями й село *Моринці*. Ми легко сприймаємо такі відомості про портові міста (припливли греки, побачили землю, закричали "Яліта!", "Берег!" — і постала Ялта), але Моринці... В центрі України... Звикнути важко...

СТАРИЙ — НОВИЙ

Це протиставлення виникало найчастіше тоді, коли люди переселялися з одного місця на інше, беручи назву свого попереднього поселення і додаючи до неї *нов-, ново-, новий, нова, нове*. Прикладом може бути **Самбір — Старий** і **Новий**.

❊ Селище **СТАРА́ СИНЯ́ВА** і село **НОВА́ СИНЯ́ВКА** (Хмельницька обл.). Селище виникло на початку XVI ст., коли воєвода *Микола Синявський* одержав ці землі від короля і на місці поселення, назва якого не збереглася, утворив свою резиденцію *Синява.* Після чергового татарського набігу люди переселилися на нове місце, назвавши своє поселення теж Синявою. Частина втікачів повернулася на старе місце, відбудувала там село й назвала його *Нова* Синявка. Коли з'явилася Нова Синявка, то просто *Синява* стала *Старою* Синявою.

❊ Село **СТАРА́ У́ШИЦЯ** і селище **НОВА́ У́ШИЦЯ** (Хмельницька обл.) виникли у різні часи. **Стара Ушиця** спочатку мала назву Ушиця (від річки Ушиця) і була відома з 1150 р. **Нова Ушиця** спочатку звалася Літнівод (до 1829 р.), розташована вона на річці Калюсі, лівій притоці Дністра. Назва річки Ушиці походить від старослов'янського слова *ошую* — "по лівий бік, ліворуч", "ліва притока".

Серед назв, до складу яких входять слова *новий* і *старий*, значно більше тих, які починаються на *новий, нов-*. Частина поселень з такими назвами і справді нові: це **Нова Каховка** (з'явилася у 1952 р.), **Новгородське** (початок XX ст.), **Нововолинськ** (1950 р.), **Новогродівка** (1939 р.), **Новогуйвинське** (1973 р.), **Новодонецьке** (1960 р.), **Новоозерянка** (1963—1965 рр.), **Новояворівське** (1969 р.) та ін. Частину з них ми уже розглядали; на інші подивимось тут.

❊ Місто **НОВИ́Й РОЗДО́Л** (Львівська обл.) розташоване на лівому березі Дністра. Засноване воно 1952 р. у зв'язку з будівництвом Роздільнянського сірчаного заводу; назву дістало від селища *Розділ,* яке стоїть за 5 км звідси.

❊ Місто **НОВОВОЛИ́НСЬК** (Волинська обл.) почало будуватися 1950 р. водночас з початком освоєння Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Це вісім шахтарських селищ, які злились у місто. Назва мала означати *місто нової Волині.* Нововолинськ розташований неподалік від місця, де колись, у давнину, було місто *Велинь.*

❊ Місто **НОВОГРО́ДІВКА** (Донецька обл.) засноване в 1939 р. у зв'язку з будівництвом шахти Новоградівка №1, а пізніше №2 і №3. Назва шахт від селища Градівки, заснованого в XVIII ст. селянами-втікачами (назва від *город*, бо в перші роки існування Градівки в ній було багато переселенців з "города" Полтави).

Переселенці з великих міст та їхніх околиць називали своє нове поселення цим ім'ям, додаючи до нього *нов-*: **Нова Каховка**

(Херсонська обл.) від міста **Каховка**, **Новомиргород** (Кіровоградська обл.) від міста **Миргород**, місто **Новомосковськ** (Дніпропетровська обл.) та ін. Часом ці назви виникали не прямо від міста, а опосередковано. Ось деякі з них.

❊ Селище **НОВОПСКО́В** (Луганська обл.) виникло в першій половині XVII ст. і звалося тоді Закам'янкою, тобто *за річкою Кам'янкою*. 1829 р. Закам'янка стає військовим поселенням: тут розміщується кірасірський полк, сформований у *Пскові*, — звідси й назва.

❊ Місто **НОВОМИ́РГОРОД** (Кіровоградська обл.) засноване 1740 р. на місці запорізького зимівника Тресяги. Оселилися в ньому селяни-переселенці й козаки *Миргородського полку*. Це й стало підставою для назви.

❊ Селище **НОВА́ ОДЕ́СА** (Миколаївська обл.) засноване в середині XVIII ст. на місці козацького зимівника *Федорівки* (перший поселенець звався *Федір Осадчий*). 1832 р. полк Бузької уланської дивізії, що розміщався у Федорівці, став називатися *Одеським*, а поселення — *Новою Одесою*.

❊ Місто **НОВОУКРАЇ́НКА** (Кіровоградська обл.) виникло 1754 р. як шанець Павлівський. Після ліквідації прикордонних фортець його перетворено у 1777 р. на посад (вид поселення) Новопавлівку. Згодом тут розташувався *Новоукраїнський* військовопоселенський полк. У 1830 р. місто назвали *Новоукраїнкою*.

Заселення Півдня України почалося здавна, тому деякі назви з *нов-* є вже досить давніми і "старими".

❊ Селище **НОВОАЙДА́Р** (Луганська обл.) лежить на річці *Айдар*. Заснували його донські козаки у другій половині XVII ст. (назва річки — від татарських слів *ай* — "білий" і *дар* — "річка").

❊ Селище **НОВОМИКОЛА́ЇВКА** (Запорізька обл.) заснували наприкінці XVIII ст. переселенці з села Кочережки на Павлоградщині і назвали його теж Кочережками. З 1813 р. селище стало Новомиколаївкою. Кажуть, що першим поселенцем був утікач від польських панів, якого звали *Миколою*.

❊ Місто **НОВИ́Й БУГ** (Миколаївська обл.) спочатку було невеликим поселенням, яке звалося Куца Балка, Семенівка, Новопавлівка. У другій половині XVIII ст. тут був зимівник запорізького козака *Якоби Куцого*. Назва Новий Буг (від річки Південний Буг) закріпилася з 1832 р.

ВЕЛИКИЙ — МАЛИЙ

Ви вже зустрічалися в цій книжці з назвами, до складу яких входять слова — *великий* або *малий*. Нас більше цікавила друга частина назви (**Великі Будища**, **Великий Лог**, **Велике Половецьке**). Тепер подивимося на першу частину назви. На перший погляд, це дуже просто: де *Великий* — там велике поселення, де *Малий* — там мале, а ще, мабуть, вони існують парами. Насправді ж, частина таких назв утворена за назвою річки: **Великий Лог** на річці *Великій*, **Великий Бурлук** — на річці *Великий Бурлук*; **Мала Виска** — на річці *Малій Висі*. Назви з *Великий* можуть протиставлятися назвам з *Малий* (**Велика Кохнівка — Мала Кохнівка**), але могли бути **Великі Мости — Мости** та ін. Це може бути перенесена звідкілясь назва.

❈ Селище **ВЕЛИ́КА НОВОСІ́ЛКА** (Донецька обл.) засноване 1780 р. греками-переселенцями з Криму, вихідцями з сіл Салгир Енісала та Велика Енісала. *Салгир* — річка в Криму, *ені* — "нове", *сала* — "село". Нове поселення спочатку звалося Велика Янісоль, а 1946 р. його перейменували у *Велику Новосілку*.

❈ Селище **ВЕЛИ́КА ПИ́САРІВКА** (Сумська обл.) засноване 1709 р. Спочатку це були окремі хутори писарів вільної воєводської служби. Потім хутори об'єдналися в село, яке, на відміну від Писарівських хуторів, стало селом — великим селом, у нього в 1732 р. з'явилася назва *Велика Писарівка*.

❈ Селище **ВЕЛИ́КА БАГА́ЧКА** (Полтавська обл.) вперше згадується наприкінці XVI ст. як козацьке поселення. У документах є свідчення, що один з перших поселенців мав прізвище *Багач*. Від цього прізвища, гадають, були утворені назви селища і річки. Назва *Велика Багачка* з'явилась у селища 1925 р. Звідки нам знайома ця назва? Чи не з цього вірша:

*Їдемо з **Великої Багачки**.*
Сніг скрипить — на весь широкий світ!
Синьо так! Біжать собі конячки,
"И звезда с звездою говорит".

П. Тичина

❈ Селище **ВЕЛИ́КА КОРЕНИ́ХА** (Миколаївська обл.) засноване наприкінці XIV ст. Стоїть воно на річці *Коренисі*, від неї й дістало назву. Але спочатку воно звалося

Миколаївкою (на честь *св. Миколая*), а ще раніше — Каранян-Кір. Цю назву вважають тюркською, де *кір* — "степ", "рівнина". Означення *Велика* додано пізніше, коли неподалік виникла ще одна Корениха (вважається, що *Каранян-Кір* і перетворилася пізніше у *Корениху*).

❈ Селище **ВЕЛИ́КА КОХНІ́ВКА** і село **МАЛА́ КОХНІ́ВКА** (Полтавська обл.) засновані в різний час. Спочатку з'явилася просто Кохнівка (це було близько 1700 р.) і першими поселенцями були козаки на прізвище *Кохни*. Пізніше з'явилася ще одна Кохнівка — *Мала*, тоді стару, першу Кохнівку, стали звати *Великою*.

❈ Селище **ВЕЛИ́КИЙ ЛЮ́БІНЬ** (Львівська обл.) виникло як укріплення. В середині XV ст. воно поділилося на дві частини — **Великий Любін** і **Малий Любін** (слово *Любъ* — це старовинне, ще дохристиянське особове ім'я).

Села **Велика Чернігівка** є в Луганській та Житомирській областях; вони "доповнюють" **Чернігівку** на Запоріжжі.

ВЕРХНІЙ — НИЖНІЙ

Селища й міста, в яких назва містить слово *Верхній,* як правило, стоять на берегах річок у їх верхній течії. У різних рубриках цієї книжки згадуються поселення **Верхній Рогачик**, **Верхньодніпровськ**, **Верхнячка**.

❈ Селище **ВЕ́РХНЄ СИНЬОВИ́ДНЕ** (Львівська обл.) раніше, до 1947 р., звалося Синевідсько-Вижнє (тут *Вижнє* — верхнє). У літописах це поселення згадується з 1240 р. під назвою Синеводсько. За легендою, назва виникла від синяви вод двох річок — це Стрий і Опір, що зливаються тут.

❈ Селище **ВЕ́РХНІЙ НАГО́ЛЬЧИК** (Луганська обл.) виросло з хутора, який з'явився тут у XVIII ст. Назва походить від річки *Нагольної* (селище у її верхній течії). Дослідники вважають, що назва річки походить від прикметника зі значенням "голий", "нічим не прикритий".

❈ Селища **ВЕ́РХНЯ КРИ́НКА** і **НИ́ЖНЯ КРИ́НКА** (Донецька обл.) розташовані на річці *Кринці* (басейн Міусу); засновані запорізькими козаками у XVII ст. Назва *Верхня* і *Нижня* — від місця вище і нижче за течією річки. Слово *Кринка* — від криничка — "джерело".

❈ Селище **НИ́ЖНЯ ДУВА́НКА** (Луганська обл.) виникло в 30-х роках XVIII ст. на місці, де зливаються річки

Красна і *Дуванка* (басейн Дону). Назва *Дуванка* — від татарського *дуван* — "дільба".

❊ Селище **НИ́ЖНІ СІРОГО́ЗИ** і село **ВЕ́РХНІ СІРОГО́ЗИ** (Херсонська обл.) дістали першу частину назв не від розташування вздовж течії річки, а від того, що село Верхні Сірогози розташоване північніше, а селище Нижні Сірогози — південніше. Слово *сірогози*, крім уже наведеного, має ще кілька тлумачень. Неподалік від селища є велика насипана могила з татарською назвою *Сара-гуз* (*сара* — "жовтий", *огуз* — "віл"). Кажуть, що звідси пішла назва балки і селища. Інше твердження: назва виникла через великі давні могили, які своєю формою нагадували кочівникам спини волів. Ці могили мають тюркське найменування *Сари огес* — "жовті бики". Не менш вірогідне й таке пояснення: селище стоїть на єрику-глущиці (старому руслі), куди збігає весняна вода і залишається у довгих ямах — *сірогозах* (турецьке *сіра* — "лінія", *гузун* — "довга").

Перейменування поселень

Сьогодні ми з вами свідки того, як потроху повертаються старі назви вулиць і районів наших міст, як відновлюються давні, але не забуті назви поселень. Траплялося так, що перейменоване після війни 1941–1945 рр. село чи селище місцеве населення продовжувало іменувати старою, звичною назвою, особливо в тих випадках, коли нова назва була аж надто штучною або трафаретною: **Першотравневе**, **Трудолюбівка**, **Жовтневе**, **Мінеральне**, **Комунарівка**, **Трудколонія**, **Комунарськ**, **Зоряне**, **Червоне**, **Дружба**, **Перше Травня**, **Колгоспівка**, **Дружелюбівка**, **Правда** та ін. Повернулися старі, історичні назви — **Зміїв**, **Луганськ**, **Бортники**, **Жовква**, **Коктебель**, **Бугас**, **Шпичинці**, **Угринів** та ін.

Проте перейменування поселень здійснювалося не лише за радянських часів. Читаючи — вибірково чи більш уважно — цю книжку, ви не раз зустрінетеся з тим, що те чи інше поселення перейменовувалося за час свого існування по кілька разів (подивіться хоча б на **Білгород-Дністровський**). Та оскільки перейменування, яке розпочалося, буде, мабуть, продовжуватись, і, як кажуть, "набирати обертів", треба б подивитись, як змінювалися старі, дореволюційні назви поселень за радянських часів, як називалися нові поселення, щоб об'єктивно і правильно оцінити вже перейменоване і те, що буде пропонуватися і виставлятися на суд громадськості.

Переглядаючи — навіть побіжно — історію назв наших поселень, ви помітите одну закономірність: чим більше місто, тим рідше змінювалася його назва в плині часу; найчастіше змінюються назви порівняно невеликих поселень — у зв'язку зі зміною їх власників, потім з появою новозбудованої та висвяченої церкви, за якою перейменовують село; причиною зміни назви може бути якась історична чи культурна подія. Так, наприклад, свого часу князь О. М. Вишневецький перейменував місто **Лубни** в **Олександрів** (за своїм ім'ям), а **Пирятин** — в **Михайлове** (за ім'ям свого батька), та нічого в нього не вийшло, бо надто великими, важливими і давніми були ці міста (нові назви виявилися тимчасовими, як і власник цих міст). Ось інші приклади:

Селище Ольхова на Луганщині відоме з 1755 р., було перейменовано на **Успенку** після того, як генерал-майор Шевич 1764 р. побудував тут Успенський собор на зразок московського. І останній приклад: коли 1954 р. відзначалося 300-річчя воз'(чи при?)єднання України до Росії, місто Переяслав на Київщині було названо **Переяслав-Хмельницьким**, а місто Проскурів на Поділлі — **Хмельницьким**.

Надзвичайно популярним за радянських часів було переймену-

вання на честь якоїсь видатної особи. Так, село Шереметка на Вінниччині стало **Пироговим**, бо там жив останні роки свого життя в садибі "Вишня" славетний лікар, основоположник військово-польової хірургії М. І. Пирогов. Село Чоботарка на Вінниччині стало **Заболотним**, бо там народився видатний український вчений-мікробіолог Д. К. Заболотний. Село Головчинці на Вінниччині стало **Кармелюковим** (у цьому селі народився Устим Кармелюк). Такі перейменування сприймаються як цілком природні, до того ж вони, ці назви, і створені за надзвичайно поширеними зразками: **Пирогове, Заболотне** — як **Чутове, Талове, Рокитне**.

За часів індустріалізації вважалося, що селище чи місто — це своєрідний другорядний придаток до головного: шахти, заводу, залізничної станції. З'явилися такі назви:

❈ Місто **МА́РГАНЕЦЬ** (Дніпропетровська обл.) свою назву дістало 1938 р., коли було об'єднано кілька рудничних селищ.

❈ Селище **ДНІПРОРУ́ДНЕ** (Запорізька обл.) розташоване на лівому березі Дніпра. Тут добувають залізну руду — звідси й назва.

❈ Місто **ЗУГРЕ́С** (Донецька обл.) виникло 1930 р. на місці хутора Дубівки у зв'язку з будівництвом Зуївської державної (бралося до уваги російське "государственной") районної електростанції. Скорочено — *ЗУГРЕС. Зу(ївська)* — від назви села *Зуївки*.

❈ Селище **ЕСХА́Р** (Харківська обл.) виникло 1926 р. під час будівництва електростанції Харківського промислового району. Назва ця — складноскорочене слово повного найменування *Електрична станція Харківщини*.

❈ Селища з назвою **ЗАЛІЗНИ́ЧНЕ** (Дніпропетровська і Запорізька обл.). Ці два селища розташовані навколо залізничної станції. Можна звикнути до таких назв, але навряд чи можна їх полюбити.

А тепер поговоримо про серії назв поселень, які свого часу перейменовувалися. Назву **Первомайськ** зустрічаємо в Луганській, Донецькій, Харківській, Миколаївській областях, **Першотравенськ** — у Дніпропетровській, Житомирській областях, **Першотравневе** — в Донецькій області, а ще **Первомайське**, **Первомайка** та інші з такими або ж подібними назвами — у багатьох областях України. Усі ці поселення мали до цього свої назви, що історично склалися, але вони чимось не влаштовували адміністрацію.

❈ Селище **ПЕРШОТРАВНЕ́ВЕ** (Донецька обл.) до 1946 р. звалося Мангуш. Заснували його 1780 р. греки-переселенці з села Мангуш, що в Криму. Саме тоді в Криму йшла масова заміна татарських назв російськими. Село Мангуш було перейменовано на Партизанськ, а селище — на *Першотравневе*. От вам і причина перейменування.

Важче пояснити перейменування на **Першотравенськ** міста Шахтарського і селища Токарівки. Навряд, щоб після перейменування вони стали чистішими, ошатнішими, більш упорядкованими й доглянутими.

❈ Місто **ПЕРВОМА́ЙСЬК** (Миколаївська обл.) було засноване 1749 р. як Орликівське військове укріплення (шанець). Пізніше місто дістало модну тоді назву на грецький лад — Ольвіополь (*поліс* — "місто", *Ольвія* — грецька колонія на північному березі Чорномор'я, яка існувала з VII ст. до н. е. до VII ст. н. е. біля Очакова). Назва ця — *Ольвія* — означала "щаслива". Далі події розвивалися так: неподалік розташувалися в середині XVII ст. три поселення: Ольвіополь, Богопіль і Голтва, в яких жили переселенці. Назва *Богопіль* утворена від уживання в говірках найменування Південного Бугу *Біг, Бог*. Назва *Голтва* принесена, мабуть, полтавцями з *Говтви* (від праслов'янського *glъt, gъlt* — "безодня"). Першого травня 1919 р. відбувся об'єднаний мітинг мешканців усіх трьох поселень, де було запропоновано об'єднатися в одне місто і назвати його на честь свята *Первомайськом*. Це було прагнення людей розпочати нове життя з чистої сторінки. З новою назвою мало прийти щось незвідане й небачено прекрасне.

Для нової назви радянських часів часто обирали слово, і справді сповнене радісного змісту, але зовсім недоречне: воно не було зумовлене географічним середовищем (а подивіться, скільки назв пов'язано з ріками, рельєфом, особливостями ґрунтів та ін.), звучало аж надто пафосно, урочисто як для щоденного — буденного — вжитку (**Дружба, Перемога, Щастя** та ін.). Деякі з таких назв досить давні, проте вони завжди здавалися "чужорідними", дивними, незвичними.

❈ Ось, наприклад, селище **БЛАГОДА́ТНЕ** (Донецька обл.). Засноване воно наприкінці XVII ст. переселенцями-хліборобами. Звідкіля ж така назва? Старожили розповідали, що колись тут проїжджав архієпископ і зупинявся відпочити. Місця ці йому так сподобалися, що він наказав узяти кам'яну брилу і вирізати на ній такий напис: "1836 рік, червня, 10 дня. Тут відпочивав преосвященний Гавриїл архієпископ Катеринослава. Ось де *благодать*!" Село після цього почали називати *Благодатним* (це книжне слово означає "повний достаток, такий, що радує"). Є в Донецькій області й село **Благодать**. Чи не переселенці принесли цю назву з *Благодатного*?

Посміялося щастя з тих поселенців, які назвали своє село **Щастям**, вирвавшись з-під ярма своїх і польсь-

ких панів у середині XVIII ст. Уже в другій половині XVIII ст. їх знову покріпачили. Назва, як бачите, не виправдала себе.

❋ Місто **ПРИВІЛЛЯ** (Луганська обл.) засноване 1695 р. селянами-втікачами і "служивими" людьми. Спочатку воно звалося Асесорське (від латинського *assesor* — "той, що засідає"; у царській Росії — цивільний чин). За часів військових поселень це була П'ята Рота. У 20-х роках XVIII ст. його назвали Привільне, тепер *Привілля*. Вважається, що селище було так назване за характером *привільного* степового ландшафту (сьогодні це шахти, шахти, шахти...).

Цікаво, що повертаються назад старі назви насамперед там, де нові найменування були штучно-життєрадісними, казенно-піднесеними.

Село Переможне знову стало зватися **Мшанець**, село Привітне — **Божинів**, село Жовтневе — **Кобиловольки**, село Червоне — **Лядське**, село Зоряне — **Трійця**, село Дружба — **Требухівці** (усе це Тернопільщина), село Ясне — **Наркевичі**, село Жовтневе — **Шпичинці** (Хмельницька обл.), село Правда — **Хоробрів** (Львівщина).

Старі назви, якими б вони не здавалися застарілими, а часом і грубими, є явищами історії, і саме так до них слід ставитись.

Було на Одещині село Каторга, його перейменували на **Вільне**, бо стара назва декому здавалася образливою (*каторга* — це майже "зона", "табір", "тюрма"). А насправді слово *каторга* позначало турецький корабель, на якому прикуті ланцюгами невільники гребли величезними веслами (більш звична для нас назва такого корабля — *галера*). Видно, село дістало цю назву ще за тих часів, коли козаки і селяни-бранці тікали з цих галер-*каторг* і поселялися на вільних землях, зберігши в назві села колись грізне для них слово *каторга*.

Проте переважна більшість нових назв за радянської влади була утворена від слів, належних до суспільно-політичної лексики: селище **Совєтський** (Крим), **Октябрське** (Крим, Донецька обл., Дніпропетровська обл.), **Комсомольське** (Донецька, Полтавська, Харківська, Луганська обл.), **Пролетарський** (Луганська обл.), **Комінтернівське** (Одеська обл.), **Гвардійське** (Крим, Дніпропетровська обл.).

Ви вже помітили, мабуть, як переплутані тут українські і російські слова. Ще більше це простежується в назвах, де є слово *червоний* — *красный* (рос.): **Червонопартизанськ** (Луганська обл.) заснований 1947 р.; **Червоний Донець** (Харківська обл.) засновано

1956 р.; **Краснoперекопськ** (Крим) засновано 1936 р.; **Красний Октябрь** (два селища Донецької області) та ін. Пояснюється це змішаним населенням (сюди приїздили на роботу з усіх кінців СРСР).

Особливо не обходила увагою адміністрація поселення з татарськими назвами в Криму: селище **Красногвардійське** звалося раніше Курман-Кемельчі, **Планерське** звалося Коктебель (цю назву поновлено), селище **Куйбишеве** — Албат, **Чорноморське** — Ак-Мечеть та ін.

У промислових районах змінювалися назви, утворені від прізвищ колишніх власників: місто **Красноармійськ** (Донецька обл.) звалося раніше Гришине; місто **Краснодон** (Луганська обл.) — раніше Сорокине; місто **Красний Луч** (Луганська обл.) мало назву Криндачівка; селище **Красний Профінтерн** (Донецька обл.) раніше звалося Вірівкою. Нову назву для села Вірівка вибрали невдало: об'єднання профспілок, яке звалося Червоний Інтернаціонал Профспілок (*Профінтерн*), проіснувало з 1921 до 1937 р.

❊ Село **ЧЕРВО́НИЙ ОСКІ́Л** (Харківська обл.) до 1919 р. звалося Цареборисів. Розташоване воно в долині річки Оскіл (вважається, що назва походить від *скеля, скала* — "під скелею") та її притоки Бахтину. Історія назви *Цареборисів* така: 1600 р. на високому правому березі Осколу було закладено за наказом Бориса Годунова фортецю-місто, яка входила в систему оборони південного кордону держави. 1719 р. через епідемію чуми, яка тут викосила людей, місто було спалене, а людей, що врятувалися від чуми, було переселено на береги струмка Бахтину. 1919 р. назву Цареборисів було замінено на Червоний (тобто "революційний") Оскіл.

❊ Місто **ЧЕРВОНОАРМІ́ЙСЬК** (Рівненська обл.) до 1939 р. звалося Радзивилів. Засноване місто в кінці XVI ст. князем *М. Радзивилом* (то був тоді один з наймогутніших польських магнатів, якому належали ці землі). З приходом на ці землі в 1939 р. радянської влади місто назвали на честь Червоної Армії *Червоноармійськ* (так називалися збройні сили СРСР з 1918 до 1946 р.). За період з 1990 до 1994 р. відбулося багато перейменувань населених пунктів України. Серед них і місто Червоноармійськ повернуло собі стару назву **Радивилів** (так звичайно вимовлялася місцевими людьми стара назва *Радзивилів*).

Своєрідні серії назв утворились і від найменувань рік: місто **Дніпропетровськ** (обласний центр), місто **Дніпродзержинськ** (Дніпропетровська обл.), селище **Дніпровське** (Дніпропетровська обл.), селище **Дніпрорудне** (Запорізька обл.), селище **Дніпряни** (Херсонська обл.).

Ще одна серія: **Дністрівка**, **Подністрянська**, **Задністряни**, **Білгород-Дністровський**.

Кілька серій утворено від прізвищ діячів комуністичної партії.

❊ Селище **ЛЕ́НІНА** (Луганська обл.) розбудувалося біля *шахти ім. Леніна*, яку було здано в експлуатацію 1947 р. Звідси й назва.

❊ Селище **ЛЕ́НІНЕ** (Крим) виникло наприкінці XIX ст. як залізнична станція; спочатку звалося Сім Колодязів. Розповідали, що колись біля підніжжя невеликої гори люди викопали *сім колодязів*, де вода була чистою та смачною, а навколо води не було. Та після землетрусу вода в колодязях зникла.

Селище **Ленінське** (Луганська обл.), селище **Ленінське** (Донецька обл.). Село **Ленінське** (Кіровоградська обл.) недавно повернуло собі стару назву — **Голубієвичі**.

За останні 20—30 років після війни зникло біля 200 назв сіл і селищ унаслідок "злиття", "укрупнення", "перейменування". Замість назви села з'явилася назва колгоспу, радгоспу, бригади. Так губляться сліди людини на землі, людина стає перекотиполем.

Частина найменувань міст у промислових районах була утворена від назв шахт, рудників, заводів, електростанцій. Саме ці назви відзначаються особливою громіздкістю: вони, як правило, двоосновні та ще й закінчуються на *-ськ*, що створює аж надто великий збіг приголосних і обтяжує їх вимову.

❊ Місто **КОМУНА́РСЬК** (Луганська обл.) виникло 1895 р. у зв'язку з будівництвом металургійного заводу. Іменувалося до 1931 р. Алчевськом (за прізвищем колишнього власника). За радянських часів з 1931 до 1961 р. — Ворошиловськ. У 1961 р. його перейменували на Комунарськ. 1992 р. місту повернено назву **Алчевськ**.

❊ Місто **ЮНОКОМУНА́РІВСЬК (ЮНОКОМУНА́РСЬК)** (Донецька обл.) до революції звалося Шахта Бунга (1912 р.). Перейменовано на шахту імені Юних комунарів (скорочено — Юнком). 1965 р. колишнє селище стало містом і одержало нову назву — *Юнокомунарськ*.

❊ Місто **МОЛОДОГВАРДІ́ЙСЬК** (Луганська обл.) засноване 1957 р. у зв'язку зі спорудженням кам'яновугільних шахт. Названо на честь підпільної комсомольської організації *"Молода гвардія"*, яка діяла під час окупації.

❊ Місто **УКРАЇ́НСЬК** (Донецька обл.) має трохи дивну назву (уявіть собі такий ряд: Українськ, Руськ, Білоруськ, Молдавськ...). А пояснюється поява цієї назви дуже просто: була шахта *"Лісівка"*, перейменували —

стала *"Україна"*. Було селище Лісівка — стало місто *Українськ*.

Ось ще одна з таких серій: місто **Приморськ** (Запорізька обл.) раніше звалося Ногайськ; перейменування пояснюється близькістю (?) до Азовського моря. Місто **Приморське** (Донецька обл.) раніше звалося Сартана (*сарт* у тюркських мовах — "купець", "торгівля"); причини заміни назви — близькість (?) до Азовського моря. Селище **Приазовське** (Запорізька обл.) раніше звалося Покровським. Офіційна причина — "близькість до Азовського моря", неофіційна, але очевидна: бажання позбутися свідчень історичного минулого (татарські назви Ногайськ, Сартана, назва за церквою — Покровське).

❊ Місто **ПРИДНІПРО́ВСЬКЕ** (Дніпропетровська обл.) мало б зватися, скоріше, *Наддніпрянське*, бо його електростанція дає енергію саме для Наддніпрянщини. Усе це назви приблизні, неточні, а ще й казенні, холодні, фальшиві.

Кажуть, що в мові кожна нація бачить своє відображення. Це стосується й географічних назв. Тому масове перейменування назв поселень веде за собою втрату значної частини історичних відомостей. Так, наприклад, назва села **Городище** свідчить, що багато років тому (а може, й століття) на цьому місці було якесь поселення; воно було покинуте або спалене, або зруйноване, а пізніше на цьому ж місці люди знову звели нові будови й живуть, живуть на старому, давньому, напівзабутому чи й зовсім забутому городищі. Не дивно, що селу **Комуністичному** на Чернігівщині люди повернули назву **Городище**. Крім цього, масові перейменування притупляли в людях почуття малої батьківщини, рідного села чи міста, рідної оселі, а значить і великої батьківщини, почуття приналежності до певної нації.

Досі ми говорили про перейменування і зміну назв, що здійснювалися за вказівками держави. Проте назви поселень, як і все в природі, теж змінюються під дією певних причин. Подивимося на найголовніші з них.

Назви можуть змінюватися під впливом певних мовних законів (зміна значень слів, перехід частини слів з активного запасу в пасивний та ін.). Так, наприклад, селище **Гоща** (Рівненська обл.) змінило свою назву до невпізнання через зміни у вимові давніх слів: в основі назви було або слово *гост* (погост) — "поселення", або *гостьба* — "торгівля".

Причиною зміни назви може бути якийсь трагічний історичний випадок: раптова зміна населення і мови зі

зміною назви (пошукайте у цій книжці історію міст **Білгород-Дністровський** або **Євпаторія**, історію перейменування кримських сіл).

Ще одна причина — зміна суспільної функції поселення: малі селища ставали містами, змінювались їхні адміністративні функції, а за ними й назва. Так сталося з селищем **Новоолександрівка**, яке в 1841 р. перетворили на повітове місто й дали пишну грецьку назву **Мелітополь**.

Малі поселення часто змінювали назву в зв'язку зі зміною власника. Прикладом може бути історія перейменувань селища **Петрівка** на Одещині. Перша назва його — Балай (за назвою місцевої річки). З 1787 р. воно вже зветься Курисове-Покровське — від прізвища власника, підполковника *Куриса* і *церкви святої Покрови*. Після штурму *Ізмаїла*, в якому брав участь і підполковник Курис, поселення почали називати Ізмаїло-Покровське. У 1921 р. його перейменовано на честь всеукраїнського старости *Г. Петровського* на Петровське. З 1937 р. за селищем закріплено назву *Петрівка*.

Добре, коли зміна назви відбувається поступово, майже непомітно, тоді вона видається органічною, природною. Так сталося з назвою міста **Слов'янськ**. Нагадаємо її.

❊ Місто **СЛОВ'ЯНСЬК** (Донецька обл.) розташоване на річці Казенний Торець (басейн Дону). У X—XIII ст. цю територію займали кочові племена — торки. Тому й назви тут такі: річка Казенний Торець, Торські озера, фортеця Тор (збудована 1676 р.), поселення Тор. У XIII ст. на озерах почали добувати сіль і селище Тор почали все частіше називати Солоне, Солеварськ, Солеванськ. У 1784 р. поселення офіційно перейменоване на Словенськ, а ще пізніше — на Слов'янськ. Перейменування здійснювалося за наказом цариці Катерини II, яка таким чином висловлювала свої симпатії до балканських *слов'ян* в їх боротьбі проти турецького панування. Це, так би мовити, офіційна версія. Насправді ж інтереси царського уряду були значно прозаїчніші: розширити сфери впливу імперії, витіснивши турків зі слов'янських Балкан. У цьому місті 1817 р. народився поет М. Петренко (рік смерті невідомий), автор вірша "Дивлюсь я на небо" (музика композитора В. Заремби). Історія перейменування міста відома мало кому, а от пісню співають не лише в Україні.

Способи творення назв поселень від особових імен

Імена у людей з'явилися дуже давно: ще в кам'яному віці. Проте ні їхній склад, ні характер, ні вживання не залишалися незмінними. Протягом одного людського життя ці зміни помітити важко, але сторіччя про це свідчать дуже виразно.

ДОХРИСТИЯНСЬКІ ІМЕНА (СУФІКС — *ІВ*)

Як вважають дослідники, ці імена давалися не лише для того, щоб позначити людину і виділити її серед інших, а й для того, щоб захистити дитину від злих, ворожих сил, вклавши в ім'я добрі побажання на все життя. Тому часто справжнє ім'я приховувалось, а дитину називали іншим; ім'я обирали серед слів Підкид, Найден, Ненаш (мовляв, дитина чужа і нелюба); часто давали дитині ім'я звіра-охоронця (Вовк, Лис); вибиралося грубе, погане слово, яке мало відштовхувати нечисту силу від дитини (Дубина, Нелюб). Пізніше ці імена деякий час уживалися поряд із християнськими та поступово переходили у прізвиська, поширюючись на увесь рід, і ставали прізвищами (або забувалися).

Частина цих прадавніх назв стала найменуваннями поселень (принаймні дослідники їх вважають такими).

Суфікс *-ів* утворював присвійні прикметники від імен власників поселень ще тоді, коли ці імена були дохристиянськими. Чим давніше поселення, тим важче бути певним щодо походження його назви (часто це лише здогади, припущення, не підтверджені достатньою кількістю переконливих доказів).

❊ Місто **БОЛЕ́ХІВ** (Івано-Франківська обл.) відоме з XIV ст. У документах XV ст. згадується як Болехів Волоський. Назву виводять від слова *волохи*: *Волохів-Болехів* (*волох* — представник романських народів: молдаванин або румун, рідше італієць; давнє запозичення з кельтської мови через германську). Вважається, начебто

тут були волоські поселення, що їх зруйнували монголо-татари. Проте цілком можливо, що назва міста походить від ще дохристиянського імені *Болеслав*, яке у щоденному вжитку скорочувалось до *Болех*.

❈ Села **БИ́ШКІВ, БИ́ШКИ, БИ́ШКІНЬ** (Тернопільська і Полтавська обл.). Усе начебто просто в цих назвах, а з якого боку до них підступитися? Спочатку пошукати в документах, може, трапиться схоже прізвище? Є таке прізвище: "*Быхъ*, мещанин города Кременца". А прізвище звідки? Від зменшеного, побутового (сказати б, "родинного", "хатнього") скорочення повного польського, а раніше князівського імені *Збислав* або *Збігнєв*: спочатку *Збишек,* потім *Збих*, а далі й просто *Бих, Бишек*. "Чий хутір? — *Бишків*"; "Хто там живе? — *Бишки*"). А ось назва села *Бишкінь* з'явилася, мабуть, пізніше, тоді, коли таке ім'я вже не вживалося, потроху забувалося, зв'язок з ним загубився, *Бишків* став вимовлятися як *Бишкінь*. Для жителів села це слово вже нічого не означало, крім того, що це назва саме їхнього села.

❈ Місто **ВАСИЛЬКІ́В** (Київська обл.) належало його засновникові — князеві Володимиру Святославичу, якого при хрещенні назвали *Василій* (*Базилевс* — первісна форма імені — означала "цар"). У літописі про закладення міста сказано: "Постави же и под Стугною град и нарече єго во своє имя Василєв".

Дослідники вважають, що князь Володимир на цьому місці побудував серед лісу мисливський терем — як місце відпочинку від державних турбот — і назвав його *Веселоє Васильєво*, а пізніше навколо цієї, ми б сказали, княжої "дачі" розбудувалося місто. Усе це було б так, якби не одна обставина. Про місце, де князь Володимир прийняв хрещення, досі немає точних відомостей. Називають три міста: Київ, Василєв і Корсунь. Якщо погодитися з тим, що князь Володимир спочатку прийняв християнство таємно, то місцем його хрещення міг бути і Василєв (Васильків). Нове княже ім'я і було дано місту. А як з *Василєва* зробився *Васильків*? Як свідчать записи тих часів, у розмовному мовленні ім'я *Василь* вживалося у формі *Василько*. Саме так звали багатьох князів Київської, Волинської і Галицької земель. Тому й назва міста утворилася від імені *Василько*, а не *Василь* чи *Василій*.

❈ Село **ДРАГОСИ́МІВ** (Івано-Франківська обл.) уперше згадується 1564 р. Судячи з форми назви поселення, це

могла бути власність якогось *Драгосима* (*Драгосим-ів*). Але вся складність виявилася в тому, що цього імені немає в жодному документі тих часів. Проте знайшлись імена, які містять "половинки" цього імені: *Драго*мир, *Драго*слав, *Драго*мил — у нас; *Семі*від, *Семі*драг, *Семі*слав — у наших західних сусідів. Значить, існувало ім'я *Драгосим*, тільки було воно, мабуть, рідкісним.

❁ Місто **ЖА́ШКІВ** (Черкаська обл.) існувало вже в XVI ст., а це означає, що з'явилося воно раніше. Існує переказ, за яким місто спочатку звалося Рашків (хто був той *Рашко* — невідомо). Один з дослідників каже, що місто дістало назву від імені *Жашко,* яке мав перший поселенець. Ім'я це нагадує такий ряд: *жах-жаский-жашко* (може, батьки його так назвали, щоб нічого не боявся?).

❁ Місто **ЗБО́РІВ** (Тернопільська обл.) відоме з запису під 1166 р. Про назву міста у народному переказі говориться так: у давнину тут було місто Верхостав, яке зруйнували татари. Коли орда відійшла, вцілілі мешканці почали збиратися до рідного городища. Начебто так і виникла назва нового поселення: *збір* — *Зборів* (чому не Збірки, Збірка, Збір? Сумнівно...). Було висловлено думку, що назва міста могла утворитися від *збор*, *забор* у значенні "огорожа", "укріплення". Проте найпереконливішою видається думка про те, що назва *Зборів* утворена від чоловічого імені *Збор* (*Забор*) і суфікса приналежності *-ів*. До історичних подій, пов'язаних з цим містом, належить Зборівська угода 1649 р. (тоді Богдан Хмельницький оточив і розгромив польську армію Яна Казимира, а його самого взяв у полон).

❁ Місто **КА́НІВ** (Черкаська обл.) уперше згадується 1147 р. в Іпатіївському літописі. Про походження назви міста висловлювалися різні думки. Одна з них побудована на співзвучності слів *хан* і *кан*(*ів*) і підсилюється легендою про те, нібито на переправі через Дніпро сидів татарський хан. Дехто з дослідників вважає, що слово це татарського походження і в перекладі означає "місце крові" (назва могла з'явитися через криваві війни з половцями, які тут велися). За народними переказами, назва пов'язана з птахом, який зветься *каня* (це хижак з родини яструбових, схожий на шуліку). Найпереконливіший здогад: назва міста походить від чоловічого імені *Кань* або *Кан* з суфіксом приналежності *-ів*. Схожі назви є в Чехії (*Канін*, *Каніце*), на Балканах (*Канів*), а це означає, що ім'я *Кань* або *Кан* справді існувало.

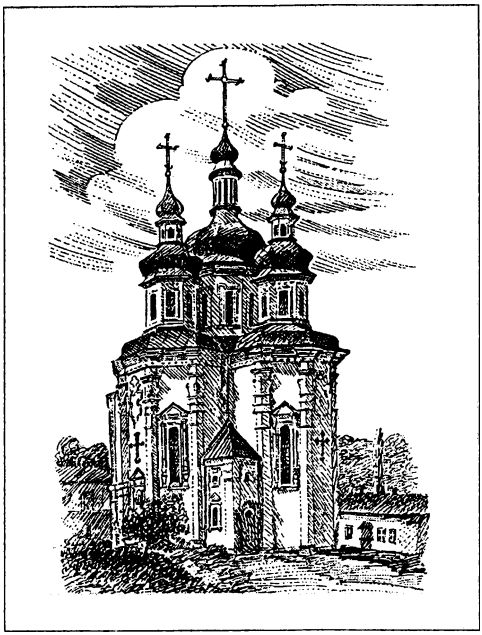

м. Київ
Видубицький монастир.
Георгіївський собор
(1696—1709)

❊ Села **ВЕЛИ́КІ** і **МАЛІ́ КАНІВЦІ́** (Черкаська обл.) — переселенські (звідси й назва). Відстань від Канева до них не сягає й 100 км.

❊ Місто **КИ́ЇВ** (столиця України) як поселення існувало ще дві тисячі років тому (про це свідчать археологічні розкопки). Отже, місто старше за свою назву, як люблять говорити деякі дослідники. Загальновідомі сьогодні слова з літопису: "И быша братья: единому имя Кий, а другому Щек, а третьему Хорив и сестра их Лыбедь. И сотвориша град во имя брата своего старейшего и нарекоша ему Киев". Загальновідомі також суперечки навколо того, ким був Кий: чи був він перевізником через Дніпро (з літопису: "У Киева бо бяше перевоз тогда с одной стороны Днепра, тем глаголаху: на перевоз на Киев"), а чи полянським князем, який заснував тут своє місто десь у другій половині VI чи в першій половині VII ст. Дослідники схиляються до думки, що легенда про Кия містить у собі якісь зерна правди. Те, що назва міста утворена від імені *Кий*, підтверджується наявністю схожих поселень в інших слов'ян: Кієво (поляки), Кийов (чехи), Києво (серби). Слово *кий* ("бойовий молот", "посох",

"палиця") є у білорусів, болгар, сербів, хорватів, чехів, словаків, поляків, словенців. Дохристиянські імена якраз і бралися від таких загальновідомих і поширених слів, а суфікс присвійності *-ів* лише підтверджує походження назви міста від цього імені.

❊ Село **МИ́РКІВ** (Волинська обл.) має в основі своєї назви ім'я *Мирко*, зменшене від *Миръ*, *Мирославъ*.

❊ Селище **ЛЮБЕ́ШІВ** (Волинська обл.) відоме з XIII ст. (час заснування не встановлений). У грудні 1653 р. Любешів був спалений татарами. Відроджуватися почав тоді, коли через місто пройшов торговельний шлях з Литви на Волинь і Поділля. В документах назва міста записувалася неоднаково: Любишовське, Любишеве, Любешів. Серед місцевого населення вживалася назва Ямки. У польських документах вживається назва Новий Дольськ. Те, що найстаріша назва походить від дохристиянського імені *Любаш*, заперечень не викликає (він, мабуть, і був першим поселенцем).

❊ Місто **РАДЕ́ХІВ** (Львівська обл.) пов'язують з добою родового ладу; назву його виводять від слова *радий*. Інші дослідники вважають, що назва походить від особового імені *Радех*, ще дохристиянського, і суфікса присвійності *-ів*. Ще одна думка: *Радех* — це ім'я середньовічного володаря цього поселення. Доказом того, що це особове ім'я, є той факт, що в Чехії є село Радехов (значить, у слов'ян було таке ім'я).

❊ Місто **РА́ХІВ** (Закарпатська обл.) уперше згадується в XV ст. Є переказ, за яким місцеві люди начебто ходили від села до села і *рахували* кроками відстань між ними. Звідси, мовляв, і назва: *рахувати* — *Рахів*. За іншим переказом, тут збиралися і *рахували* здобич опришки. Дехто з дослідників, посилаючись на болгарські та румунські впливи, виводить *Рахів* з *Оріхів*. Є й така думка: назва міста утворена від особового імені *Рах* або *Рахо*.

❊ Селище **РОЖНЯ́ТІВ** (Івано-Франківська обл.) відоме з XII ст. Перше поселення звалося Старим селом. За одним переказом, назва походить від прізвища *Рожнятовський* (а не прізвище від назви селища?), за другим — від слова *різня* (тут начебто була велика битва з татарами — *різня*). Висувалося припущення, що назва поселення походить від імені *Рожен* (це категорично заперечується іншими дослідниками). Могло ж бути ім'я *Рожнята,* оскільки відомі імена цього типу *Путята*,

Гостята й інші. Тоді селище було б *Рожнятин*, — як *Путятин, Гостятин*. Як було насправді — важко сказати.

❊ Селище **СУДИ́ЛІВ** (Чернівецька обл.) теж, мабуть, утворене від давнього, ще дохристиянського імені *Судило*, яке пізніше стало прізвищем (пригадайте: прізвисько чи прізвище батька Наталки Полтавки — *Терпило*). Прізвища такого типу зустрічаються й сьогодні.

❊ Тихе містечко **ФА́СТІВ** (Київська обл.) мало чим відрізняється від інших таких же невеликих поселень, розкиданих по всій Україні. Ось тільки хіба його вік... Перша згадка про нього датується 1390 р. Але таких давніх — навіть ще давніших — сіл і міст у нас є теж чимало. То чим же Фастів вирізняється серед них? Таємничістю назви. Начебто вона й простенька, але зовсім непрозора. Почнемо хоча б з того, що українських слів з *ф* на початку в літературній мові дуже мало, і вони в основному або запозичені і прижилися, наче свої, або звуконаслідувальні. Тому правильніше було б читати і писати не *Фастів*, а *Хвастів*. Слово *хваст* — є в слов'янських мовах, означає "бур'ян", є в українській мові слово *хвіст*, але до чого він тут? От і з'явилися легенди. Одна з них твердить, що після розгрому половців по селищу були розкидані бунчуки розбитого війська, зроблені з кінських хвостів. Звідси й назва. Інша легенда пов'язується з іменем фастівського полковника Семена Палія. Начебто в битві з польською шляхтою він власноручно знищив 700 ворогів, а потім ходив по місту і хизувався цим, *хвастався*. Та є в назві міста суфікс *-ів*, а це означає, що вона утворена від власного імені чи прізвиська. Можна додати до тих легенд, які вже є, ще одну: якщо річку, яка тече через Фастів, називають Унава (а це чеське слово, означає "втома"), якщо в основі назви Фастів лежить ім'я або прізвисько *Хваст* (а це теж чеське слово, яке означає "бур'ян"), то можна навіть уявити собі цього *Хваста*, який прийшов із заходу і оселився тут, давненько правда, 600 років тому... От вам і ще одна легенда.

ХРИСТИЯНСЬКІ (КАЛЕНДАРНІ, КАНОНІЧНІ) ІМЕНА (СУФІКС *-ІВ*)

Суфікс присвійності *-ів* активно утворював назви поселень від християнських, так званих календарних (канонічних), імен. Ці імена за своїм складом були дуже строкаті: сюди входили давньогрецькі, латинські,

давньоєврейські імена, важкі для вимови і незвичні (пригадайте Нимидору в Нечуя-Левицького). Деяку обробку, "слов'янізацію" вони пройшли у болгар, звідки їх привезли священики разом з християнством. Потрапивши в українське мовне оточення, вони зазнали змін і скорочень, так що деякі з них важко впізнати: Єремія — Ярема, Агафія — Гапка, Євгенія — Ївга, Євдокія — Явдоха, Февронія — Хівря, Афанасій — Панас та ін. Частина імен стала закінчуватися на *-а* (Микола, Олекса з Николай, Алексей), на *-о* (Павло, Петро з Павел, Петр), *-о* (Ілько, Левко з Ілля, Лев), *-аш* (Лукаш), *-ош* (Дорош), *-яш* (Матіяш).

Слід мати на увазі, що вибирати ім'я дитині батьки тоді не мали права: їй піп давав при хрещенні те ім'я, яке стояло в цей день у церковному календарі. Ось і доводилось одержані імена скорочувати і спрощувати, щоб ними можна було користуватися легко і вільно.

Традиція називання поселень іменами тих, хто першим тут осів, збереглася, але тепер ці назви утворювалися від канонічних імен православної та греко-католицької церков. Старі дохристиянські імена відходили в минуле (церква до них ставилася вороже). Перемогли канонічні, християнські, а переможені дохристиянські заховалися у прізвищах.

❊ Місто **АНА́НЬЇВ** (Одеська обл.) уперше згадується 1767 р.; у документах — це слобода Анані (Анань); містом вона стала пізніше. Таке поселення звалося тоді "ханська слобода"; таких у XVIII ст. було багато між Бугом і Дністром, бо тоді це була територія Кримського ханства і Туреччини. Тут поселялися селяни-втікачі з України, Молдавії та Росії. За переказом, першим поселенцем у цій слободі був запорізький козак *Анань* (*Ананій*). Перейменовано слободу *Анані* (*Анань*) в *Ананьїв* у 1834 р.

❊ Селище **ГРИ́ЦІВ** (Хмельницька обл.) належить до дуже давніх. Припускають, що поселення на цьому місці існувало вже у часи Київської Русі. Назву виводять від імені *Григорій* (*Гриць*): так звався князь Теребовлянський, володар села наприкінці XI — на початку XII ст. Проте більш вірогідною є інша версія: *Грицем* звали першого поселенця, а не князя.

❊ Селище **ІЛАРІО́НОВЕ** (Дніпропетровська обл.) виникло 1875 р. під час прокладання залізниці як станція Іванівка (за прізвищем відставного прапорщика *Іванова*), проте згодом селище перейменували, назвавши його іменем власника земель графа *Іларіона Воронцова-Дашкова*.

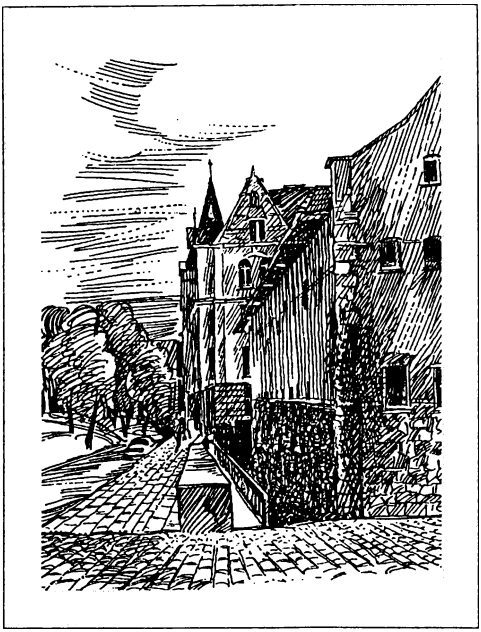

м. Львів
Музей зброї
(1555—1556)

❊ Селище **КЛА́ВДІЄВО-ТАРА́СОВЕ** (Київська обл.) виникло 1900 р., коли будували залізничну станцію. Перша частина назви — за ім'ям інженера *Клавдія Немішаєва*, який будував цю залізницю. *Тарасове* — це назва села неподалік станції.

❊ Місто **ЛЬВІВ** (обласний центр) виникло в середині XIII ст. За переказами, місто побудував близько 1241 р. Галицький князь Данило Романович і дав йому ім'я свого старшого сина *Лева*, хоча існує також переказ про те, що місто збудував сам Лев Данилович. Резиденцією князя було прикордонне місто Холм, якому постійно загрожували поляки; тому нове місто князь заснував у глибині своїх земель — на річці Полтві, подалі від кордонів (уперше згадується 1256 р. в описі пожежі Холма). У цей час місто стає центром господарського і політичного життя. У 1349 р. польський король Казимир загарбав частину земель Червоної Русі разом зі Львовом; почався господарський і культурний занепад і міста, і цих земель. Та через століття місто знову піднялося з руїн і стало торговельним центром на перехресті шляхів, що йшли з заходу на схід і з півночі на

південь. У 1772 р. Львівщина увійшла до складу Австрійської імперії. У 1939 р. українські землі були возз'єднані.

Цікаво, що спочатку Львів мав назву Город, потім Город Лева (*Castrum Leonis*).

❊ Місто **МИКОЛА́ЇВ** (обласний центр) розташоване на території, яка була заселена вже дуже давно (в VI ст. недалеко від сучасного міста була грецька колонія Ольвія — "Щаслива"). У післямонгольський період на цьому місці було поселення, яке звалося Вітовтова Митниця. Після того, як у 1775 р. була ліквідована Нова Січ, ці місця почали освоювати переселенці з різних місць. Тут була Фаберова дача — хутір австрійського купця Фабрі, який зруйнували турки 1787 р. Місто назвали Миколаїв на згадку — як пам'ять — про штурм російськими військами турецької фортеці Очаків, який відбувся 6 (19) грудня 1788 р. в день православного свята *Миколи Чудотворця*, покровителя моряків. Проте офіційне заснування міста датують 5 серпня 1790 р., коли спустили на воду перший фрегат *"Святой Николай"*, збудований на Миколаївській верфі.

❊ Місто **МИКОЛА́ЇВ** (Львівська обл.) уперше згадується 1570 р. у королівському привілеї. Цим документом було дозволено польському шляхтичеві *Миколі Тарлові* з Щекарович, сандомирському хорунжому, заснувати містечко *Миколаїв* (поселенню надавалося ім'я його власника).

❊ Місто **СТАРОКОСТЯНТИ́НІВ** (Хмельницька обл.) виникло на місці села, назва якого не збереглася (одні кажуть, що це Колишенець, інші — Поміщенці). У 1561 р. на цьому місці волинський князь *Костянтин Острозький* побудував фортецю і заснував місто, яке було названо його ім'ям — Костянтинів. Пізніше князь Острозький побудував біля Летичева нове місто і назвав його Новокостянтинів. На початку XVII ст. місто Костянтинів стало називатися Старокостянтинів.

❊ Місто **ХА́РКІВ** (обласний центр) стоїть при злитті річок *Харків* і Лопань. Місто засноване в другій половині XVII ст. Перша писемна згадка про нього датується 1654 р. Документи свідчать, що в цей час сюди прибуло кілька сотень родин українських переселенців (відоме навіть прізвище їх "старшини" — Іван Каркач). Протягом 1655—1656 років тут було збудовано фортецю — як захист від кримських і ногайських татар. Про походження назви міста Харків є кілька розповідей. Так, за однією з

легенд, місто названо іменем першого поселенця козака чи сотника *Харитона*, якого називали зменшеним ім'ям *Харко*. Вважається, що хутір *Харка* був на низовинній, болотяній місцевості, недалеко від впадіння річки Харкова в Лопань. Переселенцям доводилось увесь час оборонятися від татарських наїздів. В одному з боїв загинув і *Харко* — потонув у Сіверському Дінці. Пограбований хутір довго стояв пусткою, та згодом тут виникло нове поселення зі старою назвою. Існує ще один переказ: колись у придонецьких степах кочували половці. Своїх міст у них не було; були кочовища. Одне з них — від імені половецького хана *Шаруканя* — стало пізніше містом *Харків* (*Шарукань* у вимові місцевого населення поступово змінилося на Харків). Слово *шарукань* складається з двох: *шаруа* — "скотар" і *кан* — "стоянка"; разом — "стоянка скотаря". За іншою — більш достовірною — версією, місто дістало назву від річки *Харків* (в документах річка згадується раніше, ніж місто — 1627 р.); якою була початкова назва річки — невідомо (можливо, що все, сказане про *шарукань*, стосується річки).

У Харкові народилися: поет і перекладач І. Манжура (1851—1883), письменник Г. Хоткевич (1877—1938), поет М. Йогансен (1896—1937), композитор Я. Степовий (1883—1921).

❋ Місто **ХО́ДОРІВ** (Львівська обл.) уперше згадується 1394 р. Стара його назва — Ходоростав. Вважається, що і стара, і нова назви міста походять від чоловічого імені *Ходор*, *Ходір* (*Федір*). За переказами, цей *Ходор* чи *Ходір* прибув разом з трьома братами на землі Київської Русі з Угорщини. За іншим припущенням, засновником міста був один з нащадків галицьких бояр. Було це колись визначне торговельне місто, про що свідчить колядка:

Тепер приїхав з ярмарівочки,
З ярмарівочки, з ***Ходорівочки****.*

ВЛАСНІ ІМЕНА З СУФІКСОМ *-ІВ-К(А)*

Степи України заселювались, як відомо, порівняно недавно, у XVIII—XIX ст. Тому кожне нове поселення діставало назву найчастіше від імені першого поселенця. Так з'явилися сотні сіл з однаковими назвами. Найбільше від імен *Петро* (до 400), *Іван* (понад 300); частина з них була перейменована, але основний масив таких назв зберігся.

Серед цих назв переважають суфіксальні, утворені найчастіше з допомогою суфікса *-ів-к-(а)*, значно пізнішого в порівнянні з іншими. Зустрічається він як і в назвах поселень, утворених від давніх двоосновних імен (**Богодарівка**, **Віролюбівка**, **Доброславівка**, **Любомирівка**, **Мечиславівка**), так і в назвах, утворених від сучасних нам імен (**Іванівка**, **Семенівка**, **Петриківка**).

❊ Місто **АВДІЇВКА** (Донецька обл.) дістало свою назву, за переказом, від імені першого поселенця *Авдія* (середина XVIII ст.). Цей *Авдій* нібито запросив сюди втікачів з Полтавської губернії. Можливо, що тут оселилися й чернігівці. Вони могли назвати нове село іменем свого рідного села. На Чернігівщині є аж дві **Авдіївки**. Кажуть, що назва більшої — Сосницької — *Авдіївки* походить від імені її засновника *Авдія*, князя Сіверського.

❊ Місто **АМВРО́СІЇВКА** (Донецька обл.) виникло як пристанційне селище, назву дістало від сусіднього села *Амвросіївки* (зараз це село **Благодатне**). Цю стару *Амвросіївку* заснував підполковник *Амвросій Гаврилович Луковкін*. Місто зберегло назву села і станції.

❊ Селище **АНДРІЇВКА** (Запорізька обл.) засноване 1809 р. на місці колишнього татарського аулу Канжегали. Названо за ім'ям першого поселенця родом з Полтавської губернії *Андрія Дерев'янка*.

❊ Селище **АНДРІЇВКА** (Харківська обл.) згадується в документах 1627 р. як Андрієві Лози на Дінці. За переказом, назва Андрієві Лози походить від імені козака *Андрія*, який під час нападу татар сховав у лозах біля Дінця барило з золотом. Про тогочасне селище у документах 1677 р. говориться як про фортецю на озері Уступ у долині Сіверського Дінця.

❊ Селище **АНТО́НІВКА** (Херсонська обл.) засноване 1870 р. учасником російсько-турецької війни Комстадіусом. Він і назвав селище іменем свого сина *Антонія*.

❊ Селище **ВАСИ́ЛІВКА** (Запорізька обл.) засноване наприкінці XVIII ст. запорізькими козаками і кріпаками-втікачами. Згодом поселення стало власністю *Василя Степановича Попова* — начальника канцелярії князя Потьомкіна. Від імені власника села виникла й назва.

❊ Селище **ВАСИЛЬКІ́ВКА** (Дніпропетровська обл.) на початку XVIII ст. було козацьким зимівником на річці Вовчій в урочищі *Васильківка* (можливо, назва селища саме звідси). Деякі дослідники назву селища пов'язують з ім'ям першого поселенця — *Василя Покваліпта*.

❊ Селище **ГАВРИ́ЛІВКА** (Харківська обл.) виникло 1650 р. Існує припущення, що це колишній маєток російського поета *Гаврила Державіна*, ім'ям якого й було названо селище.

❊ Селище **ІВА́НІВКА** (Луганська обл.) на річці Вільхівці заснував 1777 р. *Іван Штерич,* полковник, серб з походження. Село було його власністю, тому й назване його іменем.

❊ Селище **ІВА́НІВКА** (Херсонська обл.) засноване наприкінці XVIII ст. переселенцями з Великого Токмака на Полтавщині. Вони начебто прибули сюди за прикладом свого земляка *Івана Гнідаша*, тому село й назвали *Іванівкою.*

❊ Селище **ІВА́НІВКА** (Одеська обл.) виникло наприкінці XVIII ст. на землі майора Баранова й звалося Малобаранівкою. З 1858 р. власником цих земель став шляхтич *Ян Лемпері.* Містечко почали називати Янівкою, а згодом — Іванівкою.

❊ Селище **КИРИ́ЛІВКА** (Запорізька обл.) засноване в 1805 р. сектою духоборів, примусово переселених сюди з Полтавської та Воронезької губерній. Назвали селище за іменем старшого сина засновника секти Силуана Капустіна — *Кирила*, який осів тут першим.

❊ Місто **КОСТЯНТИ́НІВКА** (Донецька обл.) постало на місці невеликого робітничого селища, яке з'явилося тут під час прокладання залізниці у 1870 р. За переказом, назва виникла так: поміщик Немикосов погодився виділити ділянку землі під станцію з умовою, що цю залізничну станцію буде названо іменем його сина *Костянтина.* Назва закріпилася і за селищем, яке виросло біля станції.

❊ Селише **МИРО́НІВКА** (Київська обл.) виникло в першій половині XVII ст. Дістало назву від імені засновника хутора — осадчого *Мирона Зеленого*, вільного козака з села Великий Поліг на Переяславщині.

❊ Село **ОГІЇВКА** (Житомирська обл.) відоме з 1619 р. як власність *Огія*, що був тут управителем княгині Корецької.

❊ Селище **ОЛЕКСІЄВО-ДРУ́ЖКІВКА** (Донецька обл.) утворено 1938 р. з двох сіл — Олексіївки і Дружківки. Олексіївка свого часу дістала назву від імені одного із землевласників — *Олексія Гаврилова.* Дружківка була названа за прізвищем першого поселенця — козака *Дружка*, який заснував тут сторожовий курінь.

❊ Селище **ПЕТРИКІ́ВКА** (Дніпропетровська обл.) засноване 1772 р. На цьому місці колись був хутір козака *Петрика*; від цього імені й пішла назва.

❊ Селище **ПЕТРІ́ВКА** (Донецька обл.) раніше звалося Фурсівка (власником його був *Іван Фурса*). Згодом цей поміщик змінив назву селища на Петрівку — начебто за ім'ям свого тестя *Петра*.

❊ Село **ПОЛКОВА́ МИКИ́ТІВКА** (Харківська обл.) було засноване уманським *полковником Микитою Сененком* (його звали Уманець). У 1676 р. він одержав на ці землі жалувану грамоту і заснував тут слободу, яку було названо на його честь.

❊ Місто **СЕМЕ́НІВКА** (Чернігівська обл.) заснував у 80-х роках XVII ст. — як козацький хутір — полковник *Семен Самойлович*, син відомого гетьмана Самойловича. Від імені полковника Самойловича і походить назва міста.

❊ Селище **СЕМЕ́НІВКА** (Полтавська обл.) виникло наприкінці XVII ст. як кінно-поштова станція на Ромоданівському тракті. Вважають, шо поселення дістало назву після того, як магнат О. Родзянко розділив свої землі між трьома синами і передав це селище синові *Семену*.

❊ Селище **ХРИСТОФО́РІВКА** (Дніпропетровська обл.) засноване в 30-ті роки XIX ст. Існує народний переказ, за яким тут і раніше було поселення, але воно вимерло під час чуми 1770 р., а відновилося лише через 60 років. Назва селища — від імені власника села, пана *Христофора*, який теж помер від чуми.

❊ Селище **Ю́Р'ЇВКА** (Дніпропетровська обл.) виникло так: десь близько 1700 р. козаки з Запоріжжя заснували на цьому місці село Малу Тернівку (так звалася річка, на лівому березі якої козаки й оселилися). У 1777 р. місцевість, де лежала Мала Тернівка, разом з людьми і землями була подарована Катериною II губернському діячеві, надвірному радникові *Георгію* (*Юрію*) *Герсеванову*. Він і перейменував село.

❊ Селище **Ю́Р'ЇВКА** (Черкаська обл.) дістало свою назву, за переказом, від імені першого поселенця *Юрка*, який мав млин і до нього з інших сіл приїздили селяни молоти зерно. Проте існує й зовсім інший переказ: на місці селища колись було турецьке укріплення *Юрок* (тюркське *юрок* — "натовп, купа, загін"). Залишки цього укріплення ще й тепер видно на південно-східній околиці селища.

ЖІНОЧІ ІМЕНА

Як назви поселень, особливо давніх і великих, чи в їх складі зустрічаються досить рідко (порівняно з чоловічими). До того ж частина з них лише на перший погляд схожа на жіноче ім'я, а коли придивитися до них уважніше, то крізь них проступають зовсім інші значення. Лише тоді, коли є переконливі докази про походження найменування від жіночого імені, можна висловлювати впевненість. Такими є назви на чиюсь честь; проте й тут треба спочатку переконатися, чи справді йдеться про жіноче ім'я, чи це випадковий збіг звучання або форми слова.

Імена без змін (*Анна*, *Ольга*, *Любка*) можуть виступати назвами річок, рідше — населених пунктів, іноді — як назви шахти, вугільного пласта, рудника. Проте й тут можливий випадковий збіг імені й загальновживаного слова або пристосування назви до звучання жіночого імені (приміром, річка звалася *Ольха*, тепер зветься *Ольга*; річка була *Лубна, Любна*, а хутір на ній назвали *Любка*). А далі там назви обростають легендами...

У Харківській області є два села, які звуться **Домаха**. Ви скажете: "Ну, це вже безсумнівно — назва від жіночого імені!". Ні, на жаль. *Домаха* — це слово з мови рибалок: вони так називають річище, старицю, старе русло. А ще вони так кажуть про свій дім, курінь, стале місце свого перебування. Так само вони називають і місце, близьке від їхнього житла, де ловиться риба (*домахою* вони могли називати і перший улов — для себе, для дому). Потім це слово взяли собі козаки: вони теж так називали свою домівку, стале місце перебування, житло. Це слово вони перенесли з Дніпра на Дністер у часи другої російсько-турецької війни. Слово це своє, слов'янське, утворене від *дом* (*дім*) і експресивно-розмовного, трохи зниженого суфікса *-ах(а)*, порівняйте невд-*ах-а*, нетіп-*ах-а*. Почалося заселення Дикого Поля; прийшлий люд у XVI—XVII ст., будуючи тут свої "зимівники", "землянухи", часто для назви річечок, балок і хутірців використовував слово *домаха*, яке тут було вперше почуте, але тепер це слово в мові нових поселенців пов'язується з жіночим ім'ям (звідси назви на зразок *Дома*, *Домашенька*, *Домаха*, *Домця* та ін.). А вже після того, як річечка, балка чи хутірець були названі, вигадуються легенди та історії з життя Домах, яких насправді ніколи не було.

❊ Селище **ЛЮБАШІ́ВКА** (Одеська обл.) спочатку звалося Довгенька, бо з'явилося на початку XVIII ст. обабіч балки Довгенької. Нову назву переказ пов'язує з іменем доньки-красуні місцевого поміщика *Любаші*, яка раптово померла. Насправді ж 1795 р. селище перейшло у власність сотника *Любинського*, від прізвища якого й походить сучасна назва селища.

❊ Селище **МА́Р'ЇНКА** (Донецька обл.) вперше згадується в документах 1791 р.: колезький асесор Семен Жебуньов скупив навколишні землі і заснував нове поселення, яке назвав іменем дружини *Марії*.

❊ Хутір **НАДІ́Я** (Кіровоградська обл.) — заповідник-музей: тут у 1886—1907 рр. жив видатний український драматург і актор Карпенко-Карий (І. Тобілевич). Хутір було названо на честь його дружини *Надії*.

❊ Селище **УЛЯ́НІВКА** (Сумська обл.) виникло в XVII ст. Документальних даних про його назву немає, проте існує легенда, за якою цю назву дав поселенню цар Петро І. Він зустрів на дорозі жінку, яку звали *Уляна*, і назвав її іменем селище.

❊ Місто **ХРИСТИ́НІВКА** (Черкаська обл.) вперше згадується 1574 р. як Христигород. Цю першу назву народний переказ пояснював так: перші поселенці — козаки, що втекли з турецького полону, — оселилися начебто біля *хреста*, що його невідомо хто тут поставив. Друга назва пояснювалася так: шинкарка *Христя* (*Христина*) поставила тут корчму, навколо якої виросло селище, назване її ім'ям. Третій переказ, мабуть, найближчий до правди: назва виникла у зв'язку з *перехрестям* двох шляхів (кажемо ж ми "хрещатий барвінок", бо листочки його складаються в хрестик, мають форму хрестика, як і дві дороги, що перехрещуються).

ДОХРИСТИЯНСЬКІ ІМЕНА (СУФІКС *-ИН*)

Цей суфікс утворює присвійні прикметники від іменників, що закінчуються на *-а* (*-я*). Чоловічі особові імена дохристиянських часів мали найчастіше саме такі закінчення. Так, в Україні є кілька назв поселень, дуже схожих за своєю будовою: **Ділятин (Делятин)**, **Добрятин**, **Чернятин**, **Мислятин**, **Козятин** та ін. Усі вони утворені додаванням суфікса *-ин* до основи, схожої на власне ім'я: *Ділята, Добрята, Чернята, Мислята* та ін. Частина імен такого способу творення зустрічається в давніх документах. Сьогодні важко сказати, чи були ці імена самостійними, а

чи скороченнями від двоосновних (*Добромисл*, наприклад). Подивимось на ці — може, найдавніші — назви зблизька.

❊ Селище **ДІЛЯ́ТИН (ДЕЛЯТИН)** (Івано-Франківська обл.) уперше згадується в документах 1578 р. Про назву селища існує дві версії: одна твердить, що це утворення від імені *Ділята* (*Ділєта*), друга — від прізвища перших поселенців. Кажуть, що це були брати Івашко, Мелешко, Стецько і Костка *Ділятинські*. На підставі цих двох версій ми вибудуємо собі таку легенду: в добрі давні часи першим оселився тут якийсь *Ділята*; поселення назвали *Ділятин*. Та набігла орда, спалили селище, розігнали людей, а когось забрали в полон. Через якийсь час повернулися на старе городище брати, нащадки *Діляти*, родом з *Ділятина* (недарма й прізвище у них було *Ділятинські*). Вони стали першопоселенцями, як колись їх предок *Ділята*. Могло таке бути? Могло, бо з іншими поселеннями бувало.

❊ Село **КОНЯ́ТИН** на Буковині, назва якого утворена від імені *Конята*, пронесло крізь століття цю назву, як це не дивно, без змін.

❊ Місто **МА́ЛИН** (Житомирська обл.) засноване в XI ст. У 1240 р. його зруйнували татари, але пізніше місто відбудувалося. Поблизу сучасного поселення збереглися залишки давньоруського городища. Деякі дослідники вважають, що це залишки міста, яким у X ст. володів древлянський князь *Мал*, з іменем якого пов'язують назву цього поселення (сумніви викликає суфікс: мало б бути від *Мал — Малів*, а не *Малин* (тут основою мало би бути ім'я *Мала*).

❊ Місто **ПИРЯ́ТИН** (Полтавська обл.) уперше згадується в літописі 1154 р. як місто-фортеця. Назва міста, як вважає більшість дослідників, походить від чоловічого імені *Пирята* (скорочена форма від повного імені *Пирогост*). Так звали Київського боярина XI—XII ст., якому й належало, мабуть, укріплення. Проте легенда пов'язує назву міста не з іменем боярина, а зі словом *пьря* — "суперечка", "перемога" (пам'ятаєте: у Шевченка — "Не нам на *прю* з тобою стати..."), яку здобули наші предки над монголо-татарами. Але проти цієї легенди виступає суфікс *-ин*, який свідчить, що *Пирят-ин* був власністю *Пиряти*.

❊ Місто **РОГАТИ́Н** (Івано-Франківська обл.) уперше згадується в документах XII ст. Проте відомий Рогатин

подією, яка сталась у XVI ст. Кримські завойовники в 1520 році взяли в полон разом з іншими дівчатами дочку рогатинського священика Настю Лісовську, яку потім продали в гарем турецького султана Сулеймана II. Настя стала дружиною султана і дістала ім'я Роксолана. Завдяки природному розумові та неабияким здібностям, вона помітно впливала на політику Туреччини у 20—50 роках XVI ст. Про виникнення міста і його назву розповідають такі легенди: за однією — на цьому місці під час полювання заблудилася дружина князя Ярослава Осмомисла, за другою — це була дочка князя Данила Галицького зі своєю служницею (вони ходили по ягоди і заблукали). А далі в обох легендах події розгортаються однаково: коли вже у жінок не було жодної надії вибратися з лісу, з'явився олень-рогач. Оглядаючись, він пішов уперед, а за ним заплакане жіноцтво. Незабаром вони вийшли на стежку і так повернулися додому. Про пригоду розповіли князеві, а він звелів на тому місці, де з'явився олень-рогач, побудувати терем і назвати його *Рогатином*. Згодом навколо терема виросло поселення. Та найвірогідніше, що назва міста походить від чоловічого імені *Рогата*.

❊ Місто **СНЯ́ТИН** (Івано-Франківська обл.) — одне з найдавніших міст на Прикарпатті. Перші письмові згадки датуються 1148 р. Снятин входив як місто-фортеця до складу Галицького, а пізніше — Галицько-Волинського князівства. Знаходячись на межі Прикарпаття, Буковини та Молдавії, Снятин був значним торговельним центром. У часи середньовіччя сюди на ярмарок приїздили купці з Волощини, Туреччини, Кримського ханства. А тепер про назву. Свого часу ремесло каретника чи різьбяра звалося *сніт*, тому назва міста може походити від цього слова. Проте більшість дослідників уважає, що вона походить від імені *Костянтин* у формі *Коснята*, яке вимовлялося як *Кснята* — *Снята*. До нас дійшло кілька записів схожих імен: *Коснячь*, воєвода Київський — 1068 р.; *Синятинь* Сѣрославичь — 1155 р.; *Коснятинъ* син Добрынь — 1018 р. Висловлювалась ще й така думка: назва Снятин утворена від імені київського воєводи *Коняти*; змінилася вона під впливом слова *сніт*, яке для людей, що жили значно пізніше, було ближчим і зрозумілішим, ніж забуте ім'я.

❊ Село **СНІ́ТИН** (Полтавська обл.) за своєю назвою може вважатися іншим варіантом утворення від імені *Костянтин*. Зміна *Снятин* на *Снітин* відбулася, вважають,

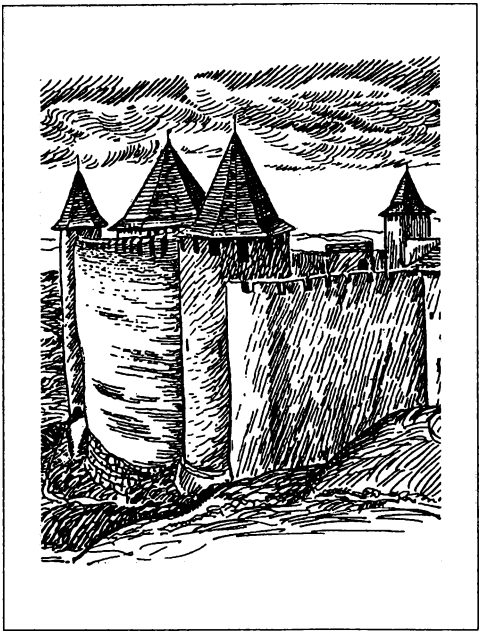

м. Хотин
Чернівецька обл.
Замок
(XIII—XVI ст.)

під впливом знайомого тогочасним мовцям слова *сніт* ("різьбярство", "каретництво").

❊ Місто **ХОТИ́Н** (Чернівецька обл.) у X—XI ст. входило до складу Київської Русі. У другій половині XII ст. воно увійшло до складу Галицького князівства, а з 1199 р. — до Галицько-Волинського князівства. Перша писемна згадка про нього зустрічається у документах XIV ст. Протягом XIII—XVIII ст. місто відігравало значну роль в обороні слов'янських земель від турецьких і татарських завойовників. Так, у 1621 р. тут зустрілися українські війська, які очолював гетьман Петро Сагайдачний, і польські війська у битві з турецько-татарським військом. Коли йдеться про назву міста, то деякі історики припускають, що місто заснував у I ст. н. е. *Котизон* (*Хотизон*), цар даків, і що від його імені постала назва міста. Інші дослідники вважають цю версію непереконливою. Більш вірогідним є походження назви від чоловічого імені з основою *-хоть-* ("велике бажання"). Доказом може бути частота вживання імені *Хотен* (*Хотин*), яке могло бути або зменшеною формою від *Хотимир*, або самостійним іменем.

❈ Місто **ЯГОТИ́Н** (Київська обл.). За переказом, назва міста походить від імені начальника татарського загону, який захопив місто. Воєначальника цього звали начебто *Яго*. Місцеві люди вбили його й розіп'яли на високому *тину*. За другим переказом, тут оселився якийсь *Яго* й володіння свої обгородив *тином*. Обидва перекази — типовий зразок народної етимології: береться готове слово *Яготин*, розкладається на *Яго* і *тин*, а тоді до цього домислюється (придумується) легенда. А назва, мабуть, походить від старовинного імені *Ягота* (*Ягота — Яготин*, як *Пирята — Пирятин*, *Конята — Конятин* та ін.). А ще є така приповідка (трохи образлива для Яготина): «Обізвався *Яготин*: "Ніжин мені побратим". — А Ніжин каже: "Є у степу Ромен, та й той мені не ровен!"».

СУФІКС ПРИСВІЙНОСТІ *-ЛЬ* (*-ЛЬ*)

Цей суфікс міг проявляти себе по-різному: як звичайний суфікс (*Гостомель*), як пом'якшення кінцевого приголосного (*Володимѣрь*); він міг зовсім утратитися з часом (*Володимир*-Волинський).

❈ Селище **ГОСТО́МЕЛЬ** (Київська обл.) за часів Київської Русі було "городом" — "огородженим" — укріпленням. За переказом, Гостомель раніше звався *Остромиром* — було таке чоловіче ім'я (пригадайте Остромирово євангеліє). Коли це ім'я перестало вживатися, назва селища поступово скорочувалась і спрощувалась, втрачаючи зв'язок з давнім ім'ям.

❈ Місто **КО́ВЕЛЬ** (Волинська обл.) теж має в кінці своєї назви *-ль*, тобто суфікс присвійності. За однією з версій, назва міста могла бути утворена від особового імені (або прізвиська) з основою *ков*, яка означала "зрада", "засада".

❈ Місто **ЛЮБО́МЛЬ** (Волинська обл.) має назву, утворену від кореня *люб* з тим же суфіксом, але вже не від власного імені, а від загального (про походження міста і його назви ми говоримо в цій книжці спеціально).

❈ Місто **ПУТИ́ВЛЬ** (Сумська обл.) уперше згадується в Іпатіївському літописі 1146 р. Назва міста в нашій уяві тісно пов'язується зі "Словом о полку Ігоревім", з Ярославною, дружиною Ігоря, яка на міській оборонній стіні "співає-плаче", як писав Т. Шевченко, виглядаючи свого мужа з походу. В цьому її імені — Ярославна — дуже точно відбиваються родинні стосунки того часу: дружину іменують по батькові, але власне ім'я її в літопи-

сах називають дуже рідко. Так і в "Слові": дружина Ігоря — дочка князя Ярослава Осмомисла, значить — Ярославна, але ж було в неї ще й ім'я, не лише по батькові. Так, було, звали її Євфросинія, але не це було важливо, тому в літописах є стільки безіменних дружин і дочок князів. Та повернемось до назви міста. Вважають, що назва, очевидно, походить від слова *путь*, бо місто лежить на роздоріжжі. Є й інша думка: назва міста — від особового імені *Путим* (це спрощена, коротка форма від *Путимир*, *Путимисл*). Ця думка підтверджується записом 1500 р., де місто зветься *Путимль*, проте у "Слові" сказано: "...стоять стяги в *Путивлі*..." Можливо, ім'я, від якого утворено назву міста, було *Путив, Путивол*.

❊ Місто **РА́ДОМИШЛЬ** (Житомирська обл.) спочатку мало назву Микгород — від річки Мик, яка протікає неподалік. Нову назву пояснюють так: у місті стало тісно його мешканцям; зібравши раду, вони вирішили закласти нове місто і назвати його Радомисль ("мисль прийшла на раді"). Дослідники вважають, що назва *Радомишль* — це давній присвійний прикметник, утворений від старовинного власного імені *Радомисл* (зверніть увагу на *-л* в імені і *-ль* у назві міста; тут *л* належало до складу імені, а суфіксом присвійності виступав *-jь*, який пом'якшував кінцевий приголосний). Міста з подібною назвою є в Польщі та Чехії.

Проте у назвах з суфіксом *-ль* протягом віків відбувалися значні зміни. Суфікс *-ль* перестав бути продуктивним, тобто перестав уживатися для творення нових назв поселень. Тому в старих назвах він починає поступово занепадати. Це особливо виразно помітно в тих назвах поселень, які утворилися від імен, де друга частина була *-слав*.

КНЯЗІВСЬКІ (СКЛАДЕНІ З ДВОХ ОСНОВ) ІМЕНА

У дохристиянські часи поряд з простими іменами вживалися складні, складені з двох основ, де другою частиною було *-слав, -мир, -волод, -гост, -бор*. Це дуже давні імена, традиції їх творення закладалися ще за часів спільнослов'янської єдності (найдавнішими вважаються *Славоніг, Гостомисл, Брячислав, Пирогост*). Серед верхівки суспільства аж до XVI ст. вживалися такі двоосновні імена, навіть тоді, коли у князя було вже християнське ім'я. Ось запис 1113 р.: "Преставился князь Михайло, зовомый Святополк".

Перша частина таких імен була різноманітнішою, друга — кількісно обмеженою (*-слав, -мир, -полк* та ще декілька).

Назви поселень від цих імен утворювалися порізному: найменуванням ставало ім'я князя, а приналежність позначалася суфіксом *-jь*, а практично м'якістю кінцевого приголосного (Володимѣръ — ім'я князя, **Володимѣрь** — назва міста). Багато назв утворилося за допомогою суфікса присвійності *-ів* (**Драгосимів**), не лише від повного, а й від скороченого імені (**Бишків** — від *Бих* — Збислав); широко вживався суфікс *-ин* та ін.

❊ Місто **БЕРИСЛА́В** (Херсонська обл.) має досить прозору назву: "Бери славу!". Але яку і в кого? Подивимось. Там, де тепер стоїть Берислав (сьогодні це правий берег Каховського моря), на початку XV ст. було збудовано литовську фортецю і митницю. На честь литовського князя Вітовта її назвали Вітовтова митниця. Недовго простояло це укріплення. У 1450 р. не лише фортецю, а й усе пониззя Дніпра захопили татари, а пізніше, у 1475 р., — турки. На місці зруйнованої Вітовтової митниці була збудована нова фортеця — Кизи (Кизь)-Кермен, українською мовою — "Дівоча фортеця". Ця назва підкріплюється таким досить похмурим фактом минулого — у фортеці був один з найбільших невільницьких ринків, де дівочих (та й не лише дівочих) сліз було вилито безмір. Хоча існує й інший переклад цієї назви, можливо, ближчий до істини: на думку М. Фененка перше слово можна перекласти і як "червоний", "розпечений до червоного кольору", "рудий", "золотий", "золотистий". Головним завданням фортеці було перегородити шлях до Чорного моря нашим запорожцям.

Простояла ця фортеця до 1695 р., коли спільними зусиллями військ Петра I і запорізьких полків її було взято. А далі — у 1774 р. землі між Південним Бугом і Дніпром були приєднані до Росії, а в 1784 р. фортецю було перейменовано — на честь здобутої перемоги і слави оружної — на *Берислав* (назву створено за старими зразками, але суфікса *-ль* у ній не було).

❊ Місто **БОГУСЛА́В** (Київська обл.) було важливим оборонним пунктом на Росі, в літописі 1195 р. воно згадується як одне з найзначніших оборонних укріплень серед таких, як Канів, Корсунь, Торчеськ, Юр'їв. Стара форма назви міста — Богуславль — вказує на при-

належність міста якомусь *Богуславові*. Ім'я це було досить поширеним на той час у Київській державі. Висловлювалась думка, що ім'я це спочатку було трохи іншим: *Буй-слав*, що означало "хоробрий", "мужній" (пам'ятаєте, у "Слові о полку Ігоревім" згадується "буй-тур Всеволод").

Місто Богуслав залишило свій слід і в нашій історії, і в нашому фольклорі. Це дума про Марусю Богуславку:

Тільки прошу я вас, одного города
***Богуслава** не минайте,*
Моєму батьку й матері знати давайте.

Це і дума про Івана *Богуславця*, це й відома пісня:

*У містечку **Богуславку***
Каньовського пана,
Там гуляла Бондарівна,
Як пишная пава...

Дрімає на березі Росі старенький дідусь Богуслав, згадуючи свою давню-предавню молодість, коли ще був він Богуславль, коли оточували його вали й укріплення, коли списи ламалися об щити і дзвеніли шаблі...

А народився "у містечку Богуславку" художник І. Сошенко (1807—1876), відомий нам з вами з біографії Т. Шевченка.

❊ На Вінниччині є місто **БРА́ЦЛАВ**. А хто був брацлавським полковником? Славний козак Данило Нечай. От звідки ми це місто пам'ятаємо — з історії нашої. Брацлав був оборонним і торговельним містом на шляху між Галичиною й Подністров'ям. Та у другій половині XIV ст. українські землі, крім Галичини, підпали під владу Литви, що стала тоді величезною державою — від Чорного до Балтійського моря. На Поділля прийшли бойові дружини литовських князів — небожів великого князя Ольгерда, братів Коріатовичів (у них, виявляється, були християнські імена: Федір, Андрій, Олександр, Микита). Брати почали заселювати малолюдні тоді землі понад Бугом і Дністром, будувати укріплені замки для оборони від татарських нападів. Тому й виникло припущення, що назва міста Брацлав складається з двох слів — *брат* і *слава* (йшлося про *братську славу* князів Коріатовичів). Хоча ближче до істини, мабуть, інше пояснення: *Брацлав* — це спрощене й скорочене ім'я

Брячислав, Брячслав (це міг бути якийсь руський князь, який і заснував місто задовго до появи братів Коріатовичів).

❊ Місто **ВОЛОДИ́МИР-ВОЛИ́НСЬКИЙ** (Волинська обл.) у літописі згадується 988 р. як місто-фортеця Володимир. Засновано місто за князювання Володимира Святославича і названо його іменем (*Володимѣрь* — "місто Володимира"). Уточнення *Волинський* додано пізніше для розрізнення двох міст з однаковою назвою: *Володимир на Волині* і *Володимир на Клязьмі*, заснований князем Володимиром Мономахом 1108 р.

У цьому місті 33 роки (1172—1205) княжив Роман Волинський, про якого в літописі сказано: "...кинувся був на поганих так, як лев, а був сердитий, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив землю, як орел, а хоробрий був, як тур..." У 1199 р., після смерті Ярослава Осмомисла, Роман об'єднав Волинське і Галицьке князівство в одну державу. Загинув князь Роман у битві з поляками 1205 р., залишивши сиротою чотирирічного Данила, майбутнього засновника Львова.

У другій половині XIII ст. місто зазнало перших ударів орди, яка тричі (1240 р., 1259 р., 1283 р.) нападала на місто і майже повністю зруйнувала його.

А все ж залишилася в пам'яті середньовічної Європи столиця могутнього Волинського князівства як одне з найбільших і найкрасивіших європейських міст. Тут народився видатний український вчений А. Кримський (1871—1941) — історик-сходознавець, перекладач, поет, знавець багатьох мов, філолог.

❊ Селище **ДИ́МЕР** (Київська обл.) виникло 1582 р., про що засвідчено в документах, та, на жаль, у них нічого не сказано про його назву. Є лише здогади, перекази, легенди. Ось деякі з них.

Можливо, селище існувало й раніше, хоч про це ніде не згадується. Тоді можна погодитись з думкою тих, хто вважає, що тут ми маємо справу з давньоруським словом *дим*, яке означало ще й "оселя", "селище". У ті давні часи великі родини жили разом, під одним дахом, з одним вогнищем — *димом* — і данину платили князеві чи бояринові *від диму* — від однієї оселі чи селища.

Існує переказ, за яким біля селища билися козаки з польськими шляхтичами, а після битви підписали мир. Коли питали у селян: "Де живете?", ті відповідали: "*Де мир*"; з цього постав Димер. Сумнівно...

Більш схожа на правду така думка: свого часу, можливо, *Димер* писався й вимовлявся як *Димерь*, що означало "Димерів", і належав людині, яку скорочено звали *Димер*, а повне її ім'я було *Володимир* (скорочення *Лодимир*, *Лодим* можна зустріти й сьогодні; правда, скорочення *Димер* нам невідоме, але воно могло бути).

❈ Місто **ДРОГО́БИЧ** (Львівська обл.) виникло в XI ст. Назва міста здавна цікавила насамперед його мешканців, які передавали створені ними легенди від покоління до покоління. Так, за однією з них, на місці Дрогобича було колись село *Бич,* яке зруйнували татари. Згодом на його місці виникло нове село, що звалося *Другобич* (тобто *Другий Бич*). Інша легенда пов'язує виникнення назви з найменування села *Губичі,* пізніше *Другі Губичі.* Дослідники виводять назву Дрогобич від слова *драгва* і пов'язують її з видобуванням солі в цій місцевості. Висловлювалась і така думка: перша частина назви — від слова *дорога*, друга частина — якесь переосмислене, бо незрозуміле вже, слово. Чи не найближчі до істини ті дослідники, які вважають, що назва міста походить від чоловічого імені *Дорогобит* (*Драгобитъ*). З Дрогобича походив відомий учений XV ст. Георгій (Юрій) Дрогобич (Юрій Котермак, син Доната Котермака з Дрогобича), доктор медицини і філософії, професор Болонського і Краківського університетів (1450—1494).

❈ Місто **ІЗЯСЛА́В** (Хмельницька обл.) пов'язане з іменем та особою князя *Ізяслава* Ярославича, який заснував це місто в XI ст. і дав йому своє ім'я. Спочатку місто звалося Ізяславль, тобто *Ізяславів*, пізніше суфікс "власності" загубився.

❈ Місто **ПЕРЕЯ́СЛАВ-ХМЕЛЬНИ́ЦЬКИЙ** (Київська обл.). На нашій землі це одне з найдавніших міст. Археологи свідчать, що Переяславське городище існувало вже наприкінці VI ст. Проте літопис говорить про інше. Нібито місто заснував 992 р. князь київський Володимир Святославич після однієї незвичайної події: на берегах Трубежа зійшлися два війська — князівське і печенізьке. Молодий воїн князя Володимира переміг у єдиноборстві могутнього печенізького богатиря; печеніги відступили, молодий воїн *Перейня(в) славу* в них. При всій мальовничості ця літописна розповідь далека від історичної правди. Місто існувало і до 922 р., про це свідчать такі документи: договір (його літописний переказ) Олега з греками 907 р.; договір Ігоря з греками 945 р. (Переяслав тут

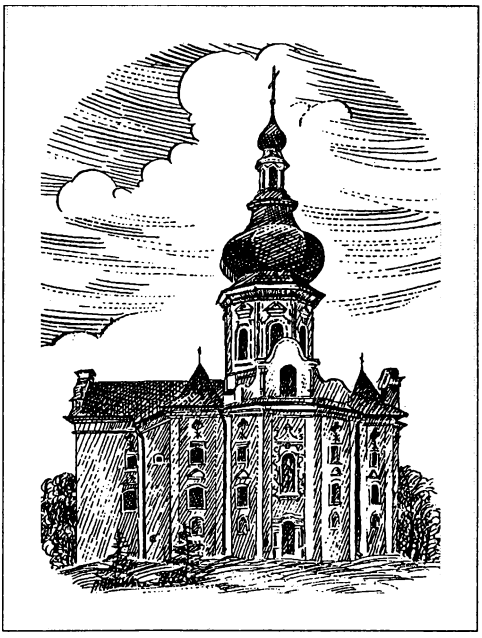

м. Переяслав-Хмельницький
Вознесенський собор
(XVII—XVIII ст.)

згадується третім після Києва і Чернігова). Є думка, що в 992 р. Переяслав міг бути перенесений на інше місце поблизу чи розбудований. Легенд навколо перейнятої слави і назви Переяслав багато: за однією, місто перейняло славу в Києва в обробці шкіри; хлопця, що бився з половцем, звали то Кирило Кожум'яка, то Ян Усмович, то Пирій (дохристиянське ім'я); хлопець в одному переказі — воїн, в іншому — воїн, син київського шевця; ще в іншому — хлопець з села В'юниш біля Переяслава; цей хлопець, за одним переказом, перемагає печеніжина, за іншим — татарина.

Насправді ж назва міста походить від чоловічого імені *Переяслав*. Вона, ця назва, спочатку писалася і вимовлялася Переяславль і вказувала на те, що місто колись або належало *Переяславу*, або було засноване ним, тобто відповідало на питання "чиє?" і було присвійним прикметником. Як влучно спостеріг один з дослідників, літописець у кінці X ст. вже не сприймав назву міста як присвійний прикметник, бо на той час у живій розмовній мові такий спосіб творення присвійних прикметників застарів.

До речі, наш Переяслав — не єдине місто з такою назвою: був Переяславль Дунайський або Болгарський (рідше його називали Дерестер); був Малий Переяславль, або Мала Преслава (стародавня фортеця болгар на Дунаї), а зараз це село Преслава; був Переславль Великий (турецька назва Ескі-Стамбул, давньолатинська — Марціанополіс) — тепер це село у східній Болгарії.

А тепер трохи історії. Протягом XI—XII ст. місто Переяслав було аванпостом Києва. Батий здобув Київ 1240 р., лише завоювавши Переяслав у 1239 р. З руїн устав Переяслав у XVI ст. У XVII—XVIII ст. — це один з найбільших торговельних центрів України. 1654 р. тут відбулася Переяславська Рада, на якій було прийняте рішення про возз'єднання України з Росією. З 1943 р. місто зветься Переяслав-Хмельницький — на відзнаку великих заслуг Богдана Хмельницького.

ВЛАСНІ ІМЕНА У ФОРМІ МНОЖИНИ

Утворені в такий спосіб назви поселень у нас досить поширені. Серед них є і давні утворення, а є й порівняно нові, в основі яких звичні для нашого часу розмовні форми чоловічих імен (*Стасі, Петрики*) або прізвища (*Цибулі, Яненки*).

Серед назв цього типу найстарішими є ті, що зустрічаються на території усіх гілок слов'ян (це насамперед назви на *-ич(і)*, *ан(и)*, *-jь*). Назви на *-ич(і)*, мабуть, пов'язані з родовим ладом, і цей тип назв розвивався до X ст. Як правило, такі назви утворювалися від давньослов'янських імен (*Войславичі*, *Гориславичі*, *Сновидовичі*, *Ярославичі*). Суфікс *-ич(і)* (*ов-ич-(і)*) зветься патронімічним, він вказує на походження по батьківській лінії певного кола родичів (рід з цим прізвищем розростався, в село приходили інші, які теж брали це прізвище). Податки "на двір", "на дим" примушували велику родину жити разом (це особливо помітно в період 1360—1503 рр. — за литовського панування).

Ці назви (на *-ов-ич(-і)*, *-єв-ич(-і)*) не мають форм однини. Спочатку суфікс утворював слова із значенням дітей або нащадків названого в основі слова засновника. З часом назва дітей або нащадків, що проживали в цьому поселенні, стала назвою самого поселення.

Села **Дмитровичі, Іванковичі, Микуличі...** (Київська обл.). Такі довгі назви, правда? Могли б бути корот-

шими — наприклад, Дмитри, Івани. Є села і з такими короткими назвами, але то вже зовсім інші назви.

Навколо Києва є декілька дуже давніх сіл зі схожими назвами — саме такими довгими, наче це форма по батькові. А вони і є "по батькові": у назві села заховано ім'я старшого в роду, його засновника — *Дмитра*, *Івана*, *Микули*. Всі нащадки такого Дмитра звалися *Дмитровичі*; та не лише родичі, а й приймаки, і прийшлі поселенці ставали *Дмитровичами*. Ну, а що було далі — легко здогадатися: село почало теж зватися *Дмитровичі*.

❈ Місто **ПЕРЕМИШЛЯ́НИ** (Львівська обл.) вперше згадується 1437 р. Вважається, що назва походить від давнього імені *Перемисл*.

❈ Село **ДРАГОМИРЧА́НИ** (Івано-Франківська обл.) у XV ст. писалося Драгомірчани. Назва його походила від імені *Драгомірко* або *Драгоміръ*. Мабуть, у ті часи ім'я це було досить поширене і в нас, бо сьогодні воно є лише у мові південно-західних слов'ян і вживається у формі *Драгомир*.

НАЙМЕНУВАННЯ РОДОВИХ ОБ'ЄДНАНЬ, ОБЩИН, ДВОРИЩ (СУФІКСИ *-ІВ-Ц(І)*, *-ИН-Ц(І)*)

Такий спосіб творення назв поселень типовий для території Галицько-Волинського князівства XIV ст. В XV ст. назви поширюються на Поділля і Волинь, а пізніше — на татарські степи.

❈ Село **ДОБЕСЛА́ВЦІ** (Івано-Франківська обл.) протягом свого існування потроху змінювало назву: Добеславче (1461 р.), Добєславіче (1469 р.), Добеслаче (1579 р.). Походить назва від імені *Добєслав*, яке зустрічалося ще у поляків, сербів, хорватів.

Зрідка трапляються назви поселень, утворені з цим суфіксом ще з дохристиянських імен.

❈ Село **НЕ́ГРИНЦІ** (Буковина) своєю назвою викликає здивування — звідкіля тут, на Буковині, негри? Та ось запис у документі 1432 р.: власниками сусідньої з селом території були "панъ Ванъ и жена его Анна и дщерь *Негрина*" (*Негрин*, *Негрина* — якесь старовинне, ще дохристиянське ім'я з заперечною часткою "не" — "щоб не зурочили").

У XVII ст. від узвичаєних на той час календарних імен, уживаних і сьогодні, назви поселень творяться з тими ж старими суфіксами (*-ів-ц(і)*): **Петрівці**, **Пилипівці**, **Харківці** та ін.

❊ Місто **ВА́ШКІВЦІ** (Чернівецька обл.) вперше згадується 1431 р. Називають його то Вашківці, то Васківці. Назва походить від імені *Васко*, поширеного в Молдавії. Розмовний варіант імені *Васко* (від *Василь*) — *Вашко*; він і ліг в основу назви міста.

❊ Селище **СА́ВИНЦІ** (Харківська обл.) розташоване на лівому березі Сіверського Дінця. Виникло воно на місці Савинського перелазу (броду), біля якого був сторожовий пост. Заснували селище 1671 р. переселенці. Назва сторожі пішла від імені старшого козака *Сави*. Тих козаків, які служили тут, називали *савинцями* (це вже не родинні зв'язки).

❊ Село **ХА́РКІВЦІ** (Полтавська обл.) відоме з 1622 р. спочатку як Харково, пізніше — Харківці. Назва від імені *Харко* (ця скорочена форма імені *Харитон* (грецьке "щедрий"), сьогодні не популярна).

❊ Селище **ЯРМО́ЛИНЦІ** (Хмельницька обл.), за переказом, засноване в XVII ст. і назване ім'ям сотника *Яреми*, який, одружившись, оселився при Сутковецькій дорозі. Так з'явився спочатку хутір Ярмолинці, далі — село, а пізніше — селище з тією ж назвою.

ІМЕНА В МНОЖИНІ (БЕЗ СУФІКСІВ *-ОВИЧ(І)*, *-ЄВИЧ(І)*, *-ИНЦ(І)*)

Утворені в такий спосіб назви поселень можуть бути давніми, двоосновними: **Богомили**, **Мислібори**, **Станіслави**, **Жолібори**, **Добромірки**, а також сучасними, одноосновними: **Дениси**, **Андруші**.

❊ Село **СТАСІ** (Полтавська обл.) згадується у 1637 р. як Стасівці. В основі назви — ім'я *Стась* — від *Стах* — скороченої форми імені *Євстафій*. У XIX ст. село називалося по-різному: Стасівка, Стасівський, Стасівщина.

❊ Село **ІВАХНИКИ** (Полтавська обл.) відоме з першої половини XVII ст. Назва його походить від імені *Івахник* — зменшеної форми від *Івахно*, яка, в свою чергу, походить від *Іван* (як *Брахно* від *Абрам, Дахно* — від *Данило, Кохно* — від *Корній*).

На Закарпатті можна натрапити на назви сіл з суфіксом *-ят(-а)*, *-ат(-а)*: **Ковальчата, Олексята, Костів'ята** (зустрічаються схожі назви і в поляків). Слова з цим суфіксом спочатку позначали дітей, онуків, нащадків особи, яку звали *Коваль, Олекса, Кость*. Поступово назви з людей переносилися на їхні родові оселі, в яких проживали нащадки засновника роду, а там і на все село.

Часто те, що ми вважаємо іменами, було насправді прізвиськами. Наводився такий приклад: у XVIII ст. сотник з Валків Іван Неминущий заснував дві слободи — **Івани** та **Нові Івани**. Найчастіше таке ім'я у множині було прізвиськом діда, рідше — батька. Той же дослідник пише, що на Харківщині були ще села з такою назвою: **Дальні Івани**, **Другі Івани**, **Другі Дальні Івани**.

Невелика кількість назв цього типу творення мала в основі своїй не імена чи прізвиська, а назви місцевості: **Долиняни** (*долина*), **Зарожани** (*за рогом*), **Росошани** (*роздоріжжя* — в місцевій говірці), **Ставчани** (*ставок*) та ін.

ЗАПОЗИЧЕНІ ІМЕНА

Ці назви творилися так само, як і від імен власномовних (дохристиянських і християнських). Це утворення з суфіксами присвійності *-ів*, *-ов(е)*, *-ів-к(а)*, а також безсуфіксні утворення та імена у множині. Серед запозичених імен, покладених в основу назв поселень, є давні й недавні, близькі й далекі. Поселення, які було названо іменами чужинців тюркомовних, належать, як правило, до давніх; названі іменами польськими — не дуже давні (таких назв було багато, але частина зникла через перейменування, частина — через спрощення вимови та ін.). Трапляються в назвах імена молдавські; в Криму частково збереглися дуже давні — грецькі. Можливо, що серед тих назв поселень, походження яких так і не встановлено, теж є імена, але заховані вони так глибоко і так переінакшені вимовою і наголосом, що впізнати їх ще складно.

❊ Місто **ТЕМРЮ́К** (Таманський півострів), село **ТЕМРЮ́К** (Запорізька обл.) — обидві назви одного походження. Заснував їх кабардинський воєначальник XVI ст. *Темрюк Маремшаович Ідаров*, який 1570 р., як свідчать записи, "близ Тамани построил крепость". Від його імені й назва.

❊ Місто **ТЕТІ́ЇВ** (Київська обл.) належить до дуже давніх поселень. Назву його пов'язують з іменем половецького хана *Тетія*, про якого згадує літопис 1185 р.

❊ Село **МУРА́ТОВЕ** (Крим) на карті 1767 р. позначене як Монрад-Кераї. Слово *Кераї,* як свідчать дослідники, зустрічається і в інших назвах поселень (Селім-*Кераї*, Іслам-*Кераї*). Назва села утворена від тюркського чоловічого імені *Мурат* (*Мурад*).

❋ Місто **ЧУГУ́ЇВ** (Харківська обл.) уперше згадується 1627 р. як Чугуєве городище. У 1639 р. тут було збудовано фортецю, а поселення навколо неї назвали Чугуїв. Походження назви пояснюють неоднаково: від татарського слова *чуга* — "вузький каптан з короткими рукавами". Територію сучасного Чугуєва тоді називали *Чуга* (тобто "місцевість, де живуть люди, які носять чугу"). Ці люди, які носили чугу, жили вздовж річки *Чугівки*, по якій проходив татарський кордон. Ще був такий здогад: назва міста — від прізвища *Чугай*, можливо, від імені половецького хана *Чуга*.

❋ На Полтавщині є слово, яким називають кілька сіл, річку і багатьох людей, проте слово це якесь хистке, неточне: **КЕРЕБЕРДА**, **КЕРЕБЕРДЯНКА**, **КЕЛЕБЕРДІВКА**, **КЕЛЕБЕРДА**, **КЕЛЕБЕРДИНІВКА** — усе це назви сіл, а ось назва річки — це ліва притока Дніпра — *Келеберда*. Що ж до варіантів прізвищ, то їх не злічиш. Як давно це слово існує на Полтавщині? Ось як про це розповідає О. Стрижак: уперше воно згадується в актах у складі Канівського староства 1622 р. і пишеться як Kieroberdje, у 1669 р. — Кереберда, у 1696 р. — Келеберда. Варіантів, як зазначає дослідник, з'являється все більше, а це означає, що тут вже існує глибока місцева традиція використання назв цього кореня. Один з польських дослідників пов'язував це слово з іменем сина хана Тохтамиша — *Керімберди*. Перехід частини кочівників-татар на чолі з Тохтамишом, серед яких був і "Керімбердей, владетель кипчакський" (документ 1422 р.) на бік князя Вітовта був однією з причин битви на Ворсклі 1399 р. Очевидно, відтоді й існує спочатку прізвисько, а пізніше прізвище *Келеберда* на Полтавщині.

❋ Село **СУЛИ́МІВКА** (є в Київській, Полтавській і Донецькій обл.). Крім кількох **Сулимівок**, є ще село **СУЛИМА** в Полтавській та Сумській областях, село **СУЛИМІВ** на Львівщині та на Полтавщині. І скрізь, у всіх цих назвах проглядає одне східне ім'я — *Селім* (скорочене від *Селіман*). Турки вимовляють його *Сулейман*, татари — *Солиман*, у давньоєврейській мові — це *Соломон*. У нас це ім'я перейшло у прізвище — *Сулима*. Знайоме прізвище, воно когось нам нагадує. Кого? Гетьмана запорізьких козаків Івана Сулиму, який прославився тим, що 1635 року очолив козацьке військо і взяв штурмом фортецю Кодак на Дніпрі,

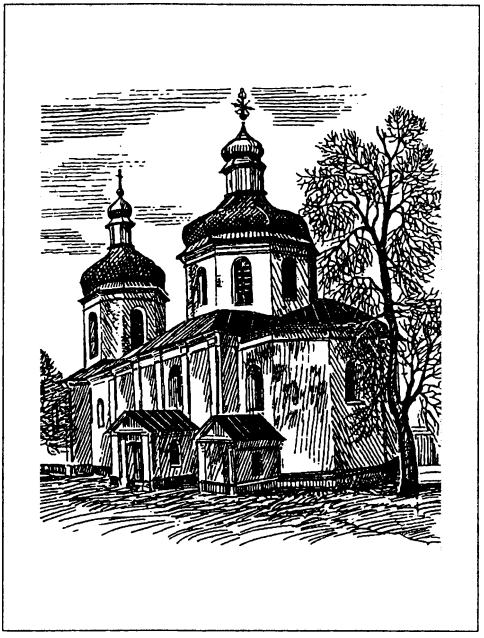

с. Сулимівка
Баришівський р-н
Київська обл.
Петрівська церква
(1622—1629)

розбивши польсько-шляхетський гарнізон. Описуючи цю подію, мандрівник та історик Боплан називає Сулиму *Солиманом*.

❊ Селище **ЛЮ́БАР** (Житомирська обл.) заснував у XIV ст. литовський князь *Любарт*, який збудував тут укріплений замок. До XVII ст. селище звалося Любартов. Пізніше назва спростилася.

❊ Селище **КОРДЕЛІ́ВКА** (Вінницька обл.) дістало назву від власника — польського магната Калиновського, який перейменував його на честь доньки *Корделії*. Раніше воно звалося Постоловий Брід, бо розбудувалось по обидва боки річки *Постолової*.

❊ Селище **ГОНОРА́ТА** (Івано-Франківська обл.) своєю назвою нагадує польське жіноче ім'я *Гонората*. Існує місцевий переказ, за яким назву село дістало від імені поміщиці-католички. Проте було висловлено іншу, ближчу до істини, думку: *Гонората* — це скоріше молдавська, а не польська назва (порівняйте назву села і річки *Сарата*).

❊ Селище **КЕ́ЛЬМЕНЦІ** (Чернівецька обл.) відоме з 1559 р. За переказом, якийсь корчмар на ім'я (а може, це було його прізвище) *Кельман* заклав шинок, навколо

якого згодом виросло селище. Подорожні почали називати усіх, хто жив поблизу шинку, *кельманцями*. Так з'явилася назва селища. Була висловлена інша думка — назва селища від імені *Кельма*.

❊ Місто **МУКА́ЧЕВЕ** (Закарпатська обл.) належить до дуже давніх поселень — час його появи датується IX—X ст. Перше писемне свідчення про нього — в угорському літописі XII ст. Походження назви міста остаточно не встановлено, а от переказів зібрано чимало, та всі вони, на жаль, досить поверхові й неточні. Один з таких переказів твердить, що назва ця — від слова *мука* (борошно). Біля Мукачевського замку верховинці звичайно продавали сир, масло, дичину, м'ясо, мед і купували *муку́* (борошно) в хліборобів з нижніх сіл. Інший переказ розповідає про тяжкі *му́ки*, яких зазнавали люди на будівництві замку: вони носили на собі землю й каміння, працювали без відпочинку під наглядом жорстоких охоронців. За це місцеві люди назвали замок *Мукачівським*, а вже пізніше назва нібито стала офіційною. А тепер давайте ми з вами уважно глянемо на назву міста. Що ми бачимо? Назва розпадається на наших очах: *Мукач-ів*. *Мукач* — чоловіче ім'я, *-ів* — ознака присвійності, отож *Мукач-ів, Мукач-еве* — "місто Мукача". Якби нам з вами вдалося знайти ім'я *Мукач* у документах тих віддалених від нас часів... Та його знайшли, мабуть, дослідники, які висловили таку ж думку про походження назви міста.

ОДИНИЧНІ, НЕТИПОВІ УТВОРЕННЯ

Досі ми говорили про географічні назви, утворені начебто за певним зразком: у них змінювалися основи, але повторювався той чи інший суфікс; будова їх переважно була прозорою. Проте трапляються найменування або утворені від незнайомих, незвичних форм імен, або ускладнені рідковживаним чи запозиченим суфіксом, префіксом, закінченням.

❊ Селище **БОРО́МЛЯ** (Сумська обл.) багатьох цікавило насамперед у зв'язку з походженням своєї назви. На перший погляд назва розпадається на корінь *Бор* і суфікс *-омля*; спробуємо їх співвіднести з чимось нам знайомим. Виявляється, в місцевій говірці села Листвин на Житомирщині цей суфікс можна зустріти досить часто: на щось мокре, сире там кажуть "сиромля", на старе дрантя — "старомля", на худу, виснажену людину —

"сухомля". Цей суфікс, на думку дослідників, є надійним свідченням давності назви, але встановити точно, коли саме утворилися назви на зразок *Боромля*, дуже важко. А що ж корінь *Бор*? Якщо спробувати "розкрутити назад" назву селища, користуючись записами в документах, то вийде сучасне Боромля — Боромль (раніше) — Боровль (XIX ст.) — Боровь (найдавніше). Інакше кажучи, спочатку це було поселення, що належало людині, яку звали *Боръ*. Наявність такого прізвища у XVII ст. ("Козак *Иван Боръ*") лише підтверджує те, що в дохристиянські часи існувало чоловіче ім'я *Бор*, від якого спочатку утворилося поселення *Боровь*, далі додався ще один суфікс приналежності *ль* (стало *Боровль*); легше вимовлялося *Боромль*, ще простіше, коли назва села звична (з *-омля*).

❊ Селище **ВОЛОДИ́МИРЕЦЬ** (Рівненська обл.) має назву, теж утворену від "княжого", двочастинного, славного імені Володимир. Про його вік свідчать залишки давньоруського городища на території селища. Існує народний переказ, за яким одного з нащадків Володимира Мономаха за якусь провину було заслано в ці краї. Звали цього вигнанця *Володимирко*. Тут він заснував поселення, яке й назвав своїм іменем.

❊ Селище **ОЛЕ́ВСЬК** (Житомирська обл.) теж має незрозумілу, на перший погляд, назву. Пов'язується вона з іменем Овруцького князя *Олега* Святославича, який жив у другій половині X ст. Спочатку поселення мало назву Олегове городище; пізніше його назвали Олегськом, але для вимови воно було незручним; тому його поступово переінакшили на Олевськ.

❊ Місто **ОЛЕКСАНДРІ́Я** (Кіровоградська обл.) розташоване на річці Інгульці. На цьому місці 1754 р. вже було село Усівка (спочатку тут стояв зимівник козака *Уса*). Село розрослося, і 1784 р. йому було надано статус міста і названо на честь онука Катерини II, майбутнього царя *Олександра I*. За часів Катерини II, як відомо, насаджувались класичні назви. Олександрія, від якої взято назву, була останньою столицею Стародавнього Єгипту за Птолемеїв (заснував її *Александр* Македонський).

❊ Селище **ПАВЛИ́Ш** (Кіровоградська обл.), засноване на початку XVII ст., спершу називалося Бутівкою. За переказами, його заснував *Павло Бут*, відомий в історії України як гетьман нереєстрового козацтва *Павлюк*. Навіть у наші часи показують місце, де стояв колись хутір

Павлюка — неподалік від сучасного вокзалу в селищі. Проте деякі дослідники виводять назву *Павлиш* від татарського *каулиш* — "табір".

❊ Село **СЕ́НЧА** (Полтавська обл.) і річка з такою ж назвою теж привертали до себе увагу дослідників. Судячи з того, як писалася ця назва у XIV—XVI ст., вона могла бути утворена від давньоруського імені *Синь*, уживаного у формах *Синько* або *Синко* (у документах ця назва писалася як *Синечь*). Зміну *Синеч* на *Сенча* пояснюють тим, що пізніше назва поселення зазнала тюркського впливу: відпав чи занепав суфікс *-ець* (давніше *-ечь*); на його місці з'явився тюркський суфікс *-ч(а)* (порівняйте з такими назвами, як Кобиж*ча*, Таган*ча*, Чевель*ча*).

❊ Селище **ТЛУ́МАЧ** (Івано-Франківська обл.), як і річка *Толмач*, мають дивну назву. Вперше згадується селище 1213 р. в Іпатіївському літописі, проте виникло воно ще раніше — у другій половині XII ст., за часів князя Ярослава Осмомисла. Про походження назви селища було висловлено дві думки, які аж ніяк не можна ні примирити, ні поєднати. Одні дослідники вважають, що назва селища походить від половецького слова *толмач, телмач* — "союзник". Відомо, що торки, печеніги та інші тюркські племена, витіснені половцями з Поля, шукали захисту в руських князів. Поселені ними на території, що межувала з половецьким Степом, ці племена — напівкочові, напівосілі — відігравали роль союзників. Усе це правильно, але... Селище Тлумач було на заході Київської Русі, далеко від половецького Степу, а запозичене слово *тлумач* — спочатку "союзник", а далі "перекладач" — прийшло зі сходу, а не з заходу. Тому інші дослідники вважають, що назва селища походить від здрібніло-пестливої форми *Толмачъ* повного імені *Толомир*. Річка, на їхню думку, була названа пізніше — від назви селища. А "власницький" суфікс *-jь* зовні непомітний (у вимові він пом'якшував кінцевий приголосний).

❊ Село **УНІ́Ж** (Івано-Франківська обл.) близьке за назвою до Ніжина. Вперше це поселення згадується 1457 р., але, судячи з назви, воно значно старше. Вважається, що назву утворено від власного імені *Унѣгъ,* а це, в свою чергу, здрібніла форма від повного імені *Унѣнѣгъ*. Як вважають дослідники, підтверджується цей здогад згадкою в літописі про місто *Уненеж* у Київській землі.

❊ Місто **ЯРЕ́МЧА** (Івано-Франківська обл.) відоме з 1788 р. За одним переказом, назва походить від імені одного з синів старшини, який жив у селі Ямне і мав велику родину. Старшому синові, *Яремі,* батько виділяв угіддя, що лежали нижче по течії Пруту. Ярема там побудувався і оселився. Так з'явилася *Яремча.* За іншою легендою, назва походить від імені першого поселенця — *Яреми Годованця.* Ще один переказ розповідає про бідного селянина *Ярему*, який осів на березі Пруту, відвоював у каміння нивку. А форма назви нам уже зустрічалася: Сен*ча*, Таган*ча*, Кобиж*ча* (це тюркський суфікс).

Назви поселень від прізвищ

Прізвище — це оформлена офіційними документами родова назва людини, яка додається до її імені. Своє прізвище людина дістає після народження або в шлюбі та, як правило, передає своїм нащадкам.

Перші назви, схожі на прізвища, належали князям і з'явилися десь у XIV ст. ("князь Іван Васильович Чорторийський"). Протягом XVI—XVII ст. родові прізвища закріпилися серед більшості жителів міст України (*Крамар*, *Пекар*, *Міняйло*, *Колесник* та ін.). У селян прізвища з'явилися найпізніше — наприкінці XVIII ст., коли обов'язкова військова служба була запроваджена по всій Україні. Новобранців записували обов'язково на прізвище: це могло бути вуличне прізвисько (*Товстоп'ят, Салогуб*), ім'я батька або діда (*Петренко, Івахненко, Макара, Свирида* — ім'я батька у родовому відмінку; *Іван, Данилів син, Нестор* — ім'я батька і діда та ін.), прізвище поміщика. Найменування "по батькові" в різних куточках України творилося неоднаково: *Петренко, Кузьмин, Гришканит, Процев'ят, Хведченя, Романча* та ін.

Прізвиська, на відміну від прізвищ, давалися не всім, не передавалися у спадок, були завжди емоційними (прізвища — нейтральні), могли змінюватися протягом життя.

Географічні назви від імен, прізвиськ і прізвищ утворювалися постійно, та спосіб їх творення міг змінюватися. Найстаріші суфікси, якими утворювалися назви поселень, були *-ськ-, -ів-, -ин-*.

Суфікс *-ськ-* прийшов у Київську Русь з північного заходу; на південному сході він був майже відсутній у ті часи. Дослідники вважають, що це дуже давній, ще спільнослов'янський залишок (з його допомогою утворювалися також прізвища князів за їх "вотчинами", тобто батьківськими землями: *Звенигородські, Трубецькі, Волконські*). Пізніше на зміну *-ськ-* приходять суфікси *-ів-, -ин-*. Найстаріші географічні назви з суфіксом *-ськ-* датують IX—X ст. (*Сновськ, Турійськ, Більськ* та ін.). За радянських часів суфікс *-ськ-* широко використовувався при творенні назв поселень на чиюсь честь (**Кіровськ**, **Свердловськ** та ін.).

На землях, які заселювалися протягом XVI—XVII ст., переважають назви з суфіксом *-к(а)*. Безсуфіксних утворень серед назв поселень значно менше

(частина з них спочатку мала суфікс присвійності *-jь*, який або став суфіксом *-ль*, або пом'якшив кінцевий приголосний назви). Новоутворені назви при перейменуваннях та при називанні нових поселень утворювалися за старими зразками.

❊ Селище **БІЛЬСЬК** виникло в XV—XVI ст. як власність князів *Бєльських*, вихідців з *Бєльська*, що на Підляшші в Польщі (ось запис 1498 р.: "Бѣльскъ, Глинскъ, Ворсклъ и иные сѣверные вотчины"). Один з князів *Бєльських* брав участь у битві на Ворсклі 1399 р. До речі, у князів було типово "географічне" прізвище, утворене від назви "вотчины" — "вітцівської", батьківської землі.

❊ Селище **ВОЛОДА́РСЬК-ВОЛИ́НСЬКИЙ** (Житомирська обл.) може бути зразком поселення, яке увесь час перейменовували (і сучасна його назва, мабуть, не остання). Вперше воно згадується 1545 р. як Олександрополь (за іменем боярина *Олександра Пронського*). З 1607 р. селище зветься Хорошки, а згодом Горошки. 1912 р. з нагоди сторіччя від дня перемоги над Наполеоном Горошки перейменували на Кутузове. В 1921 р. в третю річницю загибелі більшовика *В. Володарського*, якого вбив есер-терорист 1918 р., селище перейменували на Володарськ, а згодом до нього додали *Волинський*, бо був ще один Володарськ — у Луганській області.

❊ Селище **ГОЛОВАНІ́ВСЬК** (Кіровоградська обл.) засноване в другій половині XVIII ст. Один переказ пов'язує назву з прізвищем ватажка гайдамаків *Голованя*. Інший переказ говорить про перших поселенців братів *Голованів* (показують навіть місце в центрі селища, де начебто стояли хати цих братів).

❊ Місто **ІЛОВА́ЙСЬК** (Донецька обл.) виникло на місці залізничного роз'їзду в 1869 р. Станція і поселення біля неї названі за прізвищем поміщика та підприємця *І. Іловайського*, по землях якого пролягла залізниця.

❊ Село **КОРЕНЕ́ЦЬКЕ** (Полтавська обл.) у документах згадується, починаючи з 1666 р. ("тут жив *Куцка Коренецков*") та з 1740 р. (*Василий Коренецкий*). Цікаво, що прізвища обох *Коренецьких* — "географічні" — утворені від назви якогось *Кореня*.

❊ Селище **КРАСНОЇ́ЛЬСЬК** (Чернівецька обл.) уперше згадується 1431 р. як село Красна (*красна* — "гарна"). 1696 р. верхню частину села купив поляк капітан *Олександр Їльський* з Гродна. З того часу цю частину села почали називати *Красна Їльського*, а нижню, що на-

лежала *Путнянському монастиреві*, — *Красна Путна*. 1947 р., після злиття обох сіл, встановлено сучасну назву.

Переважна більшість новоутворених назв міст і селищ в основі своїй мала прізвища діячів комуністичної партії, воєначальників часів громадянської війни, письменників, до яких приєднувався суфікс *-ськ-* (*-ськ(е)*, *-ськ(ий)*).

❊ Місто **АРТЕ́МІВСЬК** (Донецька обл.) до 1924 р. звалося Ба́хмут, бо стоїть на річці *Бахмутці*. Відомий історик і краєзнавець Д. Яворницький висловлював припущення, що слово *бахмут* може походити від *Махмуд* чи *Магомет* ("гідний слави"). Можливо, що назва річки походить від слова *бахмат* — "малоросла міцна конячка". 1924 р. у Бахмуті відкривали пам'ятник *Ф. Сергеєву* (*Артему*), який був одним із керівників радянського Донбасу: він був головою ЦК профспілки гірників. Тоді ж була висловлена думка — перейменувати місто.

❊ Місто **АРТЕ́МІВСЬК** (Луганська обл.) було засновано 1911 р. як шахтарське селище Катеринівка. У 1921 р. тут було споруджено шахту №10 *імені Артема*. Так почали називати і селище — за шахтою. Згодом місто дістало статус та ім'я Артемівськ. (*Артем* — це партійне ім'я Ф. Сергеєва).

❊ Місто **ДЗЕРЖИ́НСЬК** (Донецька обл.) до 1937 р. звалося Щербинівка. За легендою, тут була сторожа богуславського козака *Антона Щербини*, який загинув у бою з татарами. 1805 р. тут були Щербинівські хутори; 1861 р. засновано *Щербинівський рудник*; 1932 р. його перейменовано на *шахту ім. Дзержинського*, а 1938 р. селище Щербинівку названо Дзержинськом на честь засновника і керівника каральних органів СРСР — ВЧК (Всеросійська надзвичайна комісія по боротьбі з контрреволюцією та саботажем).

❊ Селище **ДЗЕРЖИ́НСЬК** (Житомирська обл.) раніше звалося Романів — за іменем першого поселенця, який, за переказом, оселився тут наприкінці XV ст. після одного з татарських нападів. 1932 р. перейменовано на честь *Ф. Дзержинського* (1877—1926).

❊ Місто **ДНІПРОДЗЕРЖИ́НСЬК** (Дніпропетровська обл.) уперше згадується 1750 р. як село Кам'янське. За одним свідченням — неподалік були каменоломні, за другим — від імені козака *Камеона*, який за часів Запорозької Січі поставив тут зимівник. З 1917 р. — місто. 1936 р. воно перейменоване, — назване *Дніпродзержинськ* — за назвою *металургійного заводу ім. Ф. Дзержинського* та на увічнення пам'яті цього діяча (1877—1926).

❊ Місто **ДНІПРОПЕТРО́ВСЬК** (обласний центр) розташоване на Дніпрі. У 1777 р. за наказом Г. Потьомкіна було закладено місто, назване на честь Катерини II Катеринославом. Будівництво почали на місці козацької слободи Половиця, яка виникла в 40-х роках XVIII ст. Низовинне лівобережжя, на якому будувалося місто, навесні затоплювалося, а тому в 1784 р. Катерина II підписала указ про розбудову міста на правому березі Дніпра. 1926 р. на з'їзді Рад ухвалено перейменувати Катеринослав, назвавши його *Дніпропетровськом* на честь *Г. Петровського* (1878—1958), який працював робітником на заводах цього міста, тут розпочинав революційну роботу і був Головою ЦВК УРСР. Походження назви *Дніпро* пояснюють по-різному. Одне з таких пояснень: назва річки походить від скіфського слова *дана*, тобто "річка" (дехто тлумачить це як "західна річка").

❊ Місто **ДОКУЧА́ЄВСЬК** (Донецька обл.) лежить поблизу кар'єрів флюсового вапняку і раніше звалося Оленівськими Кар'єрами (засноване 1898 р.). 1954 р. перейменовано на честь *В. Докучаєва* (1846—1903) — видатного російського вченого, основоположника сучасного наукового ґрунтознавства; він вивчав цей куток донецького степу.

❊ Місто **КІ́РОВСЬК** (Луганська обл.) виникло 1764 р. на землях, що належали сербському офіцерові *П. Голубові,* який прийняв російське підданство. До 1934 р. селище звалося Голубівка (Голобівка). Перейменовано на честь *С. Кірова.*

❊ Селище **КІ́РОВСЬК** (Донецька обл.) виникло 1730 р. Землі тут належали духовенству, тому й селище назвали Попівкою. На увічнення пам'яті про *С. Кірова,* після його вбивства, селище перейменовано в Кірове, а 1966 р. — в Кіровськ.

❊ Селище **КІ́РОВСЬКЕ** (Дніпропетровська обл.) засноване в другій половині XVIII ст. До 1938 р. воно звалося Обухівкою. Назва ця походить від прізвища першого поселенця *Андрія Обуха,* який утік від пана й оселився біля Дніпра між ярами в плавнях. 1939 р. село було перейменовано на честь *С. Кірова.*

❊ Селище **КІ́РОВСЬКЕ** (Крим) вперше згадується 1783 р. До 1945 р. — Іслам-Терек. *Іслам* у тюркських мовах — святий. Що таке *терек* точно не встановлено: одні перекладають його як "річка турків", інші — "швидкий, сильний". Перейменовано на честь *С. Кірова.*

❊ Ще одне **КІРОВСЬКЕ** є в Донецькій області. Раніше, до 1958 р., воно звалося Нова Крестівка.

❊ Місто **КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ** (Черкаська обл.) засноване на Росі київським князем Ярославом Мудрим 1032 р. і назване, за переказом, самим князем Ярославом на честь візантійського міста *Херсонес* у Криму, яке слов'яни називали *Корсунь* (через нього йшла торгівля з Візантією і поширювалося християнство). Інший переказ твердить, що вихідці з Херсонеса після хрещення Русі були священиками Київської Десятинної церкви. Діставши від князя Володимира право збирати данину на Росі, вони нібито й дали назву поселенню, що своєю природою нагадувало їм рідний південний Корсунь-Херсонес (він був розташований у межах сучасного Севастополя, заснований греками в V ст. до н. е.). Другу частину назви додано 1944 р. (Т. Шевченко був тут у 1859 р.).

❊ Місто **КОТОВСЬК** (Одеська обл.) виникло в середині XVIII ст. Вперше згадується в турецькому документі 1779 р. Місто раніше звалося Бірзула (від молдавського *бір* — "долина") і було перейменовано 1935 р. в десяті роковини загибелі *Г. Котовського* (його дивізія звільнила Бірзулу від інтервентів та білогвардійців). У цьому місті Котовський був похований.

❊ Село **РУДАНСЬКЕ** (Вінницька обл.) раніше звалося Хомутинці. Перейменовано на честь поета *С. Руданського*, який тут народився (1834—1873).

❊ Місто **СВЕРДЛОВСЬК** (Луганська обл.) стоїть на місці кількох поселень. Територія ця почала заселюватися в кінці XVIII ст., коли військовий отаман В. Орлов придбав у верхів'ї ріки Довжик (інакше — ріки Шарапки) кілька осель. Так з'явилося селище, яке назвали Довжикове-Орловське або Шарапкине. Назву ріки — Шарапка — один з дослідників пов'язує з походом князя Ігоря на половців. На березі цієї річки Ігореві воїни захопили й поділили велику здобич — так званий *шарап*. Місто, утворене 1938 р., після об'єднання кількох селищ, названо на честь *Я. Свердлова*.

❊ Місто **ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ** (обласний центр) звалося раніше Плоскирів, Плоскурів, Проскурів. Відоме з 1493 р. Стоїть воно при злитті Південного Бугу з річкою Плоскою. Назва річки походить від того, що вона протікає по пологій, плоскій місцевості. За переказом, назва річки *Плоска* і слово *рів* склали первинне найменування

міста *Плоскирів*. Перейменували місто (на ознаменування 300-річчя возз'єднання України з Росією) у 1954 р., врахувавши, що на цій території колись точилися основні дії військ Богдана Хмельницького (1595—1657).

❊ Місто **ЦЮРУ́ПИНСЬК** (Херсонська обл.) належить до дуже давніх. Сучасну назву місто дістало на відзначення пам'яті про більшовика О. Цюрупу (1870—1928), який тут народився. Залишився в пам'яті сучасників цей "нарком продовольства" тим, що, маючи у своєму розпорядженні все їстівне, що було тоді в країні, голодував так, що втрачав свідомість і падав знесилений (цікаво, чи знайшовся б хоч один такий донкіхот серед сучасних міністрів?). Та повернемось у давнину. Вважається, що місто було засноване греками у X ст. Давньогрецька назва цієї місцевості — Елекс чи Елісс, у середні віки — Еліссія; на італійських картах XIV ст. — Елісс. У давньоруських літописах XIII ст. — Олътьє (Олетьє); інша давньоруська назва — Ілея. Обидві давньоруські назви відповідають двом формам давньогрецької назви. Проте висловлювалася думка, що назва міста Олетьє походить від давньоруського *Єльха* (вільха). Назва Олешки (Алешки) проіснувала до 1802 р., коли Григорій Потьомкін перейменував його на Дніпровськ. Нова назва не прижилася, користувалися старою до 1928 р., коли постановою уряду в міста відібрали назву, яка проіснувала майже тисячу років, і дали нову. З 1987 р. місто знову зветься **Олешки**.

Кілька двослівних назв із цим суфіксом було утворено всупереч традиціям називання поселень; вони важкі й незручні у вимові й написанні і порушують не лише норми української літературної мови, а й закон логіки (зверніть увагу: власне ім'я в них приєднується до прізвища через дефіс: **Карло-Лібкнехтівськ**).

❊ Місто **ІВА́НО-ФРАНКІ́ВСЬК** (обласний центр) дуже давнє: кажуть, що на цій території ще в XV ст. існували українські села Пасічна та Княгинин. За іншими джерелами, місто виникло в середині XVII ст.: 1611 р. в грамоті польського короля Сигізмунда III говориться, що дозволено шляхтичу Яну Свошовському заснувати тут містечко. У 1662 р. воно дістало Магдебурзьке право (тобто право на самоврядування). Далі містечко захопив польський магнат Станіслав Потоцький. За його іменем поселення почали називати Станіславів, а далі Станіслав. Місто було укріплене: це була шестикутна фортеця з могутніми бастіонами на кутах. Для захисту існували

дерев'яні стіни і земляні вали. Згодом їх замінили кам'яними мурами і глибоким ровом з водою. Фортеця мала Галицькі та Тисменицькі ворота. У 1962 р. місто перейменовано в Івано-Франківськ на увічнення пам'яті видатного українського поета, прозаїка й публіциста *Івана Франка*, життя і діяльність якого були пов'язані з цим містом.

❊ Місто **КА́РЛО-ЛІ́БКНЕХТІВСЬК** (Донецька обл.) виникло в останній чверті XVII ст. з розвитком соляних промислів як Брянцівська копальня. За радянських часів її назвали шахтою імені Карла Лібкнехта, діяча німецького революційного руху. Від шахти назву дістало й робітниче селище. Перейменовано на місто Соледар після 1990 р.

❊ Селище **МИХА́ЙЛО-КОЦЮБИ́НСЬКЕ** (Чернігівська обл.) раніше звалося Козел. Відоме ще до монголо-татарської навали. Стару назву, за переказами, пояснюють так: перший поселенець мав борідку, схожу на козлину. 1934 р. у зв'язку з 70-річчям від дня народження видатного українського письменника *М. Коцюбинського* селище Козел було перейменовано в Михайло-Коцюбинське.

Суфікс ***-ів*** у назвах, утворених від прізвищ, так само поширений, як і в назвах, утворених від імен, бо він чітко вказує на власника, закріплює його прізвище за поселенням. Пізніше назви, що з'являються, ускладнюються суфіксом *-к(-а)*. Таким чином, суфікс на позначення присвійності проявляється у найменуваннях поселень як *-ів, -ів-к(а), -к(а)*. Це найбільш продуктивний спосіб творення назв.

❊ Селище **БИ́ТКІВ** (Івано-Франківська обл.) відоме з другої половини XVIII ст. Назва походить від прізвища *Битко*, яке, мабуть, є колишнім дохристиянським ім'ям.

❊ Село **БО́ЛОХІВ** (Івано-Франківська обл.) та **БОЛО́ХА** (Волинська обл.) свої назви дістали і від прізвищ, і від давньої удільної землі. 1241 р. є запис у літописі про *Болохівських князів* і про *Болохівську землю*. Далі, пізніше, згадується прізвище *Болохів* (1553 р.) на Кременеччині, у XVII ст. згадуються Болоховці (це вже назва поселення від прізвища). Виходить, що у XIII ст. було князівство і князі, була земля — усе це звалося *Болохівським*. Далі залишилось лише прізвище, від якого вже значно пізніше виникли назви сучасних нам поселень.

❊ Місто **ГЛУ́ХІВ** (Сумська обл.). Перші згадки датовано 1152 р. Назву пояснюють тим, що місто лежить у глухому

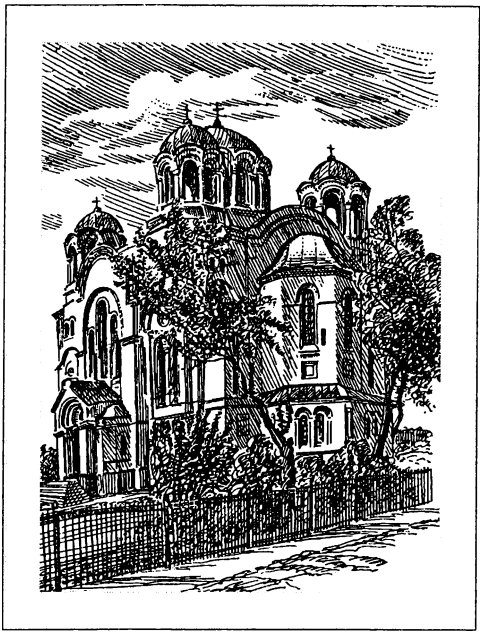

м. Глухів
Анастасіївська церква
(кінець IX ст.)

місці, серед довколишніх глухих лісів. Зважаючи на присвійний суфікс *-ів*, можна висловити припущення про походження назви від прізвища *Глух*. Тут народився відомий український художник М. Мурашко (1884—1909).

❊ Селище **ГНІЗДИ́ЧІВ** (Львівська обл.) уперше згадується 1491 р. За переказом, селище дістало назву від прізвища боярина *Гніздича,* який мав тут свій двір та орні поля.

❊ Селище **ДРА́БІВ** (Черкаська обл.) уперше згадується 1680 р. За переказами, назва походить від найменування *Драбів ліс*, а ліс, у свою чергу, від прізвища канівського боярина *Микити Драба*, який захопив тут угіддя.

❊ Місто **КО́СІВ** (Івано-Франківська обл.). Перші відомості — з 1424 р. Один переказ виводить назву міста від *кос* — "чорний дрізд" (начебто в давнину ці птахи були тут дуже поширені). Другий переказ пов'язує назву міста з прізвищем боярина *Косача*, який прибув сюди з наказом князя Данила Галицького зміцнити кордони князівства. Гарно про *Косів* сказав поет В. Герасим'юк: "Мій Косове, опришку мій і майстре..."

❊ Селище **КУЛИКІ́В** (Львівська обл.) у переказах свою назву пов'язує з птахами. Начебто на місці сучасного

селища Куликова було велике озеро, на островах якого селилися кулики. Інша думка, мабуть, ближча до істини: селище заснував хтось, чиє прізвище було *Кулик*.

❊ Селище **МАГЕ́РІВ** (Львівська обл.) виникло, вважають, у кінці XIV ст. Польські джерела пов'язують появу міста з дворянином *Яном Магерою*, який тут оселився і дав селищу ім'я. Інші вважають, що селище було назване за прізвищем проповідника *Магерова*, відомого в цих місцях.

❊ Місто **МОГИЛІ́В-ПОДІ́ЛЬСЬКИЙ** (Вінницька обл.) теж має давню історію. На цьому місці в XV ст. існувало поселення Іваньківці. Наприкінці XVI ст. місцевістю заволодів волоський (молдавський) господар *Єремія Могила*. Заснованому 1596 р. місту він дав назву *Могилів*. За іншими джерелами, Могилів заснував у XVI ст. брацлавський воєвода Стефан Потоцький, дружина якого була дочкою молдавського господаря *Михайла Могили*. Новозбудований замок Потоцький на честь тестя назвав *Могилів*. Означення *Подільський* додано значно пізніше, щоб розрізнити цей Могилів і Могилів на Дніпрі.

❊ Селище **НЕДРИГА́ЙЛІВ** (Сумська обл.) засноване в 30—40 рр. XVII ст. Назва походить від річки *Недригайлиха*, що колись тут протікала й дістала, очевидно, таке ім'я за характером течії. Є легенда, не дуже достовірна, яка твердить, що назва селища походить від того, що нібито поселенці *не здригнулися* перед татарськими полчищами й дали їм рішучу відсіч. Проте назва селища, очевидно, походить від прізвища *Недригайло* (як і назва тієї річки, якої вже нема).

❊ Селище **НЕМИ́РІВ** (Львівська обл.) уперше згадується в документах 1580 р. Вважається, що тут існувало старовинне місто Мирів (від слова "мир"), зруйноване татарами. А далі починаються легенди. За однією з них, місцеве населення оточило татар, які на них напали. Татари запросили миру, але їм відповіли *"Не мир!"* і розбили їх. Начебто назва *Немирів* — від цього *"не мир"*. Інші варіанти легенди: після того, як місто *Мирів* було знищене, нове поселення, яке тут виникло, на відміну від старого, було назване *Немирів*. Проте назва селища, найімовірніше, походить від прізвища *Немир* (*Немира*), досить поширеного в західноукраїнських землях (такого ж походження й **Немирів** у Вінницькій обл.).

❊ Селище **ОБУ́ХІВ** (Київська обл.) у XIV ст. було селом, яке звалося Лукавиця. Далі воно починає переходити з рук до рук і змінювати назву. Ставши власністю литов-

ського кухмістера П. Олехновича, селище дістало назву Кухмістерівщина. Згодом воно переходить у власність підданого князя Острозького на прізвище *Обух*. Від цього прізвища й сучасна назва — Обухів. У цьому селищі народився відомий український поет Андрій Малишко (1912—1970).

❊ Селище **СТЕ́БЛІВ** (Черкаська обл.) у деяких авторів асоціюється з літописним містом Торчеськ. Цієї ж думки був і відомий письменник І. Нечуй-Левицький (1838—1918), який тут народився. За літописом, це місто заснував Ярослав Мудрий 1036 р., а зруйнували татари. За переказом, на давніх руїнах першим поселився вільний козак *Стебло*. Від цього прізвища й походить сучасна назва селища.

Селище **ЧЕ́РНЯХІВ** (Житомирська обл.) уперше згадується 1545 р. За переказами (досить сумнівними), назва походить від сполучення слів *чернь* і *хов* ("ховатися"). Тут, у непроходимих лісах і болотах Полісся нібито ховалися люди (*чернь*), які й заснували селище. Навряд чи в ті далекі часи люди самі себе називали *чернь*, навряд чи скорочували слова (*ховатися — хов*) на зразок "профком". Мабуть, був якийсь *Чернях* чи *Чорнях*, від прізвиська чи прізвища якого й утворено цю назву.

❊ Місто **ЧО́РТКІВ** (Тернопільська обл.) уперше згадується 1522 р. Назва міста досить своєрідна, тому й спроб пояснити її було чимало. Кажуть, що перший будинок у ньому спорудив селянин *Чорний* з Улашківців. Деякі дослідники виводять назву з язичницьких часів, коли слов'яни всяке зло пов'язували з *Чорнобогом* (*чорний* — значить "злий", від *чорного*, можливо, й *чорт*). Інші вважають, що назва міста — від назви *Чортової Долини* (вона так звалася ще до появи поселення). Згадують і польського магната *Чортківського* (хоч тут важко сказати, що було першим — прізвище чи назва міста).

❊ Селище **ЧУ́ДНІВ** (Житомирська обл.) уперше згадується в 70-х роках XV ст. Легенди назву пов'язують зі словом *чудо*. Так, кажуть, що селище раніше звали Червоне яблучко. Князь, зачарований навколишньою красою, начебто сказав, що це не яблучко, а велике *чудо*. Інша легенда розповідає, що в одній битві сталося велике *чудо* — було розбито ворога. Є ще одна версія, пов'язана з прізвищем київського боярина *Чудина*, вихідця з *чудських старшин*, відзначеного в літописах. Пізніше забувся боярин, розірвалися зв'язки його прізвища і назви міста з племенем *чудь*, от і почалися пошуки "чудес".

❊ Селище **ШПИ́КІВ** (Вінницька обл.) у документах XVI ст. згадується як Ошпеків. Далі в легендах і переказах починаються пошуки відповідників до назви. Знайшли слово *шпик* — "сало": нібито у містечку були великі базари, де торгували *шпиком* (а чому не просто салом?). Друге слово, яке пробували підібрати до назви, — *спис* (*шпис*), бо, мовляв, у давнину тут поселялися воїни, озброєні списами. Якщо врахувати суфікс присвійності *-ів* і первісну назву Ошпиків, можна припустити, що назва походить від якогось прізвиська поселенця, яке поступово змінювалось у вимові оточення, поки не стало Ошпиковим, а далі — Шпиковим.

Суфікс *-ів-к(а)* утворює назви поселень одразу іменникові, а не прикметникові. Якщо до назви *Іванів* ми ставимо питання "чий?", а потім звикаємо поступово до того, що це назва, яка відповідає на питання "що це?", тобто це іменник, то *Іванівка* — це не чиясь власність, а сусіднє село. Назви з цим суфіксом з'являлися, як правило, пізніше, на новозаселюваних землях; кількість їх дуже велика.

❊ Село **БІЛИ́ЛІВКА** (Житомирська обл.) місцевими людьми називається *Билилівка*. Тому його назву можна виводити не від *білий*, а від прізвища на зразок *Билий*, *Билилів*, *Билило*.

❊ Селище **БІЛЯ́ЇВКА** (Одеська обл.) виникло наприкінці XVIII ст. Називалось Головківкою — на честь *Антона Головатого*, який командував пішими козаками й весловою флотилією Чорноморського війська. Нинішня назва — від прізвища кошового отамана *Сидора Білого*, який загинув під час облоги Очакова 1788 р. (хоча ці відомості не підтверджуються історичними джерелами).

❊ Селище **ВЕЛИ́КА ОЛЕКСА́НДРІВКА** (Херсонська обл.) засноване 1784 р. За місцевим переказом, селище названо на честь селянина, прізвище якого було *Олександрівський*. Він привів сюди перших поселенців і помер, знесилившись у дорозі. Означення *Велика* додано до назви пізніше.

❊ Село **ГО́НТІВКА** (Вінницька обл.) колись звалося Сербах. У цьому селі після жорстоких тортур було страчено і поховано *Івана Гонту*, одного з керівників народного повстання — Коліївщини — проти польсько-шляхетського гніту на Правобережній Україні 1768 р. На честь *Гонти* і названо це село.

❊ Місто **ГО́РЛІВКА** (Донецька обл.) виникло 1867 р. на місці колишніх запорізьких зимівників та села Госу-

дарів Байрак. Інженер П. Горлов, досліджуючи землі, відведені під залізницю, виявив поклади вугілля. Незабаром тут було закладено шахту (це відома за післяреволюційних часів шахта "Кочегарка"). Станцію та селище на честь інженера *Горлова* назвали *Горлівкою.*

❈ Селище **ДОМАНІ́ВКА** (Миколаївська обл.) виникло на початку XIX ст. на місці хутора молдаванина Худобашева. Після звільнення цієї території від турків землі тут одержали поміщики *Доманівські*, від прізвища яких і походить сучасна назва.

❈ Село **ІСКРІ́ВКА** (Полтавська обл.) виникло в другій половині XVII ст. Село належало полтавському полковнику *І. Іскрі.* Звідси назва.

❈ Місто **КА́ДІЇВКА** (Луганська обл.), за одними відомостями, засноване в 40-х роках XIX ст.; за іншими — набагато раніше. Перші поселенці — запорожці — з'явилися в цих місцях 1696 р. Спочатку це було кілька невеликих поселень, які об'єдналися в одне селище; з 1898 р. селище почало зватися *Кадіївкою* на честь *Кадія* — сина начальника поштово-телеграфної контори М. Кравцова. За іншим переказом, назва походить від прізвища начальника поштової контори *Кадіїва*, який тривалий час працював тут. 1978 р. місто було перейменовано в Стаханов. Сьогодні йому повернуто стару назву.

❈ Селище **КАРМАЗИ́НІВКА** (Полтавська обл.) і річка Кармазинівка дістали назви від прізвиська або прізвища (це могло бути *Кармаз*, *Кармазин*, *Кармазенко*). В основі цих назв — тюркське слово *кермез*, від нього — українське *кармазин*, яке означало "сукно малинового кольору", "одяг з такого сукна", а також "той, хто ходить у такому одязі".

❈ Село **КАРНАУ́ХІВКА** (Дніпропетровська обл.) своєю назвою завдячує першопоселенцю. За переказом, курінний отаман *Карнаух* тут першим поставив свій зимівник. А *Карнаухом* його прозвали за те, що він мав *карнаве* (поранене, покалічене) вухо.

❈ Селище **КЕГИЧІ́ВКА** (Харківська обл.) утворилося з двох хуторів — Добройванівки та Єгорівки, які виникли в другій половині XVII ст. і належали поміщикові — офіцерові Курського полку *І. Апостолові-Кегичу.* Від другої частини прізвища й походить назва.

❈ Селище **КИ́РИКІВКА** (Сумська обл.) було засноване в останній чверті XVII ст. переселенцями з Наддніпрянщини, які втікали від польського панування. За пере-

казом, першим тут поселився козак на прізвище *Кирик*. Його хата стояла на горбі поблизу р. Ворскли. Тепер це місце в центрі селища.

❊ Місто **КОРЮКІВКА** (Чернігівська обл.) засноване 1657 р. Назва походить від прізвища першого поселенця козака *Омеляна Карука*. Спочатку поселення звалося *Каруківкою*.

❊ Селище **КОСТРИЖІВКА** (Чернівецька обл.) відоме з документів, датованих 1780 р. Стара назва села Голоднівка. На початку XIX ст. — Кострежнука. Назва — від прізвища першого поселенця *Олександра Кострижа* (*Костриша*), про якого згадується в документах 1783 р. Прізвище походить від діалектного слова *коструж* — "окунь".

❊ Селище **ЛИХІВКА** (Дніпропетровська обл.) спочатку звалося, як і річка, Омельник. Легенда розповідає, що посеред річки, де тепер центр селища, лежав піщаний острів, на якому поселився десь приблизно 1740 р. кріпак-утікач на прізвисько *Лихий*. Ставши вільним козаком, він приймав до себе людей, які тікали від панів. Від його прізвиська й пішла назва поселення.

❊ Місто **МАКІЇВКА** (Донецька обл.) виникло під час будівництва металургійного заводу в селищі Дмитріївськім. Воно дістало назву від слободи Дмитрієвої, яку заснував 1786 р. поміщик *Дмитро Іловайський*. Ставши містом в 1925 р., Макіївка певний час звалася Дмитрієвськ. А далі відомості стають різко протилежні. Одна — слободу Макіївку заснував наприкінці XVII ст. козак *Мокій*. Друга — у 1889 р селище при шахті названо за прізвищем власника шахти *Макеєва*.

❊ Місто **НОСІВКА** (Чернігівська обл.) стоїть на місці давньоруського поселення, яке звалося Носів на Руді назву якого й перейняло. Ця назва, очевидно, походить від прізвиська або прізвища *Ніс*. Колись це було значне містечко, оскільки виникла така приповідка: "Ніжин більший від *Носовки* тільки однією хатою". У Носівці народився видатний український драматург Іван Кочерга (1881—1952).

❊ Селище **ОНУФРІЇВКА** (Кіровоградська обл.) заснували на початку XVII ст. запорожці на місці зимівника козака *Онуфрієнка*. За народним переказом, його курінь стояв на березі річки Сухий Омельничок.

❊ Селище **РАХМАНІВКА** (Дніпропетровська обл.) засноване 1818 р., коли генерал *Рахманов* одержав тут від

Олександра I землі. Поселення назвали Олександродар (тобто "подароване Олександром"). 1957 р. перейменовано в Рахманівку. Ця назва завжди існувала паралельно.

❊ Селище **РЕШЕТИ́ЛІВКА** (Полтавська обл.) відоме з кінця XVI ст. Вважають, що засновником його був *пластун Решетило*, який мав тут пасіку (*пластун* — це козак сторожової розвідувальної служби і водночас господар).

❊ Села **РУ́БАНІВКА** (Харківська, Херсонська, Полтавська обл.), **РУ́БАНКА** (Сумська, Житомирська, Чернігівська обл.), **РУ́БАНІВ** (Сумська, Чернівецька обл.) мають назви, утворені від прізвища *Рубан*.

❊ Село **САЛОГУ́БІВКА** (Сумська обл.) дістало свою назву від прізвища першого поселенця, якогось *Салогуба*. Це прізвище зустрічається в документах з XVI ст. Утворене воно складанням двох іменників: *сало* і *губ(а)*. *Салогубом* називали людину з *сальними* (товстими) губами. Прізвище це по-різному писали його носії (*Сологуб*, *Соллогуб* та ін.), аби тільки відійти подалі від предківського прізвиська.

❊ Села: **СЕЛИМА́НІВ** (Чернівецька обл.), **СУЛИ́МА** (Полтавська, Сумська обл.), **СУЛИ́МІВ** (Львівська, Полтавська обл.), **СУЛИ́МІВКА** (Київська, Полтавська, Донецька обл.) та ін. В основі усіх цих назв лежать варіанти східного імені *Селім* (скорочення від *Селіман*, турецьке *Сулейман*, татарське *Солиман*, давньоєврейське *Соломон* та ін.). В Україні відоме прізвище *Сулима*, яке походить від імені *Суліман*. Так, Боплан називає *Солиманом* гетьмана запорізьких козаків *Івана Сулиму*, який 1635 р. разом зі своїми козаками захопив фортецю Кодак на Дніпрі та знищив польсько-шляхетський гарнізон.

❊ Селище **СЕЛИЧІ́ВКА** (Київська обл.), як і річка Селичівка — права притока Трубежа, свою назву дістали від прізвища *Селич*, утвореного від *селити(ся)*. Такого ж походження назви сіл **Селець** (Житомирська, Рівненська обл.), **Сілець** (Львівська обл.).

❊ Селище **СЕНКЕ́ВИЧІВКА** (Волинська обл.) виникло 1924 р. на землях колонії Будки Губинські, заснованої наприкінці XVIII ст. За переказами, ця назва походить від того, що перші поселенці з сусіднього *Губина* будували для себе будки — тимчасові житла в затишній низині. Нова назва виникла від прізвища землевласника *Сенкевича*, по землях якого пройшла залізниця.

❊ Село **СКОВОРОДИ́НІВКА** (Харківська обл.) до 1926 р. звалося Пан-Іванівка. Перейменовано на честь поета-філософа *Г. Сковороди*, який провів тут останні роки життя і був похований у цьому селі.

❊ Село **ЧУ́БАРІВКА** (Запорізька обл.) засновано 1779 р. запорізькими козаками та відставними солдатами. Звалося по-різному: до 1925 р. — Федорівка, до 1938 р. — Власівка, до 1960 р. — знову Федорівка, а з 1960 р. — Чубарівка (на честь партійного діяча *В. Чубаря*, який тут народився).

❊ Селище **ША́БЕЛЬКІВКА** (Донецька обл.) виникло в другій половині XVIII ст. Селищем стало 1938 р. Названо за прізвищем поміщика, відставного офіцера царської армії *І. Шабельського*, який купив тут землю в поміщика Таранова.

❊ Селище **ША́РІВКА** (Харківська обл.) виникло на початку XVIII ст. Назву дістало від імені осавула Охтирського полку *Матвія Шарія*, який 1700 р. за другою грамотою Петра І одержав тут луку, орні землі й заснував хутір.

❊ Селище **ШРА́МКІВКА** (Черкаська обл.) засноване в XVI ст. За переказами, назва походить від прізвища кононівського поміщика *Шрамка*, який володів навколишніми землями.

❊ Село **ШТЕ́РІВКА** (Луганська обл.) заснував наприкінці XVIII ст. сербський полковник *Штерич*, від прізвища якого селище дістало назву.

Суфікс *-к(а)* може приєднуватися безпосередньо до прізвища (без суфікса *-ів*).

❊ Селище **ДИКА́НЬКА** (Полтавська обл.) засноване вихідцями з Правобережжя, втікачами від утисків польської шляхти. Вперше згадується в документах 1658 р. (власне згадується бій між загонами полтавського полковника Мартина Пушкаря і гетьмана Івана Виговського, який відбувався поблизу Диканьки). З 1687 р. село належало генеральному судді при уряді гетьмана Мазепи В. Кочубею. У цей час у *Диканьці* жив колишній канцелярист Війська Запорізького, відомий український літописець Самійло Величко. Він прожив у маєтку Кочубеїв до самої смерті, тут учителював, працював над книгою "Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в.". Кажуть, що триста років тому це був маленький хутірець серед *дикого лісу* з вікових дубів —

тому й *Диканька*. Проте більш вірогідне походження назви від прізвища *Дикань* або *Дикий* (такі прізвища трапляються й досі). Прославив Диканьку своїми "Вечерами на хуторе близъ Диканьки" М. Гоголь.

❈ Місто **КАХО́ВКА** (Херсонська обл.) виникло у другій половині XVIII ст. Колись на місці сучасної Каховки стояла фортеця Іслам-Кермен (ця назва перекладається як "Свята фортеця"). У війнах з турками й татарами активну участь брав генерал *В. Нечуй-Каховський*. За це цариця Катерина II подарувала йому землі в Придніпров'ї. На місці зруйнованої фортеці Іслам-Кермен генерал заснував слободу, яку назвав *Каховка*. У різних джерелах подається неоднакова дата заснування Каховки: одні називають 1783 р., інші — 1791 р.

❈ Місто **НОВА́ КАХО́ВКА** (Херсонська обл.). Це колишнє село Ключове. Про нього відомо, що засноване воно було 1891 р., а назва пов'язана зі словом *ключ* (джерело питної води). За час будівництва Каховської ГЕС колишнє село розрослося, розбудувалося, поступово перетворившись на місто, яке дістало нову назву — від сусіднього міста *Каховки*.

Такий спосіб творення назв для нових або порівняно нових, але розбудованих поселень, досить поширений, порівняйте: селище **Нова Одеса** (колишня **Федорівка**) на Миколаївщині, селище **Нова Ушиця** (колишні **Літнівці**) на Хмельниччині, місто **Новий Буг** (колишня **Куца Балка**) на Миколаївщині та ін.

❈ Селище **ПОНІ́НКА** (Хмельницька обл.) засноване 1870 р. як село, яке пізніше злилося з робітничим селищем Понінкою (воно виросло навколо паперового комбінату). Назву виводять від прізвища шляхтича *Понінського*, в якого було тут невелике володіння.

Назви сіл **ШАЙТА́НКА** (як і **АКСУ́ЙКА**, **БЕ́ШКА** та ін.) привертають увагу своєю дивною формою: в основі їх — тюркське слово, а закінчення у них (*-к-(а)*) типово слов'янське; разом це створює враження розмовно-просторічного слова. Але насправді кінцеве *-к(а)* — це не слов'янський суфікс *-к-* і закінчення *-а*. У цих назвах *-к(а)* виникло як наслідок стягнення складених тюркських найменувань на зразок *Шайтан Кая*, *Беш Кая*, *Аксу Кая* та ін., де *кая* — "скеля". Так що схожість у способі творення між назвами *Іванівка* і *Шайтанка* чисто зовнішня.

Суфікс *-ов(е), -ев(е), -єв(е)* утворює назви поселень від прізвищ, які закінчуються на приголосний або на *-ов, -ев, -єв* (такі закінчення має багато

російських прізвищ, які найчастіше творилися з цими суфіксами, хоч є й українські прізвища цього типу творення). Як відомо, території, що заселялися у XVIII—XIX ст., мають строкатий, неоднорідний склад населення.

❊ Місто **АПО́СТОЛОВЕ** (Дніпропетровська обл.). Засновником міста був правнук гетьмана Данила Апостола, відставний секунд-майор Ямбурзького кірасирського полку *Михайло Данилович Апостол*, якому 1793 р. за вірну службу даровано тут землі. Спочатку село звалося Вошиве (воно розбудувалося обабіч степової річки Вошивої, що кишіла дафніями — водяними вошами). Під цією назвою село згадується 1811 р. У 1818 р. у селі побудували церкву святої Покрови — і село назвали Покровське. Наприкінці XIX ст. поблизу Покровського споруджено станцію, названу за прізвищем землевласника, — *Апостолове*. Назва станції поширилась і на село, яке згодом стало містом.

❊ Селище **БІРЮКО́ВЕ** (Луганська обл.) до 1920 р. звалося Криничне. Засноване воно в другій половині XVIII ст. Сучасна назва — Бірюкове — була надана селищу на честь голови сільської ради *В. Бірюкова*, якого вбили вороги нової влади 1920 р.

❊ Село **БУЛА́НОВЕ** (Полтавська обл.) свою назву дістало від прізвища *Булан* (свідчення про існування такого прізвища — запис у документі: "Василий Буланъ у с. Вороньків, 1767 р."). Прізвище це утворене від тюркського *bulan* — "буланий".

❊ Селище **ВА́СИЩЕВЕ** (Харківська обл.) засноване 1647 р. Землі, що належали Чугуївській сторожовій службі, цар Олексій Михайлович віддав боярським дітям. Одним з перших поселився тут *Прокопій Васищев*. Його прізвищем і названо поселення.

❊ Місто **ВА́ХРУШЕВЕ** (Луганська обл.) виникло 1963 р. з кількох робітничих селищ. Назвали його на увічнення пам'яті *В. Вахрушева* — міністра вугільної промисловості СРСР.

❊ Місто **ВЕРХІ́ВЦЕВЕ** (Дніпропетровська обл.) виникло 1894 р. у зв'язку з будівництвом залізничної станції, яку назвали — від назви найближчого села — Любомирівкою. 1904 р. станцію перейменовано на Верхівцеве — за прізвищем першого начальника Катерининської залізниці інженера *О. Верховцева*.

❊ Селище **ВЕСЕЛИ́НОВЕ** (Миколаївська обл.) засноване

наприкінці XVIII ст., коли тутешні землі царський уряд подарував полковникові *Веселинову*, прізвищем якого й було названо селище.

❊ Село **ВО́ЙКОВЕ** (Донецька обл.) виникло 1904 р. як шахтарське селище. До 1930 р. звалося Селище шахти "Капітальна". Шахту й селище перейменували на честь радянського дипломата *П. Войкова*, якого вбив у Варшаві білогвардієць.

❊ Селище **ГО́ГОЛЕВЕ** (Полтавська обл.) дістало свою назву від станції Гоголеве, котра до 1903 р. називалася Нероновицькою. До 50-річчя з дня смерті *М. Гоголя* на клопотання групи письменників селище перейменовано в Гоголеве.

❊ Місто **ДЕБА́ЛЬЦЕВЕ** (Донецька обл.) засноване у 20-ті роки XIX ст., коли царський уряд подарував тут землі воронезькому поміщикові *Дебальцеву*. Від його прізвища дістало назву спочатку село, а згодом і новозбудована поблизу станція.

❊ Селище **ДИМИ́ТРОВЕ** (Кіровоградська обл.) засноване 1948 р. як селище Семенівського вуглерозрізу. Перейменовано на честь відомого болгарського комуніста *Георгія Димитрова*.

❊ Селище **Е́НГЕЛЬСОВЕ** (Луганська обл.) виникло 1915 р., коли почали будувати шахту №5, але на початку 20-х років її закрили. Та 1923 р. почала працювати *шахта ім. Енгельса*. Поряд виросло робітниче селище, назване за шахтою іменем *Фрідріха Енгельса*.

❊ Місто **ЄНА́КІЄВЕ** (Донецька обл.) засноване 1883 р. (саме тоді будувалася кам'яновугільна шахта). У 1895—1897 рр. тут збудовано Петровський чавуноливарний завод. Назва міста — від прізвища видатного російського інженера і промисловця *Ф. Єнакієва*, який створив (разом з бельгійцями) акціонерне товариство для будівництва заводу і вугільних шахт.

❊ Селище **КА́РЛО-МА́РКСОВЕ** (Донецька обл.) виникло 1892 р.; стара його назва — Софіївка; Нову назву селище дістало від *шахти ім. Карла Маркса*.

❊ Селище **КУ́ЙБИШЕВЕ** (Запорізька обл.) засноване як державна слобода і названо Кам'янкою (за назвою річки). Згодом селище перейменували на Бельманське (поблизу лежала Бельмак-могила — кристалічний масив). Далі було ще одне перейменування — на Царекостянтинівку. І вже за радянських часів селище назвали Куйбишеве на честь *В. Куйбишева* (діяча компартії й держави).

❊ Місто **КУРА́ХОВЕ** (Донецька обл.) виникло в зв'язку з будівництвом Курахівської ДРЕС на території кількох селищ і сіл. Будувалася ж станція поблизу селища Курахівка, тому й нове селище дістало назву Курахівдресбуд (спробуйте швидко вимовити!), потім Курахівдрес і нарешті Курахове. Первісна назва Курахівка походить від прізвища поміщика.

❊ Селище **ЛО́ТИКОВЕ** (Луганська обл.) до 1912 р. звалося Іванівський рудник, з 1912 до 1919 р. — Шахта "Густав". Перейменовано на честь комуніста *В. Лотикова*, який проводив тут партійну роботу.

❊ Дуже близькі за назвою три села: **ЛА́ТИШІВ** (Сумська обл.), **ЛА́ТИШЕВЕ** (Донецька обл.), **ЛАТИШІ́ВКА** (Полтавська обл.). В основі кожної назви слово *Латиш* — прізвисько або прізвище засновника чи власника.

❊ Село **НЕКРА́СОВЕ** (Вінницька обл.) до 1946 р. звалося Юзвин. У цьому селі провів свої ранні дитячі роки російський поет *М. Некрасов*. На його честь село Юзвин і було перейменовано.

❊ Селище **НЕМІША́ЄВЕ** (Київська обл.) засноване 1900 р. Воно звалося то 35-та верства, то Микуличі. У 1907 р., коли закінчилось будівництво залізниці, селище названо за прізвищем начальника залізниці *К. Немішаєва*.

❊ Селище **РОДА́КОВЕ** (Луганська обл.) засноване наприкінці XIX ст. як робітниче селище у зв'язку з будівництвом залізниці Дебальцеве — Луганськ. Назва походить від прізвища місцевого підприємця *Родакова*.

❊ Місто **СЕЛИ́ДОВЕ** (Донецька обл.) заснували в 1770—1773 роках молдавани та волохи, вихідці з-за Дністра. Звалося тоді село Селидівка. За одним переказом, заснував його запорізький козак *Селид*. За іншим — назву селищу дав землемір, який межував наділи й назвав поселення *Салодавкою* (мабуть, тут його годували переважно салом — з собою у поле давали?). А згодом назва Солодавка перетворилася на *Селидівку*. Сьогодні це Селидове — переміг-таки першопоселенець — козак Селид.

❊ Селище **СЄДО́ВЕ** (Донецька обл.) до 1940 р. звалося Крива Коса. Почала ця Крива Коса заселятися 1750 р. Перейменована на честь відомого дослідника Арктики *Г. Сєдова* (1871—1914), який тут народився й провів дитячі роки.

❊ Місто **СИНЕ́ЛЬНИКОВЕ** (Дніпропетровська обл.) виникло 1869 р. під час прокладання залізниці на зем-

лях, подарованих царським урядом генералові *І. Синельникову* — учасникові російсько-турецьких воєн, першому губернаторові Новоросії.

❊ Селище **СУВО́РОВЕ** (Одеська обл.) — у минулому давнє слов'янське поселення Лук'янів Камінь, яке в XIII ст. зруйнували татари — про це говорить переказ. 1569 р. ногайці заклали стійбище Шикирликитай ("Цукровий берег"). Ця назва збереглася до 1940 р., коли селищу було надано ім'я видатного російського полководця *О. Суворова*, який не раз бував тут.

❊ Селище **ТЕ́ЛЬМАНОВЕ** (Донецька обл.) заснували німці-колоністи в 30-х роках XIX ст., назвавши його Остгейм ("Східна домівка"). 1935 р. перейменовано на честь німецького комуніста *Ернста Тельмана.*

❊ Селище **ЧАПА́ЄВЕ** (Харківська обл.) засноване у другій половині XIX ст. З 1889 р. було дворищем Циглярівського цукрозаводу. 1925 р. йому дано назву Чапаєве на увічнення пам'яті героя громадянської війни *В. Чапаєва.*

❊ Селище **ЧУ́ТОВЕ** (Полтавська обл.) лежить при впадінні ріки *Чутівки* в Коломак, у так званій *Чутовій долині.* Засноване на початку 40-х років XVII ст. Назва, як вважають дослідники, від прізвища *Чут.* Таке прізвище зустрічається у багатьох документах (ліс *Чута* біля Новомиргорода, *Чута* — наказний домонтовський сотник XVIII ст.; полтавський дворянин *Чут* (*Чуд*); 1666 р. — *Семка Чуд*, житель Пирятина).

❊ Селище **ШЕВЧЕ́НКОВЕ** (Харківська обл.) до 1917 р. було селом, яке звалося Булацелівка. Ця назва походить від прізвища поміщиків *Булацелів*, вихідців з румунських бояр. Перейменовано на честь *Т. Шевченка* 1922 р.

❊ Село **ШЕВЧЕ́НКОВЕ** (Черкаська обл.) раніше звалося Кирилівкою (так було до 1929 р.). У цьому селі *Т. Шевченко* провів дитячі роки. Перейменовано на його честь.

❊ Селище **ШИРЯ́ЄВЕ** (Одеська обл.) раніше мало назву Степанівка. Засноване наприкінці XVIII ст. українськими селянами-кріпаками та вихідцями з Болгарії. Назване за прізвищем поміщика *Ширяєва*, якому це село належало.

Суфікси *-ин, -ин(е)* утворюють назви поселень від прізвищ, які закінчуються на *-а*. Ці прізвища найчастіше утворені від дохристиянських імен (*Путята*, *Козята* та ін.). Частина прізвищ, від яких утворилися назви поселень, уже мали у своєму складі суфікс *-ин* (*Ватутін*, *Куракин* та ін.).

❊ Селище **БАТУ́РИН** (Чернігівська обл.) в історії України займає помітне місце. Про походження його назви існує кілька думок. Найпоширенішою є думка, що поселення було засноване самим польським королем *Стефаном Баторієм* 1576 р. Інша думка: поселення засновано 1625 р. як польське укріплення і названо за іменем короля Стефана Баторія (1533—1586), якого вже не було серед живих. Проте поселення виникло значно раніше, ніж королював Стефан Баторій. Назва могла походити від давнього слова *батура* — "фортеця", "укріплення". Вона могла походити і від прізвища козака *Батури*.

❊ Місто **КРА́СНИЙ КОЛЯ́ДИН** (Чернігівська обл.) давніше звалося Красне. Його ототожнюють з літописним Красним (1096 р. — "у Красна"). У першій половині XVII ст. місто перейшло у власність родини *Коляд* і змінило назву на Красний Колядин.

❊ Селище **ЛІ́ТИН** (Вінницька обл.) відоме з першої половини XV ст. За переказом, назва походить від прізвища литовського воєводи, який збудував тут замок. Прізвище його — *Літко* (*Літа*). Деякі дослідники виводять назву *Літин* від кореня *лит*, який лежить в основі слова *Литва* й означає "волога, болотиста країна". Мабуть, прізвище воєводи утворено від назви рідної землі, а вже від прізвища — назва селища.

❊ Селище **ЛОПА́ТИН** (Львівська обл.) уперше згадується 1366 р. Дослідники виводять назву від давньоруського прізвища чи імені Лопата. Спочатку поселення звалося Лопатин Двір, а пізніше — Лопатин. Можна припустити, що це було ще дохристиянське ім'я (*Лопата*), а коли новонародженим почали давати християнські імена, старе ім'я ще продовжувало жити — як друге ім'я ("для хатнього вжитку"), пізніше — як "вуличне" прізвисько цілого роду, і нарешті — як прізвище.

❊ Селище **РУ́ЖИН** (Житомирська обл.) відоме з часів Київської Русі під назвою Щербів. 1240 р. його зруйнували татари; після відбудови й заселення звалося Пустоха. Наприкінці XV ст. польський король Стефан Баторій подарував поселення князям *Ружинським*, які перейменували його за основою свого прізвища (*ружа* — "троянда", звідси *Ружин*).

❊ Селище **БІЛОКУРА́КИНЕ** (Луганська обл.) розташоване на річці *Білій* (басейн Сіверського Дінця); звідси перша частина назви. Друга — від прізвища князя *Б. Куракина*, магната, свояка Петра I (цар подарував йому тут землі).

❊ Селище **БРА́ЖИНЕ** (Донецька обл.) є ілюстрацією до вислову "Уродись — та ще й вдайся". Уродився в дворянській багатій родині поміщик, мав навколо майбутнього Бражиного землі, а от не вдався — не мав щастя залишитись у назві селища, яке розбудувалося на його землях. А мав таке щастя його пастух, Йосип Вершанський, вуличне прізвисько якого було *Брага* (*брага* — давньоруське запозичення з тюркських мов — "пиво", "солод"). Він пас худобу в балці, яку люди назвали *Бражиною*. 1927 р. тут з'явилися хутори, один з них дістав назву від балки — *Бражине*. Далі тут виросло селище — теж *Бражине* (розповів про це правнук діда Браги — Семен Вершанський).

❊ Місто **ВАТУ́ТІНЕ** (Черкаська обл.) з'явилося зовсім недавно, 1946 р., як робітниче селище Шахтинське (почалося освоєння Юрківського буровугільного родовища). Назву Ватутіне селищу надали 1949 р. — на честь видатного полководця, генерала армії *М. Ватутіна*, під командуванням якого війська Першого Українського фронту брали участь у Корсунь-Шевченківській битві й визволяли Черкащину.

❊ Селище **ГЛО́БИНЕ** (Полтавська обл.) виникло на місці хутора Маленький Кагамличок на початку XVIII ст. Поселення заснували українські козаки, яких очолював козак *Глоба*. Краєзнавці вважають, що поселення заснував відомий писар Запорізької Січі *Іван Якович Глоба* (*глоба* — "балка", "клин", "жердина").

❊ Селище **ДЕМУ́РИНЕ** (Дніпропетровська обл.) виникло після того, як 1894 р. збудували залізничну станцію, — у 1922 р. Про походження назви селища місцеві люди розповідають таку історію: неподалік від станції був хутір Демурин, на хуторі у селянина *Демури* квартирував начальник будівництва залізниці. Кажуть, що дід *Демура* заплатив начальникові, щоб той назвав станцію його прізвищем (а це прізвище в навколишніх селах зустрічається дуже часто).

❊ Місто **ЛУТУ́ГИНЕ** (Луганська обл.) засноване 1896 р., коли будували завод прокатних валків. Назване на честь *Л. Лутугіна* — інженера, геолога, професора Петербурзького гірничого інституту, фахівця в галузі геології вугільних родовищ, невтомного дослідника надр Донецького басейну, вивченню яких він присвятив 22 роки свого життя.

❊ Селище **ПАНЮ́ТИНЕ** (Харківська обл.) виникло 1869 р. як залізнична станція Лозова-Азовська. Пере-

йменоване за прізвищем генерала *Панютина*, по землях якого пройшла залізниця.

❈ Селище **ЧА́ПЛИНЕ** (Дніпропетровська обл.) засноване наприкінці XIX ст. під час будівництва Катерининської залізниці (1882—1884 рр.). Вважається, що назва селища — від невеличкої річки *Чаплинки*, на якій начебто особливо багато чапель. Але можливо, що назва від прізвища *Чапля*, а суфікс *-ин* вказує на приналежність поселення невідомому нам *Чаплі*.

❈ Селище **ШАЛИ́ГИНЕ** (Сумська обл.) засноване наприкінці XVI ст. Його назва походить від прізвища одного з перших поселенців — *Шалигіна*, який одержав тут земельний наділ за військову службу.

Суфікси *-щин(а), -щизн(а)* утворюють так звані патронімічні назви поселень: вони вказують на те, що так назване поселення є спадщиною по комусь, а спадкоємці — це діти або онуки того, хто володів поселенням або заснував його. Помітно активізувався цей спосіб творення географічних назв у XVI ст. на західних землях України, а потім поширився на інші землі (*Гальчевщина, Кошутовщина, Хорошиловщина* та ін.).

❈ Селище **КОЗЕ́ЛЬЩИНА** (Полтавська обл.) виникло у другій половині XVIII ст. Назву дістало від прізвища власників земель — родини поміщиків *Козельських*.

❈ Село **КОРЕ́ЩИНА** (Полтавська обл.) вказує на зв'язок з містом **Корець** — колишній Корческъ на Волині. Поєднує найменування **Корець, Корещина, Корецький** та ін. прізвище *Корецьких*, відоме на Волині та на Поділлі, у середині XVI ст. — на Поділлі, у першій половині XVII ст. — на Полтавщині. Слово *корець* було у слов'ян ще в прадавні часи і означало "посудина з кори для черпання чи міряння". У сучасній мові слово це означає "кухоль чи ківш із держаком"; це ще "стара міра сипких тіл, що дорівнює 100 кг"; "деталь на колесі водяного млина".

❈ Село **МЕТЛИ́НЩИНА** (Полтавська обл.) має назву, яка походить від прізвища *Метлинський* (відомий український поет, родом із Гадяччини). Деякі дослідники-мовознавці висловлювали думку, що це прізвище — штучне утворення від прізвища *Мітла* (порівняйте такий запис: "*Метла* Андрей, козацький хорунжий полковий Гадяцький"). Від цього ж прізвища утворено й назву села **Мітлинці** на Вінниччині.

❊ Село **НЕСО́НІВЩИНА** (Полтавська обл.) розташоване на річці *Несонівщина*. В основі обох назв — прізвище *Несон*. Воно походить від слова *несин*, яке в місцевій говірці позначає пасинок ("нерідний син"). Тут кажуть "небатько" замість "вітчим", "недочка", а не "падчерка". Ці слова поширені на Сумщині та в сусідніх з нею районах Полтавщини.

❊ Село **РЕВУ́ЩИНА** (Полтавська обл.) має назву, яку можна поступово прояснити так: на Житомирщині є село **Ревуха**; вихідець з цього села — *Ревуський* ("Чий він?", "Звідкіль?" — "З *Ревух*, *Ревуський*"). Якщо один з *Ревуських* купив землю і поставив на ній хутір, а хутір одержали в спадок його діти й онуки, то він зватиметься *Ревущина* (тобто "спадок по Ревуському"). Так кажуть мовознавці, а історія села мовчить... ("Ревуха" в основі своїй може містити тюркське слово, яке означає "союз племен", або давнє слов'янське *ревіти*).

❊ Селище **САХНО́ВЩИНА** (Харківська обл.) засноване на початку XIX ст. як хутір Кобилячин (Кобилячка) переселенцями з Кобиляцького повіту Полтавської губернії. Під час будівництва залізниці Лозова — Костянтиноград (1897—1900) на місці хутора виросло станційне селище. Воно дістало назву від прізвища магната *Сахновського*, на землях якого була збудована залізнична станція.

Суфікс ***-ів-ц(і)*** спочатку позначав потомків того, чиє ім'я або прізвище було в основі. І вже пізніше назва з *-ів-ц(і)* була перенесена на поселення, засновані цими потомками.

❊ Селище **ВІНЬКІВЦІ́** (Хмельницька обл.) не дає підстав для висновків про його походження (немає відомостей ні про час заснування, ні про засновника). Судячи з назви, мав би бути хтось, кого звали *Вінько* (а це скорочення від імені *Веніамін*). Суфікс же вказує на те, що заснував селище не сам *Вінько*, а його нащадки, яких звали *віньківцями*.

❊ Село **КОЗИ́НЦІ** (Київська обл.) теж, мабуть, було засноване нащадками якогось *Кози* (це могло бути його прізвище або прізвисько); нащадків звали *козинцями*, село теж назвали так.

❊ Село **МАНИ́КІВЦІ** (Хмельницька обл.) дістало назву від чийогось предка, якого звали *Маник*, а вже його нащадків — *маниківці*. Прізвище *Маник* схоже на зменшену форму

від прізвища *Ман*. Таке прізвище зустрічається в документах 1595 р.: "*Ілько Ман*, житель Брацлава".

❊ Село **ОБАЗІВЦІ** (Полтавська обл.) раніше звалося Курилехівка. Сучасна назва села утворена від *Абаза* — це прізвище поміщика, який заволодів Курилехівкою в XIX ст. За переказами, рід *Абазів* походить з Молдавії. Свого часу це була, мабуть, багата і впливова родина, бо в документах XIX ст. зустрічаємо: О. М. Абаза — предводитель полтавських дворян (1865—1868); О. О. Абаза — голова департаменту економічної ради Росії (1874 р.). Сюди ж, очевидно, належить і прізвище *Абазин* (у XVII ст. — Брацлавський козацький полковник) і *Абази-Паша* (це начальник турецьких військ). А в основі всіх цих прізвищ, на думку дослідників, лежить самоназва *абазинців* — народності в Карачаєво-Черкесії (Північний Кавказ, Росія).

❊ Місто **ЧЕРНІВЦІ** (обласний центр) виникло, за свідченням археологів, десь у XII ст. Вперше згадується в документах 1408 р. як місто Черна ("Чорне місто"). Назву утворено від слова *чорний*, але чому місту було дано саме таку назву — встановити точно не вдалося. Є кілька припущень: за кольором чорноземних родючих ґрунтів; за назвою ремісників і взагалі "чорного люду"; за прізвищем *Чорний*. У минулому на цій території були володіння боярської родини *Негру*. Один з членів цієї родини — *Дума Негру* — 1462 р. згадується в документах як *Дума Чорний*.

Суфікс *-ів-ц(і)* на Поділлі і на суміжних з ним територіях позначав жителів (не обов'язково нащадків). Знаменитими жителями Чернівців були письменники Ольга Кобилянська, Юрій Федькович, Осип Маковей, Сидір Воробкевич.

Назви поселень, утворені від **прізвищ у формі множини**, свідчили, що першопоселенцями була велика родина або кілька родин з одним прізвищем. Це прізвище передавалося з покоління до покоління і згодом закріпилося за всіма жителями хутора чи села і ставало назвою поселення.

❊ Селище **БАБАЇ** (Харківська обл.) виникло 1643 р. За однією версією, назва його походить від слова *бабай* — "нероба", "лежебока". Назву начебто придумали в сусідньому селі як прізвисько, а пізніше воно закріпилось за селищем. Проте місцевому вчителеві історії поталанило знайти матеріали, які свідчать, що назва по-

ходить від прізвища чугуївського боярина *Федора Климентійовича Бабая*, власника села (слово *бабай* тюркського походження, де воно означає "предок", "прадід", "батько").

❊ Село **БАЙБУЗИ́** (Полтавська обл.) було свого часу власністю князів Глинських, а після них селом володіли родичі Глинських — *Байбузи*. У 1578 р. Михайло Грибунович Байбуза перемагає у сутичці з канівськими міщанами і стає володарем Снятина, а також земель на річках Сулі, Удаю і Солониці, якими після *Байбузи* володіли Вишневецькі (назва села, як і прізвище власника, — тюркського походження).

❊ Селище **БІ́ЛИКИ** (Полтавська обл.) засноване у першій половині XVII ст. Існує два перекази про засновника містечка. Один — про повстання Северина Наливайка, його поразку і долю побратимів. Кажуть, що загін, який очолював *Андрій Білик*, уцілів і поселився у цих місцях. А ще кажуть, що на початку нашого століття бачили люди кам'яну надмогильну плиту, а на ній напис: "Вічна пам'ять Андрієві Білику — засновнику Біликів. 1628 рік". За іншим переказом, початок поселенню поклав козак-пасічник *Білик*, родом з містечка Говтва.

❊ Селище **ДЕРГАЧІ́** (Харківська обл.) до 1943 р. звалося Деркачі. За переказом, у заростях очерету на берегах річки Лопані та навколишніх озер водилися *деркачі* (невеликі птахи, в криках яких проривається своєрідне скрипіння,— "наче дошку віддирають"). Та це могло бути й прізвище або прізвисько першого поселенця або власника (дослідники не відкидають обох припущень). Це ж стосується села **Деркачівка**, хутора **Деркачівський** та ін. Проте слід пам'ятати, що є в нашій мові слово *дергач* — "чесальник прядива", а значить, прізвище могло походити й від назви цієї професії.

❊ Село **КЕЛЕМБЕ́ТИ** (Полтавська обл.) стоїть на річці *Келембетівка*. Обидві назви походять від прізвища тюркського походження (у XVII ст. був відомий ногайський мурза *Келембет* або *Келефбет*, *Келебет*). Прізвище було запозичене; про це свідчить запис 1767 р.: "*Каламбет* Іван у селі Велика Будища".

❊ Село **КОВБИШІ́** (Чернівецька обл.) дістало назву від прізвища *Ковбиш*. Є кілька слів, мало відомих і рідко вживаних тепер, від яких могло бути утворене прізвище: *ковбиця* — "заглиблення в печі", *ковбиха* — "верша, якою ловлять рибу", *ковбуша* — "пристрій для ловлі риби".

❊ Селище **КОВ'ЯГИ** (Харківська обл.), за переказом, лежало на крутому повороті чумацького шляху. Цей закрут шляху на захід утворював начебто *ков'ягу, ковіньку* (палицю з загнутою ручкою). Від цього ніби й назва поселення. Та є ще один переказ — про вільного козака-втікача *Ков'ягу*, який першим поселився тут, біля криниці (люди з прізвищем *Ков'яга* в селищі є й сьогодні).

❊ Село **КОЗАКИ́** (Буковина) дістало назву від прізвища *Козак* (це слово — давнє запозичення з тюркських мов, де воно означає "вільна, незалежна людина", "шукач пригод", "бродяга").

❊ Село **НОВАКИ́** (Полтавська обл.) колись стояло на маленькій річці *Новачці*, яка згадується в записах 1666 р. Місцеві люди вважають, що село дістало назву від цієї річки. Проте форма множини свідчить, що утворено її, мабуть, від прізвища (якраз 1666 р. воно записане в документі — *Мартин Новак*). Є на Полтавщині село **Новачиха**, яке, мабуть, належало дружині якогось *Новака*.

❊ Місто **ПІДГА́ЙЦІ** (Тернопільська обл.) належить до дуже давніх: час його заснування визначається як XII—XIII ст. У документах вперше згадується наприкінці XV ст. Назву, звичайно, пов'язують з місцевістю — *під гаєм*. Проте цілком можливо, що його заснував чоловік на прізвище *Підгаєць* (про це свідчить і наявність такого прізвища, і форма множини назви).

❊ Село **ПУТИ́ВЦІ** (Полтавська обл.) своєю назвою завдячує прізвищу, утвореному від назви міста **Путивль** на Чернігівщині. Назву міста було утворено, як гадають, від імені його засновника чи власника на ім'я *Путив* (були такі ще дохристиянські імена Путив, Путивой, Путьша, Путята). Прізвище таке зустрічається в козацькому реєстрі: "*Путивлецъ* Васко, осаулъ полка Белоцерковского". В основі усіх цих назв лежить слово *путь* (первісне значення його — "течія").

❊ Села **СКОМОРО́ХИ** (Житомирська, Львівська, Тернопільська обл.), **СКОМОРО́ШЕ** (Тернопільська обл.), **СКОМОРО́ШКИ** (Вінницька обл.) розташовані на давно заселених землях України. На Херсонщині чи на Одещині їх нема, бо ці землі заселювалися порівняно недавно, а фах *скоморохів* належить до дуже давніх (скоморохів можна побачити на фресках Софіївського собору, зроблених в XI ст.). Можливо, що з'явилися скоморохи, як припускав Іван Франко, саме на західних територіях України. Слово це означало "мандрівний музикант, танцюрист,

комедіант". Звідки слово взялося і що означають його складники — так остаточно і не встановлено.

❈ Селище **ЧОПО́ВИЧІ** (Житомирська обл.) вперше згадується 1519 р. Назву виводять від першого власника поселення — *Ігната Чопа*, який одержав тут землю в подарунок від польського короля за військову службу. Сумніви викликає назва річки — *Чопівка*, — від якої могло бути поіменоване селище (річка дістала назву від риби, яка тут водилася). Проте множина схиляє до думки про прізвище засновника роду, за яким і було названо селище.

❈ Селище **ЧОРНУ́ХИ** (Полтавська обл.) засноване на початку XVII ст. В описі 1647 р. значиться старовинне місто Чернов або Черновка. Появу назви Чорнухи пробували пояснювати так: у давнину тут росло дуже багато вишень. Коли вони достигали, зліталися зграї шпаків, які полюбляли вишні. Птахів начебто бувало так багато, що від них навкруги ставало чорно. Звідси, мовляв, і назва. Ще була така думка: тут було багато чорнявих і смаглявих дівчат, може, від них і назва? Проте найвірогідніша думка про прізвище *Чорнуха*, яке перейшло до нащадків, а потім і на поселення. А славні Чорнухи тим, що тут народився Г. Сковорода.

"Чисті" прізвища, не ускладнені суфіксами, в ролі назв поселень також трапляються в Україні. Це, як правило, **прізвища рідковживані, маловідомі, незвичної будови**. Вони не належать до тих, про які йдеться ось у цьому — такому гіркому — вірші:

І між ними усе свої люди,
Все сусіди, свати, земляки...
Все Степани, Івани, Іуди,
-Єнки, -Овські, -Уки... Павуки.

О. Олесь

❈ Селище **ВОРО́ХТА** (Івано-Франківська обл.) засноване в XVII ст. Назву селища виводять від імені одного з перших поселенців *Мочерняка Ворохти*. За іншим переказом, *Ворохта* був солдатом, який утік від військової муштри й поселився на березі Пруту. Після смерті солдата хутірець назвали його іменем.

❈ Селище **ДО́ВБИШ** (Житомирська обл.) має назву, яка походить від слова *довбиш* — "козацький барабан часів Запорізької Січі"; *довбати* — "бити в барабан". За іншим переказом, назва — від імені юродивого *Довбуша*, який самотньо жив у лісі над ставком і ходив у козацькому вбранні.

❊ Село **КОВЖИ́ГА** (Полтавська обл.) і річка *Ковжига* вперше згадуються в документі 1670 р. ("на Ковжижа"). У XVIII ст. у Полтавському полку серед інших був хутір в урочищі Ковжижа і хутір в урочищі Балка Ковжижина. З цього можна зробити висновок про існування якогось *Ковжиги* — власника хуторів. На Полтавщині поширене прізвище *Коврига;* коли його "спольщили", воно стало вимовлятися як *Ковжига*, звідки й хутір *Ковжижин*. Слово *коврига* означає "великий шматок хліба" (часом цілий коровай). Слово було запозичене з тюркських мов (у турецькій мові, наприклад, слово *гаврак* — це "різновид печива").

❊ Село **КРА́СНИЙ БУРГУ́Н** (Запорізька обл.) своєю назвою завдячує кошовому *Бургуну*, курінь якого стояв тут у XVIII ст. Слово *красний* тут вжито у значенні "красивий" (не без впливу російської мови, адже багато переселенців приходило сюди і з Росії).

❊ Селище **МІ́ЗОЧ** (Рівненська обл.) уперше згадується 1322 р. Про походження назви існує кілька переказів. Один з них твердить, що в давнину купець на прізвище *Мізоч* збудував на дорозі між Острогом і Дубном корчму. Біля неї згодом виросло кілька будинків. До речі, прізвище *Мізоч* було поширене серед мешканців селища; не вивелось воно й сьогодні.

❊ Селище **РОМОДА́Н** (Полтавська обл.) засноване наприкінці XIX ст. як залізнична станція, що дістала назву від сусіднього села; воно мало назву від давнього *Ромоданського шляху* (*ромодан* — "велика дорога"). За одним переказом, назва шляху пішла від прізвища воєводи *Г. Г. Ромодановського*. За іншим, вірогіднішим, — від чумака *Ромодана*.

❊ На Буковині є село, яке зветься **САДГОРА́**. Трохи дивна назва, бо переважна більшість найменувань наших українських сіл — одноосновна, а тут дві основи — *сад* і *гора*. Та дивина на цьому не закінчується; виявляється, що це переклад прізвища російського генерала *Гартенберга*, який за наказом фельдмаршала Рум'янцева заснував тут поселення карбувальників монет. Переклад з німецької мови був спочатку зроблений польською мовою: перша назва поселення була Садагура (*сад-а-гура*). Цю назву 1946 р. офіційно замінили українською — *Садгора*.

❊ Місто **ЧОП** (Закарпатська обл.) вперше згадується 1281 р. Назву виводять від прізвища власників поселення — поміщицької родини *Чопі*.

"Чисті", безсуфіксні прізвища видатних людей також виступають у ролі назв поселень (ми вже зустрічалися з суфіксальними утвореннями від прізвищ історичних осіб). Переважна більшість таких назв виникала як наслідок заміни старої назви новою. Деякий час у повсякденному мовленні ці назви співіснували; частина з них на сьогодні знову зазнала змін: перейменованим поселенням повернуто старі назви.

❈ Місто **ГО́ТВАЛЬД** (Харківська обл.) раніше звалося Зміїв, воно відоме з часів Київської Русі. За переказом, у навколишніх лісах водилося багато *змій*. Назву спочатку дістало урочище, а згодом — укріплення і поселення. Перейменовано 1976 р. на честь Клемента Готвальда — діяча комуністичного руху в Чехословаччині. Місту повернуто колишню назву **Зміїв**.

❈ Місто **ГРЕБІ́НКА** (Полтавська обл.) виникло 1895 р. під час будівництва залізниці і станції Петрівка. Пізніше, 1912 р., коли відзначали сторіччя від дня народження українського письменника *Євгена Гребінки*, станцію перейменували на його честь, бо народився він на хуторі Убіжище (біля села Мар'янівка), неподалік від новозбудованої станції.

❈ Місто **ДИМИ́ТРОВ** (Донецька обл.) постало 1912 р. як робітниче селище під час будівництва кам'яновугільної шахти. До 1937 р. воно звалося Гродівським рудником; до 1957 р. — Новим Донбасом, Новим Світом. Згодом шахті було дано ім'я *Георгія Димитрова*, діяча болгарської компартії. Від шахти назва поширилася і на селище, яке дістало статус міста.

❈ Селище **ЖВИ́РКА** (Львівська обл.) виникло 1884 р. як поселення залізничників і робітників допоміжних служб. 1928 р. дістало назву *Жвирка* за прізвищем польського пілота, що загинув під час авіакатастрофи.

❈ Місто **НЕ́СТЕРОВ** (Львівська обл.) уперше згадується 1368 р. як Винники. Його захопив польський магнат *Жолкевський* і збудував тут замок. Поселення почали називати Жовква (від прізвища власника). Під час Першої світової війни у повітряному бою над Жовквою загинув видатний російський пілот *П. Нестеров* (1887—1914). Вважається, що це був перший у світі таран ворожого літака. На честь Нестерова місто Жовква у 1954 р. було перейменовано в Нестеров. Тепер містові повернуто назву **Жовква**.

❈ Місто **ОРДЖОНІКІ́ДЗЕ** (Дніпропетровська обл.) відоме з 1775 р. як село Покровське. У 1886 р. тут було засно-

вано Покровські копальні для видобування марганцевої руди. З 1934 р. це рудник ім. Орджонікідзе (*Орджонікідзе* — діяч компартії, який свого часу займався також Україною, зокрема Дніпропетровщиною). У 1956 р. кілька робітничих селищ було об'єднано, так виникло місто Орджонікідзе.

❈ Село **ПАРХО́МЕНКО** (Луганська обл.) виникло 1660 р. і звалося тоді Макарів Яр. За розпорядженням запорізького коша тут було розміщено частину Суходільського пікету, який мав "суворо стежити за перелазами турецько-татарської орди". Нова назва з'явилася 1951 р. Нею вшанували *О. Пархоменка*, командира військового з'єднання часів громадянської війни.

❈ Місто **ТОРЕ́З** (Донецька обл.) засноване у 70-х роках XVIII ст. До 1840 р. це була слобода Олексіївка. Згодом до цієї назви було приєднано прізвище нового власника — генерал-лейтенанта Степана *Леонова*; слобода почала називатися Олексієве-Леонове. У 1867 р. Леонови продали свій маєток таганрозькому купцеві *Чистякову*; селище почало називатися Чистякове. А в 1964 р. його перейменували на увічнення пам'яті генерального секретаря компартії Франції *Моріса Тореза*, який свого часу був шахтарем.

❈ Селище **ФРУ́НЗЕ** (Луганська обл.) постало в 60—80-х рр. XVIII ст. на землях відставного полковника Бахмутського гусарського полку *Сентянина* і звалося Сентянівкою. Селище утворилося як наслідок об'єднання кількох сіл і дістало назву Фрунзе (це був керівник військових з'єднань часів громадянської війни).

❈ Селище **ШЕВЧЕ́НКО** (Донецька обл.) засноване 1913 р. До 1921 р. звалося Лиса Гора. Перейменовано на честь *Т. Шевченка.*

❈ Місто **ЩОРС** (Чернігівська обл.) виникло в 1861 р., коли тут оселився селянин на прізвище *Корж* і заснував хутір Коржівку. Наприкінці XIX ст. Коржівку стали звати Сновськ (за назвою річки *Снов*), як і новозбудовану залізничну станцію. Тут народився і провів дитинство організатор і командир Першої Української Радянської дивізії *М. Щорс* (1895—1919). Місто перейменовано 1935 р.

Числові назви поселень

Числові назви поселень неоднакові за способом творення. Об'єднує їх основа — числівник, переважно у зміненій, пристосованій до нової ролі, формі. Частина числівників виділяється серед інших додатковим смисловим доважком: це *три*, *п'ять*, *сім*, *сорок*. Пригадаємо у піснях: "Ой у полі *три* криниченьки, любив козак *три* дівчиноньки..."; "Буду тебе *сім* літ ждати я, чи не станеш удовицею..." У прислів'ях: "Наплести *сорок* бочок арештантів".

Одні вважали усі ці *трійки* і *сімки* щасливими, такими, що приносять удачу, добро, інші — зловорожими, зловісними. Але серед цих чисел ми не бачимо найпершої — одиниці, вона чомусь не викликала ні добрих, ні злих сподівань. У назвах людських поселень ці числа теж знайшли свій відбиток. Навіть одиниця — тільки вона досить глибоко захована у назвах такого роду: **Монастирище**, **Монастириська**, **Монастирщина** та ін. *Монастир*, *монах* — від грецького *монахос* — "відлюдник", "самітник" (грецьке *монос* — "один"). Подивимось, які числа закріпилися в українських назвах поселень.

❈ Селище **ДВОРІЧНА** (Харківська обл.) засноване близько 1660 р. козаками-переселенцями. Це був сторожовий пост між річками Осколом і Нижньою *Дворічною*. Назву поселенню дали від річки (так бувало дуже часто).

❈ Селище **ДВОРІЧЧЯ** (Донецька обл.) раніше звалося Селище шахти ім. Свердлова. Коли селище розрослося і з'явилася потреба назвати його одним словом, то назвали *Дворіччям*, бо тут дві річки — Бахмутка і Мокра Плотва — зливаються в одну.

Ось назви з числом *три*: села **Тридуби** (Одещина), **Триліси** (Київщина), **Триград** (Одещина), **Три Корчми** (Рівненщина), **Три Криниці** (Одещина) та ін.

❈ Село **ТРИЛІСИ** (Київщина) — не єдине з такою назвою в Україні, і в цих селах не обов'язково на околицях

є три ліси чи ліски. Таке вже це магічне число, а для оцих Трилісів ще й трагічне:

Триліси взято, сотенне містечко.
Це ж ось недавно, це ж ось недалечко.
За кілька днів ворожої облоги —
Ні жителя живого, ні залоги.

Л. Костенко

❈ Це ж каже переказ і про село **ТРИКРА́ТИ** (Херсонщина): воно начебто *тричі* було розорене й пограбоване татарами — і *тричі* відроджувалося. Може, це було двічі, а може й більше разів, але людське око й людська пам'ять особливо легко вихоплюють з потоку явищ оті трійки й фіксують їх.

❈ Село **ТРИПІ́ЛЛЯ** (Київщина) за час свого існування змінило кілька назв: було воно і Треполь, і Триполь у давнину, і Комсомолля порівняно недавно. Розташоване це село на правому березі Дніпра, в долині річки Красної (ми б сказали сьогодні — Красивої). Вперше згадується в літописі 1032 р. Назва *Трипілля* начебто й прозора, зрозуміла — *три поля*, та про які поля тут ідеться?

Дослідники вважають, що це три хліборобські рівнини, обмежені річками (такі собі "нивки" для велетнів). Перше поле — між річками Стугною та Красною; друге поле — між Красною та Бобрицею; третє поле — між Бобрицею та Дніпром. Може так, а може, й ні... У ті віддалені від нас цілими століттями часи йшлося, може, про якісь три латочки засіяного поля, відвойованого мозольною працею у суворої матері-природи.

Третя Рота, **П'ята Рота**... Звідки вам знайомі ці назви? А ось звідки:

Лисиче над Дінцем... де висне дим заводу,
Музика у саду та поїзд в сім годин...
*Вас не забуть мені, як рідну **Третю Роту**...*
Про вас мої пісні під сивий біг хвилин...

В. Сосюра

Тепер **Третя Рота** зветься **Борівське**, а **П'ята Рота** — **Привілля**. Але чому вони так дивно звалися раніше? У другій половині XVIII ст. на землях між Дінцем і Луганню утворилася досить своєрідна область — Слов'яно-

Сербія. На майже пустельних землях селилися вихідці з-під влади Туреччини та Австро-Угорщини — переважно серби, а ще хорвати, молдавани, мадяри. Перші поселення були організовані на військовий лад — адже це були, власне кажучи, прикордонні війська, які підлягали безпосередньо царському урядові (усього цих *рот* було 15). За два століття багато чого змінилося, першопоселенці змішалися з новими прибульцями, селища розбудувалися, перестали бути слов'яносербськими і прикордонними.

❈ Село **ЧЕТВЕРТНЯ́** (Волинь) хоч і має в основі назви четвірку, проте це число було і залишається звичайним числом, без містики й образності. Це поселення належить до дуже давніх: відомості про нього доходять до нас ще з XI ст. У XVI ст. це було вже досить велике містечко, в якому деякий час працювала мандрівна друкарня; тут було надруковано Часослов і Псалтир.

❈ Місто **П'ЯТИХА́ТКИ** (Дніпропетровщина) засноване 1886 р. Таку назву дістало тому, що першими поселенцями були *п'ятеро братів* Потабашних. Вони побудували *п'ять хат* (розповідають, що одна з них збереглася й до наших часів). Назву селу, за переказом, дали чумаки, які проїжджали повз ці хати, маючи їх за орієнтир, а може, й за місце відпочинку. Всього ж в Україні **П'ятихаток** півтора десятка. Число *п'ять* не було оточене таємницею, але все ж вирізнялося: рахували колись не лише на "десятки" й "дюжини", а й на "п'ятірки".

❈ Є в Донецькій області дві дуже своєрідні "П'ятихатки" — селища **СТАРОБЕ́ШЕВЕ** та **НОВОБЕ́ШЕВЕ**. У 1779 р. сюди переселилися греки з кримського села **Бешев** (татарське *беш* — "п'ять", *ев* — "хата"). Своє нове село греки-переселенці назвали **Бешеве**. Згодом вихідці з цього села заснували неподалік ще одно поселення і назвали його **Новобешеве**. З того часу просто Бешеве стало називатися **Старобешеве**, а було це в 1896 р., тобто через сто років після приїзду перших греків-переселенців. От Бешеве й постаріло.

❈ Місто **ШО́СТКА** (Сумщина) стоїть на річці *Шостка*, за якою й дістало назву. За переказами, річка називається так тому, що вона є *шостою притокою Десни*, рахуючи від місця, де вона впадає в Дніпро.

❊ Є на річці Інгулець село **ШЕСТЕРНЯ́** (Дніпропетровська обл.) з тією ж основою. І жодної містики — тільки відлік (*Шостка*, *шістка* — як двійка, п'ятірка; *Шестерня* — як п'ятірня, двійня).

❊ Село **СЕМИГО́РИ** (Київщина) має бути для вас знайомим. Ось ви почули чи прочитали десь цю назву. Що вона вам нагадала? Чи не Кайдашиху, яка сидить, запишавшись, високо на возі, вимощеному сіном, а на ногах у неї диво — жовті чоботи, яких у Семигорах ніхто зроду не бачив, а діти сказали, пам'ятаєте, — "У тітки ноги, як у нашої зозулястої курки". Коли то було... Давнє село і давня його назва.

Кажуть, що на семи горбах стоїть Рим (часом так кажуть про Київ та Москву). А скільки назв сіл і містечок на нашій землі починається з *сімки*: **Семигори** і **Семигір'я**, **Семиходи** і **Семиполки**, **Семиліски** і **Семимогили**, **Семикози** і **Семидуби**, **Семиногівка** і **Семихатки**... Кажуть, що і річка **Сейм** раніше звалася **Семь**, **Семица** — *сімка*.

З давніх-давен люди вірили, що *сім* — це особливе, магічне число, яке певним таємничим чином впливає на людину. Звідси і сім планет, і сім дияволів у Біблії, і сім мудреців Старого світу, і сім чудес світу в стародавніх народів, і сім днів тижня. Є серед інших одне цікаве пояснення цього дива: не сімка магічно діє на людину, а людина "фізіологічно" виділила сімку серед інших чисел. Виявляється, що за один раз людина може сприйняти не більше семи одиниць повідомлення (сім слів, сім предметів, сім картин); решта не запам'ятовується або не сприймається.

Та повернемось до наших назв поселень. Не всі вони настільки давні, щоб пов'язувати їх з магічною сімкою. Були й цілком реальні підстави для називання: десь було й сім дубів — як помітний орієнтир, спочатку на хуторі було всього сім хат — таким його й запам'ятали, хоч він міг розростися у велике село. А там, де не вдавалося точно порахувати (**Семигір'я**, **Семиходи**, **Семиліски**), серед усіх можливих назв вибирали таки стару магічну сімку.

❊ Цікаву назву має село **ОСЬМА́ЧКИ** на Полтавщині. Воно дістало таке найменування від прізвища, а прізвище *Осьмак* — це давньоруське ім'я *Осьмак* (від *осьмь* — "вісім") означало, що це "восьма дитина в родині". А чому ж ця назва утворена не від "Осьмак", а від "Осьмачка"? Так називали одружену жінку — по чоловікові. А чому

множина — Осьмачки, а не Осьмачка? Бо йшлося вже про нащадків вдови Осьмачки, яким перейшло у спадок село (це ми з вами відтворили можливу історію родини).

Можна ще назвати залізничну станцію під Одесою, яка має назву **Сотники.** Але, згадавши Осьмачки, ви засумніваєтесь: навряд назва *Сотники* прямо пов'язана з "сотнею". Скоріше тут спочатку був безіменний для нас *сотник*, потім це його військове звання стало прізвищем цілого роду, а вже від прізвища роду була утворена назва села і залізничної станції.

Література

Боднарський М. С. Словники географічних назв. Київ, 1959.

Грінченко Б. Д. Словарь української мови: В 4 т. Київ, 1907—1909.

Етимологічний словник української мови. Київ, 1982. Т. 1; 1985. Т. 2; 1989. Т. 3.

Кругляк Ю. М. Ім'я вашого міста. Київ, 1978.

Максименко М. Збірник історичних відомостей про населені пункти УРСР. Київ, 1964.

Редько Ю. К. Взаємозв'язки між українськими прізвищами і топонімічними назвами // Питання слов'янського мовознавства. Львів, 1958. Кн. 5.

Стрижак О. С. Назви розповідають. Київ, 1967.

Стрижак О. С. Про що розповідають географічні назви. Київ, 1967.

Топонімічний словник-довідник Української РСР. Київ, 1973.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Москва. 1964—1973. Т. I—IV.

Фененко М. Земля говорить. Київ, 1965.

Фоменко В. Г. Звідки ця назва? Дніпропетровськ, 1969.

Янко М. Т. Топонімічний словник України. Київ, 1998.

Алфавітний покажчик назв поселень

Авдіївка 221
Аксуйка 261
Алчевськ 208
Амвросіївка 221
Ананьїв 218
Андріївка 221
Антонівка 221
Антрацит 153
Апостолове 262
Арбузинка 88
Арнаутівка 126
Артемівськ 248
Астраханка 122

Бабаї 270
Бабинці 175, 176
Бабче 175
Бабшин 175
Багата Чернещина 174
Базавлучок 21
Байбузи 271
Балаклава 109
Балаклія 109
Баламутівка 57
Балки 56
Балта 57
Баня Котовська 141
Баня Свирська 141
Баранівка 103
Барвінкове 93
Бариш 56
Баришівка 154
Басань 67
Батурин 266
Батюки 121
Батюків 121
Баштанка 88
Безлюдівка 67
Белз 11
Бердичів 131
Бердянськ 160
Берег 27
Береги 27
Берегомет 27
Бережани 27
Бережанка 27
Бережівка 27
Бережки 27
Бережниця 27
Березанка 70
Березань 69, 70
Березине 70
Березна 70
Березне 70
Березнегувате 71
Берестечко 71
Берестове 70
Бересточ 71
Берислав 231
Бершадь 11
Бессараба 123
Бессарабівка 123
Бессарабка 123
Бессарабська 123
Бешев 279
Бешка 261
Биківка 104

Битків 252
Бишки 212
Бишків 212, 232
Бишкінь 212
Бібрка 98
Біла Криниця 25
Біла Церква 169
Білгород-Дністровський 183
Білий Колодязь 26
Білики 271
Білилівка 256
Біловодськ 45
Білогірськ 59
Білогородка 188
Білозерка 45
Білокуракине 266
Білолуцьк 31
Білопілля 195
Білоцерківка 170
Білоцерківці 170
Білоцерківців 170
Більськ 118, 247
Більче-Золоте 67
Біляївка 256
Бірки 71
Бірюкове 262
Благодатне 122, 205, 221
Благодать 205
Бобейка 59
Бобрик 95
Бобринець 98
Бобровий Кут 98
Бобровиця 98
Богодарівка 221
Богодухів 170
Богородчани 170
Богуслав 231
Бодака 58
Бодаква 58
Божедарівка 119
Божинів 206
Бойки 121
Бойків 121
Бойківка 121
Бойківщина 121
Бойкова 121
Бойкова Балка 121
Бойкове 121
Бойченки 121
Болград 180
Болехів 211
Болоха 252
Болохів 252
Борзна 42
Бориспіль 192
Борівське 71, 278
Борова 72
Борозянка 86
Боромля 242
Бортники 141
Бортничі 141
Бортнів 141
Бортнове 141
Бортятине 141
Борщів 87, 88
Босна 119, 120
Босняччина 120
Бочечки 36
Бочка 36
Бочки 36
Бражине 267
Братське 140
Брацлав 232
Брідок 58
Бровари 142
Броди 48, 58
Брониця 151
Бронівка 151
Бронька 151
Брянка 72
Буда 149
Будаква 58
Буди 149
Будища 149
Будище 149
Будки 149
Бузинівка 78
Бузулуки 21

Бузьки 108
Буйволів 95
Буйволове 95
Буки 72
Буківцева 72
Букове 72
Буковець 72
Буланове 262
Булатець 22
Булатчик 22
Бурти 150
Бурштин 147
Буряки 87
Буряківка 87
Буряківщина 87
Буськ 32
Буча 42
Бучач 43

Валки 59
Валок 86
Вапенка 147
Вапнярка 147
Варва 43
Василівка 221
Васильків 212
Васильківка 221
Васищеве 262
Ватутіне 267
Вахрушеве 262
Вашківці 238
Ведмедівка 97
Велика Багачка 200
Велика Корениха 200
Велика Кохнівка 201
Велика Лепетиха 126
Велика Новосілка 200
Велика Олександрівка 256
Велика Писарівка 137, 138, 200
Велика Чернігівка 201
Велике Половецьке 128
Великий Бичків 103
Великий Бурлук 200
Великий Лог 56, 200
Великий Любінь 201
Великі Будища 149
Великі Деревичі 115
Великі Канівці 214
Великі Коровинці 103
Великі Мости 49
Великі Сорочинці 12
Вендичани 117
Веприк 98
Вергуни 87
Вереси 78
Верхівцеве 263
Верхнє Синьоводне 201
Верхні Сірогози 39, 202
Верхній Нагольчик 201
Верхній Рогачик 32
Верхньодніпровськ 64
Верхня Будаківка 58
Верхня Кринка 201
Верхнячка 64
Веселинове 262
Веселі Чумаки 156
Вижниця 64
Вилкове 32
Винники 143
Винниківці 143
Винницькі Івани 143
Винницькі Ставки 143
Виноградів 92
Виноградівка 92
Виноградне 92
Виноградний Яр 92
Високопілля 195
Вишгород 184
Вишеньки 90
Вишневе 90
Вишневий 90
Вишнівець 90
Вишняки 90
Війтівці 138
Вільне 206
Вільхівка 73
Вільховець 73

Вільховий Яр 73
Вільшана 73
Вільшани 73
Вільшанка 73
Вінниця 143
Віньківці 269
Віролюбівка 221
Віта Литовська 122
Вовки 97
Вовкове 17
Вовковинці 97
Вовча 95
Вовча Гора 97
Вовча Долина 97
Вовчанськ 97
Вовчий Перевіз 97
Вовчки 97
Вовчоярівка 97
Вознесенськ 172
Войкове 263
Волинка 11
Волинськ 11
Волинський 11
Волинцеве 11
Волноваха 44
Воловець 104
Володарка 137
Володарськ-Волинський 11, 247
Володимир-Волинський 11, 233
Володимирець 243
Волоська Балаклія 123
Волоське 123
Волоха 123
Волохи 123
Волохівка 123
Волохів Яр 123
Волохове 123
Волочиськ 50
Волошинів 123
Волошинівка 123
Волошки 93
Ворничани 137
Ворона 95, 104
Воронцове 18
Ворохта 273
Ворошиловград 180
Воскобійники 142
Воскодави 142
Воскодавинці 142
Вуглегірськ 153
В'юни 110
В'юнища 110
В'юнівщина 110
В'юнки 93
В'язовець 70
В'язівок 70

Гавівка 104
Гаврилівка 222
Гадяч 112
Гайворон 105
Галич 105
Галичани 120
Галка 95, 104
Галушівка 87
Гамарня 151
Гарбузи 87
Гарбузин 87
Гарбузівка 87
Гарт 150
Гарти 150
Гаспра 148
Гвардійське 206
Генічеськ 160
Гірник 153
Гірницьке 153
Глеваха 45
Глибока 56
Глибока Криниця 25
Глибокий Колодязь 26
Глиняни 158
Глобине 267
Глоди 78
Глухів 252
Гніздичів 253
Говтва 37
Гоголеве 263

Гола Пристань 48
Голоби 12
Голованівськ 247
Голубієвичі 208
Голубки 95, 104
Гонората 241
Гонтівка 256
Горішні Млини 87
Горлівка 256
Горностаївка 95
Горобці 95, 104
Городенка 182
Городище 7, 209
Городниця 183
Городня 183
Городок 182
Горопашні 86
Горохів 89
Горохівка 87
Горохівщина 87
Гостомель 229
Готвальд 275
Гоща 209
Граби 73
Грабів 73
Грабівка 73
Грабова Рудка 151
Грабове 73
Грабовець 73
Градизьк 179
Гребінка 275
Гребінки 60
Гречана 86
Гречани 86
Гречаники 86
Гречанівка 86
Гречки 86
Гриців 217
Гродівка 179
Грузинівка 136
Грузько-Ломівка 58
Грунський 60
Грунь 60
Груня 60
Грушівка 92
Грушка 92
Грушки 92
Грушківка 92
Грушове 92
Грушуваха 92
Губиниха 12
Гуляйполе 196
Гунівка 133
Гурзуф 96
Гусаки 95
Гусятин 105
Гута 148, 151
Гута Боровенська 151
Гута Літинська 148
Гута (Ушицька) 148
Гути 151
Гуцули 120

Давидівка 18
Дальні Івани 239
Дворічна 277
Дворіччя 277
Дебальцеве 263
Демурине 267
Депрерадівка 119
Дергачі 105, 271
Деревищина 115
Деревляни 115
Деревців 115
Дерев'яна 115
Дерев'янка 115
Дерев'яцьке 115
Дерези 78
Дерезувате 78
Дерезуватка 78
Деркачі 104
Дзержинськ 248
Диканька 260
Диктинець 146
Димарня 151
Димер 233
Димитров 275

Димитрове 263
Діброва 74
Діґтярі 146
Ділятин (Делятин) 226
Дмитровичі 236
Дніпровське 207
Дніпродзержинськ 207, 248
Дніпропетровськ 207, 249
Дніпрорудне 204, 207
Дніпряни 207
Дністрівка 208
Добеславці 237
Доброславівка 221
Добрянка 27
Довбиш 273
Докучаєвськ 249
Долина 51
Долинське 51
Долиняни 239
Долобів 116
Доманівка 257
Домаха 224
Донецьк 22
Драбів 253
Драгомирчани 237
Драгосимів 212, 231
Дрогобич 234
Дрозди 95, 104
Другі Дальні Івани 239
Другі Івани 239
Дубівський 74
Дубно 74
Дубняки 74
Дубове 74
Дубов'язівка 74
Дубровиця 74
Дудне 116
Дулеби 116
Дуліби 116
Дулобен 116
Дулубен 116
Дуляби 116
Дунаїв 23
Дунаївка 23
Дунаївці 23

Енгельсове 263
Есхар 204

Євпаторія 160
Єлизаветградка 181
Єнакієве 263
Єсаулівка 168

Жаба 112
Жаб'є 112
Жабинці 112
Жабичі 112
Жабівка 112
Жабка 112
Жабкин 112
Жабокрич 112
Жабокруки 112
Жабокряки 112
Жаботин 112
Жаб'янка 112
Жавинка 109
Жашків 213
Жвирка 275
Желанне 123
Жидачів 48
Житнє 86
Житники 86
Житні Гори 86
Житомир 12
Жмеринка 133
Жовква 275
Жовнин 105
Жовті Води 46

Заболотів 65
Заболотівці 65
Заболотне 64, 204
Заболоття 65
Завадів 6
Завадівка 6
Завадове 6

Завалля 6, 157
Заводи 141
Заворскло 46
Загребелля 65
Загребельня 65
Загребля 65
Задністряни 208
Задунаївка 66
Зайцеве 99
Зайці 99
Зайців 99
Зайчики 99
Залізна Балка 56
Залізне 152
Залізничне 204
Залізницька Гута 152
Залізнячківське 152
Заліщики 66
Заложці 166
Залуччя 65
Заора 86
Запоріжжя 65, 165
Зарічне 66
Зарожани 239
Заставна 154
Затишшя 67
Заудаївський 25
Заудайки 25
Заяча Балка 99
Заячий Гай 99
Збараж 13
Зборів 213
Звенигородка 189
Згар 158
Згарська Тимофіївка 158
Згарський 158
Здолбунів 148
Землянки 158
Златопіль 196
Зміїв 111, 275
Зозулі 95, 104
Золота Балка 56
Золота Криниця 25, 68
Золота Нива 68
Золотарівка 67
Золота Слобода 67
Золоте 67
Золотий Колодязь 26, 68
Золотий Потік 67
Золоті Пруди 68
Золотники 67
Золотоноша 37
Золотуха 67
Зубри 95
Зугрес 204

Івани 239
Іванівка 221, 222
Іванковичі 236
Іванопіль 193
Івано-Франківськ 251
Івахники 238
Ізмаїл 161
Ізюм 48
Ізяслав 234
Іларіонове 217
Іллірія 120
Іллічівськ 161
Іловайськ 247
Інгулець 27
Ірпінь 37
Іршава 28
Іскрівка 257
Ічня 28

Їжаків 99
Їжаківка 99

Кабанів 98
Кабанова 98
Кагарлик 37
Кадіївка 257
Казан 56
Казанівка 56
Казанка 56

Казанки 56
Казаносільський 56
Каїри 51
Калачівка 87
Калинівка 78
Калинове 78
Калмиків 123
Калмиківка 123
Калуга 122
Калуш 166
Камінь-Каширський 60
Кам'янець-Подільський 61
Кам'янка 61
Кам'янка-Бузька 61
Кам'янка-Дніпровська 61
Кандибина 18
Канів 213
Кантакузине 18
Капітанівка 168
Капустине 87
Капустинці 87
Капустянка 87
Карабань 112
Карабчиїв 131
Каравани 150
Карло-Лібкнехтівськ 252
Карло-Марксове 263
Кармазинівка 258
Кармелюкове 204
Карнаухівка 257
Катеринопіль 193
Каховка 261
Качанівка 89
Кегичівка 257
Келеберда 240
Келебердинівка 240
Келебердівка 240
Келембети 271
Кельменці 241
Керамік 153
Кереберда 240
Керебердянка 240
Керч 13
Київ 214
Кипуча Криниця 25
Кириківка 257
Кирилівка 222
Киселиха 87
Китайгород 185
Ківерці 115
Кілія 159
Кіровоград 181
Кіровськ 249
Кіровське 249
Кіцмань 146
Клавдієво-Тарасове 218
Клин 86
Клокучка 44
Книшівка 87
Кобеляки 102
Кобиловольки 206
Кобилецька Поляна 102
Ковальчата 238
Ковбиші 271
Ковель 13, 229
Ковжига 274
Ков'яги 272
Кодима 38
Козаки 165, 272
Козаківка 165
Козакове 165
Козар 129
Козара 129
Козари 129
Козарі 129
Козарівка 129
Козаровичі 129
Козацьке 165
Козача 165
Козача Лопань 38, 165
Козача Хомівка 165
Козаче 165
Козачий 165
Козачий Гай 165
Козачине 165
Козачі 165
Козачі Майдани 165
Козелець 100

Козельщина 100, 268
Козин 100, 101
Козинці 269
Козлів 100, 101
Козова 100, 101
Козятин 100, 101
Колки 69
Колодяжне 26
Коломак 23
Коломия 23
Коломука 123
Колосівка 86
Комань 103
Комарне 112
Комишани 82
Комиш-Бурун 83
Комиш-Зоря 83
Комишня 82
Комишуваха 82
Комінтернівське 206
Комісарівка 137, 138
Компаніївка 167
Комсомольське 206
Комунарськ 208
Комуністичне 209
Конопелька 87
Коноплинка 87
Конопляний Яр 87
Коноплянка 86
Конотоп 103
Конятин 226
Копайгород 186
Корделівка 241
Коренецьке 247
Корець 39, 268
Корецький 268
Корешина 268
Коржиха 87
Короваї 87
Королеве 137
Короп 109
Коропи 110
Коростень 81
Корсунь-Шевченківський 250
Корюківка 258
Косів 253
Костів'ята 238
Костопіль 193
Кострижівка 258
Костромка 122
Костянтинівка 222
Котельва 56
Котовськ 250
Кошове 137
Краматорськ 155
Красне 68
Красний Бургун 274
Красний Колядин 266
Красний Луч 207
Красний Октябрь 207
Красний Профінтерн 207
Красні Окни 26
Красноармійськ 207
Красногвардійське 207
Красногорівка 148
Красноград 181
Краснодон 207
Красноїльськ 247
Красноперекопськ 207
Краснопілля 68, 195
Красноторка 128
Кременець 62
Кременчук 62
Кремінна 39
Кривецьке 115
Кривий Ріг 32
Кривичі 115
Крижопіль 193
Кринички 25
Криничне 25, 26
Криниця 25
Кролевець 104, 119
Кропивня 84
Кропив'яне 84
Кроти 95
Крохмалинці 87
Крупівка 87
Круподерниця 87

Куйбишеве 207, 263
Куликів 105, 253
Куликівка 106
Кулішівка 87
Куманівка 129
Куманівці 129
Куманова 129
Куп'янськ 155
Курахове 264
Кути 66
Куца Балка 261
Кушугум 33

Ладан 175
Ладижин 175
Ладин 175
Ладинка 175
Ладинь 175
Лазні 158
Ландишів 93
Лани 86
Ланівці 145
Лапинка 99
Латишеве 264
Латишів 264
Латишівка 264
Лебедин 106
Лебеді 95, 104
Лева 96
Левків 96
Левкове 96
Лемешівка 86
Леніна 208
Леніне 208
Ленінське 208
Лиман 161
Липники 18
Липова Долина 75
Липовець 75
Липляни 117
Лисиці 99
Лисича 95
Лисичанськ 98
Лисичинці 99
Лисичники 98
Лисів 98
Лисівка 98
Лисове 98
Литва 122
Литвин 122
Литвиненка 122
Литвиненків 122
Литвинець 122
Литвинівка 122
Литв'яки 122
Литовка 122
Лихівка 258
Личани 146
Лівадія 52
Лівенці 168
Літин 266
Літнівці 261
Ліщинівка 78
Лозівський 80
Лозова 80
Лозове 80
Локня 39
Лопатин 266
Лопушне 84
Лотикове 264
Лохвиця 39
Лубни 145
Луганськ 28, 180
Лугини 52
Лужани 52
Луків 52
Лутугине 267
Луцьк 33
Лучани 117
Львів 96, 218
Любар 241
Любашівка 225
Любешів 215
Любомирівка 221
Любомль 68, 229
Лядське 206
Ляська Воля 118

Ляхи 118
Ляхів 118
Ляхова 118
Ляцьке 118
Ляшки Горішні 118
Ляшки Долішні 118
Ляшки Королівські 118
Ляшки Муровані 118

Магдалинівка 173
Магерів 254
Маджар 125
Маджари 125
Мажарівка 125
Мажарка 125
Мазури 118
Мазурівка 118
Мазурове 118
Майдан 151
Майдан-Бобрик 148
Майдан-Будецький 148
Майдан Голанський 148
Майдан-Грузький 148
Майдан-Лабунський 148
Майдан Мординський 148
Майдан Морозовецький 148
Майдан Стасів 148
Майдани 148
Майданицьке 148
Майданівка 148
Маків 87
Макіївка 258
Макуха 87
Мала Виска 34, 200
Мала Кохнівка 201
Мала Лепетиха 126
Мале Половецьке 128
Малин 18, 226
Малинище 79
Малинів 79
Малинівка 79
Малі Будища 149
Малі Канівці 214
Манджалія 24
Манжелія 24
Маниківці 269
Марганець 204
Маріуполь 162, 192
Мар'їнка 225
Маяк 167
Маяки 167
Маяк-Ожорський 167
Маячка 167
Медведівка 97
Медведівці 97
Меджибіж 34
Медяники 87
Мелітополь 190, 210
Мельники 87
Мельниця-Подільська 144
Мена 154
Метлинщина 268
Мечиславівка 221
Миколаїв 219
Микуличі 236
Милорадівка 119
Миргород 186
Мирів 186
Мирків 186, 215
Мирогоща 186
Миронівка 223
Миротин 186
Михайло-Коцюбинське 252
Мізоч 274
Мілове 28
Мірошники 87
Міусинськ 39
Млини 56, 145
Млинів 144
Могилів-Подільський 254
Можари 125
Молдавани 124
Молодогвардійськ 208
Молочанськ 46
Мольниця 145
Монастириська 174, 277
Монастирище 8, 174, 277

Монастирщина 277
Мордва 123
Мордвинівка 123
Моринці 197
Мости 56
Мостиська 49
Мошни 37
Мукачеве 242
Муратове 239
Муховате 95
Мшанець 206

Надеждино 123
Надія 225
Наркевичі 205
Негринці 237
Недригайлів 254
Нежурись 196
Некрасове 264
Немирів 254
Немішаєве 264
Несонівщина 269
Нестеров 275
Нетронь 196
Неунивай 196
Нехвороща 84
Нехворощанка 84
Нижнє 66
Нижні Сірогози 39, 202
Нижня Будаківка 58
Нижня Дуванка 29, 201
Нижня Кринка 201
Низи 52
Ніжин 14
Нікополь 190
Нова Басань 67
Нова Гута 148
Нова Каховка 198, 261
Новаки 272
Нова Одеса 199, 261
Нова Руда 151
Нова Синявка 198
Нова Ушиця 35, 198, 261
Новачиха 273
Новгородка 189
Новгород-Сіверський 187
Новгородське 189, 198
Новий Буг 199, 261
Новий Роздол 198
Нові Івани 239
Нові Санжари 58
Нові Стрілища 166
Новоайдар 47, 199
Новоархангельськ 173
Новоастраханка 122
Новобешеве 279
Нововолинськ 198
Новоград-Волинський 180
Новогродівка 198
Новогуйвинське 198
Новодонецьке 198
Новомиколаївка 199
Новомиргород 187, 199
Новомосковськ 122, 199
Новоозерянка 198
Новоолександрівка 210
Новопсков 199
Новотроїцьке 171
Новоукраїнка 199
Новояворівське 198
Носівка 258

Обазівці 270
Обільне 123
Обухів 254
Овідіополь 191
Оводи 95
Овруч 14
Овсяний 86
Огіївка 222
Одеса 162
Озниця 99
Октябрське 206
Окунівка 110
Олевськ 243
Олександрівка 172

Олександрівськ 173
Олександрія 243
Олексієво-Дружківка 222
Олексята 238
Олешки 251
Олика 145
Олишівка 75
Олійники 87
Ольхова 203
Ольховатка 75
Омельник 137, 138
Онуфріївка 258
Опішня 60
Орджонікідзе 275
Орівщина 86
Орілька 34
Оріхів 92
Орлик 106
Орлине 106
Орлове 106
Осів 132
Осівка 132
Осівці 132
Осова 132
Осове 132
Остер 35
Острог 7
Осьмачки 280
Отиня (Отинія) 15
Отрадне 123
Охтирка 29
Очаків 15
Очеретине 82

Павлиш 243
Павлоград 180
Павучки 95
Паланка 165
Пантелеймонівка 173
Панютине 267
Паперня 152
Папірня 152
Пархоменко 276
Первомайськ 107, 205
Переволочна 50
Перемишляни 237
Переяслав-Хмельницький 203, 234
Першотравенськ 205
Першотравневе 204
Петриківка 221, 223
Петрівка 172, 210, 223
Петрівці 237
Петропавлівка 172
Печеніги 129
Печеніжин 129
Печенюги 129
Пилипівці 237
Пироги 87
Пирогове 204
Пирятин 226
Підварки 157
Підволочиськ 50
Підгайці 272
Підгородна 157
Підгородне 157
Пісківка 30
Пісочин 30
Піщанка 53
Планерське 207
Подністрянська 208
Погребище 158
Покровське 172
Полкова Микитівка 223
Полове 128
Половецьке 128
Половці 128
Пологи 53
Полоничі 117
Полонне 53, 117
Полтава 40
Польське 118
Польський 118
Поляки 118
Полянецьке 114
Поляни 114
Полянівка 118
Полянка 114

Полянки 114
Полянь 114
Поморяни 117
Понінка 261
Понорниця 57
Попасна 104
Попелі 149
Попельва 149
Попельники 149
Попельня 149
Попелюхи 149
Попеляни 149
Попилуха 149
Попівка 174
Попільня 149
Попова 15
Пороги 41
Порт-Артур 139
Поташ 149
Поташня 149
Потуш 149
Почаїв 41
Правди 18
Преорка 158
Приазовське 209
Привілля 206, 278
Привільне 123
Придніпровське 209
Прилуки 53
Приморськ 209
Приморське 209
Пришиб 30
Пріорка 158
Пролетарський 206
Просяна 86
Просяне 86
Пруси 125
Прусівка 125
Пустомити 154
Путивль 229
Путивці 272
Путила 15
Пшенична Гора 86
Пшеничне 86
Пшеничники 86
П'ята Рота 278
П'ятигірці 136
П'ятихатки 279

Радехів 215
Радивилів 207
Радомишль 230
Радушне 123
Райгород 134
Райгородок 134
Райське 134
Рахів 215
Рахманівка 258
Рашівка 24
Ревущина 269
Редьківка 87
Редькове 87
Редьчине 87
Рені 41
Реп'яхи 84
Реп'яхівка 84
Решетилівка 259
Ржавець 47
Ржавинці 47
Ржавчик 47
Ржищів 86
Рівне 54
Ріпки 89
Ровеньки 54
Рогатин 226
Родакове 264
Рожище 86
Рожнятів 215
Розділ 55
Роздольне 123
Роздори 35
Розпашне 86
Рокитне 81
Ромни 93
Ромодан 274
Росошани 239
Ротмістрівка 168

Рубанів 259
Рубанівка 259
Рубанка 259
Рубіжне 166
Руданське 250
Руденка 151
Рудка 151
Рудня 151
Рудня-Грабівка 151
Рудня-Козинська 151
Рудня-Радовельська 151
Ружин 266
Русини 120
Руська Лозова 136
Руські Тишки 136

Савинці 238
Садгора 274
Саки 130
Саксагань 44
Салогубівка 259
Самбір 81
Самовиця 109
Сапонова Гута 151
Сарата 47, 124
Сарни 99
Сасівка 125
Сасова 125
Сасовка 125
Сатанів 124
Сахновщина 269
Свалява 141
Сватове 139
Свердловськ 250
Свеса 142
Севастополь 163, 192
Севрюки 116
Селець 259
Селидове 264
Селиманів 259
Селичівка 259
Семенівка 221, 223
Семигір'я 280
Семигори 280
Семидуби 280
Семикози 100, 280
Семиліски 280
Семимогили 280
Семиногівка 280
Семиполки 280
Семихатки 280
Семиходи 280
Сенкевичівка 259
Сенча 244
Серафинці 154
Серби 119
Сербинівка 119
Сербинівці 119
Сербка 119
Сербо-Слобідка 119
Середній Майдан 148
Сєдове 265
Синельникове 264
Сілець 259
Сімеїз 163
Сімферополь 191
Січ 165
Скадовськ 163
Сквира 35
Сковородинівка 260
Сколе 63
Скомороха 147
Скоморохи 147, 272
Скомороше 147, 272
Скоморошки 272
Скотувата 104
Славгород 187
Славута 68
Слободо-Попелюхи 149
Слов'яносербськ 119
Слов'янськ 210
Смолянка 122
Смотрич 47
Сніжне 57
Снітин 227
Снятин 227
Совєтський 206

Сокаль 107
Соколи 95, 104
Соломахівка 87
Солотвин 140
Солотвина 140
Сомівщина 110
Сорочий Брід 107
Сосниця 75
Соснівка 76
Соснове 76
Сотники 281
Сошникове 86
Ставчани 239
Стара Баня 141
Стара Басань 67
Стара Гута 151
Стара Синява 198
Стара Сіль 140
Стара Ушиця 35, 198
Старе Мажарове 125
Старий Бобрик 98
Старий Колодязь 26
Старий Майдан 148
Старобешеве 279
Старобільськ 30
Старокостянтинів 219
Стасі 238
Стеблів 255
Стебник 159
Степне 86
Сторожинець 166
Строкова 58
Суворове 265
Судилів 216
Судова Вишня 90
Сулима 240, 259
Сулимів 240, 259
Сулимівка 240, 259
Суми 25
Сурсько-Клевцеве 25
Сурсько-Литовське 25
Сурсько-Михайлівка 25
Сурсько-Покровське 25
Суслики 95
Суха Грунь 60
Суха Сасовка 125
Сухі Груньки 60

Таганрог 167
Таганча 167
Тальне 55
Тамбовка 122
Татарбунари 26
Татари 133
Татаринці 133
Татарівці 133
Татарка 133
Татарська 133
Татарський 133
Тахтайка 159
Тахтаулів (Тахтаули) 159
Ташань 63
Тельманове 265
Темрюк 239
Теофіполь 191
Теребовля 55
Терни 78, 79
Тернівка 79
Тернова Балка 79
Тернопіль 80, 193
Тернувате 79
Тетіїв 239
Тиврів 115
Тисів 76
Тисмениця 44
Тисовець 76
Тисовиця 76
Тлумач 244
Токмак 30
Томашгород 188
Томашпіль 194
Торговиця 156
Торез 276
Торки 127
Торків 127
Торське 127
Торчин 127

Торчиновичі 127
Торчинове Городище 127
Торчиця 127
Торчівський Степок 127
Требухівці 206
Третя Рота 278
Триград 277
Тридуби 277
Три Корчми 277
Трикрати 278
Три Криниці 277
Триліси 277
Трипілля 195, 278
Трійця 206
Троїцьке 171
Троїцько-Харцизьк 171
Тростянець 83, 84
Трускавець 89
Тульчин 16
Тури 95
Турина 96
Турине 96
Туриця 96
Турів 96
Турівля 96
Турійськ 96
Тур'ї Ремети 96
Турка 96, 129
Турове 96
Тхорин 99
Тхорівка 99
Тютюнник 87
Тютюнниця 87

Угерці 124
Угорське 124
Угорці 124
Угорці Незабитовські 124
Угриничі 124
Угринів 124
Угринь 124
Угроїди 110
Удайці 25
Ужгород 111, 188
Узин 130
Українськ 208
Улич 115
Уличне 115
Улицько-Зарубане 115
Улицько-Середкевичі 115
Улянівка 225
Умань 30
Уніж 244
Успенка 172, 203

Фастів 216
Фащівка 84
Федорівка 261
Феодосія 163
Фрунзе 276

Харків 219
Харківці 237, 238
Харцизьк 137, 139
Хворанівка 18
Херсон 164
Хмелики 78
Хмелів 87
Хмелівка 87
Хмельницький 203, 250
Хмільник 80, 87
Ходорів 220
Хомутець 35
Хорватське 117
Хоробрів 206
Хорол 44
Хотин 228
Христинівка 225
Христофорівка 223
Хрінівка 87
Хрінки 87
Хрінники 87

Цапів 100
Царичанка 55
Цвіткове 94
Церковище 8
Цибулі 87
Цибулів 90
Цибульки 87
Цибульники 87
Цюрупинськ 251

Чайківка 95
Чапаєве 265
Чаплине 107, 268
Чаплинка 107
Часниківка 87
Чемериси Волоські 134
Чемерівці 85, 134
Червоний Донець 206
Червоний Оскіл 207
Червоноармійськ 207
Червоноград 181
Червонопартизанськ 206
Черемухи 78
Черемушня 78
Черемхів 78
Черешенька 92
Черешнівка 92
Черкас 136
Черкаси 135, 136
Черкасівка 136
Черкаська Конопелька 136
Черкаська Лозова 136
Черкаське 136
Черкаський 136
Черкаські Тишки 136
Черкащани 136
Чернелиця 16
Чернецьке 174
Чернеччина 174
Чернівці 270
Чернігів 16
Черняхів 255
Черче 174
Четвертня 279
Чехи 119
Чехів 119
Чехівка 119
Чехівщина 119
Чигирин 85
Чижів 104
Чирське 119
Чоп 274
Чоповичі 273
Чорний Острів 76
Чорнобиль 86
Чорногора 119
Чорногузи 108
Чорноліска 76
Чорноморське 207
Чорнухи 273
Чортків 255
Чубарівка 260
Чугуїв 240
Чуднів 126, 255
Чумак-Зима 156
Чумацька Криниця 156
Чутове 265

Шабельківка 260
Шайтанка 261
Шалигине 268
Шанхай 139
Шаргород 188
Шарівка 260
Шебелинка 137, 138
Шевченко 276
Шевченкове 265
Шепетівка 26
Шершнівка 95
Шестерня 280
Ширяєве 265
Шишаки 60
Шостка 281
Шпаків 95, 104
Шпиків 256
Шпичинці 206

Шрамківка 260
Штерівка 119, 260

Щастя 205
Щорс 276

Юнокомунарівськ (Юнокомунарськ) 208
Юр'ївка 223
Юшки 87

Яблунів 91
Яблунівка 91
Яворів 76
Яготин 229
Ялта 165
Ямпіль 194, 195
Яремча 245
Ярмолинці 238
Ясенівський 77
Ясинівка 77
Ясинувата 77
Ясіня 77
Яськи 132
Ятвяги 126
Ячний 86

ЗМІСТ

Вступ 3

Якими були типи поселень на нашій землі? Що з них збереглося, а що зникло? . . 6

Що таке етимологія наукова, а що — народна? 10

Що покладено в основу назви поселення? Хто, коли й чому його так назвав? 19

В основі назви — вода (річка, джерело, струмок, озеро) 21

В основі назви — рельєф місцевості 51

В основі назви — рослина 69

В основі назви — тварина, риба, птах . . 95

В основі назви — найменування племен і народів, що колись жили чи кочували на наших землях 114

В основі назви — професія, посада, місце у суспільстві, фах 137

Як утворено назву поселення? З чого її складено? 177

Назви поселень, утворені з двох основ . . . 179

Перенесення старих назв на нові поселення; розщеплення назв 197

Перейменування поселень 203

Способи творення назв поселень від особових імен 211

Назви поселень від прізвищ 246

Числові назви поселень 277

Література 282

Алфавітний покажчик назв поселень 283

Науково-популярне видання

Коваль Алла Петрівна

ЗНАЙОМІ НЕЗНАЙОМЦІ

Походження назв поселень України

Художнє оформлення та редагування *О. Г. Григора*
Художник *В. О. Герасименко*
Технічний редактор *Л. І. Швець*
Коректори *А. І. Бараз, А. В. Бородавко, Л. Ф. Іванова*
Комп'ютерний набір *А. М. Буцька, Т. Б. Войцехівської, М. М. Трибушної*
Оператор *Ю. О. Винокуров*

Підп. до друку 28.03.01. Формат 84×108/32. Папір офсет. № 1. Гарнітура Таймс. Офсет. друк.
Ум. друк. арк. 15,96. Ум. фарбовідб. 16,38. Обл.-вид. арк. 16,15. Вид. № 4006. Зам. № 1-41

Видавництво «Либідь» при Київському університеті,
01001 Київ, Хрещатик, 10

Свідоцтво про державну реєстрацію № 05590690 від 23.04.94

Віддруковано відповідно якості наданих діапозитивів
на ВАТ "Білоцерківська книжкова фабрика"
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4

Коваль А. П.

К56 Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України: Наук.-попул. вид. — К.: Либідь, 2001. — 304 с.

ISBN 966-06-0183-2.

У новій книзі відомого автора читач знайде цікаву інформацію з географії, топоніміки, дізнається про історію заснування та причини появи поселення, про першопоселенців. З книжки можна довідатися також про видатних людей, які уславили населений пункт, про історичні події, що в ньому відбувались або з ним пов'язані.

Для широкого кола читачів.

К $\frac{4602000000-014}{2001}$ ББК 81.2Ук

Aubigo